

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Александра С. Человски

**ВИЗУЕЛНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА ПЛЕМСТВА У СРПСКОЈ
КУЛТУРИ ХVІІІ ВЕКА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ**

Докторска дисертација

Београд, 2020.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Aleksandra S. Čelovski

**THE VISUAL REPRESENTATION OF THE NOBILITY IN
THE SERBIAN 18TH CENTURY CULTURE IN HABSBURG
MONARCHY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020.

Ментор:

др Владимир Симић, ванредни професор

Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Чланови комисије:

др Игор Борозан, ванредни професор

Филозофски факултет
Универзитет у Београду

др Јелена Тодоровић, редовни професор

Факултет ликовних уметности
Универзитет у Београду

др Бранко Бешлин, редовни професор

Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Датум одбране дисертације:

Изјаве захвалности

Настанак ове докторске дисертације представљао је пут сачињен од неколико етапа које су се међусобно веома разликовале али је свака од њих доносила нове изазове, непознанице пред којима се застаје и раскршћа на којима је требало одлучити на коју страну даље наставити. У свакој од етапа пута, срећом, појављивали су се савезници који су својим добрим намерама доприносили да након тешких и неизвесних ситуација путовање донесе узбуђење и радост због савладавања препрека. Насловом „Визуелна репрезентација племства у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији“ обухваћен је у целини пређени пут, од полазне тачке до самог краја који је за циљ имао изношење резултата до којих се током пута односно истраживања долазило. Путница је до тог циља дошла обогаћена многим новим спознајама о свету који је окружује али и о себи, што представља посебан облик важности целокупног подухвата. С тим у складу, пут је заиста потпуно пређен тек након изражавања искрене захвалности свима који су допринели настанку дисертације.

Први савезник јесте ментор ове дисертације – др Владимир Симић коме сам нарочито захвална пре свега на поверењу указаном кроз препуштање једне битне теме мојој одговорности, и на вери у моју способност да, на самом почетку професионалног рада, самостално спроведем прилично обиман истраживачки задатак. Увек колегијални и мудри савети др Симића, као и посебна лакоћа у комуникацији, изузетно су ми олакшали целокупно искуство истраживачког процеса. Са тим је у вези и велика захвалност др Владимиру Фишеру (Wladimir Fischer-Nebmaier), супервизору приликом истраживачког боравка у Бечу, који ми је указао на различите могуће перспективе у приступу истраживачкој теми и веома помогао у одређењу најадекватније позиције за писање ове дисертације. Изузетно сам захвална и др Марији Стасинопуло (Maria A. Stassinopoulou) уз чију несебичну подршку сам у бечком Византолошком Институту презентовала резултате истраживања које сам спровела у неколико других бечких институција. Издвојивши време да са мном поразговарају о истраживачким проблемима колегијалност су показали др Катрин Келер (Katrin Keller), др Волфганг Шмале (Wolfgang Schmale), др Фридрих Полерос (Friedrich Polleroß) и др Ан Софи Банакас (Anne Sophie Banakas) на чему сам им искрено захвална.

Не мали број колега запослених у институцијама културе Републике Србије помогао ми је приликом прикушљања грађе, литературе и визуелног материјала за израду дисертације. Нарочиту захвалност упућујем целокупним колективима Галерије Матице српске у Новом Саду и Музеја Српске Православне Цркве у Београду који су ми уступили репродукције ликовних дела у њиховом власништву. Такође, један део визуелног материјала потиче из Народног музеја у Београду за шта овом приликом такође изражавам захвалност. Посебно се захваљујем колегама: мр Кости Вуковићу из сентандрејског Музеја српске православне епархије будимске, Александри Стефановић из Музеја Војводине у Новом Саду и мр Катарини Митровић која ме је упознала са

збиркама Историјског музеја Србије. Запосленима у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима и у Библиотеци Матице српске захвална сам на ажурности и професионалности указаној ми приликом рада на прикупљању литературе и писаних извора.

Изузетно важни савезници на путу израде докторске дисертације били су моји пријатељи, различитих професија, али сви подједнако радознали и спремни да саслушају изазове са којима сам се сусретала као истраживач. Они су увек били расположени да дају своја виђења бројних дилема пред којима сам се налазила, чиме су ми помагали, ни сами не слутећи колико, на чему ћу им увек бити дубоко захвална. Посебно истичем драгог пријатеља Сашу Војновића који је са мном прошао кроз деценију током које смо (на)учили шта то значи бити историчар уметности, а који је имао воље да ову дисертацију чита и пре него што је добила свој коначни облик. Захвалност дугујем и пријатељици и колегиници Марији Андрић са којом сам размењивала докторандска искуства што ме је увек посебно мотивисало. Највећа и вечна захвалност намењена је мојим родитељима Светлани и Самојилу и сестри Вањи који су, верујући у мене и у најтежим тренуцима, представљали сигуран ослонац који ми није дозвољавао да потонем али, на срећу, ни да полетим изнад граница сопствених могућности. Напоследку, искрену захвалност изражавам Владимиру Илићу посебно за техничку и технолошку подршку при изради дисертације.

Сажетак

Визуелна репрезентација племства у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији

Током XVIII века српска култура изнедрила је најмање тридесет за сада познатих портрета који се могу довести у везу са племством. Њима се прикључују и грађевине сакралне и профане намене подизане средствима и за потребе племићких породица, као и група предмета из домена примењене уметности који су се првобитно налазили управо у овим здањима. О тим предметима и грађевинама до сада је писано у више наврата и у различитим контекстима и обимима. Ипак, прво а и последње опсежније истраживање племства везано је за домен културне историје и објављено је пре више од осамдесет година. Резултат је то превасходно идеолошке климе која је током XX века постајала све хладнија према племству као друштвеном феномену, нарочито нововековном, почевши да отопљава тек на измаку овог столећа. Решавајући друге проблеме, пре свега оне који се односе на питања везана за појам стила, историчари српске уметности сакупили су солидан фонд информација о уметничким делима, сведочанствима или предметима ствараним за потребе племства али је изостао покушај да се постави питање повода њиховог настанка, чиме би се отворио један нов и веома важан контекст њиховог значења и значаја. Тако питања везана за племство XVIII века нису до сада, у проучавањима историје српске културе, сагледавана нити проблематизована са позиција савремених методолошких приступа историје уметности. У овом раду се испитује феномен визуелне репрезентације – један од кључних појмова савремене историје уметности – на примеру племства српске етничке и православне верске припадности у оквирима Хабзбуршке монархије у XVIII веку. Кроз сагледавање племства као друштвеног феномена у прецизно дефинисаном идеолошком оквиру монархијског система постале су видљиве идејне основе његовог манифестовања у домену визуелне културе. На тај начин остварује се допринос проучавању историје српске односно европске уметности и откривају се нова знања која указују на нужност преиспитивања досадашњих ставова о племству.

Кључне речи: племство, XVIII век, хијерархија, визуелна репрезентација, величајност, Хабзбуршка монархија, Карловачка митрополија, визуелна култура, портрет, архитектура

Научна област: историја уметности

Ужа научна област: историја уметности и визуелне културе новог века

УДК:

Summary

The visual representation of the nobility in the Serbian 18th century culture in the Habsburg Monarchy

During the 18th century, Serbian culture has produced at least thirty, for now known, portraits that can be related to nobility. Along with the portraits, numerous buildings of the sacral and secular use had been built by and for the needs of noble families. Within these buildings, a group of objects from the fields of applied art was originally placed. So far, several studies have been written on the subject of these architectural works and applied art objects in different occasions, contexts and quantity. However, first and even the last extensive research of nobility is related to cultural history and was published more than eighty years ago. This has been the result of an ideological climate in the 20th century that was becoming increasingly colder towards the sociological phenomenon of nobility, especially regarding the one from an early modern period. This climate started to warm up at the very end of last century. Addressing other problems, primarily those related to the notion of style, Serbian art historians have collected a solid fund of information on artworks, testimonies or items created for the needs of the nobility, but an attempt to problematize the question of their creation remained absent. This question would open a new and very important context of the meanings and relevance these objects and artworks have had at the time. Such question, regarding the nobility of the 18th century has not been problematized so far in the study of the history of Serbian culture from the perspective of contemporary methodological methods. This work examines the phenomenon of the visual representation – as one of the key concepts of contemporary art history – on the example of the nobility of Serbian ethnicity and Orthodox religion within the framework of the Habsburg Monarchy in the 18th century. Through perceiving the nobility as a social phenomenon in the precisely defined ideological framework of the monarchy system, the ideal basis of its manifestation in the field of visual culture became visible. In this way, a contribution is achieved to the study of the history of Serbian and European art. The perspectives this contribution indicates are noticeable within the necessity of reapproaching current position this phenomenon has in the history of art.

Keywords: nobility, hierarchy, visual representation, magnificence, 18th century, Habsburg Monarchy, Metropolitanate of Karlovci, visual culture, portrait, architecture

Field of study: History of Art

Specific field of study: History of art and visual culture of the early modern period

UDK:

Скраћенице

- АВ – Архив Војводине, Нови Сад
- АСАНУК – Архив Српске академије наука и уметности Сремски Карловци
- БМСНС – Библиотека Матице српске, Нови Сад
- ГИДНС – Годишњак историјског друштва у Новом Саду
- ГМС – Галерија Матице српске, Нови Сад
- ЗИМС – Зборник Матице српске за историју
- ЗЛУМС – Зборник Матице српске за ликовне уметности
- ЗНМ – Зборник народног музеја
- МВ – Музеј Војводине, Нови Сад
- МЕЗЉСПЦ – Музеј Епархије Загребачко-љубљанске српске православне цркве, Загреб
- МОЗЗЗСКС – Међуопштински завод за заштиту споменика културе у Суботици
- МСПЕБС – Музеј Српске Православне Епархије Будимске, Сентандреја
- МСПЦБГ – Музеј Српске Православне Цркве у Београду
- НМБГ – Народни музеј у Београду
- ОeStA – Österreichisches Staatsarchiv, Wien
- ПЗЗЗСК – Покрајински завод за заштиту споменика културе, Петроварадин
- РМН – Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb
- TZGO – Turistička zajednica grada Orahovice
- НГМ – Heeresgeschichtliches Museum, Wien
- HDA – Hrvatski državni arhiv, Zagreb

САДРЖАЈ

*

Изјаве захвалности	IV
Сажетак	VI
Summary	VII
Скраћенице	VIII
УВОД	1
1. ПЛЕМСТВО КРАЉЕВИНЕ УГАРСКЕ У XVIII ВЕКУ	14
Високо племство	14
Ниже племство	24
Права и привилегије племића	33
„Плава крв“ или врлина: шта је племенитије?	42
Ново племство – племство по заслугама	51
2. ПОРТРЕТ У ВИЗУЕЛНОЈ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈИ ПЛЕМСТВА.....	61
Оквир за тумачење	61
Портрет заслужног „верног поданика“	64
Коњанички портрет.....	72
Портрет племкиње	78
3. РЕПРЕЗЕНТОВАЊЕ ПЛЕМСТВА У ВИЗУЕЛНОЈ КУЛТУРИ	82
Повеља и грб	82
Идеал животног устројства	97
Образовање и васпитање	105
Брачне стратегије.....	122
Уметничка патронажа и прилагање Цркви.....	132

4. ИЗГРАДЊА ВЕЛИЧАЈНОСТИ.....	143
Породична кућа.....	143
Племићка курија.....	150
Архитектонске целине сакралне намене	157
Гробови при храмовима.....	166
ЗАКЉУЧАК.....	173
Прилози.....	177
Списак илустрација	183
Илустрације	188
Извори и литература	236
Необјављена грађа.....	236
Литература	237
Биографија аутора	255

УВОД

*

Постављање појма визуелне репрезентације и појма племства у фокус истраживања подразумева методолошки приступ који се користи резултатима различитих хуманистичких дисциплина. Појам репрезентација јесте један од кључних појмова нове историје уметности¹ али је „истовремено реч и о филозофском, правном, теолошком, свакако и психолошком, појму који је у оквиру савремене научне терминологије постао омиљено помоћно средство за артикулацију различитих, па чак и супротстављених феномена, нешто попут дискурса, свима јасне речи али често без суштинског значења.“² С тим у складу, као резултат сагледавања сложене историје проблема репрезентације показао се висок степен варијететности значења овог појма, при чему изједначавање репрезентације са представљањем или заступањем некога или нечега визуелним и вербалним путем има посебан значај у историји уметности.³ До промена у самој историји уметности долази у последњим деценијама XX века када се рађа нова историја уметности у оквиру које важно место припада теоријским поставкама В. Џ. Т. Мичела (W. J. T. Mitchell), који своје образлагање *пикторалног преокрета* (pictorial turn) започиње позивајући се на виђење Ричарда Рортија (Richard Rorty) историје филозофије као серије *преокрета* у којима се појављују нови проблеми док стари почињу да ишчезавају. У друштву којим доминирају *слике*, Мичел види шансу да историја уметности заузме позицију централне хуманистичке дисциплине. Након владавине семантичког система мишљења – рортијевског *лингвистичког преокрета* (linguistic turn), наступа доминација сликовног дискурса, што у оквиру саме историје уметности значи повратак *слици* (објекту), осврт на иконолошки метод Варбурга (Aby Warburg) и Пановског (Erwin Panofsky), уз Мичелово ограничење слободе *слике функционалношћу*

¹ W. J. T. Mitchell, *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*, The University of Chicago Press. 1994, 15.

² И. Борозан, *Споменик у храму: Меморија Краља Милана Обреновића у Ђурлини*, Београд : Филозофски факултет Универзитета у Београду 2014, 28. Појмови визуелна репрезентација и визуелна имагинација су у примени и у оквиру неуронауке: P. E. Roland, B. Gulyás, „Visual imagery and visual representation“ in: *TINS*, Vol. 17, No. 7, © Elsevier Science Ltd 1994, 281–287.

³ J. Dilworth, „Varieties of Visual Representation“ in: *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 32. No. 2, 2002, 183-206; J. Dilworth, „Medium, Subject Matter And Representation“ in: *Southern Journal of Philosophy*, Vol. 41, No. 1, 2003, 45–62; О историји проблема репрезентације: Д. Самерс, „Репрезентација“ у: *Критички термини историје уметности*: Нелсон, С. Р., Шиф, Р. (пр.) , Нови Сад: Светови 2004, 23-41.

која је штити од постмодернистичког релативизма и претеране флуидности тумачења.⁴ Фокусирајући се на сликовност, проблемски оквир нове историје уметности надилази категорију уметничког дела, пружајући тако могућност да предмети истраживања историчара уметности буду схваћени као визуелни феномени који имају одређене функције у друштву а област истраживања да се одреди као уметност и визуелна култура.

Овај рад односи се на портрете, архитектонска здања сакралне и профане намене, иконе, црквене сасуде, књиге, писма, документе о додели и потврди племићког статуса као и на друге до данас сачуване или на основу писаних трагова познате предмете којима је остваривана визуелна репрезентација племства. У том смислу ради се о „културом детерминисаној употреби предмета и слика (eikones, imagines) као чинилаца визуелне културе, због чега се пажња усмерава на функцију предмета или слике, њихову симболичку употребу, њихов живот у одређеном друштву, на делање и чињење, па тако и на њихову намену али и намеру а не само на њихово стилско обликовање и начине производње. Такав приступ усмерава на разматрање контекста настајања, трајања и употребе предмета/слике.“⁵ Набројани типови предмета који су, или могу бити, повезани са племством јесу дакле ентитети визуелне културе којима се додељује статус сведочанстава а он није ништа друго до „позиција говорљивости о процесима тзв. материјалне и тзв. духовне делатности човека и односима који су задржани у некој материји - ... - идеји инвестираној у материју“,⁶ и то је елементарна позиција на којој се темељи свако бављење стварима насталим у прошлости, са циљем стицања сазнања о прошлости. Прошлост се овде изједначава са XVIII веком, временским периодом који у хронолошком контексту започиње 1700. а завршава 1799. год. Међутим, сагледаван као епоха просвећености,⁷ у превасходно феноменолошком контексту, XVIII век за различите етничке и територијалне ентитете има граничнике постављене у годинама које одступају од устаљене хронологије. Уобичајени поглед на XVIII век у српској историографији смешта га у оквир између 1690. – Сеобе Срба у Хабзбуршку монархију, на територију Краљевине Угарске, и Темишварског сабора 1790. год., мада су и ту границе померане.⁸

Племство је други кључни појам рада и он такође у себи сажима многобројне одреднице. Племство је друштвени феномен, правни ентитет и политичка категорија и као такво оно има улогу у уређењу и функционисању државног система. Племство је засновано на постојању хијерархије у оквиру које оно заузима ексклузивни положај – недоступан ономе ко не припада овом кругу. Као друштвени феномен оно је присутно у античким временима, средњем веку, и у нововековном периоду, током XX века али и у

⁴ W. J. T. Mitchell, *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*, 11–35; И. Борозан, *н.д.*, 20–25.

⁵ J. Erdeljan, *Mediterran I drugi svetovi : pitanja vizuelne kulture : XI-XIII vek*, Novi Sad : Mediterran Publishing 2015, 23.

⁶ Д. Булатовић, „Баштинство или о незаборављању“ у: *Крушевачки зборник*, бр. 11, Крушевац : Народни музеј Крушевац 2005, 14.

⁷ W. Schmale, *Das 18. Jahrhundert*, Wien: Köln: Weimar: Böhlau Verlag, 2012; М. Вовел, „Увод“ у: *Човек доба просвећености*, М. Вовел (пр.), Хамовић З. (ур.), Београд : Clío 2006, 5–34.

⁸ Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*), Нови Сад : Матица српска 1990.

актуелном историјском тренутку. Савремена истраживања племства у историјској перспективи препознала су одређене одлике племства које је битно имати у виду при испитивању визуелне репрезентације. Анализама средњовековног и нововековног племства као једна од главних одлика овог друштвеног феномена показала се способност трансформације,⁹ што може да делује као потпуно природна ствар за феномен који има вишемиленијумску трајност али је ова одлика истакнута тек у истраживањима са краја XX и почетка XXI века. У питањима попут унутрашње организације племства и његовог односа према другим друштвеним редовима, овај рад се ослања на достигнућа савремених, превасходно западноевропских истраживања. На то усмерава већ чињеница да се ради о племићима у оквиру Хабзбуршке монархије те је немогуће испитивати њихову визуелну репрезентацију без претходног сагледавања контекста у којем се она реализовала.

Племство Хабзбуршке монархије у XVIII веку је прилично афирмисана истраживачка област у којој је већ утврђено да се овај сталеж одликује високим степеном хетерогености који произлази из изразите унутрашње хијерархизације. Утврђено је и да је потпуно јасне и прецизне границе у односу племства наспрам других друштвених сталежа много једноставније повући у теоријском смислу него што је то било у реалности XVIII века. Реч је о племству које се разликује од средњовековног племства мада се формално није одрекло идеала средњовековног витештва. Племство XVIII века је творевина коју је изнедрила апсолутистичка монархија, али је оно увек у покрету, у процесу промене мада то на први поглед не мора тако изгледати.¹⁰

Начини заступања или представљања племства и племићког статуса у визуелној култури Европе XVIII века јесу питања која су у претходним деценијама привлачила пажњу не малог броја истраживача, и то са различитих аспеката. Из тог истраживачког корпуса најважнија констатација за овај рад јесте да је ослањање на визуелну културу са циљем изградње домена ауторитета и моћи представљало општу одлику племићког

⁹ H. Zmora, *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300 – 1800*, Routledge 2001; W. Demel, „Der Europäische Adel vor der Revolution: Sieben Thesen“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, Köln: Wien: Böhlau, 2001, 409-434; R. G. Ash, „Rearistokratisierung statt Krise der Aristokratie? Neuere Forschungen zur Geschichte des Adels im 16. und 17. Jahrhundert“ in: *Geschichte und Gesellschaft*, 30. Jahrg., H. 1, (Jan. - Mar., 2004), Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), 144-154; R. G. Ash, „Einführung: Adel in der Neuzeit (Introduction: Nobility in Modern History)“ in: *Geschichte und Gesellschaft*, 33. Jahrg., H. 3, Adel in der Neuzeit, Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), (Jul. - Sep., 2007), 317-325; R. G. Ash, *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit: Eine Einführung*, Köln: Weimar: Wien: Böhlau Verlag, 2008.

¹⁰ Детаљније о европском племству XVIII века: J. Lukowski, *The European Nobility in the Eighteenth Century*, PALGRAVE MACMILLAN 2003; R. Krueger, *Czech, German, and Noble: Status and National Identity in Habsburg Bohemia*, New York: OXFORD UNIVERSITY PRESS 2009; R. G. Ash, „Ständische Stellung und Selbstverständnis Adels im 17. Und 18. Jahrhundert“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, 3–48; О племству у Русији: J. P. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order 1700-1825*, New York : OXFORD UNIVERSITY PRESS 1991; R. G. Ash, „Ständische Stellung und Selbstverständnis Adels im 17. Und 18. Jahrhundert“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, 3–48.

сталежа.¹¹ Теоретичари који су се бавили патронажно-пропагандним механизмом егзистирања уметности у нововековној Европи (P. Burke, T. C. W. Blanning, M. Hollingsworth, H. Trevor-Roper) сагласни су у мишљењу да су патрони употребљавали уметност и визуелну културу у сврхе само-промоције при чему су поручена дела била симбол њиховог богатства и снаге а отуда и њихових врлина и амбиција.¹² Препознато је неколико облика меценатства у зависности од положаја поручиоца на друштвеној скали,¹³ што даје легитимитет да се испита примењивост тог теоријског оквира када је реч о уметности и визуелној култури продукованим под окриљем племића у српском друштву XVIII века у Хабзбуршкој монархији.

Од изузетног значаја за талас савремених истраживања која се дотичу племства и визуелне репрезентације јесу постулати Јиргена Хабермаса (Jürgen Habermas). Хабермас је изворно, 1962. год. дефинисао проблем односа јавне и приватне сфере сагледавајући период од позног средњег века па све до почетка XIX века као доминацију *репрезентативне јавности*, која, резервисана за земљопоседнике, заправо не представља јавност у савременом смислу те речи већ нешто као *обележје статуса*. Њен интегрални део је ритерски кодекс понашања који је присутан стално и свуда где господа – од краља до најсиромашнијег племића – репрезентују своја господарска права. *Репрезентативна јавност* имала је снагу да почетке развоја грађанске културе асимилује интегришући образоване хуманисте у дворски живот, а свој финални процват доживљава у барокним свечаностима. Редукција *репрезентативне јавности* долази са укидањем феудалних обавеза и конституисањем сфере јавне власти, а смениће је *грађанска јавност* чија је појава изазвана повећањем размене добара и информација. Уз грађанску јавност, за разлику од репрезентативне, иде и домен приватности.¹⁴ На Хабермасове поставке ослања се и испитивање историје приватног живота код Срба у Хабзбуршкој монархији које је спровео Мирослав Тимотијевић, а које има изузетан значај за овај рад јер доноси и теоријски поглед о јавној сфери у којој се народни прваци (племићи и претенденти на тај статус) појављују као активни учесници.¹⁵

¹¹ H. M. Scott, Ch. Storrs, „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, H. M. Scott (ed.), London : New York: Palgrave Macmillan 2007, 8–21.

¹² H. Trevor-Roper, *Princes and Artists: Patronage and Ideology at Four Habsburg Courts 1517-1633*, New York : Harper & Row 1976; M. Hollingsworth, *Patronage in Renaissance Italy: From 1400 to the Early 16th century*, London : John Murray Publishers 1994; P. Burke, *The Fabrication of Louis XIV*, Yale University Press, 1992; T. C. W. Blanning , *The Culture of Power and the Power of Culture*, Oxford University Press 2002.

¹³ Sh. Kettering, „Patronage in Early Modern France“ in: *French Historical Studies*, Vol. 17, No. 4, Duke University Press, (Autumn, 1992), 843.

¹⁴ J. Habermas, *Javno mnjenje. Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Novi Sad : Mediterran Publishing 2012, 53–81.

¹⁵ М. Тимотијевић *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд : Clío 2006, 100.

Рад којим се чини први корак у истраживању визуелне репрезентације племства у српској култури XVIII века има упоришта у достигнућима претходних генерација истраживача историје српске културе и уметности ове епохе. Први радови о племству XVIII века објављивани су током XIX века, у виду краћих или обимнијих прилога и неретко су се темељили на директном увиду у писане изворе који су се односили на племство. На основу тих пионирских истраживања реализовано је у четвртој деценији XX века прво опсежније разматрање племства и његовог положаја у српском друштву и култури XVIII века из пера Виктора Дуишина и Душана Ј. Поповића.¹⁶ Значај њиховог рада не представља само пописивање породица за које се поуздано могла потврдити припадност племићком сталежу, него и ширина приступа својствена међуратној културној историји. Васа Стајић је дао велики допринос објављујући у више томова *Новосадске биографије* према подацима из Архива новосадског Магистрата.¹⁷ Међутим, настао у време конституисања националне науке, рад Дуишина и Поповића, па и Стајића, убрзо се нашао у идеолошком контексту који није био плодно тле за даља разматрања племства. Након окончања Другог светског рата, блоковска подела и комунистички идеолошки оквир доносе крајње негативан став о нововековном племству као привилегованом друштвеном сталежу. Одсуство публикација о племству након 1945. год. најбоље потврђује у којој мери је у Југославији Јосипа Броза Тита било непрепоручљиво интересовати се за идеју привилегованих, макар и у историјској перспективи.

Први допринос након Другог светског рата дао је Александар Форишковић у деветој деценији XX века објављујући расправу под насловом *Племство код Срба у Угарској у XVIII веку* а четири године касније и монографију *Текелије - војничко племство XVIII века*, након које су уследили и други доприноси у вези са племством XVIII века, публиковани као студије у оквиру *Историје српског народа*.¹⁸ У истој 1990. год. када је преминуо Форишковић, Матица српска је објавила тротомно издање Душана Ј. Поповића под

¹⁶ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, Нови Сад: Историјско друштво 1939, 111–137; В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, Нови Сад: Историјско друштво, 1939, 138-154.

¹⁷ В. Стајић, *Новосадске биографије*. књ. II, св. 1., Нови Сад 1936; В. Стајић, *Новосадске биографије*. књ. II, св. 3., Нови Сад 1938; В. Стајић, *Новосадске биографије*, књ. III, св. 5, Нови Сад 1940; В. Стајић, *Грађа за историју Новог Сада*. књ. IV, св. 1., Нови Сад 1947; В. Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*. књ. IV, св. 2., Нови Сад : Матица српска 1951.

¹⁸ А. Форишковић, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМС*, 24, Нови Сад : Матица српска 1981, 37–49; А. Форишковић, *Текелије. Војничко племство XVIII века*, Нови Сад : Матица српска 1985; А. Форишковић „Грађански сталеж код Срба у Угарској“ у: *Историја српског народа*, IV/1, Гавриловић, С. (ур.), Београд : Српска књижевна задруга 1986, 294-305.

насловом *Срби у Војводини*¹⁹ у оквиру кога је племство сагледано као један од чинилаца друштвеног и културног живота војвођанских Срба. Овом приликом поновљена су и у нечем допуњена сазнања до којих је Д. Ј. Поповић дошао педесетак година раније што недвосмислено говори да српска наука у распону од пет деценија није далеко одмакла када је реч о историјским сагледавањима племства XVIII века.

Актуелна етапа истраживања племства XVIII века започиње након распада Југославије. Истраживачи српске нововековне историје од почетка XXI века пишу о племству, али је чињеница да из овог корпуса још увек није објављен један свеобухватнији научни рад који би ухватио тренутак повољног ветра увек променљиве идеолошке климе. Објава монографије о племству града Сомбора²⁰ представља за сада јединствен допринос који у традицији и методологији писања локалне историје на најбољи начин сумира досадашња и открива нова сазнања о групи православних и католичких породица које су током XVIII века стекле племићки статус у оквиру Хабзбуршке монархије а биле су привремено или трајно настањене у тадашњем сомборском Шанцу.

На основу досадашњих истраживања историчара, оформљен је солидан корпус података о појединачним личностима и породицама које су припадале племићком staleжу Хабзбуршке монархије XVIII века. У њима се налазе подаци извучени из писаних извора првог реда што представља изузетан допринос у сваком даљем истраживању везаном за племство у српској нововековној култури. У том смислу многи резултати досадашњих истраживања представљају важно упориште овог рада и олакшавају истраживачки процес како због доступности важних података тако и због лоцирања архивских докумената који се тичу племства.

У досадашњим истраживањима историје српске нововековне уметности питања у вези са визуелном репрезентацијом племства нису истакнута као самостална тема истраживања али су претходне генерације, градећи националну школу историје уметности, у различитим етапама дале велики допринос разумевању значаја и значења портрета и гравира насталих за потребе племства XVIII века. Генерација која је решавала преваходно проблеме везане за појам стила²¹, обавила је обиман задатак каталогизирања, утврђивања аутора и датовања портрета и графичких представа. Уопште, пионирски подухват у бављењу портретом у српској уметности XVIII века представља рад Олге Микић публикован 1965. год. уз каталог изложбе *Портрети Срба XVIII века*.²² Полазећи од средњевековног периода ауторка је тада пружила преглед положаја портрета кроз главне токове српске уметности, фокусирајући се на XVIII век када се портрет осамостаљује и даље испратила развој овог жанра у радовима српских

¹⁹ Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 1 (*Од најстаријих времена до Карловачког мира 1699.*), Нови Сад : Матица српска 1990; Исти, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*), Нови Сад : Матица српска 1990; Исти, *Срби у Војводини*, књ. 3 (*Од Темишварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861*), Нови Сад : Матица српска 1990.

²⁰ М. Stepanović, *Plemićke porodice u Somboru do kraja XVIII veka*, Sombor 2018.

²¹ О појму стила и питањима која отуд произлазе Ј. Елснер, „Стил“, у: *Критички термини историје уметности*, 133–147.

²² О. Микић, Д. Давидов, *Портрети Срба XVIII века*, каталог изложбе, Нови Сад : Галерија Матице српске 1965.

уметника тог времена. Динко Давидов је том приликом дао допринос разматрању графичких портрета, а све је праћено каталогом од око две стотине репродукција уљаних и графичких портрета. Допуњен, рад Олге Микић је, уз проширен број каталошких јединица, поново публикован 2003. године.²³ Организована према начелу технике израде на део о сликаним и део о графичким портретима, ова публикација каталогизира готово све познате портрете настале током XVIII века. Прелиставањем брзо постаје уочљиво да највећи проценат портрета о којима је Олга Микић писала представља високе јерархе Карловачке митрополије и истакнуте појединце световног стратума док је пажљивијим разматрањем овај каталог постао један од кључних ослонаца овог рада. О портрету односно портретима се пише и у оквиру појединачних студија о српским уметницима. Не тако мали број радова написан је о појединачним портретима насталим у XVIII веку али је приметно да ту нису редак случај пионирски подухвати чији је највећи домет регистровање конкретног портрета у широј научној јавности.

У наредној генерацији предмети истраживања историчара уметности сагледавани су кроз методолошку визуру која почива на искуствима иконологије. Питањима портрета на основу сталешке припадности портретисаних посветио се Мирослав Тимотијевић. Студија *Христифор Џефаровић – коњанички портрети браће Стратимировић – као – Militis Christiani*²⁴ у којој је аутор размотрио идејну основу и значај првих познатих коњаничких портрета новије српске уметности, јединствен је пример студиозног разматрања портрета племића XVIII века у историји српске уметности. Професор Тимотијевић се племићког портрета дотакао и у докторској дисертацији *Српско барокно сликарство* испитујући каква је *Слика човека* барокне епохе.²⁵ Те две студије представљају фундамент разматрања питања везаних за портрет као средство визуелне репрезентације племства којима је посвећен један део овог рада. Тимотијевић је истражио и питања у вези са портретима високе јерархије Карловачке митрополије у студији *Портрети архијереја у новијој српској уметности*,²⁶ док је Радмила Михаиловић расправљајући са иконолошких позиција *О Џефаровићевом бакрорезу Св. Стефан Штиљановић*,²⁷ дала један изузетно важан допринос разумевању употребе уметности у политичкој агенди Карловачке митрополије. У истој публикацији О. Микић је публиковала истраживање о портретима из манастира Шишатовца, превасходно о њиховом пореклу, дотичући се и портрета на којима су представљени племићи.

Даљи ток научних истраживања хронолошки је везан за XXI век и донео је нове интерпретативне могућности као и контексте у оквиру којих су сагледавани и визуелни

²³ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, Нови Сад : Матица српска 2003.

²⁴ М. Тимотијевић, „Христифор Џефаровић – коњанички портрети браће Стратимировић – као Militis Christiani“ у: *ЗНМ*, XIII-2, Београд : Народни музеј 1987, 71–81.

²⁵ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад : Матица српска 1996.

²⁶ М. Тимотијевић, „Портрети архијереја у новијој српској уметности“ у: *Западноевропски барок и византијски свет*, (ур.) Д. Медаковић, Београд : Српска академија наука и уметности 1991, 147–174.

²⁷ Р. Михаиловић, „О Џефаровићевом бакрорезу Св. Стефан Штиљановић“ у: *Манастир Шишатовца : зборник радова*, (ур.) Д. Давидов, Београд : Српска академија наука и уметности : Друштво историчара уметности Србије; [Нови Сад] : Матица српска 1989, 259-272.

феномени у вези са племством. Истраживање професора Тимотијевића које је за циљ имало да проблематизује *Рађање модерне приватности* донело је сазнања о подели на приватну и јавну сферу која су веома важна за разматрање заступања племства у визуелној култури. Јелена Тодоровић је као важну истраживачку област препознала ефемерни спектакл и његову улогу у политици изградње моћи у Карловачкој митрополији,²⁸ док је Катарина Васић у публикованој докторској дисертацији *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690. – 1790.)*²⁹ дала допринос разумевању стратегија визуелне репрезентације превасходно високе карловачке јерархије, нарочито кроз разматрање односа портрета као феномена визуелне културе према простору његовог излагања. *Патриоте и патриотизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*³⁰ представљали су предмет истраживања магистарске тезе професора Владимира Симића у оквиру које је размотрено питање односа племства и јавности, као и заступања патриотских идеја племства кроз визуелну културу.

²⁸ Ј. Тодоровић, *Ентитет у сенци : мапирање моћи и државни спектакл у Карловачкој митрополији*, Нови Сад : Платонеум 2013.

²⁹ К. Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690 - 1790)*, Нови Сад: Платонеум, 2013.

³⁰ В. Симић, *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад : Галерија Матице српске 2012.

Истраживањем стратегија изградње јавних представа неминовно се преиспитују досадашње тврдње о племству у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији. Надградња досадашњих сазнања о племству даје могућност прецизнијег одређивања његовог положаја и улоге у српском друштву XVIII века, али и могућност покретања нових истраживања која ће решавати друга, подједнако битна, питања која се односе на историју племства у српском нововековном друштву. Тиме се чини корак ка проширењу сазнања о овој епохи историје српског народа, као и ка бољем разумевању начина на који функционише српско друштво у XVIII веку. Намера овог истраживања јесте да допринесе бољем разумевању положаја племића српске етничке припадности у оквиру целокупног племићког сталежа Хабзбуршке монархије и у ширем европском контексту, али и да понуди могуће одговоре на питања која се тичу проучавања српске уметности и визуелне културе XVIII века.

Закључци досадашњих истраживања о племству у српском друштву у Хабзбуршкој монархији су следећи: Током XVIII века није постојало *српско* племство као неки посебни признати друштвени слој у Хабзбуршкој монархији, и све до Темишварског сабора 1790. године, *племићи* се не појављују као сталеж.³¹ Следећи закључак је да племићи ни у ком смислу нису представљали доминанту у српском друштву XVIII века у Угарској - малобројни, а без већег економског значаја, они су и у политичком животу остајали на његовој периферији. Окружени бројним и моћним угарским племством, као племићи су могли опстати само ако се са њим интегришу, ако постану део јединствене феудалне класе, те су у време када долази до обликовања националне свести они прихватили мађарску националну идеју као своју. С тим у складу уврежено мишљење је да су понека задужбина или легат, портрет или писано сведочанство, готово, све што остаје да говори о постојању племића у српском друштву XVIII века у Хабзбуршкој монархији.³²

Разматрањем досадашње историографије о племству у српском друштву XVIII века у Хабзбуршкој монархији постаје приметно да су мишљења о овој теми у значајној мери одређена идеолошким оквирима XX века у односу на које је племићки сталеж био означен као *другост* – антипод свих вредности за чије се неговање залагало тадашње друштво. Тако је било могуће да се у научном оквиру као доминантно истакне гледиште о економском и политичком непостојању племства међу Србима, које се проширило и ван доста уских научних кругова те попримило статус општег места. Са тим у вези је и досадашње одсуство покушаја да се опсежније сагледају све активности овог сталежа на културном и духовном пољу. Ова појава надилази границе савременог српског

³¹Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 119, 133.

³² А. Форишковић, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМС*, 24, 49.

националног бића, и пре се може рећи да је она била општа одлика европске научне заједнице, нарочито у њеној источној половини, у другој половини XX века,³³ у чијим оквирима су сада већ учињени кораци ка промени ракурса посматрања и испитивања племићког сталежа. Кроз испитивање идејне основе за поручивање портрета, подизање нових, велелепних здања профане или сакралне намене, добротинства и приложничке активности, у овом раду се чини покушај промене сагледавања племства и његове позиције у српској култури XVIII века. Узимајући у обзир савремена истраживања племства у Хабзбуршкој монархији, истраживачко питање би гласило: да ли је у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији може бити речи о визуелној репрезентацији племства – односно да ли су племићи српске етнице продуковали и употребљавали уметност и визуелну културу са циљем изградње жељене јавне представе на начин на који су то чинили племићи осталих етница Хабзбуршке монархије? На овај начин постављено питање јасно указује да се стратегије изградње јавних представа племства српске етничке припадности у овом раду сагледавају у оквиру визуелне репрезентације племићког сталежа Хабзбуршке монархије којем су они и припадали. На врху пирамиде хабзбуршког племства налазе се владари, и сами племићи, чија је јавна представа у великој мери била резултат брижљиво вођене политике самоприказивања спровођене свим облицима уметничког стваралаштва, и која је имала утицај на конституисање јавне представе нижег племства.

У раду се утврђује шта се на основу портрета, грађевина, задужбина и фондација – односно визуелних и вербалних сведочанстава – писама и повеља може закључити о племству у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији. Постављањем наведених сведочанстава у културни и временски контекст њиховог настанка испитује се примарна функција која им је била додељена чиме ће се доћи и до нових знања, битних за потпуније разумевање улоге племства у српском друштву. Примарни контекст продуковања и употребе уметности и визуелне културе под окриљем племства уопште био је патронажно-пропагандни. Он подразумева постојање јавне сфере у којој се племићи појављују као активни учесници, који поручују портрете како би се овековечила њихова јавна делатност, подижу нове грађевине чија величајност има задатак да заступа њихове врлине,³⁴ постају ктитори и приложници храмова и чине задужбине које сведоче о њиховој моћи, *благородију*, племенитости, угледу и достојанству. Важан аспект истраживања јесте утврђивање односа у ком се налази визуелна репрезентација племства у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији наспрам чињенице да је реч о ситном православно оријентисаном племству под окриљем доминантно католичке монархије.

Анализа елемената који су доприносили изградњи јавне представе има за циљ прецизније позиционирање племства у српској историји и култури XVIII века. Она се остварује најпре сагледавањем ширег културно социјалног окружења племића и претендената на тај статус, што постаје видљиво кроз личности са којима контактирају

³³ Н. М. Scott, Ch. Storrs, „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, 2.

³⁴ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 263, 266.

или сарађују, кроз брачне стратегије и укључивање у догађаје од општег интереса. У племићким повељама се конституишу грбови који потом бивају репродуковани на печатима, фасадама грађевина, надгробним обележјима и портретима. Стога се племићке повеље у раду сагледавају као централни визуелно-вербални елемент и залог спровођења визуелне репрезентације.

Како се визуелна репрезентација племића заснива на претварању финансијског капитала у културни и духовни, у дела лепих уметности и племенитих активности, рад се дотиче и количине средстава инвестираних у изградњу жељене јавне представе изражених кроз цене прибављања племићких повеља, цене грађевина које су куповали или подизали племићи, средстава одвајаних за израду портрета и ктиторско-приложничких активности. Портрети племства се сагледавају као брижљиво срачунате визуелне целине које заступају врлине и вредности портретисаних личности а видљиве су кроз анализу акцесорног симболизма. Систематично истраживање писаних извора, уметности и визуелне културе настајалих за потребе племства, у циљу анализе њихових примарних функција, не представља једини могућ и легитиман истраживачки приступ, али јесте један од начина за стицање поузданијих сазнања о српском друштву и култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији.

У раду се прихвата мишљење да су карловачки митрополити као верски и политички лидери српске етнице у Хабзбуршкој монархији око себе окупили круг сарадника са којима су креирали црквену, друштвену и културну политику и помагали у њеном спровођењу,³⁵ из кога се даље показује да су сарадници митрополита неретко били племићи односно претенденти на племићки статус, који су, негујући блиске односе са високом јерархијом, стварали мреже познаника и контаката од изузетне важности за изградњу сопствених јавних представа.

У досадашњој историографији је скренута пажња да су и неки од високих јерарха Карловачке митрополије били припадници племићког staleжа Хабзбуршке монархије.³⁶ У проучавањима јавног представљања високих јерарха Карловачке митрополије, овај аспект до сада није посебно разматран, због чега постоји опасност његовог потпуног потискивања која би негативно утицала на целовитост знања како о историји српске цркве у Хабзбуршкој монархији тако и о племићком staleжу. Ово истраживање се дотиче и визуелне репрезентације карловачких јерарха на основу већ познатих примера, као што је страница *Свечаног поздрава Мојсеју Путнику* на којој је у оквиру иницијала са лавиринтом са градом представљен и племићки грб породице Путник. Анализом овог и других примера ће се показати на који начин је припадност племићком staleжу била инкорпорирана у јавне представе високог клера Карловачке митрополије, имајући у виду да је реч како о духовним тако и о политичким вођама српског народа у Хабзбуршкој монархији.

Неколико породица грчког или цинцарског порекла укључено је у досадашња историјска писања о племству у српском друштву XVIII века. Мада су Срби и

³⁵ К. Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690 - 1790)*, 27–28.

³⁶ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 145, 147, 153; А. Форишковић, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМС*, 24, 44.

Грци/Цинцари различите етничке припадности, истоветна им је вероисповест, што је, током XVIII века, било пресудно обележје њиховог односа унутар Хабзбуршке монархије. Срби су од 1690. године успели да развију аутономну црквену институцију у оквиру ове државе, а познато је да су због непостојања посебне црквене организације Грци за време аустријске управе над Београдом били подређени београдском митрополиту. Осим везаности Грка/Цинцара за Карловачку митрополију, запажен је изузетан утицај ових етничких групација на формирање вароши у српском друштву у Хабзбуршкој монархији.³⁷ У раду се прихвата гледиште према коме је један део Цинцара и Грка у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку био саставни део српског друштва, те ће у истраживање политика визуелне репрезентације племства у српској култури бити укључене и породице Дука, Ђуричко – племенити од Модоша, Ђурковић Сервијски, Калиновићи од Дојрана, Нако од Великог Семиклуша, Тиганити.

У разумевању стратегија изградње јавних представа од изузетне је важности да је племство у српском друштву у Хабзбуршкој монархији поникло из грађанског сталежа, и да припада типу новог племства, „додељиваног за услуге или заслуге које је појединац учинио Двору, а оне су могле бити војне природе или цивилне – на овај начин су племство стицали чиновници, црквени великодостојници и богати трговци.“³⁸ Трговачко-занатлијски сталеж је био средишњи део српског становништва у Хабзбуршкој монархији, а према речима С. Амеланга „идеал сваког богатијег припадника овог сталежа био је прелаз у виши, привилегованији, племићки сталеж. Неки од обогатених припадника трговачко-занатлијског слоја су успели да до племићке повеље дођу тек пред крај својих живота, мада су много пре тог чина своје животне путеве устројавали према идеалу задобијања племићког статуса, опонашајући животни стил племства, што је била општа одлика европске грађанске елите барокне епохе.“³⁹

Потпуно прецизни подаци о броју српских и грчко-цинцарских племићких породица у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку за сада нису доступни. Кроз испитивање визуелне репрезентације, у раду ће бити показано најпре да је број породица српске етничке и културне припадности које чине хабзбуршко племство одређен специфичним политичко-религиозним контекстом – реч је о православним поданицима монарха чији је централни ослонац припадност јединоспасавајућој вери. Уз то, истраживања хабзбуршког племства су показала да је племићки сталеж представљао прилично мали проценат становништва на територији целокупне Угарске Краљевине, што је чињеница која се, уз специфичности верске и етничке припадности, мора имати у виду.

Портрети који ће бити разматрани у раду имају репрезентативну форму и функцију, служе стварању слике јавног статуса и социјалне припадности појединаца, израз су самосвести и самоуважавања⁴⁰ и били су изузетно битан чинилац визуелне

³⁷ Д. Ј. Поповић, *Београд пре 200 година*, Београд 1935, 1, 197. Детаљније о Цинцарима у српском друштву: Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима – прилог питању постанка нашег грађанског друштва*, [треће издање], Београд : Прометеј, 2008.

³⁸ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 117–120.

³⁹ С. Џ. Амеланг, „Буржуј“ у: *Ликови барока*, Вилари, Р.(пр.), Хамовић, З. (ур.), Београд : Сlio 2004, 369–390.

⁴⁰ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 263, 269.

репрезентације племства у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији. С тим у складу, галерија портрета на којима су приказани племићи и претенденти на племићи статус одликује се високим степеном иконографске уједначености. То су допојасни портрети у оквиру којих су фигуре представљене фронтално или благо окренуте на једну страну, са погледом усмереним ка посматрачу. Одевени у свечану одежду, портретисани су приказивани са акцесоаром чији репертоар је, као и сви остали сегменти, подређен приказивању њиховог статуса.

Ктиторске активности племства при храмовима Карловачке митрополије, као и архитектонска здања која племство подиже ван сакралних целина, нису до сада разматрани у дискурсу визуелне репрезентације племства. Основ за такво сагледавање у овом раду налази се у радовима хуманиста који су, за потребе италијанских великаша величајност/раскош (*magnificenza*) при наручивању и изградњи великих грађевинских објеката тумачили као врлину. Прносећи се Европом од двора до двора *magnificenza* је, како је то изнео М. Тимотијевић „убрзо постала основ целокупног схватања политике дворског живота и кључни појам који одређује идејне програме дворског самоприказивања, док су иста схватања прихваћена и на двору београдско-карловачких митрополита.“⁴¹ Испитивањем аспеката као што су габарити, топографски положај и финансијске вредности у раду се испитује да ли су идеал величајности при подизању нових здања усвојили и племићи у српском друштву XVIII века у Хабзбуршкој монархији.

⁴¹ М. Тимотијевић, „Визитација манастира Шишовца у XVIII веку: прилог истраживању ефемерног спектакла“ у: *Манастир Шишовца: зборник радова*, Д. Давидов (ур.), Београд : Српска академија наука и уметности : Друштво историчара уметности Србије, [Нови Сад] : Матица српска 1989, 358–359.

1. ПЛЕМСТВО КРАЉЕВИНЕ УГАРСКЕ У XVIII ВЕКУ

Високо племство

Тежиште српске етнице у Хабзбуршкој монархији налазило се на територији Краљевине Угарске,⁴² где је друштвена структура током XVIII века умногоме била одређена односима проистеклим из феудалних привилегија. У таквом систему високо племство – аристократија (*barones*) односно племство које поседује титуле, сачињава други сталеж испред кога се као први сталеж налазило више свештенство (*praelati*) у које су убрајани епископи и архиепископи.⁴³ Иза титулисаног племства долазило је нетитулисано племство или трећи сталеж док су четврти сталеж сачињавали становници са грађанским правима. У ред титулисаних племића убрајани су барони, грофови и кнежеви.⁴⁴ Структура титулисаног племства у Угарској као и у целој Хабзбуршкој монархији превасходно је била одређена чињеницом да су у домену једног владара били различити ентитети. Монарси из дома Хабзбург су поред достојанства угарског краља били и носиоци титуле чешког краља те су поседовали и достојанство цара Светог римског царства немачке нације још од времена Албрехта II – са јединим прекидом који је уследио након смрти Карла VI Хабзбуршког а окончао се када је 1745. год. за римског краља био изабран Франц Штефан од Лотарингије (*Franz Stephan von Lothringen*) (Сл. 1.), супруг Марије Терезије (*Maria Theresia von Habsburg*) (Сл. 2.).⁴⁵ Отуда је племство на територијама Хабзбуршке монархије до 1918. год. било систематизовано у осам група: племство наследних земаља Аустријског дома – у оквирима племићких заједница Коруске, Крањске, Штајерске, Горње Аустрије, Доње Аустрије, Салцбурга и Тирола; племство Аустријског царства (1804.-1918.); племство Галиције и Буковине; племство Ломбардије и Венеције (од 1814.); племство литорала – укључујући посебне племићке заједнице Истре, Горице, Градишке, Трста и Ријеке и Далмације; племство Чешке,

⁴² Гавриловић, В., Нинковић, Н., „Срби у Хабзбуршкој монархији током XVIII века – између бечког Двора и угарских власти“ у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XXXIX–1, Нови Сад 2014, 69–82.

⁴³ П. Рокаи, З. Ђере, *Историја Мађара*, Београд : Слио 2002, 367.

⁴⁴ Исто, 368–370; За другачије мишљење о сталешкој структури Краљевине Угарске погледати: Ф. В. фон Таубе, *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, Нови Сад : Матица српска 1998. 123–124.

⁴⁵ Детаљније о династији Хабзбург: Е. Demmerle, *Das Haus Habsburg*, Potsdam : h. f. Ullmann publishing GmbH 2016.

укључујући посебне племићке заједнице Моравске и Шлезије; племство Угарске – укључујући Трансилванију као посебну племићку заједницу и Хрватску и Славонију, као условно посебне племићке заједнице; племство Светог римског царства немачке нације (до 1804./6.).⁴⁶

Изразито унутрашње раслојавање било је одлика свих друштвених сталежа током XVIII века. Један од облика раслојавања међу високим односно титулисаним племством у Хабзбуршкој монархији заснивао се на пореклу стеченог статуса. Племство царства се, према речима Д. Ацовића у хијерархијском смислу сматрало вишом категоријом од осталог племства истог ранга и истог титуларног степена иако у правном смислу то није био случај.⁴⁷ Према истом принципу, племство наследних земаља Аустријског дома је у овој хијерархији било изнад племства Чешке или Угарске. Међу племством истог порекла већ је сама градација титула поспешивала раслојавање које је постојало чак и међу носиоцима истог титуларног степена у зависности од материјалне снаге и правног положаја а с тим у складу и моћи и утицаја појединаца или породица.

Раслојавање које је током XVIII века карактерисало високо племство било је, једним делом, резултат промена кроз које је овај сталеж пролазио. Уобличење другог сталежа везано је примарно за ратнике – витезове коњанике (*defensores/bellatores*) који су чинили окосницу средњовековне војске. Војни успеси витезова мерени су присвајањем нових земљишних поседа и одређених друштвених и политичких привилегија, што их је постепено одвојило у посебну групу унутар друштва. Сталеж привилегованих ратника се у Француској оформио до краја XII века а у највећем делу Европе до краја XIV века. Отуда се концепт високог племства заснивао на средњовековној подели друштва на три сталежа у оквиру којих други сталеж свој привилеговани положај оправдава војном моћи и одбрамбеном улогом.⁴⁸ Међутим, током средњег века латинска реч „nobilitas“ није означавала одређену друштвену групацију него скупину одређених квалитета, док је реч „nobilis“ припадала придевима а не именицама.⁴⁹ Друштвене трансформације и идеолошке промене које су разграничиле средњи од новог века одразиле су се и на титулисано – високо племство чију су структуру постепено али све више уређивали и одређивали владари. Овај процес у основи је био показатељ промена у државној идеологији, у смислу да је консолидација централистичког система управљања и апсолутне монархије значила и све изразитије везивање привилегованог сталежа за државу. Тако се почетна позиција племства, које је у средњем веку било препознато као ратнички сталеж – чији се привилеговани положај заснивао на моћи (војној), трансформисала до те мере да је током XVII и XVIII века племство све више своју моћ заснивало на привилегијама.⁵⁰

⁴⁶ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, Београд : Завод за уџбенике 2008, 360, 366.

⁴⁷ Исто, 360–366.

⁴⁸ Н. М. Scott, Ch. Storrs, „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, 7–8.

⁴⁹ Н. Zmora, *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300 – 1800*, 23.

⁵⁰ К. Margreiter, *Konzept und Bedeutung des Adels im Absolutismus*, European University Institute: Department of History and Civilisation [rukopis doktorske teze], Florence, December 2005, 8–41.

Титулисани статус високог племства био је наследног карактера у Краљевини Угарској, мада су у овај сталеж изузетно ретко примани нови чланови пре него што су титулу краља Угарске преузели припадници владарске куће Хабзбург. Пракса доделе краљевске даровнице на земљишни посед (*donatio regia*), као основни модус промене јавно-правног статуса једног рода усвојена је у Угарској током XIV века, заменивши дотадашњи алодијални концепт (*primaе occupations terrae*). Додела наследних титула бележи се од XV века – прва грофовска титула у Угарској додељена је 1453., баронска 1506. а титула војводе после 1521. год.⁵¹ Уопште узевши, постоји неколико типова докумената најдиректније везаних за племство. Пре свега то су владарске исправе којима се одређеној породици додељује племићки статус. Зависно од начина на који се племство додељује, тај документ може бити даровница (*donatio*) или грбовница (*litterae armales*). Поред тога у употреби је био и документ којим се доказивало племство – сведочанство о племству (*testimoniales de nobilitate*). Иако се разликују према предмету доделе, даровница и грбовница (Сл. 3.) подразумевају иста дипломатичка обележја: уводни део (протокол) који се састоји од интитулације владара – име владара и све његове титуле, и инскрипције која подразумева име дестинатара; текст (корпус) подразумева аренгу – мисао како добра дела поданика увек буду награђена, нарацију – опис заслуга дестинатара, промулгацију – најава диспозиције односно садржаја исправе, диспозиције – предмет даровања или опис грба и разних завршних формула; завршни део (есхатокол) који се састоји од потписа и датације исправе. Даровница је повластица којом се појединцу или породици због јавних заслуга додељује власништво племићког добра, док је грбовница владарска исправа којом је владар додељивао племство заслужном појединцу тако што је као знамен племићког статуса додељивао грб а не племићки посед. Током нововековне епохе грбовнице углавном преовлађују као облик доделе племићког статуса породицама, чак и када је реч о уздизању из нижег – нетитулисаног у ред вишег племства.⁵²

Током XVII и XVIII века са порастом контроле која је долазила са бечког Двора, проширио се и број припадника другог сталежа. Тако се у Угарској 1778. год. у магнате убрајало 108 породица домаћег порекла, од којих су титулу барона имале двадесет и четири породице, титулу грофа осамдесет и две, док су кнежевско достојанство носиле две породице – Естерхази (*Eszterhazy*) од 1687. год. када је Пал Естерхази (*Pál Esterházy*) постао кнез, и породица Баћањи (*Batthyány*) од 1764. год. када је Лажош Баћањи (*Lajos Batthyány*) ступио у ред кнежева. Њихови потомци постајали су, наслеђивањем, једини носиоци кнежевске титуле у Угарској у периоду до 1800. год. За разлику од титуле кнеза, хабзбуршки владари су много учесталије додељивали баронске и грофовске титуле, па чак су их у неким случајевима и продавали, чиме су доприносили раслојавању у оквиру реда високог племства.⁵³

⁵¹ Д. М. Ацовић, *н. д.*, 409.

⁵² L. Dobrica, *Plemići i velikaši Srijemske županije*, katalog izložbe, Vukovar : Državni arhiv u Vukovaru 2013, 5–10. Упореди: М. Атлагић, *Српско племство и грбови у Дубровнику, Далмацији, Хрватској и Славонији*, Косовска Митровица : Филозофски факултет у Приштини 2011, 6–7.

⁵³ Н. М. Scott, „Introduction: The Evolution of Service Nobilities“ in: *The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, Н. М. Scott (ed.), Basingstoke : Palgrave Macmillan 2007, 4; P. Schimert, „The Early Modern Hungarian Nobility“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth*

Током XVIII века међу високим племством Краљевине Угарске јасно је био издвојен круг највише аристократије у који се поред кнежевских породица Естерхази и Баћањи убрајало још четрнаест породица, а то су: Форгач (Forgách), Турзо (Thurzó), Палфи (Pálffy), Иљешхази (Illésházy), Карољи (Károlyi), Зрињи (Zrínyi), Надажди (Nádasdy), Ердеди (Erdődy), Драшковић (Draskovich), Чаки (Csaky), Зичи (Zichy), Ревај (Révay), Другет (Drugeth) и Франкопан (Frangepán). Пуно значење одреднице највиша аристократија постаје јасно када се упореде бројеви: кнежевска грана породице Естерхази уживала је годишњи приход од 700.000 форинти. Годишњи приходи других аристократа кретали су се у распону од 150.000 до 300.000 форинти док је богатство мноштва припадника „другог реда“ било између 50.000 и 60.000 форинти годишње. Поред тога, породица Естерхази је поседовала преко 1.000.000 јутара земље, и мада њихово богатство може бити проблематизовано са аспекта профитабилности⁵⁴ оно је истовремено и најсликовитији показатељ карактера друштвене хијерархије монархијски уређеног система каква је била држава Хабзбурговаца.

Домаћим породицама које су формирале елиту унутар другог сталежа биле су прикључене и натурализоване стране породице којих је 1765. год. на територији Угарске Краљевине било преко две стотине.⁵⁵ Такав је случај са италијанском породицом Одескалки (Odescalchi) која је припадала малобројној групи државних кнежевских породица. Године 1697. кнез Ливије Одескалки, нећак папе Иноћентија IX, добио је војводство од Срема са титулом „војводског височанства“ и то тако да је ова кнежевина „изван закона домовине краљевства Хрватске и Славоније, нити ће његова кнежевина бити целовити део краљевства“. Остатак Срема такође је био у поседу породица страног порекла. Након освајања Срема од Турака Земунско властелинство, које је обухватало 22 насеља, додељено је потпредседнику Државног дворског савета грофу Карлу Шенборну (Friedrich Karl von Schönborn), док је Митровачко властелинство са укупно петнаест насеља држао гроф Колоредо (Rudolf Wenzel Joseph Colloredo von Wallsee und Melz). Карловачко властелинство подразумевало је десет насеља и до 1734. год. било је у власништву генерала барона Георга Ифелна (Georg Üfeln), док су тридесет и два насеља Вуковарског властелинства припадала тиролској грофовској породици Јохана Кифштајна (Johann Ferdinand I. Graf von Kuefstein) до 1736. год. када је ово властелинство купио гроф Филип Елц (Philipp Karl von Eltz-Kempenich) надбискуп и кнез изборник од Мајнца. У Бачкој је највећи посед представљало Футошко властелинство са укупно шест насеља чији су се власници током XVIII века у неколико наврата мењали али су углавном то биле породице страног порекла. Ово властелинство је припадало породици Кавријани (Cavriani) италијанског порекла са титулом аустријских грофова, од које га је купио Михајло пл. Чарнојевић „од Маче“. Од 1770. год. Футошко властелинство се

centuries, Volume 2: Northen, Central and Eastern Europe, H. M. Scott (ed.), London : New York : Palgrave Macmillan 2007, 217–218.

⁵⁴ Исто, 217–218.

⁵⁵ R. J. W. Evans, „Der Adel Ungarns in der habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, Köln : Wien : Böhlau 2001, 350–351.

налазило у поседу фелдмаршала грофа Андреаса Хадика (Andreas Graf Hadik von Futak), тадашњег председника Ратног савета у Бечу. Друга бачка властелинства била су такође најчешће у поседу страних породица, док је у Банату Комора Земаљске администрације – односно владар, била једини власник државне земље⁵⁶ све до продаје парцела на лицитацијама током последњих деценија XVIII века.

Аристократске породице страног порекла се углавном никада нису у потпуности пресељавале у Угарску. Територија која је припала породици Одескалки је подразумевала 35 насеља а центар управе – кнежевски замак био је лоциран у Илочком граду те је читава ова територија позната и као Илочко властелинство. Оно је 1737. год. подељено на два дела: Илочко или Горњосремско и Иришко или Доњосремско. Управник на оба властелинства у име Одескалкија био је барон Марко Александар Пејачевић. Познато је да је Илочко властелинство 1776./77. год. доносило око 30.000 форинти на годишњем нивоу, али је примећено да би ова цифра могла бити и за преко 50% већа у случају да су Одескалки заиста живели у свом монументалном илочком двору уместо што су га само повремено посећивали уз закључну констатацију „али како може један Римљанин живети у Срему о којем мисли да је само за хајдуке и дивље животиње“.⁵⁷

Присутност породица страног порекла међу аристократијом Краљевине Угарске од друге половине XVII века указује на битне аспекте државног управљања и међусобног односа владара и племства. Додељивањем титула угарског племства и земљишних поседа породицама које пореклом нису везане за Угарску хабзбуршки владари су демонстрирали ослањање на племство као представнике владарске моћи што је био саставни део процеса постепеног али незауостављивог ширења административног апарата и консолидације војних снага који је захватио читаву Европу. У том процесу владари су се суочили са акутним недостатком расположивог персонела већ обученог, или макар способног за обуку, за обављање дужности централне и локалне управе или командовање њиховим армијама. То је било праћено порастом броја и сложености задатака у надлежности државних чиновника и официра што је захтевало све више још уже специјализованог персонела. На овакве положаје распоређивани су припадници другог сталежа поготово у мање развијеним областима какве су тада биле Централна и Источна Европа у којима је био приметан недостатак довољно обученог и јаког трећег и четвртог друштвеног реда. Због тога је један од начина превазилажења потребе за све већим бројем способних државних чиновника било ангажовање личности које пореклом нису везане за дату средину, мада успевају да превазиђу језичке баријере. Владари Хабзбуршке монархије су неретко за администраторе и официре ангажовали појединце са различитих територија којима су управљали. Неки од њих су оваквим ангажовањима успевали да отворе пут ка успону унутар племићког сталежа Хабзбуршке монархије, а није било немогуће ни да су тада по први пут стекли хабзбуршку нобилитацију. Тако се већ крајем XVII века показао значајан уплив странаца у племство Угарске Краљевине.⁵⁸

⁵⁶Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 114–117.

⁵⁷ Исто, 114–115.

⁵⁸ Н. М. Scott, „Introduction: The Evolution of Service Nobilities“ in: *The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, 9–10.

Стратегија хабзбуршких монарха при уређењу реда високог племства Краљевине Угарске јасно се показује у случају Георгија Бранковића. Као самопрокламовани потомак деспотске лозе Бранковић, Георгије је претендовао на титулу „деспота Илирика“ и у циљу остварења те амбиције развио мрежу познаника и сарадника којима је нудио своје услуге заузврат очекујући помоћ у реализацији своје идеје. У лику грофа Владислава Чакија (Vladislav Csáky) нашао је посредника који га је повезао са бечким Двором што је резултирало сарадњом за коју се у почетку чинило да ће донети обострану корист. У моменту када су отоманске трупе марширале ка Бечу, Бранковић је цару Леополду I дао понуду која се није могла одбити. Понудио је помоћ у виду војске коју би он као наследник деспотске титуле Бранковића саставио од побуњених хришћана на Балкану. Заузврат, Бранковић је од цара очекивао високо хабзбуршко племство које би деловало као посебна доза ауторитета за балкански живаљ који је требало да потврди легитимност његових деспотских претензија. Тако је повељом од 7. јуна 1683. год. цар Леополд I уздигао Георгија Бранковића у ред правих угарских барона, док је 1688. год. изабран и за грофа. Међутим, политичке намере Хабзбурговаца и грофа Георгија Бранковића се нису поклапале те се ова сарадња завршила интернирањем грофа најпре у бечки дворски шпитал, потом у гостионицу „Код златног медведа“ на бечком Флајшмаркту, да би коначно одредиште било у Чешкој, у Хебу.⁵⁹

Судбина грофа Георгија Бранковића повезана је са општим положајем припадника српске етнице који су током XVIII века стекли племићки статус у Хабзбуршкој монархији. Након Инвигаторије цара Леополда I 1690. год., одржан је у Београду црквено-народни сабор на коме је учествовало пет епископа, седам игумана и петнаест народних старешина, који је, како закључује Д. Давидов „за циљ имао да као одговор на цареву Инвигаторију утврди однос Срба према, тада већ извесно, будућем суверену. Епископу Исаји Ђаковићу додељена је на тада осетљива дипломатска мисија преговарача на бечком Двору где је упућен са документима у којима су сумирани захтеви Срба. Познато је да је улогу саветодавца Исаје Ђаковића у овим преговорима играо тада већ интернирани Георгије Бранковић, а њихов резултат била је Привилегија цара Леополда I од 21. августа 1690. год. која се односила на верска питања и положај црквеног staleжа. Врло брзо отворила су се питања која су се тичала проблема територијалног распореда Срба као и световне власти. Истакнути припадници световног staleжа прихватили су идеје грофа Бранковића који је одавно претендовао на положај српског војводе.“⁶⁰ Бранковићеву намеру прихватиле су и војне старешине тако да је било распрострањено мишљење да је народу поред црквеног неопходан и световни поглавар и то управо у лику грофа Георгија Бранковића. У марту 1691. год. у Будиму су се на позив Беча састали српски главари поводом формирања рацке милиције а сазнали су тада за

⁵⁹ Ј. Радонић, *Ђурађ II Бранковић „деспот Илирика“*, Цетиње 1955, 71–105; Детаљно о култу грофа Бранковића: М. Костић, *Деспот Георгије II Бранковић (1645. – 1711.)*. Уобличавање култа првог модерног патриотског хероја код Срба, Београд : Филозофски факултет, 2014.

⁶⁰ Д. Давидов, *Српске привилегије царског дома хабзбуршког*, Београд: Балканолошки институт САНУ : Нови Сад: Галерија Матице српске 1994.,14–21; Упореди: М. Костић, „Конструкција барокног историјског колективног идентитета: верско-политички програм Карловачке митрополије и Хронике грофа Георгија Бранковића“ у Зборник радова са научног скупа „Три века Карловачке митрополије 1713-2013“, Сремски Карловци 2014, 465–484;

потврду Бранковићеве грофовске титуле због чега су га изабрали и извикали за старешину и деспота српског народа. Ипак, и поред српског захтева и друге по реду молбе грофа Бранковића да буде пуштен на слободу, бечки Двор је имао другачије планове. Царском дипломом од 11. априла 1691. год. Србима је одређен подвојвода, вицеканцелар, који је према речима Д. Давидова на неким местима називан Vice Dux Rascianae militiae, официр у царској служби Коморанац Јован Монастерлија.⁶¹ Свечана инсталација Монастерлије на положај подвојводе обављена је од стране тадашњег команданта Будима – барона Ареј Заге, на будимском брду св. Гелерт, изнад српске вароши Табана, у присуству српског патријарха, седам епископа, народа, српских капетана и тек регрутованих војника. Д. Давидов истиче да је „свима било јасно да је Монастерлију наметнуо Двор, али је међу народом постојала нада да је то само привремена мера до пуштања грофа Бранковића на слободу што се, упркос молбама, није остварило. Патријарху је, са друге стране, одговарало решење са подвојводом Јованом Монастерлијом који је наименован само за заповедника српске милиције. Патријарх је радио на томе да у наредној Привилегији улога световног старешине припадне њему у чему је препознат први сукоб интереса јерархије и српских војника и народних старешина. Превагнуле су патријархове намере јер је цар Леополд I Привилегијом од 20. августа 1691. год. (Сл. 4.) у једној ставци означио да сви православни Срби имају зависити од архиепископа као свог црквеног поглавара и то како у црквеним тако и у световним стварима. На тај начин су патријарху дате световне надлежности и основ за успостављање једне врсте теократије што је било противно очекивањима народних првака и официра.“⁶² Племићки статус у Хабзбуршкој монархији додељиван је појединцима управо из редова високе јерархије, официра и народних првака а царева одлука да световне надлежности додели црквеним предводницима одредила је и међусобни однос ових група у оквиру српске етнице који ће кроз читав XVIII век бити интензиван што се одразило и на стратегије визуелне репрезентације племства у српској култури.

Грофовска титула додељена Георгију Бранковићу преношена је и наслеђивана до 1856. год. када је преминуо Павле „последњи изданак лозе Бранковића“. Наиме, гроф Георгије Бранковић врло извесно није имао биолошко потомство те је током периода изгнанства највећу подршку пронашао у личности Јована Липовца са којим је готово сигурно био у сродству мада степен тог сродства до данас није сасвим поуздано утврђен. Све до смрти грофа Георгија Бранковића 1711. год. Јован је бележен само са презименом Липовац или Липовски, да би од тада започео покушаје доказивања своје родбинске повезаности са преминулим грофом у настојању да наследи његову имовину. У ту сврху успео је да прибави сведочења и исказе угледних личности међу којима и митрополита Вићентија Поповића, а као резултат успео је да наследи само део Бранковићеве покретне

⁶¹О Јовану Монастерлији: Ј. Хлапец-Ђорђевић, „Подвојвода Јован Монастерлија“ у: *Летопис Матице српске*, књ. 247, св. I, Нови Сад : Матица српска 1908, 1-24; Ј. Хлапец-Ђорђевић, „Подвојвода Јован Монастерлија (Свршетак)“ у: *Летопис Матице српске*, књ. 248, св. 2, Нови Сад: Матица српска 1908, 25–48;

⁶² Д. Давидов, *Српске привилегије царског дома хабзбуршког*, 21–27; Упореди: Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792.*, Београд 1954.

имовине односно породичне документе и рукописе али до краја живота није успео да наследи ни једно од имања Бранковића у Арадској, Зарандској и Тамишкој жупанији. М. Степановић је сумирајући досадашња сазнања о Бранковићу навео да „за сада није познато да је званичним актом владара Јовану Бранковићу Липовцу икада признато наследство односно пренос грофовске титуле Георгија Бранковића, мада је извесно да се то макар прећутно подразумевало.“⁶³ Професионално опредељен за војни позив Јован Бранковић Липовац је имао чин фелдварског, сенћанског и сомборског граничарског капетана али је титулисан као гроф а тако се, осим у званичним обраћањима Двору у Бечу, и сам потписивао што се види на основу пописа сомборских граничара 1720. год. где је потписан као *Capitan. Comes Johannes Brankovits*, док је у запису свештеника сомборске Светођурђевске цркве, на листу Великог Требника штампаног 1720. год. у Москви, титулисан као *благородни господар и кнез*. Тестамент који је саставио пред смрт 1734. год. Јован Бранковић је потврдио потписујући се на немачком: *Johann Brankovitz, graf von Lippa & capitt. Zu Sonbor Bacska*. Поменути гроф Павле са чијом је смрћу угашен и пренос титуле по мушкој линији, био је син Николе Бранковића односно унук Јована Бранковића Липовца – правог генетског родоначелника ове грофовске породице.⁶⁴

Статус високог односно титулисаног племића се у Хабзбуршкој монархији током XVIII века могао стећи и на основу Војног Ордена Реда Марије Терезије (*Militär-Maria Theresien-Orden*) који је установљен 1756. год. и са собом је носио аутоматску нобилитацију (Сл. 5).⁶⁵ Витезови Ордена Реда Марије Терезије су имали право на доделу аустријског бароната по личном и писаном захтеву одликованог. Поред плате одликовани су примали још 300 до 800 форинти годишње, док су њихове удовице на основу овог одликовања примале пензију. Забележено је да „овакви крст добије само официр који како велико дело својевољно учини, то јест таково које – да учинио није – просто ни најмање своју дужност није нарушио“.⁶⁶ Крст Реда Марије Терезије додељиван је и официрима из редова српске етнице, а за сада се поуздано зна да су овом кругу припадали Јефтимије Љубибратић, Арсеније Сечујац, Павле Димић (Папила), Павле Давидовић, Петар Дука, мајор Вукасовић као и Павле Соколовић.

Јефтимије Љубибратић одликовао се за време Седмогодишњег рата у борбама нарочито на Сеници и код Ландсхута, те је 1758. год. постао пуковник и добио баронат са предикатом „од Требиња“.⁶⁷ За барона Љубибратића је Симеон Пишчевић истакао да „тај храбри официр заслужује да се дуго помиње“ и да је „на послетку већ у дубокој старости произведен за генерала и одређен за команданта и Италији у граду Кремони“.⁶⁸

⁶³ М. Степановић, *Plemićke porodice u Somboru do kraja XVIII veka*, 47–48

⁶⁴ К. Т. Костић, „Два знаменита а заборављена гроба у Сомбору, капетан сомборски гроф Јован „кнез-Јанко“ Бранковић“ у: *Прилози за проучавање нашег народног живота у Сомбору*, књ. I, 1931, 12–13; М. Чуљак, „Српски грофови Бранковићи“ у: *ЗИМС*, бр. 57, Нови Сад : Матица српска 1998, 7–46; М. Степановић, *Plemićke porodice u Somboru do kraja XVIII veka*, 47–48.

⁶⁵ М. Атлагић, *Српско племство и грбови у Дубровнику, Далмацији, Хрватској и Славонији*, 6.

⁶⁶ Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*), Нови Сад : Матица српска 1990, 162.

⁶⁷ Исто, 176.

⁶⁸ С. Пишчевић, *Мемоари*, Београд : Српска Књижевна Задруга 1963, 53.

Арсеније Сечујац се такође одликовао за време Седмогодишњег рата и у пруским ратовима, а нарочито при заузећу тврђаве Швајдница 1761. год. и том приликом је, на предлог генерала Лаудона (Ernst Gideon Freiherr von Laudon), добио Орден Реда Марије Терезије док је аустријски баронат са предикатом „од Хелденфелда“ уследио 1767. год.⁶⁹ Забележено је да је Павле Димић (Папила) обављао функцију ађутанта генерала грофа Мерсија (Claudius Florimund Graf Mercy) док је претходно, као младић, био лакеј митрополита Исаије Антоновића. Папила се нарочито одликовао у боју код Франкфурта на Одри када је постао мајор и добио Орден Реда Марије Терезије 1762. год., док је аустријски барон постао 1765. год. Павле Давидовић је учествовао у Баварском наследном рату где се нарочито одликовао 1779. год. при јуришу на град Хабелшверт и том приликом му је додељен Орден Реда Марије Терезије са титулом барона.⁷⁰ Петар Дука се прославио храбрим држањем у боју код Фармаса 1793. год. за шта је одликован Орденом Реда Марије Терезије док је наредне године произведен и за витеза тог реда. Мајор Вукасовић и Павле Соколовић – капетан српског добровољачког кора, одликовани су 1788. год. малим крстом Ордена Реда Марије Терезије. Капетан Соколовић је одликован за јунаштво показано код Шапца 1788. год., али је умро већ 1789. год. не поставши барон.⁷¹

Поред витезова Ордена Марије Терезије аустријски баронат је успео да обезбеди и Михаило Микашиновић (Сл. 6.) чија је личност у свим досадашњим разматрањима Срба официра увек посебно разматрана. Резултат је то његове биографије која се, с обзиром на околности, неретко и не без основа приказује ванредном. Михаило Микашиновић је рођен 1715. год. у Плавшинцима код Копривнице, на територији Варајдинског генералата, у угледној српској породици. Добро је владао немачким и латинским језиком што је допринело његовом напредовању у војној служби у коју је ступио као младић. Године 1739. унапређен је из чина лајтнанта одмах у чин капетан-лајтнанта да би 1743. год. постао капетан и убрзо – 1745. год. мајор. Одликовао се у борбама код Бокета у Француској 1747. год. Недуго након тога, 1751. год. постао је потпуковник а затим и пуковник 1756. год. Од тада је Микашиновић командовао Крижевачким пуком. Одликовао се у борбама око Оломуца 1758. год. и код Пасберга 1759. год. када је био заробљен. Чин генерал-мајора стекао је 1763. год. а могуће је и већ 1758. год. када је командовао у оба пука Варајдинског генералата. Од 1766. год. био је у чину фелдмаршал-лајтнанта те је отуд постао заповедник Карловачког генералата. Микашиновић је био посланик на Српском народном сабору 1769. год., али, не гласавши за кандидата Двора, бива премештен и убрзо – 1771. год. суспендован од дужности. Исте

⁶⁹ Seczujacz von Heldenfeld, Arsenius, OberstLt. u. Cmdt. der Temesvarer Banatischen Miliz, MTO-Ritter, Frhrstd. „Seczujacz Freiherr von Heldenfeld“, „Wohlgeboren“ Wien 26. XII 1767. u: K. F. von Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum „Alt-Österreichischen Adels-Lexikon“ 1823-1918.*, Bd. 4, Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1967-1974. 293.

⁷⁰ Davidovich = Davidovitz, 1780. Paul v., Obristwachtmeister im IR. d' Alton, MTO-Rtrr., Frhrstd., „Wohlgeboren“, Wapp Bess. Wien 12. II 1780. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 1, 220.

⁷¹ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 150; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Тамишварског сабора 1790*), 176–177, 179–182; Упореди: В. Гавриловић, „Племићке повеље код Срба у Хабзбуршкој монархији од краја XVII до средине XIX века“ у: *Истраживања*, бр. 15, Нови Сад : Филозофски факултет 2004, 179.

године се настанио у Бечу где напоследку и умире 1774. год.⁷² За истицања током Рата за аустријско наслеђе као и током Седмогодишњег рата, Михајло Микашиновић је 1760. год. за себе и свога синовца Аксентија добио баронат аустријских наследних земаља са предикатом „од Шлангенфелда“.⁷³

⁷² Према: Н. Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад : Филозофски факултет; Сремска Митровица : Историјски архив "Срем" 2017, напомена на стр. 94; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*), 176.

⁷³ „Erbländischer Freiherrenstand mit dem Prädikate „von Schlangenfild“ von Kaiserin Maria Theresia d. d. Wien, 28. Juni 1760 für den Obristen u. Commandanten des Warasdin-Kreuzer Infanterie-Regimentes Michael Mikassinovich und dessen Bruderssohn Axentius Mikassinovich.“ u: I. Војничіћ, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg : Bauer & Raspe 1899., 119; В. С. Дабић, „Михаило Микашиновић“ у: *Српски биографски речник*, књ. 6, Нови Сад, 2014, 417-418;

Ниже племство

Највећи број еноблираних личности у Хабзбуршкој монархији припадао је трећем сталежу односно нижем – нетитулисаном племству (*nobiles*). Чак и почетком XIX века само је мањина а понекад и врло мала мањина од укупног броја племића поседовала титуле. У свим европским државама током нововековног периода највећи проценат племића био је без титуле и у смислу номенклатуре издвајао се једино према праву да уз презиме носи предлог који означава припадност племству – „од“, односно „де“ са пореклом у француском језику и „фон“ или „цу“ што је била пракса у оквиру немачког говорног подручја.⁷⁴ Процес трансформације и консолидације који је карактеристичан за нововековно племство значио је и све изразитију стратификацију у оквирима овог друштвеног реда, што је осим у појави све већег броја титула доносило и све оштрију поделу између аристократије и нижих слојева племства.⁷⁵ До XVII века начини живота аристократије и нижег племства били су веома слични. И једни и други су живели релативно скромно на својим земљишним поседима у чијим вођењима и уређењима су директно учествовали, уживали су у умереном луксузу и комформитету својих домова, били су ангажовани у политичким и правним пословима локалних заједница и помагали у одбрани својих држава од непријатеља. Са тек неколико изузетака, чак су и најбогатији припадници аристократије живели у здањима која су више била налик тврђавама него раскошним палатама. Једино је богатство и разноликост накита, одеће и оружја јасно указивала на разлике између аристократа и нижих слојева племства. Промене које су недвосмислено донеле оштро издвајање аристократије појавиле су се у другој половини XVII века да би се током XVIII века квалитет живљења многих магната и аристократа драстично променио на боље, што није био случај са племством нижих слојева.⁷⁶

⁷⁴ Н. М. Scott, Ch. Storrs, „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, 8; О доживљају поседовања предлога уз презиме или предикат на измаку временског оквира овога рада сликовито говори епизода из живота композитора Лудвига Ван Бетовена (Ludwig van Beethoven). Бетовен је у кругу бечке елите доживљаван као припадник племићког сталежа, све до 1818. године када је изведен пред Суд задужен за племство, осумњичен да је варалица јер је „ван“ у његовом презимену које порекло води из холандског језика било погрешно интерпретирано као предлог „фон“ који у немачком језику означава припадност племству. Од Бетовена је захтевано да докаже своје племићко порекло што он није могао учинити тако да је неславно прокажен. Забележено је да је великог композитора обузело стање крајње утучености након што му је оспорен племићки статус, што индиректно указује да је племићки статус још увек представљао ванредно примамљив друштвени идеал. Према: Н. Zmora, *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300 – 1800*, 22; Детаљније о Бетовеновим претензијама на племићки статус у: М. Solomon, „Beethoven: The Nobility Pretense“ in: *The Musical Quarterly*, Vol. 61, No. 2 (Apr., 1975), 272–294.

⁷⁵ Н. М. Scott, Ch. Storrs, „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, 7; Н. М. Scott, „Introduction: The Evolution of Service Nobilities“ in: *The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, 4.

⁷⁶ P. Schimert, „The Early Modern Hungarian Nobility“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, 240.

Антиподни парови титулисано/нетитулисано односно више/ниже племство најдиректније сведоче о статусним раслојавањима унутар овог сталежа. Током периода новог века статусна разлика између нетитулисаног и титулисаног племства била је, према речима Д. Ацовића „готово равна оној која је раздвајала неплемиће од племића, као што је и статусна и друштвена разлика између припадника нижег и вишег племства била готово непремостива.“⁷⁷ При томе се ови антиподни парови односе на различите вредности, од којих подела на титулисано/нетитулисано племство представља квалитативну док подела на више/ниже племство изражава превасходно квантитативну вредност. Иако су обе вредности мерљиве параметрима економске снаге појединачних породица, оне не могу бити поистовећене. Подела на титулисано или нетитулисано племство је у нововековном периоду најдиректније зависила од државе – владара који би додељивањем одређеног ступња племства одредио и привремени положај једног рода у хијерархији вишег и нижег племства, што је у реалности било изражено величином, уз племство често додељиваних, земљишних поседа. Још изразитије, подела на титулисано и нетитулисано племство односила се на вредност генетског квалитета нобилитираних породица. Даљи положај у подели на више и ниже племство највише је зависио од самих породица, односно од начина на који су оне водиле економију својих поседа. Тако се испоставља да би одређена породица у тренутку стицања нпр. грофовског статуса припадала титулисаном племству, и истовремено вишем племству имајући у виду њену материјалну моћ изражену кроз поседе које су јој са титулом даровани. Ако би се током наредних генерација економски потенцијал те породице драстично смањио кроз распарчавање или распродавање поседа, она би и даље имала исту титулу али би се, са слабљењем економске моћи, у хијерархији вишег и нижег племства померила ка доле, много ближе ранговима нетитулисаних племића. Случајеви у којима би породица имала титулу али не и финансијска средства (*Titel ohne Mittel*) нису непознати међу племством Хабзбуршке монархије.

Међу нижим племством Хабзбуршке монархије је, као што је случај и са другим сталежом, постојала подела па отуда и хијерархија према пореклу племићког статуса. Овај вид раслојавања је врло приметан и када је реч о породицама хабзбуршких племића које су биле под духовном јуриздикцијом карловачких митрополита већ према односу бројева додељених повеља. За сада је познато да је током XVIII века статус племства на територијама угарске Круне без Трансилваније, према закључцима до којих је дошао Д. Ацовић, стекло око 190 породица⁷⁸, док је племство аустријских наследних земаља, према садашњим сазнањима, стекло између 15 и 20 породица над којима су духовну јуриздикцију имали карловачки митрополити, које су биле српског или цинцарског етничког порекла.

Иако је међу племићима Хабзбуршке монархије угарско племство по хијерархији сматрано нижим од племства аустријских наследних земаља, то није значило да се до статуса угарског племића долази лакше него до статуса племића других територија под влашћу хабзбуршких владара. Пријем у сталеж угарског племства био је доста сложен и

⁷⁷ Д. М. Ацовић, *н. д.*, 364.

⁷⁸ Исто, 420; Упореди: Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 120–123.

стриктан. Страни племићи, наводи Д. Ацовић „могли су добити признање свог статуса у Угарској само након обављеног правног прирођења и полагања заклетве. Нобилитација је подразумевала плаћање регистрационе таксе, одлуку Парламента о индигенацији, стицање земљишног поседа на територијама круне св. Стефана и најмање трогодишњи резидентни стаж. Племићка права су се могла уживати тек након проглашења племства од стране територијалне скупштине (мађарски Парламент, хрватски Сабор, односно жупанијске скупштине и сабори) или добијања одговарајућег акта од општеприхваћеног ауторитета. Све нобилитације, без обзира да ли су у питању била признања старог племства, поступци инколације (адопција или прихватање у домаћи корпус племства без прирођења или натурализације), индигенације (припајање домаћем корпусу племства кроз поступак прирођења или натурализације) или стварање новог племства, увођене су у посебан регистар *Liber Regius*.“⁷⁹

Процедура доласка до племићког статуса је у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку већ била прилично утврђена. Уобичајени, ако не и једини могући, пут до стицања племства водио је преко обраћања Двору писаним путем. Претендент на племство је требао да састави својеврсну молбу (Сл. 7.) коју би упутио одговарајућој институцији – Царској, Аустријској или Угарској Дворској Канцеларији – у зависности од домицила потенцијалног племства. Уз то морао је платити нобилитациону таксу чија је висина варијала у зависности од степена племићког статуса на који подносилац молбе претендује. Поред ове таксе, требало је измирити и још неке ситније трошкове који су били у вези са изградом племићке повеље. Од подносиоца молбе се очекивало да у свом писаном обраћању наведе разлог због ког изражава жељу за еноблирањем, односно које заслуге или услуге учињене Двору га кандидују за прелазак у виши друштвени сталеж. Са терезијанским управним реформама процедура нобилитације је додатно бирократизирана. Тако се у нобилитационим актима од седме деценије XVIII века појављују и извештаји које су састављале канцеларије као и писане верзије излагања упућиваних Царском Кабинету на којима се често налази својеручна царска потврда (*placet*).⁸⁰ Након стицања племства, постојало је још неколико ситуација у којима је било упутно поново се писаним путем обратити одговарајућој дворској инстанци. У случају пресељења са територије једне на територију друге жупаније из превасходно административних разлога је било очекивано затражити потврду о претходно додељеном племству. Молбе за издавање потврде племићког статуса су подношене и приликом смрти првог носиоца нобилитационог патента у циљу преноса племићких права и привилегија на његове живе потомке и наследнике.

Без титуле еноблиране породице у оквиру Аустријских наследних земаља неретко су биле везане за војни позив. Георгије Сечујац, отац Арсенија Сечујца витеза Ордена Реда Марије Терезије, стекао је као капетан Петроварадинског пука 1759. год. племство аустријских наследних земаља са предикатом „од Хелденфелда“ за 44 год. војничке

⁷⁹ Д. М. Ацовић, *н. д.*, 409–410.

⁸⁰ К. Margreiter, „Briefe an den Kaiser. Anträge auf Nobilitierung als Quelle für die mitteleuropäische Sozialgeschichte des 17. Und 18. Jahrhunderts“ in: *European University Institute Working Paper*, R. Schulte, X. Von Tippelskirch (ed.), No. 2004/2, Florence 2004, 123–124.

службе.⁸¹ Славонски капетан Јосиф Никичић је 1762. год. стекао аустријско племство са придевком „од Шмитфелда“.⁸² Године 1767. поручнику Јовану Калинићу је у Бечу додељен племићки грб и грбовница аустријских наследних земаља са придевком „од Цирфелда“,⁸³ док је 1771. год. са племићким листом и грбовницом аустријских наследних земаља Сава Ракићевић – капетан банатско-илирских хусара стекао и придевак „од Топлице“.⁸⁴ Теодору Николићу – оберствамајстору Петроварадинске пуковије такође је у Бечу 1772. год. додељен племићки лист аустријских наследних земаља са грбовницом и придевком „од Велеса“.⁸⁵ Поручник Славонске хусарске регименте Димитрије Ђурђевић је 1775. год. стекао аустријско племство са придевком „од Класјова“.⁸⁶ Наредне 1776. год. аустријско племство додељено је и Мојсију Станојевићу – натпоручнику Петроварадинског граничарског пука, са придевком „од Еренберга“.⁸⁷ Ђорђу Рајковићу – капетану Петроварадинског пука, аустријско племство са придевком „од Никшића“ додељено је у Бечу 1778. год.⁸⁸ Као оберлајтнант Петроварадинске регименте стекао је 1795. год. и Михајло Николић племство аустријских наследних земаља са предикатом „од Мостара“.⁸⁹ Драгоцен документација о овим храбрим ратницима и њиховим породицама налази се данас у Аустријском државном архиву (Österreichisches Staatsarchiv). Неретко су у питању управо молбе и препоруке за доделу племства и не треба искључити могућност да ће се у будућности појавити још макар понеки документ ове врсте ако се има у виду бројност официра и милитара у Хабзбуршкој армији који су конфесионално били везани за Карловачку митрополију.

Племство аустријских наследних земаља поданицима Хабзбуршке монархије који су конфесионално били под окриљем Карловачке митрополије ипак није додељивано искључиво у вези са војним позивом. Ђорђу Калиновићу, који је био градски судија у Темишвару, и његовом брату Јовану додељено је 1772. год. племство аустријских наследних земаља са придевком „од Дојрана“.⁹⁰ Током осме деценије XVIII века још

⁸¹ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 150; Seczujacz (Szecz -, Sečujak), Georg, gewesener Hptm. Des Slawonischen Peterwardeiner Inf. – Regts., Adstd., „von Heldenfeld“ Wien, 7. VII 1759. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 4, 293.

⁸² Nikicsich, Joseph, Hptm. Des Slawonischen Broder Inf.-Regts. Adstd. „von Schmidtfeld“ Wien 18. XII 1762. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 3, 301.

⁸³ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 143; Kallinich, Johann, Obstlt., Adstd. „von Zirfeld“ Wien 5. IX 1767; u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 3, 4.

⁸⁴ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 148; Rakittievich, Sava, Rittmeister beim Banater-Illyrischen-Grenz-Hus.-Regt. Adstd. „von Toplitza“ Wien 11. V 1771. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 4, 138.

⁸⁵ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 146; Nicolich, Theodosius, Obristwachtmeister i. P. Des Peterwardeiner Inf. – Regts. Adstd. „von Welless“, Wien 24. VI 1772. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 3, 298;

⁸⁶ Gyurgevich, Demetrius, Oblt. Des slawon. Hus.-Regts., Adstd., „von Klasjowo - Ratori“ Wien 28. II 1775. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 4, 146.

⁸⁷ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 150; Stanojevich, Moises, Oblt. Beim Peterwardeiner Grenz.-Inf.Regt., Adstd., „von Ehrenberg“ Wien 28. IX 1776. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 5, 43.

⁸⁸ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 148; Rajkovich, Georg, Hptm. Im Peterwardeiner Grenz.-Inf.-Regt. Adstd. „von Niksich“ Wien 20. V 1778. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 3, 302 = Bd. 4, 138.

⁸⁹ Nicolich, Michael, Oblt. Im Peterwardeiner Inf.-Regt. Adstd. „von Mostar“ Wien 18. IV 1795. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 3, 298.

⁹⁰ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 143; Kalinowich, Georg, Stadtrichter in Temesvar, Johan, Brüder, Adstd. „von Doiran“ Wien 16. VI 1772. u: K. F. von Frank, *n. d.*, Bd. 3, 4; Нешто више о породици Калиновић уз публикован текст њима

неколико породица везаних за државну администрацију стиче племство аустријских наследних земаља. Јосиф Маленица – старешина Српског Магистрата у Темишвару је 1773. год. добио племићки лист, грбовницу и придевак „од Стаморе“⁹¹ док је исте године, четири месеца касније, аустријско племство додељено и Стевану Ђуричку – већнику Српског Градског Магистрата у Темишвару уз придевак „Племенити од Модоса“.⁹² Године 1774. аустријско племство је стекао Марко Ђурковић поред кога је, уз придевак „Племенити од Сервијски“, уписан рођак Константин и Катарина која је била Маркова рођена сестра или супруга.⁹³ Исте године у Бечу су додељени племићки лист и грбовница са придевком „од Миријева“ Теодору Јанковићу – школском директору у Темишвару.⁹⁴ Поред тога, 1773. год. породица грчког порекла Тиганити добила је признање старог племства са острва Кандије и ново племство аустријских наследних земаља. Племићки лист и грбовницу примио је тада Јован Георгије Тиганити – управник Поште у Великој Кикинди и управник Привилегованог банатског грчко-српског трговачког друштва.⁹⁵ Међу хабзбуршким поданицима под духовним патронатом карловачких митрополита много је мање оних којима је додељено племство аустријских наследних земаља него оних који су постали племићи Краљевине Угарске што заправо указује да је бечки Двор кроз доделу повеља племства различитих територијалних ентитета вршио својеврсну квалитативну оцену заслуга и услуга које су му учињене.

О раслојавању на основу ступња и степена племићког статуса које карактерише други сталеж тешко може бити речи када је у питању ниже племство иако је могуће наслутити одређену дистинкцију међу породицама на основу придевака који су им додељивани. Најчешће би придевак подразумевао само предлог „од“ уз географску одредницу која је углавном указивала на породично порекло, назив земљишног поседа у власништву породице, или насеље код ког се водила битка у оквиру које се нобилитирани официр нарочито истакао. Овакви сасвим једноставни предикати или придевци јесу један од најјаснијих знакова припадности нижем племству без титуле али су у неким случајевима припадници трећег сталежа добијали право да у предикат укључе и придев „племенити“ – какав је случај са Марком Ђурковићем који 1774. год. стиче право да уз своје име истакне придевак „племенити од Сервијски“. Помало парадоксално, укључивањем придева „племенити“ у предикат, додатно би се наглашавала припадност њихових носилаца нетитулисаном племству.

додељеног нобилитационог патента: В. Гавриловић, „Племићка повеља породице Калиновић из 1772. године“ у: *ЗИМС*, бр. 55, Нови Сад : Матица српска 1997, 127–137.

⁹¹ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 144; Malenicza, Joseph, Peter, Senioren des Raitzichen Stadtmagistrates zu Temesvar, Adstd. „von Stamora“ Wien 18. I 1773. у: К. Ф. von Frank, *н. д.*, Bd. 3, 183.

⁹² В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 141; Gyuritsko, Stephan, Rat von Temesvar, Georg, Neffe, Adstd. „Edler von Modosch“ Wien 13. V 1773. у: К. Ф. von Frank, *н. д.*, Bd. 4, 146.

⁹³ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 149; Gyurkovich, Marcus, Catharina, Geschwister, Constantin, Vetter, Adstd. „Edler von Serviisky“ Wien 7. VI 1774. у: К. Ф. von Frank, *н. д.*, Bd. 4, 304 = Bd. 2, 146.

⁹⁴ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 142; Jankovics, Theodor, Schuldirektor in Temesvar, Adstd. „von Miryev“ Wien 6. IX 1774. у: К. Ф. von Frank, *н. д.*, Bd. 2, 261; На једном месту наводи се да је Теодору Јанковићу 1774. године додељено царско племство, а не племство аустријских наследних земаља: Д. М. Ацовић, *н. д.*, 365.

⁹⁵ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 152.

За трећи сталеж карактеристична је једна врста унутрашњег раслојавања која се преплитала са раздвајањем на основу порекла стеченог племићког статуса, мада није искључиво од тога зависила. Попут високог племства, сталеж нижег племства одликовао се високим степеном унутрашње хијерархизације суштински засноване на материјалним могућностима породица које су га сачињавале. Док се у другом сталежу ова појава најчешће манифестовала у градацији титула и са њом била сразмерна, припадници трећег сталежа су се и у номенклатури разликовали према величинама земљишних поседа које су имали у власништву. Иако је племство било заступљено у два од укупно четири феудална реда, оно што је било заједничко за више и ниже племиће јесте привилегован положај у држави. Ако се разматра структура целокупног племства, независно од устаљене поделе на четири реда, испоставља се да би и она имала пирамидалан облик. Структура пирамиде карактерише племства свих европских држава у XVIII веку и на њеном се врху налази највиша аристократија сачињена од неколицине изузетно богатих и моћних породица. Појам грчког порекла – *аристократија* – изворно је означавао владавину најбољих, али је током XVIII века све учесталије употребљаван за означавање племићке елите односно групе водећих племића који су уживали осталима недостижан друштвени и политички ауторитет у чијој су основи уобичајено били извори економске природе. То је истовремено био показатељ процеса раслојавања унутар елите односно племства на највишу аристократију, аристократију, средње рангове, док се у бази пирамиде налазило ниже племство међу којима су најистакнутији могли имати евентуално регионални ауторитет, али је ту спадао и велики број племића без икаквог друштвено-политичког утицаја.⁹⁶ Пирамидална структура јасно указује да привилегован статус племића није истовремено осигуравао моћ и ауторитет односно није подразумевано доносио материјална средства на којима би ови прерогативи племства били изграђени.

Најзаступљенији у бази пирамиде племства били су, без сумње, припадници трећег сталежа који су и иначе својом бројношћу далеко надилазили високо племство. Према величини земљишних поседа над којима имају власништво, нетитулисани племићи су се делили на неколико подгрупа. Свега једна трећина њих је уопште располагала поседима, док је велики број био у потпуности без земље. Врх трећег сталежа је сачињавало имућно поседничко племство (*nobiles benepossessionati*; *Gutbegüterten*), које је било најближе аристократији. У имућно поседничко племство Краљевине Угарске убрајало се неколико стотина породица чији су припадници обављали дужности у централним државним органима, постајали официри стајаће војске и краљевске гарде. Мање поседе и мање значајне дужности у жупанијској управи имало је поседничко племство (*nobiles possessionati*) које је, сем поседа, имало од неколико кметова па до неколико села. Средње позиционирани у хијерархији били су племићи са установљеним куријама – седиштима управе над поседима чија је величина могла варирати али није досезала размере имања поседничког племства. Племићи из ове групе по правилу нису имали подложнике а називани су куријалистима (*nobiles curialistae*). Ипак, већина

⁹⁶ H. M. Scott, Ch. Storrs, „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, 21.

нетитулисаних племића поседовала је много мање. Срећнима су се могли сматрати чак и они међу којима је било подељено власништво над једним поседом (compossessores). Ниже слојеве трећег сталежа чинили су племићи који су у поседу имали само једно мање земљишно добро (nobiles unius sessionis) са кога су убирани сасвим ниски приходи. За ову подгрупу скован је подругљиви назив „племенити од седам шљива“. Најниже позиционирани били су племићи који су, са економског аспекта, имали занемарљиво мало земље те готово да осим својих племићких грбова ништа друго нису поседовали, због чега им је заједнички назив био армалисти или армално племство (nobiles armales, armalistae). По спољашњем изгледу армалисти су се мало или нимало разликовали од сељака, углавном су се бавили занатима а најсиромашнији међу њима су служили у кућама имућнијих грађана.⁹⁷

Племићке породице Хабзбуршке монархије које су током XVIII века биле под духовним патронатом карловачких митрополита, сасвим оправдано могу бити сврстане у доње слојеве и у саму базу замишљене пирамиде племства. Према речима Д. Ј. Поповића „међу њима се није налазила ни једна магнатска породица. За читав XVIII век било их је тек неколико које би се могле убројати у поседнички племство или куријалисте док су остале, а таквих је било највише, имале само мањи сељачки посед без подложника или су биле без икаквог поседа. У таквим околностима својим економским могућностима истицала се група која је имала статус најугледнијих породица“⁹⁸ међу поданицима Хабзбуршке монархије који су конфесионално били везани за Карловачку митрополију. Поповић даље наводи: „Од невеликог броја породица које су племство стекле пре Велике сеобе најистакнутији су били Бранковићи и Монастерлије – од којих порекло води први српски подвојвода. Њима се придружују породице које су по први пут стекле хабзбуршку нобилитацију у XVIII веку: Чарнојевићи у Мачи и Оросину, Рашковићи у Шаренграду, Текелије у Араду, Стратимировићи у Кулпину, Николићи у Рудни, Мочоњи у Фењу (Сл. 8.), Нако у Семиклушу, Сервијски у Кањижи, Андрејевићи у Карловцима, Маленице у Темишвару, Којићи у Осијеку. Међу најимућнијим и најугледнијим породицама налазило се и неколико официрских: Папила, Милутиновић, Продановић, Сечујац, Радивојевић.“⁹⁹ У складу са позицијом у хијерархији племства ове породице су поседовале ауторитет заснован на одређеној дози моћи и утицаја који из перспективе највише аристократије делује готово занемарљив али их је ипак јасно одвајао од већине потпуно обесправљеног становништва Хабзбуршке монархије. Припадници ових угледних породица су својој ауторитет, моћ и утицај демонстрирали кроз учествовање у креирању друштвене реалности свих хабзбуршких поданика који су били под окриљем Карловачке митрополије.

Процес трансформације и консолидације кроз који је племство током новог века пролазило имао је свој одраз и у унутрашњој динамици овог слоја. Покретљивост која је

⁹⁷ П. Рокаи, З. Ђере, *Историја Мађара*, 368–369; R. J. W. Evans, „Der Adel Ungarns in der habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, 349.

⁹⁸ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 122

⁹⁹ Исто, 122-123.

својствена свим друштвеним редовима, међу племством је у пракси била посведочена и од породица над којима су духовни патронат имали карловачки митрополити. У неким случајевима, породице су успевале да се из статуса нетитулисаног племства уздигну у ред титулисаних племића. Официри који су постали носиоци Војног Ордена Реда Марије Терезије су најпре стицали само племићки статус са придевком док би титула аустријског барона долазила након подношења писане молбе. Иако им је баронат био готово осигуран, за официре је оваква процедура засигурно имала значај, јер је чак и на само теоријском нивоу представљала померање из нижег друштвеног реда у виши. За остварење овог хијерархијског напретка у пракси је најчешће био неопходан временски период који је варирао од једне па до неколико година током ког би се догодила и прва нобилитација и уздизање у ред барона. Ипак, некима од официра одликовање Орденом Реда Марије Терезије није донело прву нобилитацију. Такав је случај са Арсенијем Сечујцем који је племство стекао преко свога оца Ђорђа две године пре него што је одликован Орденом Реда Марије Терезије, да би му шест година након тога био додељен и аустријски баронат. Михаило Микашиновић 1760. год. стиче баронат аустријских наследних земаља али је већ по рођењу припадао нетитулисаном племству које је његовој породици додељено још 1658. год.¹⁰⁰ Поред Микашиновића, међу породице које су у размаку од неколико генерација успеле да се уздигну у хијерархији племства, спадају Чарнојевићи, Николићи, Даниел и Нако. Преко краљевске даровнице на властелинства Сирач и Даљ додељене патријарху Арсенију III Чарнојевићу дошао је до статуса угарског нетитулисаног племића патријархов унук Михајло 1720. год., да би након куповине пустаре Маче 1727. год. стекао и предикат „од Маче“. Прави успон у хијерархији племства начинио је Лазар, унук Михајла Чарнојевића од усвојеног сина Арсена, поставши гроф. У породици Николић (иначе Никола) племићки лист и грбовница чувају се од 1693. год. када су додељени Мирославу Николићу. Помак у друштвеној хијерархији начинио је Мирославов потомак, велепоседник Јован Николић којем је најпре 1840. год. додељено право на придевак „од Рудне“, да би 1854. год. стекао аустријски баронат. Године 1886. додељено је и угарско баронство Федору – сину Јелисавете кнегиње Обреновић и Јована Николића од Рудне. Трговачка породица Даниел стекла је 1725. год. угарско-ердељско племство, док је Ернест Даниел, угарски министар трговине, 1896. год. изабран у ред угарских барона. У породици Нако, угарско племство су 1784. год. стекла браћа Христифор и Кирил, а након само два месеца добили су и право на придевак „од Великог Семиклуша“. Угарско грофовство додељено је у Бечу 1813. год. Христифоровом сину Александру пл. Нако „од Великог Семиклуша“.¹⁰¹

Позиција елите коју је заузимао невелики број породица међу хабзбуршким поданицима под јуриздикцијом карловачких митрополита представља пандан ситуације већих размера на нивоу укупног броја племића Хабзбуршке монархије у XVIII веку. Статистика племства Западне, Северне и Централне Европе наводи да је у XVII веку на процењену европску популацију од око 160 милиона људи, долазило укупно око 3,2 милиона племића, односно 2%. Политички и територијално, међутим, разлике су биле

¹⁰⁰Према: Н. Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, напомена на стр. 94;

¹⁰¹ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 140, 154, 153.

знатне. Тако се узима да је у Шведској почетком XVIII века било свега око 0,4% племића, у Француској пред Револуцију око 1,1%, а у Русији око 2%. На другом крају скале налазила се Шпанија са око 5,25% и недостижна Пољска са 9,5%.¹⁰² На територији Угарске Краљевине за читаву прву половину XVIII века не постоје прецизни подаци јер се племићи не појављују у списима о пореским дужностима. Средином века побројано је равно 32.000 породица са племићким статусом. Године 1785., након пописа који је 1784. год. затражио цар Јосиф II, показало се да је укупан број мушког становништва износио 4.348.584 од чега их је 197.617 било у статусу племића. Тако је у завршним деценијама XVIII века племство чинило приближно 5% угарског друштва. Највећи проценат племића био је сконцентрисан дуж обе стране реке Тисе и у североисточној Угарској где је њихов број варирао од мало преко 6% тамошње популације па до чак 16%. Најмање племића живело је у југоисточним деловима Краљевине у близини границе са Отоманском империјом где је у два округа проценат племића био испод 1 на сваких 100 становника.¹⁰³

¹⁰² Према: Д. М. Ацовић, *н. д.*, напомена на стр. 329.

¹⁰³ P. Schimert, „The Early Modern Hungarian Nobility“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, 214–215; R. J. W. Evans, „Der Adel Ungarns in der habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, 348.

Права и привилегије племића

Привилегован положај племића односио се на низ правних и социјалних обележја, права или олакшица које су их јасно одвајале од остатка друштва. О овим бенефицијама сваки појединачни племић начелно је био информисан путем повеље – нобилитационог патента чији су облик и садржај у XVIII веку већ били стандардизовани, односно варијабилни само у делу који се односи на конкретну особу којој се документ издаје, на блазон грба и евентуалне појединости које одступају од стандарда.¹⁰⁴ Тако се у повељи коју цар Леополд II додељује Радичу Петровићу 1792. г. наводи:

„... истога Радича Петровића, а преко њега и његове синове Милована, Јована и Михаила, добијене и рођене од супруге му Смиљане Васиљеве, као и све њихове наследнике и потомке оба пола који се у будућности благословом Божјим буду законито родили, на основу пуноће наше Царске и Краљевске власти и по нарочитој милости изузимамо из статуса и положаја неплеменитих лица, у којем је, како се наводи, до сада био, те налазимо за сходно убројати га, а њих изабрати и уписати у број истинских, исконских и непорецивих племића горепоменуте наше краљевине Угарске и придружених јој области, пристајући ту у пуној урачунљивости и по својој одлуци допуштајући му да свагда од сада надаље у будућа и вечита времена сме и може имати, користити и уживати све оне милости, почести, допуштења, привилегије, слободе, права, прерогативе и имунитете које су до сада на било који начин по праву или по устаљеном обичају имали и уживали те имају и уживају остали истински, исконски и непорециви племићи речене наше краљевине Угарске и придружених јој области, те да то могу и смеју и његови наследници и потомци оба пола.“¹⁰⁵

Из наведеног примера јасно се уочава да у нобилитационим патентима нису појединачно истицане привилегије и слободе на које појединац примањем тог документа стиче право. Истовремено, један део документа је обавезно био посвећен флоскули о изједначености примаоца патента са свим осталим племићима у уживању права и слобода (*una eademque libertas*) чиме је истицано једно од темељних правних упоришта на којима је почивао целокупан племићки сталеж.

Племићи Краљевине Угарске су о правима, привилегијама и слободама које поседују сазнавали из кодекса *Opus tripartitum juris consuetudinarii incltyti regni hungariae* који је у XVI веку саставио Иштван Вербеци (*István Werbőczy*). Овај правни компендијум је

¹⁰⁴ Д. М. Ацовић, *н. д.*, 392.

¹⁰⁵ Наведено према: Д. М. Ацовић, *н. д.*, 393–394.

постепено постао најчешће поседована књига међу угарским племством јер су на њеним страницама племићи могли пронаћи свеобухватну анализу и образложење својих права. Као што је случај и са нобилитационим патентима, и у Вербецијевом *Opus-u* је нарочито истакнуто начело (*una eademque libertas*) према којем су сви прелати, барони, магнати и племићи једнаки, односно уживају исту слободу у питањима имовине и изузећа од државних намета.¹⁰⁶ Имајући у виду унутрашње раслојавање и различите облике хијерархије који карактеришу племићки сталеж у нововековној епохи, управо је њихов привилегован правни положај представљао једину одлику коју су делили сви племићи без изузетка, тако да су са правног аспекта сви они припадали једном реду (*ordre juridique*) и тиме били јасно одвојени од непривилегованог дела друштва. На територији европског континента привилегије племића су биле доста прецизно утврђене мада су у понечему вариране. Слобода од плаћања пореза, испитивање и суђење у посебним судовима, предност у изборима на одређене државне – јавне, административне или војне положаје биле су привилегије племића у свим европским монархијама. У Француској, племићи су имали право ношења оружја чак и у дворани у којој борави краљ, док су шпански племићи имали право ношења шешира на глави чак и у присуству краља који их је у обраћању називао рођацима, а то право је било примењивано и међу носиоцима Ордена Златног Руна.¹⁰⁷

У зависности од положаја у хијерархији, племићи су имали право да им се сви почевши од владара па до припадника четвртог реда обраћају на одређен начин, називом који је обавезно био навођен у нобилитационом патенту. Осим тога, племићи су имали привилеговану позицију при религиозним или профаним церемонијама и процесијама у којима су учествовали, која је изражавана кроз њихову физичку близину олтару или центру дешавања, чиме је истицана њихова водећа позиција у целокупној друштвеној хијерархији. При церемонијама али и у свакодневном животу неретко је постојало правило према којем су само припадници племства смели да носе одређену врсту одеће односно типове тканина, крзна и декоративних елемената.¹⁰⁸ Важан део сваког нобилитационог патента био је посвећен описивању грба који постаје основно знамење припадности једног рода племићком сталежу, након чега је прецизно елаборирано у којим све ситуацијама и на којим све местима припадници тог рода имају право да истакну грб.

Једно од најважнијих правних и статусних обележја племства било је право на поседовање и ношење оружја. Оно је било у вези са истицањем ратничког порекла али и још увек активне војне улоге племићког сталежа и представљало је ознаку елите као врло јасно одређене доминантне групације унутар друштва. О значају који је током XVII и XVIII века међу племством придаван праву ношења оружја сведочи податак да су чак и најсиромашнији племићи Пољске, немајући довољно средстава да прибаве праве,

¹⁰⁶ P. Schimert, „The Early Modern Hungarian Nobility“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, 210.

¹⁰⁷ H. Zmora, *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300 – 1800*, 29–30.

¹⁰⁸ H. M. Scott, Ch. Storrs, „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, 11–12.

носили о бедрима дрвене мачеве.¹⁰⁹ Подаци о односу племства према праву ношења оружја у Хабзбуршкој монархији могу се добити анализирањем неколико ликовних представа чуваних под окриљем Карловачке митрополије.

На соклу иконостаса цркве у Плавшинцима, родном месту барона Михаила Микашиновића, извео је 1750. год. сликар Јоаким Марковић поред представе *Срби и Хрвати примају привилегије од византијског цара Василија Македонског* и представу *Срби примају привилегије од цара Рудолфа II 1612. године* (Сл. 9). Опис обе представе дао је В. Симић, наводећи да друга представа приказује свечани тренутак у коме један православни свештеник и један српски крајишки војвода испред кога се налази штит са комбинованим српским и хрватским грбом полажу заклетву верности аустријском цару Рудолфу II који им заузврат даје привилегије. Војвода је представљен са видљивим балчаком сабље у пределу појаса. Испред фигуре цара приказан је сто са привилегијалним дипломама представљеним у виду исписаног пергаментa, на фронту стола је грб са аустријске војне заставе на којем је двоглави окруњени орао са штитом на грудима на којем је пет шева и царским инсигнијама у канцама између којих пада бела трака са натписом из *Стематологије* Христофора Џефаровића. Испод фигуре орла је нешто дужи запис који објашњава читав догађај. Слика припада типу представа *sacra conversatione*, тако да се између цара, свештеника и војводе одвија разговор који се може пратити преко реченица које изговарају – исписаних на слици искривљено, попут одраза у огледалу. Цео свечани текст преузет је из привилегијалног документа коју су Срби у Горњој Славонији добили од аустријског цара Рудолфа II и која је све до издавања *Statuta Valachorum* 1630. год. била основна повластица по којој се одвијао целокупни живот Срба Крајишника. Реченице из привилегије распоређене су на следећи начин – војвода изговара: „Обештавам на воине (sic!) вси отдати Живот и Кров“ док свештеник изговара „За верност Цесарску јесмо готови вси умрети“. На ове заклетве верности Цар одговара речима: „Милост моја буди с вама“ док је на повељи коју предаје свештеном лицу исписано: „Vivite / in Pace et / Stote Fideles. / Живите у миру / и будите верни.“¹¹⁰

Са правом племића на ношење оружја могу бити повезане још две представе изведене као саставни део привилегијалних докумената додељених Србима у Хабзбуршкој монархији. Прва илустрација носи назив *Срби примају привилегије од хабзбуршког императора Фердинанда II* и изведена је на насловној страни *Statuta Valachorum* 1630. год. (Сл. 10) док друга представља минијатуру на насловној страни *Statuta Valachorum* из 1717. са насловом *Срби примају потврду привилегија од хабзбуршког императора Карла VI* (Сл. 11). Обе представе припадају типу *sacra conversatione* и до 1824. чуване су, као део привилегија, у старој северинској црквици. Политичка комуникација између владара и поданика која се одвија у сакрализованом простору приказана је са минималним разликама на овим представама. У оба случаја владар је представљен у

¹⁰⁹ Н. М. Scott, Ch. Storrs, „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, 11.

¹¹⁰ Д. Медаковић, „Две историјске композиције сликара Јоакима Марковића из 1750“ у: *Зборник Музеја примењене уметности*, бр. 5, Београд 1961, 113–121; В. Симић, *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, 445–447.

церемонијалној одежди како седи на узвишеном трону наткривен балдахином на којем је аустријски грб. У једној руци владар држи уздигнут мач правде док другом руком, као израз милости, пружа привилегије односно њихову потврду предајући их представницима сталежа – кнежевима, духовницима и официрима. Као поданици, представници сталежа су приказани како клече док се један од припадника духовног сталежа уздигао да би примио привилегијални документ. На представи из 1630. год. десеторица поданика из реда официра и кнежева приказани су са мачевима чији балчаци вире из њихових свечаних капута. Као и на представи са иконостаса плавшиначке цркве, и на илустрацијама из привилегија су изнад припадника сталежа исписане речи лојалности којима се обраћају владару: „Fidelitatem promittimus, pugnabimus omnes parati dare Vitam et sanguinem, mori pro fidelitate, pro Romanorum Imperatore et Sacro Romano Imperio“ – „Обећавамо верност, борићемо се сви, спремни да дамо живот и крв, да умремо за верност, за римског цара и Свето римско царство“.¹¹¹

Права и привилегија племића краљевине Угарске у XVIII веку дотакао се Фридрих фон Таубе (Friedrich Wilhelm von Taube). Правник, путописац, племић и пре свега државни чиновник, фон Таубе је описујући *Краљевину Славонију и Војводство Срем* сматрао да се права државних сталежа састоје у следећим тачкама: „1. Ниједан члан државног сталежа не може бити кажњен телесно, животом, губитком части или имања без претходне пресуде; 2. Сви јавни закони морају се донети заједно на државном сабору; 3. Чланови државних сталежа су ослобођени царина, приреза и свих других краљевских и јавних дажбина; 4. Они имају искључиво право лова у целој Краљевини; 5. Нико сем католичких магната или племића не може имати непокретна добра, те их наследно и власно поседовати; 6. Странци не могу имати никаква племићка добра док се не натурализују; 7. Сваки члан државног сталежа представља на свом племићком добру или спахилуку некаквог малог владара. Јер он може да утврђује свој замак или племићку курију, да држи трабанте, хусаре, пандуре; 8. Он има право да своја имања користи како хоће и да са природним производима њиховим слободно располаже у целој земљи. Осим тога члан државних сталежа има наследно судско право над свим својим насељеницима, који му излазе на кулук и који у њему гледају свог бранитеља и заштитника.“¹¹²

За поданике Хабзбуршке монархије под духовним патронатом патријарха Арсенија III и потоњих карловачких митрополита, који су истовремено били племићи или су претендовали на такав статус, проблематика уживања племићких привилегија и слобода у реалности најдиректније се тичала управо њихове конфесионалне опредељености. Стога је читав XVIII век протекао у покушајима да се њихова права изједначе са правима племића католичке конфесионалне припадности. Међутим, хабзбуршки племићи православне конфесионалне припадности нису били усамљени у својим покушајима и борбама за побољшање положаја. Саставни део високог степена унутрашњег раслојавања као и хијерархизације, изражаваних кроз поделу на више и ниже односно титулисано и нетитулисано племство, биле су и разлике у могућностима

¹¹¹ Исто, 371–373; Р. Л. Веселиновић, „Срби у Хрватској у XVI и XVII веку“ у: *Историја српског народа*, III/1, Београд : Српска књижевна задруга 1993, 471–479.

¹¹² Ф. В. фон Таубе, *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, 128–129.

практиковања слобода и уживања привилегија. У таквим околностима племићи који су били боље позиционирани у хијерархији имали су и више повластица него ниже позиционирани припадници истог сталежа, као и боље услове за уживање својих племићких права. Због тога је на територији читавог европског континента племство било суочено са изазовом спровођења начела о истим правима и слободама на нивоу целокупног сталежа са различитих аспеката.

Кључна улога коју су владари имали у обликовању нововековног племства огледала се у политикама нобилитација које су биле врло мудро спровођене. У Хабзбуршкој монархији више позиције у хијерархији племства биле су резервисане за одабране породице пореклом најчешће са аустријских или чешких територија, чија је конфесионална припадност била неупитно католичка и које су биле лојалистички настројене према владарској кући. Баронске и грофовске титуле којима су Хабзбурговци награђивали лојалност ових породица представљале су приступницу уском кругу аристократије (Herrenstand) која је поседовала далеко више права и привилегија него остататак племства (Ritterstand).¹¹³ Припадници аристократског круга су поред основних привилегија загарантованих свим племићима поседовали и нека додатна права, која су неретко била почасног карактера, а произлазила су из положаја и звања над којима су они имали потпуни монопол. У Угарској краљевини и у остатку Хабзбуршке монархије, подједнако као и у Пољској, Француској и Португалу, виши свештенички положаји попут манастирских управитеља, звања бискупа и надбискупа, били су током XVIII века понекад формално, а у пракси обавезно, резервисани за припаднике аристократског круга племства.¹¹⁴ Додељивањем највиших племићких титула католичким поданицима, владари католичких монархија су стварали могућност да се њихова племићка права споје са правима прелата – припадника „првог реда“, што је доприносило композитности структуре како племићког сталежа тако и целокупног друштва.

Проблеми уживања племићких права и привилегија за нобилитиране поданике Хабзбуршке монархије под духовним патронатом Карловачких митрополита тицали су се општег положаја православних поданика у овој држави. Независно од тога да ли су припадали угарском или аустријском племству, ови поданици су припадали етничком корпусу чији се правни положај заснивао на привилегијама додељиваним од стране владара ван оквира правне регулативе Угарске Краљевине. С тим у складу, угарски закони им нису признавали право могућности стицања племићког статуса, што је у пракси значило да они не би могли бити власници земље (*domini terrestres*) већ би, као и остали кметови, имали само право коришћења поседа (*dominium utile*). Последично, не би могли ни као чиновници вршити јавне части, док би и њихово напредовање у војсци било прилично ограничено. Међутим, бечки Двор је, полазећи од „права мача“, сматрао да су Срби *patrimonium domus austriacae* и да се као такви изузимају из угарске правне регулативе. Према угарским законима, чији су творци и тумачи били аутохтони угарски

¹¹³ H. M. Scott, „Introduction: The Evolution of Service Nobilities“ in: *The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, 4.

¹¹⁴ H. M. Scott, Ch. Storrs, „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, 9–10.

племићи, Срби у најбољем случају нису могли бити ништа друго него што и широке масе угарског народа односно њихови подложници или јобаћи. Борба за промену оваквог стања и побољшање положаја започета је убрзо након Сеобе 1690. год. Већ 1706. год. залагао се патријарх Арсеније III Чарнојевић да племићи под његовом духовном управом, који су као такви већ именовани или у будуће буду од Његовог Величанства проглашени за такве, уживају сва уобичајена права по свима градовима, местима, манастирима њиховог обреда и нека им уз то слободно буде десетине и друге приходе од својих добара уживати.¹¹⁵

Потреба да се за проблеме племства залаже Патријарх била је резултат привилегије из 1691. год. према којој су верске вође српске етнице поред надлежности у духовним имале и најважнију улогу у решавањима народних ствари што је други фактор којим је одређен положај племића српске етничке и православне верске припадности у Хабзбуршкој монархији. У молби из 1706. год. патријарх Чарнојевић се поред залагања за општи положај племства заузимао и за право на неометано оснивање штампарија и школа, постављање два међу православнима изабрана дворска саветника са прикладном платом код Угарске дворске канцеларије. Уз то, за себе лично патријарх је тражио обештећење од 20.000 гулдена за одузето му имање Сечуј, да му се исплати 16.000 гулдена заостале пензије те да му се додели титула саветника и кнеза од Албаније, док за своју породицу тражи право да наследи његов грб. Одговор на ову молбу патријарха Чарнојевића била је свечана потврда привилегија издата 7. августа 1706. год. Што се тиче патријархових личних жеља његов грб као ознака племићког статуса пренет је према начелу наследног права на његову породицу док му је наместо добра Сечуј стављен на располагање посед Даљ на Дунаву а уједно је дозвољено да му овај *dominium* буде и седиште.¹¹⁶

Правни положај православних хабзбуршких племића није се мењао у потоњим деценијама XVIII века. Како је одавно истакао Д. Ј. Поповић „највишу политичку инстанцу православних поданика којом су решавани народни, црквени, културни и политички изазови представљали су народни и црквени сабори односно 'генерални конгреси'. Дозволу за одржавање сабора давао је лично владар својим рескриптом којим је најчешће био одређен и делокруг рада сабора и одређено место где ће се он одржати, мада то није увек био случај.“¹¹⁷ На саборске захтеве владари су одговарали објавама докумената којима је овакав облик политичке комуникације био званично валидиран. Владар је одређивао сталешку структуру као и број саборских депутата. Духовни, војни и провинцијални сталеж су, за разлику од племства, били присутни на свим саборима током XVIII века. Племство се појављује тек на Темишварском сабору 1790. год. У јуну

¹¹⁵ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 117-118.; А. Форишковић, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМС*, бр. 24, Нови Сад : Матица српска 1981, 37.

¹¹⁶ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад, Београд 1998, 48–50; В. Ђеримовић, *Сремски Карловци и Даљ, престолни центри Карловачке митрополије : нови погледи*, Београд : Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке : Удружење Срба из Хрватске, Одељење за културно наслеђе Срба, Книн ; Београд : Српско културно друштво "Зора" 2007, нарочито: 23, 29-30.

¹¹⁷ Детаљније о народним и црквеним саборима: Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*), 372–380.

1790. год. митрополит Мојсеј Путник се са вршачким, темишварским и арадским епископом и бројном депутацијом српског народа упутио за Беч где су цару лично уручили један меморандум. Молба да се дозволи одржавање народног сабора образложена је потребом да се предузме темељна ревизија привилегијалног положаја који је током година претрпео битне измене, а и тада је нападан са свих страна, па би се код новог земаљског поглавара требало заложити да се тај положај измени и побољша. Леополд II је још истог дана када је дошло до аудијенције са депутацијом саопштио угарском дворском канцелару да је дао своју дозволу да се одржи народни сабор. За краљевског комесара сабора наменован је фелдмаршал-лајтнант барон фон Шмитфелд (Johann Nepomuk von Schmidfeld), командујући генерал Славонске и Банатске војне Границе. Према царевом налогу сабор је требало да се одржи у Темишвару и да започне 15. августа. Дана 9. јула преминуо је митрополит Путник па је за администратора Карловачке архиепископије наменован темишватски епископ Петар Петровић и наложено је да сабор пошто буде обавио своје уобичајене послове, сместа приступи избору митрополита. У царској резолуцији која је убрзо уследила, Леополд II је одлучио да се овај сабор састоји од 25 депутираца из духовног сталежа, 25 из племићког, 25 из војног и 25 из грађанског сталежа, односно да укупно сабор броји 100 депутираца. Сабор је отворен 1. септембра 1790. у Темишвару.¹¹⁸

Прикључивање припадника племићког сталежа Темишварском сабору доводи се у везу са унутар државним трвeњима на релацији бечки Двор – угарски сталежи. Међу племством били су Лазар Чарнојевић од Маче, Петар Текелија – вицесолгабиров Чанадске жупаније, Јован Чарнојевић од Маче, Христофор Нако од Великог Семиклуша, Марко Сервијски од Турске Кањиже, Јован Николић од Рудне, Михаил Себињи од Рекаша – асесор, Петар Маленица од Великог Гаја, Стеван Дамаскин од Немета, Наум Моско од Иванде, Теодор Тешић из Сенте, Арон Поповић – уместо Ловчанског, Стеван Новаковић – уместо Којића од Фирићхаза, Адам Пешти – племић из Коморана, Петар Голуб из Сенте и Михајло Чокић из Сентомаша.¹¹⁹ На самом сабору постојале су две супротстављене струје: преовлађујућа дворска партија и мађарофилска мањина. Ова друга група била је пре свега за преговоре са Угарским земаљским сабором и инартикулацију, док су припадници прве струје заступали став да жеље и притужбе треба изнети директно пред монарха, од којег се једино очекивало да ће их спасти из невоља и испунити им жеље. Партији која је предлагала преговоре са Угарским сабором припадао је Сава Текелија,¹²⁰ племић, који се на Темишварском сабору налазио међу

¹¹⁸ Ј. Х. Швикер, *н.д.*, 272–306; Детаљно о Темишварском сабору: В. Гавриловић, *Темишварски сабор и Илirsка дворска канцеларија (1790–1792)*, Нови Сад : Платонеум 2005, нарочито 34–102;

¹¹⁹ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 134.

¹²⁰ Како је Текелија доживео Темишварски сабор и сопствени наступ том приликом у: С. Текелија, *Описаније живота*, Београд : Издавачко предузеће Просвета 1966, 148–157; В. Гавриловић, „Делатност Саве Текелије на Темишварском сабору“ у: *Државотворна идеја тројице српских великана: грофа Ђорђа Бранковића, Доситеја Обрадовића и Саве Текелије*, Зборник радова са међународнога научног скупа – Темишвар, 11–12. новембра 2011, С. Бугарски, Љ. Степанов (пр.), Темишвар 2012, [посебан отисак], 1–12; О Темишварском сабору и говору Саве Текелије у контексту патриотизма: В. Симић, *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, 447–468.

провинцијалистима. Становиште Текелије и његових истомишљеника делио је мањи број депутираца. Под вођством присутних генерала, нарочито Папиле, већина у сабору поставила је захтев за посебну територију на којој би српски народ могао да се конституише као самостално „политичко тело“. Према инструкцијама Двора, депутирци су се изјаснили за Банат као жељену територију. Један од постулата Темишварског сабора био је да припадници нације могу добијати места у јавним дворским и земаљским установама и да буду унапређени у одређеним службама, а да по заслуги буду уздигнути у племићки сталеж. Темишварски сабор је разматрање петиција и народних гравамина окончао крајем новембра када је уследио избор митрополита. Одлука је пала на будимског епископа Стефана Стратимировића. Цар Леополд II је дописом од 20. фебруара 1791. год. обавестио угарског дворског канцелара да је донео одлуку да успостави и уреди посебну Илирску дворску канцеларију и да за њеног канцелара именује грофа Франца фон Балшу, дотадашњег бана Хрватске. Угарски земаљски сабор је 14. новембра 1790. Леополду II уручио адресу у којој моли монарха да у циљу предупређења непотребних невоља и ради слоге међу житељима земље да своју сагласност на законски предлог према којем се неунијатима додељују државно-грађанска права, како би на тај начин, попут осталих житеља, уживали иста права и били подложни истим законима, дикастеријама и институцијама власти. Такође им се зајемчује да их нико неће ометати у исповедању њихове вере. Тај нацрт је у краљевском рескрипту од 8. јануара 1791. год. унеколико модификован, па су у односу на православне поданике са државно-грађанским правима повучени сви ограничавајући закони у Угарској и њеним земљама, тако да су они стекли право на добијање службених положаја. Међутим, ствари клера, цркве и религије коју ће моћи слободно да исповедају, као и њихове задужбине, школе и васпитање младих, такође и привилегије које су добили од предака Његовог величанства, и надаље остају у надлежности Круне. Цар Леополд II умире 1. марта 1792. год. а на престо долази цар Франц I. Цар Франц је сазвао Угарски земаљски сабор на који су били позвани и православни епископи. Угарски сталежи су тада поново упутили једну адресу краљу са захтевом да се укине Илирска дворска канцеларија у ком случају изражавају спремност да се митрополиту и епископима православне вере доделе место и глас у земаљском сабору у складу са њиховим достојанством. Уследио је превишњи одговор којим је санкционисан законски члан 10. из 1792. год. Њиме се укида Илирска дворска канцеларија.¹²¹

Као део процеса унутрашњег раслојавања нововековног племства, питање права и њихових уживања провлачи се кроз све облике хијерархизације овог сталежа. Разлике какве постоје у степеновању припадника племићког сталежа према њиховим материјалним могућностима, могуће је уочити кроз читаву пирамиду племства и када је реч о њиховим правним и социјалним привилегијама. Штавише, материјалне могућности су биле у односу директне сразмере са ширином права или слобода племића. Испод круга аристократских породица које су имале најшире привилегије и највише права, налазило се имућно племство, међу које су се убрајали многи грофови,

¹²¹ J. X. Швикер, *н.д.*, 272–306.

барони и имућни поседници. Поред права заједничких за све племиће, за припаднике ове групе биле су обезбеђене додатне повластице до којих су долазили обављајући дужности резервисане за више официрске чиновне или кроз ангажман у централним државним органима. На овај начин су се формирале регионалне елите свих европских монархија. Нешто ужа права и привилегије имало је богато племство за које су били резервисани положаји у жупанијским управама те је и њихов утицај био ужег, локалног карактера. Посматрано са аспекта материјалних могућности, у ову групу би се могли убројати поседници и понеки припадници куријалног племства.¹²² Још ниже позиционирани били су племићи који практично ни на који начин нису били укључени у државни административни или војни апарат, чије су материјалне могућности биле сасвим ограничене. С тим у складу они су користили она основна права која су била заједничка свим племићима без могућности стицања додатних бенефиција. Овој групи припада највећи број куријалиста и армалног племства с тим што су међу њима прављене разлике у погледу фискалних слобода. Наиме, и куријалисти и армалисти су били у обавези плаћања жупанијског пореза али су куријалисти били ослобођени државног пореза.¹²³ Животи најниже позиционираних у хијерархији племства нису се много разликовали од живота кметова, те би у том смислу представљало заблуду говорити о стварном уживању било каквих племићких права када је реч о овој најбројнијој групи племића. У борби за елементарну егзистенцију племићи сиромаси су, у најтежим моментима, ипак могли да се ослоне и позову на права која су им припадала од којих је свакако најважније било право да не могу бити физички или и смислу части кажњавани нити им је без претходне пресуде живот био доведен у питање. На њих се односи Таубеова констатација „Они веома брижљиво чувају своје племићке дипломе које, ако их изведу пред суд, показују јер тада и они, као и други племићи, седе на столицама.“¹²⁴

Материјални положај племства као и ширина привилегија које су уживали током новог века највише су зависили од укључености припадника овог сталежа у државне апарате монархијских система који су били дубински захваћени процесом усложњавања у циљу што прецизнијег контролисања и што већег степена централизације. О томе недвосмислено говори и општа позиција целокупног племићког сталежа чија се почетна доза аутономије уживане током средњег века кроз неприкосновену војну моћ готово у потпуности изгубила у нововековној епохи стављајући га постепено под све директнију контролу владара.

¹²² Упореди: W. Demel, „Der Europäische Adel vor der Revolution: Sieben Thesen“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, 412–414.

¹²³ П. Рокаи, З. Ђере, *Историја Мађара*, 368–369.

¹²⁴ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 112.

„Плава крв“ или врлина: шта је племенитије?

Трансформације кроз које је племство током векова пролазило доносиле су, нарочито у фазама интензивних промена, отварање питања шта је уопште племство односно која то својства поседује одређена особа да би се могла сматрати племенитом? Покушај дефинисања племства заокупљао је на самом почетку нововековне епохе ренесансне хуманисте из чега се развила дебата која је била актуелна и током XVIII века. Препознавање присуства врлине у припадницима племићких породица није било још једно у низу открића која је донео нови век, већ је оно постојало од када и сам концепт аристократије. Допринос нововековне мисли у том домену односи се на разраду дилеме да ли је врлина дата кроз порекло или је она, имајући ту у виду и нововековно *откриће човека*, нешто што је индивидуално. Ставови о овој дилеми хуманисти су градили ослањајући се на схватања мислилаца античке Грчке и Рима нарочито на Аристотелову *Политику*, Хорација и Овидија.

Најранији нововековни доприноси расправи о племству дошли су са Апенинског полуострва. Фирентински хуманиста Пођо Браћолини (Poggio Bracciolini) изнео је 1440. год. виђење према којем права врлина није нешто што се стиче рођењем већ је она сама по себи виша вредност која је племенитија и од племства као друштвене категорије. Нарочито битну улогу у нововековном схватању племства имао је Балтасаре Кастиљоне (Baldassare Castiglione) чија је *Књига о дворанину* објављена 1528. год. након чега су уследила многобројна издања која су допринела ширењу Кастиљонеовог виђења племства и ван оквира Апенинског полуострва. За Кастиљонеа је рођење, односно припадност одређеном роду, недвосмислено представљало најважнији критеријум припадности племству. Иако је врлина индивидуална и независна од статуса, рођење у племенитом роду, сматра Кастиљоне, имајући у виду част породице, на посебан начин обавезује и нарочито мотивише ову особину.¹²⁵ Различити ставови какве заузимају Браћолини и Кастиљоне око питања да ли се врлина као најважнија ознака племства стиче рођењем, били су све више изражавани не само међу италијанским мислиоцима него широм Европе током XVI и XVII века.

Већ средином XV века превео је гроф Џон Типтофт (John Tiptoft Earl of Worcester) на енглески језик спис *Controversia de nobilitate* (*Спор око племства*) Буонакорсе да Монтемање (Buonaccorso da Montemagno) који је предност давао врлини независној од породичног порекла. Немачки племић Улрих фон Хутен (Ulrich von Hutten) је 1521. год. у свом дијалогу *Die Raüber* (*Разбојници*) кроз речи једног од јунака изразио став да врлина није наследна и да онај који самом себи може приговорити срамотна дела не би могао бити убројан у племство чак и да је кнез.¹²⁶ У оквиру немачког говорног подручја

¹²⁵ K. Margreiter, *Konzept und Bedeutung des Adels im Absolutismus*, 20–21.

¹²⁶ H. Zmora, *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300 – 1800*, 23–24.

расправа о природи племства била је актуелна током целе епохе новог века, те се вишетошно дело вирцбуршког правника, бакроресца и хералдичара Јохана Октавијана Залфера (Johann Octavian Salver) о хабитусу високог немачког царског племства (*Proben des hohen Teutschen Reichs Adels*) заснивало на хипотези да је племенитост предност једних људи наспрам других због њихових заслуга и талената које поседују. Другим речима, у врлини се налази порекло племства и њоме је оно јасно одвојено од остатка друштва. Осим тога врлина је стицана наслеђивањем од предака. Племић је најпре морао поседовати сопствене племените врлине а потом показати да су исте хвале вредне особине красиле и његове претходнике. Залферово дело је објављено 1775. год. и представља један од последњих великих израза расправе о племству коју су започели ренесансни хуманисти.¹²⁷

Потреба да се дође до дефиниције племства која би била у складу са актуелном друштвеном реалношћу била је приметна и у Француској. Полазну тачку дебате у овом случају представљала је хипотеза коју је најпрецизније дефинисао Самфоријен Шампије (Symphorien Champier) 1523. год. према којој племство приличи онима који су војно активни јер та активност представља врлину. Стога за Шампијеа, као што ће то бити и за Залфера касније, врлина (*vertue/oevres chevalereuse*) представља суштину племићког хабитуса и истовремено је она најпрепознатљивија ознака племства. Ипак, раскорак између теорије и стварног племићког искуства постајао је са одмаком XVI века све већи. Све је више било племића који никада нису учествовали у војним активностима нити су икада крочили на бојишта. Уз то, племићки статус, који је до тада већ био прилично јасно правно дефинисан, у реалности је често био неодвојив од припадања одређеној породици. Са друге стране налазио се средњовековни концепт, присутан у Шампијеовој хипотези, према коме се племство заснива на врлини и акцији. Иако је овај концепт све мање био у додиру са друштвеном стварношћу, и даље јесте био доминирајући.¹²⁸ Осим тога, у схватање племства била је уткана и идеја дерогације (*dérogeance*) према којој би племићима била оспоравана права и привилегије у случају да они узимају учешће у одређеним активностима или пословима, каквим је у Француској све до друге половине XVIII века сматрана трговина, за које се веровало да не приличе племићком статусу.¹²⁹

На примеру француског племства П. Серна је указао на важне идеолошке аспекте који су током XVIII века обликовали овај сталеж. Серна наводи XVIII век је донео критички дискурс просвећености у коме се образовала слика племића беспосличара, невичног вођењу економије земље, распусног у навикама, презривог и охолог када је богат, паразита за све када је превише сиромашан, незналице, јер одбија храброст филозофа, кукавице јер се на ратној позорници показало да је племство често недовољно припремљено за борбе. Свакако, такав племић, пребогат или пресиромашан, необразован или утонуо у блуд не постоји. Међутим, његов опис је функционисао као тачкић идеолошке машине којом рукују људи просвећености да би дисквалификовали

¹²⁷ W. D. Jr. Godsey, *Nobles and Nation in Central Europe. Free Imperial Knights in the Age of Revolution, 1750-1850*, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 2004, 50–51.

¹²⁸ Према: К. Margreiter, *Konzept und Bedeutung des Adels im Absolutismus*, 20.

¹²⁹ Н. Zmora, *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300 – 1800*, 24.

целину једног друштвеног система. Та машинерија је била делотворна, јер је све упућивало на друштвену стварност где су претеривања, мане, одступања, беда и криминал једног дела племства били не само стварни и многобројни, и то у свим француским провинцијама, већ су и препричавани, преувеличавани, чак и измишљани у критичкој литератури и уопштавани у јавном мњењу као особине племства. Што се тиче племића који су поседовали врлине хваљене од стране нове филозофске струје, њихова лична судбина је била потврда да нове вредности привлаче најспособније из свих класа, чак и ако су били племенитог порекла. Њихова судбина је виђена као илустрација да је племство са својим системом вредности дозвољавало њихов лични успех, који је имао сва својства поштене опрезности и поштовања, те достојан углед устоличене буржоазије. У оба случаја, постављајући се за или против дискурса просвећености, племство је морало прихватити или трпети нови оригинални политички дискурс, који је дефинисао нову друштвену групу, заснивану на утемељењу вредности врлина, разума, заслуга и природних права и која се супротстављала законитости племства – чији су темељи крв, раса, апсолутистички поредак, лоза, привид. Покрет просвећености, приграбивши нове вредности уздигнуте у позитиван систем и симболичне знаке друштвеног владања, приморао је племство да се поново дефинише, оправда, и коначно је изазвао борбу за стицање друштвеног статуса, у којој је племић био готово подређен, делимично дисквалификован. Без умећа или могућности да заустави појаву типског портрета, свакако субјективног у погледу мана, племство није могло да наметне слику новог племића, сигурног и поузданог у своју потврђену или обновљену законитост него су његова упоришта била пољуљана.¹³⁰

На основу проучавања племићког хабитуса и списка који су за циљ имали давање дефиниције племства, савремени истраживачи су препознали различите начине утемељења племићког статуса. Историчарка Арлет Жуана (Arlette Jouanna) препознаје три основна типа легитимизације племства: кроз вољу суверена, кроз биолошку надмоћ, и кроз историју. Заједнички извор за порекло сва три типа представља природа јер је племство схватано као природна датост која је универзална и аутономна у сваком друштву, независно од времена и места.¹³¹ Окретање ка природи у циљу доласка до објашњења није се односило само на феномен племства. Оно је одлика нововековног погледа на свет и начина размишљања захваљујући којем је начињен и велики корак у развоју природних наука.

Степен диференцијације међу типовима легитимизације племства који се да уочити у теоријским расправама није у потпуности примењив у пракси. У стварности су границе биле много пропустљивије те је могуће приметити да су сва три типа утемељења племства истовремено постојала и да су се, штавише, преплитала имајући истоветно идејно исходиште. Нововековна инструментализација природних феномена у објашњавању и оправдавању друштвених феномена ослањала се на теоцентрични систем средњег века и била је под јаким утицајем егзегезе. Космос је замишљан као један

¹³⁰ П. Серна, „Племић“ у: *Човек доба просвећености*, М. Вовел (пр.), Хамовић З. (ур.), Београд : Clio 2006.

¹³¹ А. Jouanna, „Die Legitimierung des Adels und die Erhebung in den Adelsstand in Frankreich (16.–18. Jahrhundert)“ in: *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*, W: Schulze (Hg.), München 1988, 165–177.

складно уређен организам чији су саставни део поред природе били доброта и лепота. Људско друштво, код кога су закони међусобних односа описани моралом, такође је било део овог организма и морало је поштовати његове законитости. Из таквих увида надаље није било тешко извести закономерности према којима би друштво хармонично функционисало. Тако је задатак добре владавине морао бити да друштво организује према, и у складу са, космичким законима. Поређење људи и њихових карактеристика са појавама из природе од раније је представљало опште место. Беседа Исуса Христа о дрвету и плодовима тумачи се као парабола у којој је дрво у пренесеном значењу човек: „Свако добро дрво рађа добре плодове, а рђаво доноси рђаве плодове. Не може добро дрво донети рђаве плодове, нити рђаво дрво донети добре плодове...” (Јеванђеље по Матеју 7:15–20). Слична поређења присутна су и у народним изрекама као што је „Јабука не пада далеко од стабла“. Овакве изреке су као општа места, уз подразумевану дозу ауторитета и интуитивне веродостојности, врло лако добијале вредности аргумената у доласку до одређеног циља. При томе је резултат загледаности нововековних теоретичара у космос био такав да је друштвена неједнакост бивала оправдавана природном неједнакошћу – ако би друштво требало да следи космичке законе и да буде са њима у сагласју, онда је и оно само нужно морало бити хијерархијски структурирано.¹³²

Тумачења заговорника идеје о врлини која произлази из породичног порекла односно природне надмоћи, заснивала су се на оправдавању хијерархије друштва космичком хијерархијом, баш као што је то био случај и са њиховим супарницима за које је врлина била индивидуална одлика потврђивана вољом суверена. Идеја о стицању врлине кроз порекло односно рођењем у одређеној, врлином осведоченој, породици имплицирала је снажну спрегу између домена природе и друштвеног уређења на такав начин да су племићи сопствено понашање и политичке моћи могли видети као рефлексију начина на који је уређена природа, док су њихови лични квалитети и избори представљали рефлексију породичних квалитета и потреба. Према овом схватању, племство је пре свега значило биолошку стабилност те је постојање славних предака увек било подразумевано у самосвести европског племства. Чистоту славног порекла племићи су уобичајено покушавали да очувају кроз брачне стратегије, венчавајући се и стварајући потомство са другима у чијим венама је текла чиста или „плава крв“, како се то стилизовано изражава у језицима попут српског, енглеског, немачког и шпанског. Претпостављена чистота крви за племство је представљала начин повезивања са далеком прошлошћу односно била је начин за очување древне врлине. У том смислу је и опредељење племића за ратнички позив могуће схватити као искуство које их је спајало са прецима и истовремено јасно одвајало од осталих друштвених група.¹³³

За доказивање крвне повезаности са славним претходницима племићи су користили писане документе генеалогског типа. На самом почетку *Мемоара* Симеон Пишчевић наводи: „Отац мој Стефан, син Гаврила Пишчевића, потицао је из старе

¹³² K. Margreiter, *Konzept und Bedeutung des Adels im Absolutismus*, 46.

¹³³ Исто, 49–50.

племићке породице, као што се из родослова јасно види.¹³⁴ Године 1793. саставио је митрополит Стефан Стратимировић родослов своје породице. Историју започиње са Вучком Стратимировићем, оцем четворице синова којима је 1745. год. додељено угарско племство и као спахилук пустара Кулшин. Када је 1885. год. др Александар Сандић у *Летопису Матице српске* објавио своја запажања о Стратимировићима, писмом му се обратио генерал Ђорђе Стратимировић истичући да „Стратимировићи дошли су овамо већ као властела – и за накнаду изгубљених добара својих у Херцеговини добили Кулшин“. Оваква констатација проузроковала је накнадни закључак др. Сандића да је и митрополит Стратимировић указао на старо племство ове породице када је истакао да је Вучко Стратимировић „под Турском области у Загори имао своја добра и читлуке“. У истом писму генерал Стратимировић наводи:

„Имам у рукама више него 100 докумената, преписаних из млетачке архиве, и односеће се на фамилију Стратимировића. Ту се може видети, да смо већ 1440. год. У „Златној књизи“ млетачкој као „властела“ уписани били. У тој књизи наводи се да смо потомци „сјајног колена Балшића“. Ту има и родословије од 1440. год. пак до наших Кулпинских...“¹³⁵

Међутим, савременик четворице синова Вучка Стратимировића, црногорски митрополит Василије Петровић је приликом свог пута у Русију имао прилику да се са Стратимировићима и сусретне, након чега је забележио ове податке:

„Богић Вучковић из Херцеговине за новац купи свједочанство од Рагузињана да је Црногорац од породице Стратимирове и пође римском ћесару, огласивши да је он покренуо црногорске народе у помоћ ћесару и да је због тога сасвим себе упропастио, те су му Турци сва села узели, иако он није имао ништа осим себе. И поред тога ћесар га награди новцем и дарива му поседа, добру земљу у Мађарској, и тамо му се сада многи сељаци населише.“¹³⁶

На пореклу и племенитој лози инсистирао је и Сава Текелија често истичући славне претке и родне бочне гране фамилије. Уопште, родословима је у раном модерном периоду придаван велики значај при одређењу судбине појединаца јер је племенито порекло било улазница за напредовање у друштвеној хијерархији, за стицање повлашћеног положаја и начин да се задобије углед. Доказ који је неке потврђивао племенито порекло мењао је његов положај у заједници, обезбеђивао привилегије и понекад спасавао главу. Отуда је чак и осиромашено племство истицало родослове и

¹³⁴ С. Пишчевић, *Мемоари*, 7.

¹³⁵ Наведено према: А. Сандић, „Диплома властелинска и родослов породице Стратимировића-Кулпинских“, у: *Летопис Матице српске*, књ. 143, свеска трећа, Нови Сад, 1885, 102–109. Нешто детаљније о породичној историји Стратимировића: В. Стајић, *Новосадске биографије*, књ. III, св. 5, 114–150.

¹³⁶ Наведено према: М. Тимотијевић, „Христифор Џефаровић – коњанички портрети браће Стратимировић – као Militis Christiani“ у: *ЗНМ*, XIII-2, 71.

грбове на сваком месту, публиковало их у књигама и чувало у сандуцима са драгоценостима, не би ли они у повољном тренутку одатле били извађени.¹³⁷

Као несумњива сведочанства припадности племству, самим тим и поседовања врлине, генеалогичке су биле у употреби и много пре него што се у XVIII веку Пишчевић, Стратимировићи и Текелија позивају на своје славно порекло. Популарност коју су генеалогичке имале током века просвећености била је последица процеса започетог средином XVII века када је препознат велики друштвени потенцијал ове врсте списа. Племићи су имали могућност да прецизно изведну и што је више могуће дугу лозу својих предака поруче од учењака или да се сами упусте у овај посао који је скоро увек у једној фази подразумевао прибегавање фабрикацији података.¹³⁸ Измишљање порекла које у мушкој линији сеже чак до библијских личности или римских сенатора није било непознато нововековној епохи и прихваћено је као наслеђе средњег века. Ипак, валидност генеалогичке би пре била оспоравана уколико мушка линија није била праћена адекватном женском линијом него уколико би се у мушкој линији нашло име неког општепознатог античког јунака.

Заштита наследне врлине подразумевала је „*плаву крв*“ подједнако са очинске и материнске стране. Племство је сматрано несавршеним уколико је недостајала чистота крви у женској линији. Отуда су брачне стратегије и политике рађања имале изузетно висок степен важности међу племством. Како наслеђивање врлине, самим тим и племства, није било полно одређено постоје индиције да је у неким случајевима, нпр. међу немачким племством, материнској линији придавана не само изузетна важност него и блага предност у односу на очинску линију. Разлог за то налази се у чињеници да се мистерија зачећа одвија у телу мајке захтевајући од оца ниво поверења којим се њена искреност односно верност не би морала доводити у питање. Тако је све до после 1800. год., а у Хабзбуршкој монархији и много касније, у употреби био термин „старо племство“ (*alter Adel*) којим је превасходно означавана чистота племства са свих страна а не само дуговечност у мушкој линији, како ће то бити касније у XIX веку. „Старо племство“ је подразумевало четири, осам, често шеснаест или чак тридесет и два племенита претка, односно племиће родитеље, деде и бабе, прадеде и прабабе, чукундеде и чукунбабе па чак и генерације иза тих.¹³⁹

Легитимизација племства кроз вољу владара позивала се на правац тумачења природе који је више био у додиру са физиком него са биологијом на коју су се ослањали заговорници постојања „*плаве крви*“. У овом случају идеја о друштвеном поретку могла се повезати са тадашњим открићима из домена астрофизике где је космос схватан као правилно уређен механизам. У таквом систему сваки део има своју специфичну функцију. Уколико само један елемент не испуњава своју функцију цео систем постаје нестабилан и угрожен у свом постојању. Хијерархија је такође имала своје место и оправдање у овом схватању. Након што су истраживања Николе Коперника (Nicolaus

¹³⁷ В. Симић, „Сава Текелија – Патриота, просветитељ и добротвор на размеђи XVIII и XIX века“ у: *Сава Текелија. Велики српски добротвор*, Нови Сад : Галерија Матице српске 2010, 20.

¹³⁸ K. Margreiter, *Konzept und Bedeutung des Adels im Absolutismus*, 55.

¹³⁹ W. D. Jr. Godsey, *Nobles and Nation in Central Europe. Free Imperial Knights in the Age of Revolution, 1750-1850*, 50–54.

Copernicus) и Галилеа Галилеја (Galileo Galilei) показала да Сунце представља средиште планетарног система, већина других астралних феномена могла се објаснити као зависна од њега. Тако је и у схватањима присталица легитимизације племства кроз вољу владара физика заменила биологију док је физички космос заменио царство флоре и фауне као модел друштвено-политичких образаца мишљења. Разлика је постала очигледна у моменту када је као најадекватнији атрибут најамбициозније монархије европског континента одабрано Сунце а не орао, лав или неко друго биће из богатог спектра животињског царства какве су преферирали средњовековни витезови.¹⁴⁰

Времену великих научних открића и процвата апсолутистички уређених монархија била је неопходна теорија оправдавања друштвене неједнакости која потпуно превазилази средњовековни поглед на свет. Арлет Жуана наводи да се у легитимизацији племства кроз вољу владара племство схвата као политичка творевина нужно узрокована његовом друштвеном употребом. Владар је тај који племство ствара одређујући по слободној вољи критеријуме за припадност овом реду. Искључиво од његове одлуке зависи да ли ће неко бити препознат као племенит или ће му можда такав статус бити оспорен. Овакав облик легитимизације има за циљ да оправда и одбрани племство али да га истовремено учини потпуно зависним од владара. Племство се у овом случају схвата као одговор на потребу да добре особине поданика буду награђене од стране монарха, што се остваривало путем нобилитационог патента који је по правилу подразумевао и потомке заслужног поданика. Отуда је друштвени примат племства виђен као потпуно праведна и разумна појава која одражава нужну диференцијацију различитих редова друштва подстичући све чланове на такмичење у верној служби владару.¹⁴¹

Облик легитимизације племства кроз вољу владара кореспондирао је са схватањем врлине која је независна од породичног порекла. Како је племство схватано као политички и друштвени ентитет тако су се и племените врлине испољавале у политички и друштвено релевантним активностима. Према томе, врлина у овом случају уопште није сагледавана са моралног аспекта него преваходно са аспекта прагматичности. Под племенитим врлинама схватане су оне особине које су доприносиле државном и општем добру. Последице, такве особине нису могле бити препознате у квалитетима добрих и вредних поданика чији рад ни на који начин није био у додиру са државним интересима. Са оваквом, релативно уском концепцијом појма врлине, група особа које би се могле сматрати племством није била смањена већ се она могла прецизније одредити. Племство су, макар потенцијално, могли стећи сви они који су обављали некакву јавну функцију. Као особе од угледа и истакнуте личности у јавном животу, наравно, у овај круг су били убрајани и припадници старих аристократских породица. Међутим, аристократија која је свој статус темељила првенствено на породичном пореклу није представљала примарног адресата новог концепта племените врлине.¹⁴²

¹⁴⁰ K. Margreiter, *Konzept und Bedeutung des Adels im Absolutismus*, 88.

¹⁴¹ Jouanna, „Die Legitimierung des Adels und die Erhebung in den Adelsstand in Frankreich (16.–18. Jahrhundert)“ in: *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*, 166.

¹⁴² K. Margreiter, *Konzept und Bedeutung des Adels im Absolutismus*, 93.

Коегзистенција различитих идејних и теоријски брањених модела утемељења племства врло јасно се рефлектовала у нововековној стварности. О томе сведочи повеља којом је Ђорђе Бранковић изабран у ред угарских барона. Овај нобилитациони патент резултат је политичке одлуке цара Леополда I и према томе несумњиво указује на легитимизацију племства путем воље суверена. Ипак, у овој баронској повељи цар Леополд I наводи да му је Георгије Бранковић препоручен од стране ердељског магната, грофа Владислава Чакија, не само због изузетне духовне надарености, марљивости, радиности, вредноће, верности, разумности и зрелог расуђивања него и због тога што је сазнао да он води порекло од породице чији су неки чланови били краљеви у Босни и Бугарској а неки у Хрватској и свима краљевинама у Илирику, као и да су неки од њих, својим изузетним врлинама и сјајним делима, од Карла Великог добили титулу кнеза Свете Римске империје, као Вук Бранковић Подгоричанин, наследни господар Херцеговине, Срема и Јенопоља. Овом повељом саопштена је одлука цара Леополда да Георгија Бранковића и његовог брата Саву, као и Георгијеве наследнике мушког и женског рода, убудуће и заувек, уврштава у ред и број правих и несумњивих барона Краљевине Угарске, као и да их потврђује у наследству Херцеговине, Срема и Јенопоља, које је поседовао њихов предак Вук Бранковић Подгоричанин. Баронат додељен браћи Бранковић треба да буде подстицај њиховим потомцима и другим верним поданицима да иду њиховим путем у стицању заслуга, а као носиоци бароната Георгије и потомци биће од стране владара и његових наследника, као и од свих достојанственика било ког сталежа, положаја и части, сматрани са „liberos Barones“, моћи ће користити титулу „Spectabilis ac magnifici“ те уживати све прерогативе барона и вечно задржати наследство у раније поменутих провинцијама. Након детаљног описа грба, а у вези са грбом као симболом бароната, Бранковићима се гарантује уживање и коришћење свих феудалних права, слобода, имунитета од дажбина и терета сваке врсте, личних и мешовитих, а затим и посебно наглашава да они, као и други барони Краљевине Угарске и прикључених јој земаља, могу да користе и уживају, по обичају или по праву, све што баронима припада и да им то нико и никада не може забранити без обзира на било које обичаје, статуте и привилегије области којима господари Леополд I, ни сада ни убудуће.¹⁴³ Изјаве које се нижу у овој повељи недвосмислено произлазе из свести о повезивању индивидуалних племенитих врлина са породичним пореклом сведочећи да различити начини оправдавања племићког статуса нису нужно увек морали бити у међусобно потирућем односу.

Опште место представља констатација да припадници старих аристократских породица никада себи равнима нису сматрали оне племиће који су до тог статуса дошли искључиво путем одлуке актуелних владара. Томе у прилог иду подаци о односима међу племством Светог римског царства немачке нације. Овде се ред слободних витезова нарочито током XVIII века доста ослањао на могућност употребе генеалогичке. Један од главних разлога била је стална претња могућности изумирања породица што је угрожавало политичку егзистенцију овог реда и последично стварало потребу за

¹⁴³ В. Гавриловић, „Српско племство у Хабзбуршкој монархији од XVI до прве декаде XVII века“ у: *Истраживања*, бр. 17, Нови Сад: Филозофски факултет, 2006, 47–48.

јачањем кроз укључивање нових чланова. Тако је током прве половине XVIII века код потенцијалних регрута приликом пријема у коњанички корпус (*corpus equestre*) оцењивано као сасвим задовољавајуће да припадају нетитулисаном племству, па чак и да су у такав статус тек тада изабрани. До промене је дошло 1762. год. од када је у разматрањима за прикључивање корпусу од кандидата очекивано да поседују и могу доказати минимално четири четвртине у племству предака. Ипак, чак и много пре ове званичне одредбе, прављене су бескомпромисне разлике према пореклу припадника корпуса. Онима који нису могли доказати четири четвртине племства биле су ускраћиване одређене привилегије – укључујући ту и право гласа, финансијски су били дискриминисани кроз веће пореске таксе а од њих се такође очекивало да бракове склапају не превазилазећи сопствени положај у друштвеној хијерархији.¹⁴⁴

¹⁴⁴ W. D. Jr. Godsey, *Nobles and Nation in Central Europe. Free Imperial Knights in the Age of Revolution, 1750-1850*, 54.

Ново племство – племство по заслугама

Нобилитације поданика Хабзбуршке монархије који су били под духовним патронатом карловачких митрополита припадају категорији која се у истраживањима означава термином ново племство. У немачком језику појам „ново племство“ (*der Neue Adel*) представља синоним за „племство по служби“ (*der Amtsadel*).¹⁴⁵ Иста синтагма се употребљава и у енглеском језику (*nobility of service*) док је еквивалент у француском језику – „племство по одежди“ (*noblesse de robe*). Ови термини односе се на племство које је утемељење свог статуса имало у вољи суверена. О појави новог племства у европским оквирима може се говорити већ од средине XIV века. Ипак, пораст интересовања учењака за проблематизацију природе племства током XVI века указује да је прави процват оваквог начина доласка до племићког статуса започео управо тада.

У пракси је постојало неколико релативно сигурних путева доласка до племства које се теоријски темељило на вољи владара да препозна и награди заслуге појединаца на пољу општег и државног добра. Вербеци у свом *Opus-u* наводи да су владари појединце прикључивали племству на два начина. Прво, владар је могао једноставно ослободити поданика кметског положаја или даљих обавеза према служби коју је обављао и наредити да он буде уписан у регистар племића. У овом случају, иако је био сматран племићем, појединац није морао заиста стећи одређена права, друштвене привилегије или земљишне поседе. Са друге стране у случајевима када владар поклања заслужним појединцима спахилуке, села или дворове они би аутоматски постајали племићима.¹⁴⁶ Тако су се у краљевини Угарској припадници новог племства делили на три категорије: Праве армалисте – који су добијали само племићку диплому – међу њих се убраја највећи проценат племића српске етнице у Хабзбуршкој монархији; куријалисте – који су уз диплому стицали и курију односно кућу и нешто земље – као што је то било приликом масовне нобилитације милитара 1751. год. којом педесетак српских породица постају куријалисти; донационе племиће – којима би уз племство био додељен и спахилук – у ову групу се убраја неколико припадника српске етнице међу којима су најпознатији Стратимировићи.¹⁴⁷ Ове три категорије, како је у раду већ указано, кореспондирале су и са ширим економским потенцијалом породица у оквиру нетитулисаног племства.

Међу поданицима Хабзбуршке монархије над којима су духовну јурисдикцију имали карловачки митрополити током XVIII века био је распрострањен још један пут који је водио до стицања племства који, колико год лукав био, није представљао

¹⁴⁵K. Margreiter, „Nobilitierungen und Neuer Adel im 18. Jahrhundert“ in: *Adel im 18. Jahrhundert : Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*, (Hg.) Ammerer, G., Lobenwein, E., Scheutz, M., Wien: Studienverlag 2015, 41–54;

¹⁴⁶ P. Schimert, „The Early Modern Hungarian Nobility“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, 211.

¹⁴⁷ Д. М. Ацовић, *н. д.*, 330, 409–410.

инвенцију пословично сналажљивих Срба, Грка или Цинцара на граници са Отоманском империјом. Наиме, до средине XVII века имућни племићи, нарочито велики земљопоседници са грофовским и кнежевским титулама, установили су нобилитацију својих подложника као извор сопствене зараде. Овај поступак је имао неколико етапа, завршавајући се тако што би велепоседници препоручивали Двору појединце које ваља узети у разматрање за доделу племићког статуса. Али, пре него што би појединац могао досегнути такав напредак у друштвеној хијерархији, морао је бити ослобођен својих обавеза према велепоседнику, односно кметског положаја у ком се налазио. За накнаду од 50 до 60 форинти велепоседници су неретко били вољни да ослободе своје подложнике. Ако би они уз то желели и земљишни посед, цена би нарастала на између 100 или 200 форинти. Ипак, ослобађање од кметских обавеза се није увек завршавало стицањем племићког статуса. Ослобођени кметства али не поставши део племства, многи су остајали у међупростору друштвене хијерархије (*libertinus, szabados*) без даљег напретка. Са друге стране, овакав начин доласка до племићког статуса био је изненађујуће учестао.¹⁴⁸ Племићке повеље у којима је навођено име препоручиоца новоизабраног племића, мада је агитатора могло бити и више, неретко јесу латентни показатељи постојања праксе трговине племићким статусом.

Улогу посредника у доласку до племства међу поданицима хабзбуршких владара који су били православне вероисповести преузимали су управо високи јерарси Карловачке митрополије. Претенденти на племићки статус из овог круга неретко су морали потплаћивати угледне владике да им пишу препоруке што је последично у неким случајевима значило и да разним службеницима у Бечу морају давати „дишкрецију“. Познато је да су у последњој деценији XVIII века новосадски дрворезбари Арсеније и Аксентије Марковић тражили угарско племство за шта су као главне заслуге Двору навели денунцијације, док су им неопходне препоруке пружили митрополит Стефан Стратимировић и вршачки епископ Јосиф Јовановић Шакабента. У документима новосадског Магистрата забележен је пред крај XVIII века већи број племића међу занатлијама који су такав статус откупили својим радом. Међу њима су и браћа Марковић од којих се Арсеније већ као млад мајстор добро снашао и брзо пењао на друштвеној лествици, поседовао је кућу у Новом Саду вредну 3.640 форинти и виноград у Каменици. Његов брат Аксентије поседовао је две куће – једну процењену на 1.200 форинти и другу вредну 2.000 форинти као и виноград процењен на 3.200 форинти. Њихова молба за доделу племићког статуса уследила је након вишегодишњег успешног рада у Новом Саду којим су изградили статус моралних занатлија и верних поданика. У својим препорукама митрополит Стратимировић и епископ Јовановић истичу и хвале дрворезбарске радове Марковића по целој Славонији, Срему, Бачкој и Банату. Осим високих јерарха Карловачке митрополије препоруку за доделу племићког статуса браћи Марковићима издао је и новосадски Магистрат. У том документу се, између осталог, истиче да је Арсеније Марковић 1775. год. у Бечу у унијатској цркви, задужбини Марије Терезије, поставио олтар уз потпуну потврду своје вештине којом приликом је,

¹⁴⁸ P. Schimert, *n. d.*, 233.

захваљујући дарежљивости државе, био дарован златним новцем. Убрзо - 1791. год. Илирска дворска канцеларија је преко Угарске дворске канцеларије обавестила Арсенија Марковића да је добио племићку диплому која се односи и на његовог брата Аксентија и посинка Александра, док је такса за нобилитацију износила 4.000 форинти.¹⁴⁹ Управник петроварадинске поште Андреја Андрејевић такође је за посредника у доласку до племства имао духовно лице. Године 1758. Андрејевић је поднео молбу „да се постфервалство подели његовом сину Јоану, а он би желео да се повуче од посла, да би могао у миру живети.“ Исте године затражио је Андрејевић и племство које му је додељено након пет година, 1763. год. када је у Бечу састављена а у Сремској жупанији проглашена повеља која подразумева Андрејевићеву супругу Стану Новалић, његову децу, снају и унучад. Те 1763. год. известио је митрополит Павле Ненадовић арадског и бачког владику да је он израдио „немешаг“ постфервалтеру петроварадинском Андреји Андрејевићу и да би требало помоћи овог „народног борца“ да плати таксу за племићку повељу од 2.410 форинти (Сл. 12).¹⁵⁰

Развијање административног механизма Хабзбуршке монархије доносило је појаву нових стручних профила и постепену потребу за све већим бројем специјализованих експерата који би на адекватан начин одржавали и даље унапређивали систем. Ово се очитовало подједнако у јединицама администрације и управе на државном и локалном нивоу као и војном сектору. Сви поданици који су били укључени у административни механизам истовремено су представљали и потенцијалне претенденте на племићки статус. У повељама оних поданика који су бивали нобилитирани, истиче то још Д. Ј. Поповић „обавезно су истицане услуге које је конкретни појединац учинио Двору из којих произлазе његове заслуге. Те услуге су могле бити војне природе показујући се кроз храброст у рату и савесну службу у миру, или цивилне природе какве су могли чинити црквени великодостојници, чиновници и трговци.“¹⁵¹

Највећи проценат хабзбуршких, превасходно угарских, нобилитација додељених поданицима православне конфесионалне припадности проистицао је из војних услуга које су они учинили бечком Двору. Убрзо након Велике Сеобе, док је рат са Турцима још трајао, неколико породица је стекло племство: Рашковићи 1691. год., Хаџи-Марковићи 1697. год., и Аксимарковићи 1699. год. Од Карловачког мира до средине XVIII века племство за војне услуге стичу Текелије 1706. год., Јакшићи 1717. год. - када је капетану Острогона Илији Јакшићу признато старо племство, Атанацковићи, Јулинац, Драгосављевићи и Драгићи 1722. год., Степићи 1723. год., Николићи 1735. год., Исаковићи 1739. год., Вујићи 1741., и Стратимировићи 1745. год.¹⁵² Већи број породица стекао је војно племство током друге половине XVIII века. Године 1757. установљен је

¹⁴⁹ Према: Б. Кулић, *Новосадске дрворезбарске радионице у 18. веку*, Нови Сад : Галерија Матице српске 2007, 88–91.

¹⁵⁰ К. Петровић, „Стари Карловчани: Андрејевићи“ у: *ГИДНС*, књ. XIII св. 3-4, Нови Сад : Штампарија Дунавске бановине 1939 373, 376; В. А. Дуишин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 138.

¹⁵¹ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 117–120.

¹⁵² В. А. Дуишин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 138, 139, 145, 151, 154; А. Форишковић, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМС*, бр. 24, 37–38.

Војни орден Реда Марије Терезије који је додељиван за изузетне заслуге на бојиштима носећи са собом аутоматску нобилитацију и могућност доделе баронске титуле аустријских наследних земаља. У раду је већ размотрено да се за период до краја XVIII века сасвим поуздано може говорити о седморици носилаца овог ордена (Љубибратић, Сечујац, Папила, Давидовић, Дука, Вукасовић, Соколовић) који су били под духовним патронатом Карловачке митрополије у оквиру које су породице управо ових храбрих милитара формирале уски круг елите.

Око педесет породица добило је угарско племство у једном дану, 1.3.1751. год. Претходног дана објављен је декрет према којем су право на нобилитацију имали сви граничарски официри који су се непрекидно налазили у војној служби од 1740. год. Одавно је А. Форишковић истакао да је овакав потез бечког Двора био диктиран превасходно политичком ситуацијом насталом након развојачења Потиске и Поморишке војне крајине. Реорганизација Војне Границе предвиђала је њено померање уз нове државне границе, на Саву и Дунав и отуда развојачење ранијих крајишких територија у Потисју и Поморишју те њихов прелазак под ингеренције жупанија. Реорганизација је спровођена крајње опрезно јер су отпори били знатни и то пре свега од обичних граничара – редова. У то време, а и као одговор на одлуку о развојачењу, дошло је међу граничарима до разбуктавања покрета за иселење у Русију. Хабзбуршка монархија је пружала могућност останка у војној служби што је подразумевало селидбу на новоодређене крајишке територије, или излазак из војске и прелазак у грађанство а онима који би се определили за овај потез следовале су племићке повеле. Додељивање племства официрима који су одбили да промене станиште, као и обећавање одређених повластица народу, било је својеврсни облик заштите али и покушај задржавања становништва у развојаченим крајинама. Овај поступак је успео да задржи знатан део официра и народа тако да је резултат за Двор био релативно повољан. Уз племство официри су, сходно чиновима, на десетогодишње уживање добијали земљишне поседе у распону од 44 ланца – заставницима до 145 ланаца – оберкапетанима. На додељеним поседима могли су подизати зграде у вредности до 500 форинти, а остављена је и могућност да им се по истеку десетогодишњег рока исплати новац за зидање како би се земља могла вратити држави. Ипак, декретом од 15.7.1765. год. додељена земља је бившим милитарима поклоњена у трајно власништво. Овом приликом дошло је до племства 17 заставника, 3 потпоручника, 22 поручника, 1 поткапетан, 4 капетана и 1 оберкапетан. Међу њима успеле су као племство да се одрже, па чак и обогате следеће породице: Бадрљица, Голуб, Тешић, Чокић и нарочито породица Зако.¹⁵³

¹⁵³ А. Форишковић, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМС*, бр. 24, 39–40; Према Д. Ј. Поповићу племство су 1751. год. добили: Велимир Аврамовић поручник у Молу; Јован Антоновић капетан у Старом Бечеју; Јован Бадрљица поручник у Сенти; Атанацко Бајазетовић поручник у Чуругу; Михајло Брановачки поручник у Ст. Бечеју; Воја Војновић заставник у Фелдварцу; Арса Вујић надкапетан; Максим Вујић поручник у Мартоношу; Јован Вучетић поручник у Жабљу; Живко Вучковић заставник у Госпођинцима; Јовица Вушадин поручник у Тителу; Игњат Вујичић поручник у Сенти; Живан Галета потпоручник у Тителу; Ђорђе Голуб капетанлајтнант у Сенти; Ђорђе и Антоније Голуб; Никола Дудварски барјактар у Ади; Лазар Ђукић потпоручник; Јован Ђуришић поручник у Мартоношу; Јован Егрешкић поручник у Мартоношу; Живан Јеремић заставник; Ђорђе Зако барјактар у Ст. Кањижи; Стеван Зако капетан у Ст. Кањижи; Стеван Зарић заставник у Старој Кањижи; Гавра Илић заставник у Фелдварцу; Јован Каначанин поручник у

Као чиновници до племства су дошли: Лазар Рубешић, 1742. год., који је најпре био бележник Поморишке Границе а затим провизор футошког спахилука и сенатор Новог Сада. Никола Константиновић је 1759. год. добио угарско племство са придевком „de Belgrad“. Исте године племићи су постали и сремски комесар Филип Симеонович те Павле Пуловица. Поменути управник петроварадинске Поште Андрејевић је стекао племство 1763. год., Петар Ловчански 1764. год., темишварски судија Ђорђе Калиновић 1772. год., саветник српског Магистрата у Темишвару Георгије Јован Тиганити 1773., год., већник српског Магистрата у Темишвару и председник Друштва за истребљење разбојника у Банату Стеван Ђуричко 1773. год., директор српских школа Теодор Јанковић Миријевски 1774. год., Сечанац Јаков 1790. год., дворски агент Стефан Новаковић 1791., год., директор српских школа у Загребачком дистрикту Стефан Вујановски 1791. год. Поданици који су као чиновници постали племићи су се неретко најпре бавили трговином и свој успех на том пољу, мерен стеченим капиталом, потом инвестирали у заузимање положаја унутар административног система Хабзбуршке монархије. Развојни пут породица Калиновић, Ђуричко и Тиганити уско је везан за трговину. Познато је да је Ђорђе Калиновић „од Дојрана“ био закупник турског Хана у Темишвару а сем што је био председник српског Магистрата за шта је стекао племство, био је и посланик на српском народном црквеном сабору. Стеван Ђуричко „од Модоша“ потиче из веома имућне трговачке породице. Ђуричкови су се вероватно бавили трговином хране, нарочито житарица, јер се очувало предање да су на својим лабама превозили робу по Хрватској и Угарској. Породици Тиганити припадао је Георгије Јован (civis Temesiensis u. Oberpostverwalter) који је већ 1750. год. био на месту судије Банатске српско-грчке трговачке компаније (Banatische Raizisch und Griechischen Handlungs Compagnie), на чијем се челу налазио дуги низ година.¹⁵⁴

Урођена вештина и окретност која је чиновницима-племићима неретко била дата кроз трговачко породично порекло, долазила је још више до изражаја након што би они ступили на неку од функција магистратске, спахијске или жупанијске администрације. Заузимањем позиције у административном систему отварале су се многе нове и макар наизглед сигурније могућности за богаћење. Тако се, користећи свој положај, поједини

Чуругу; Драгић Каракашевић поручник у Молу; Никола Карапанџић заставник у Ст. Кањижи; Сава Карапанџић поручник у Ст. Кањижи; Петар Косић заставник у Тителу; Остоја Кубура заставник у Молу; Милан Лазаревић капетан у Чуругу; Лазар Међански барјактар у Жабљу; Неша Милиновић заставник у Сенти; Максим Мириловић заставник у Фелдварцу; Живан Николић капетан; Стеван Николић заставник у Сентомашу; Максим Нинчић поручник у Ст. Кањижи; Радослав Облачић заставник у Чуругу; Јован Пејаковић заставник; Живко Поповић поручник у Чуругу; Марко Радишић заставник у Сентомашу; Петар Рајковић поручник у Новом Ковиљу; Симо Руњић поткапетан у Сентомашу; Арсеније Станојевић поручник у Ст. Ковиљу; Гаја Сударевић поручник у Чуругу; Михајло Тешић поручник у Тителу; Груја Чанадац у Ст. Кањижи; Јурат Чокић поручник у Ст. Бечеју; Јован Хрњатовић заставник у Тителу; Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 120–121; Публикован је нобилитациони патент додељен породици Петра Косића: С. Гавриловић, „Племићка повеља од 1751. породице Косић из Ковиља у Бачкој“ у: *ЗИМС*, бр. 47-48, Нови Сад : Матица српска, 1993, 137–140.

¹⁵⁴ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 141, 143, 152, 153; Л. Хофман, „Из прошлости 'рацкогрчке' трговачке компаније“ у: *ГИДНС*, Књ. 4, С. Станојевић (ур.), Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1931, 114–116; В. Поповић, „Привилегија Марије Терезије темишварској Рацко-грчкој трговачкој компанији из 1773“ у: *ГИДНС*, Књ. 4, С. Станојевић (ур.), Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1931, 116–124;

чиновници упуштају и у неке привредне операције, сами или у сарадњи са другима. Браћа Новаковић, од којих је Павле био трговац а Стефан дворски агент узимају у закуп пустаре, које су често коришћене за испашу при узгоју стоке за продају. Лазар Рубешић је такође узимао пустаре у закуп баш као и браћа Јаков и Андреја Андрејевић.¹⁵⁵ Ови чиновници су до племићког статуса најчешће долазили пред крај својих каријера или чак и након што су се већ повукли из административних послова. Стицање племства је било одговор на питања њихове части, поноса и угледа, али га истовремено треба схватити и као одговор на одређена врло практична питања. Упуштајући се у разне трговачке и друге привредне послове чиновници су се увек излагали ризику сукоба са конкуренцијом или чак и Државом. Племићки статус је доносило одређене правне бенефиције због чега је виђен као прилично сигуран облик заштите од директне примене одређених законских одредби.

У последњим деценијама XVIII века трговци су до племства долазили и куповином земљишних поседа. Овога се дотакао А. Форишковић наводећи да „је након инкорпорације Тамишког Баната у угарски жупанијски систем 1779. год., организована распродаја коморских поседа. Двор је овај задатак поверио грофу Криштофу Ницком (Kristóf Nicky) који је обишао Банат одредивши при том опсега и структуру поседа за продају. Спахилуци су били тако оформљени да је сваки садржао поред обрадивог земљишта и нешто шуме, рита и пашњачких површина. Како би продаја била што успешније спроведена гроф Ницки је упутио читав низ писама жупанијама и појединцима како би их придобио да учествују у лицитационој продаји добара. Поред описа имања истицао је и веома повољне услове куповине. Будући купци су били дужни да при куповини плате само половину цене поседа, док би се друга половина интамбулисала на имање са роком плаћања од 10 год., уз камату од 4.5%. Посебно је било наглашено да куповина неког од банатских спахилука доноси и племство са предикатом, у чему се може препознати настојање да се за куповину посебно заинтересују богати трговци. Коморска добра су била подељена на 4 категорије према процењеној почетној вредности: 1. спахилуци од 300.000 до 400.000 форинти (4 имања); 2. поседи између 150.000 и 300.000 форинти (123 имања); 3. имања између 50.000 и 150.000 форинти и 4. добра чија вредност не прелази 50.000 форинти. Прва лицитација имања изнад 30.000 форинти обављена је у Бечу 1779. год., ток су добра испод те суме продавана у Темишвару. Потом су одржане још две лицитације у Бечу и Темишвару 1781. и 1782. год. Испоставило се да су најбројнији купци поседа били српски, јерменски, грчки и цинцарски трговци, који су и претходно били присутни на овом подручју закупујући од Коморе банатске пустаре. На овај начин до племства су дошли: Јован Грујица; Наум и Константин Дадањи купивши посед Ђулвес (Дињеш) плативши за њега 41.200 форинти; Ђорђе и Петар Драгић; осигечки трговци Александар и Јефта Којић и Јован Јурковић који заједно купују спахилук Фирићхазу за 64.870 форинти; Јосим и Петар Маленица купивши Велики Гај, Грњан, Мали Гај и Балад (укупно 109.000 фор.); Лука Лазар купивши Ечку, Јанков Мост и Клек за 207.000 форинти, Михајло хаџи Шишањи (Сисањи)

¹⁵⁵ А. Форишковић, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМСу*, бр. 24, 48.

купивши Врањево; Михај и Богдан Карачоњ купивши Беодру за 103.000 форинти, те Тополу и Клек; Јован Николић и Теодор Јанковић Миријевски купивши пустару Рудну за 52.028 форинти; Марко Ђурковић купивши Турску Кањижу за 90.000 форинти; Петар, Константин, Јован и Наум Мочоњ – Поповић купивши Мочоњ Фењ за 71.000 форинти; Христофор и Кирил Нако купивши Наково, Наћ Сент Миклош са пустарама Мариенфелд, Велики Комлош и Албрехтсфлур за укупно 700.000 форинти. Посед који су купила браћа Нако је био највећи и чинио је 14.14% укупне вредности свих продатих имања. Процењено је да је тридесетак породица на овај начин дошло до племићког статуса. Други циклус продаје коморских добара уследио је након избијања Француске револуције. Учешће Хабзбуршке монархије у ратовањима подстакнутим Револуцијом подразумевало је финансијске издатке за које није било покрића те је стога Двор организовао нове лицитације земљишних поседа. Тако је до племства са предикатом дошло још неколико породица међу којима су: Вуковићи, Демелићи, Ризнићи, Георгијевићи.¹⁵⁶

Сналажљиви трговци, међу којима је било и оних који су били чиновници, у неким случајевима су до племства долазили за услуге чињене током ратних година. Улазећи у рат са Отоманском империјом 1788. год., Хабзбуршка монархија је мобилисала до тада готово невиђену војску од 240.000 војника који су били распоређени дуж читаве границе. То је захтевало адекватно снабдевање стоком, житом, грађевинским материјалом, текстилом и другим врстама робе у довољним количинама, уз бригу о успешном транспорту како би све потребе биле задовољене. Због тога се војне власти и њихове позадинске службе ослањају и на трговце из пограничних зона. Са своје стране трговци, међу којима је највише било Срба и Цинцара, прихватају се послова око снабдевања трупа рачунајући при томе на знатну добит. Спахијски, магистарски и жупанијски чиновници су се у овом аранжману углавном бавили надзором одржавања и поправке постојећих и градњом нових путева и других објеката. Када је 1791. год. рат завршен, неки од ових трговаца и чиновника обраћају се Двору да им се додели племство, истичући своје заслуге у снабдевању војске током рата, и штете коју су том приликом претрпели. На Двору се овим жељама прилично штедро излазило у сусрет, али под условом да сваки нови племић исплати нобилитациону таксу од 1500 форинти. На овај начин до племства су дошли: Сава, Александар и Теодор Вуковић, Михајло Дука, Јован Јовановић-Киш, Јован, Никола и Петар Михајловић, Димитрије Станисављевић, Јосиф Гвоздановић, Арсеније Марковић, Сава Миросављевић, Јован, Петар и Васа Остојић, Стефан, Петар и Павле Новаковић, Јован Бајић, Јефтимије Поповић и други.¹⁵⁷ Међу племићима из ове групе највише се истакла породица Дука. Ова породица цинцарског порекла била је настањена у Осијеку. У протоколу племства Вировитичке жупаније наводи се да је 26. јула 1792. год. додељено племство Дука Михаилу, његовој жени

¹⁵⁶ А. Форишковић, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМС*, бр. 24, 41–42, 44; А. Хегедиш, „Нови властелини и њихови кметови у Банату 1782. године“ у: *Годишњак Друштва историчара Војводине*, Нови Сад 1978, 55–75;

¹⁵⁷ Исто, 43–44.

Јулијани и деци Николи, Ани, Јелисавети, Петру, Софији, Екатарини и Илији.¹⁵⁸ Михаилов други син – Петар Дука је уписао име ове породице у историју. Овде већ поменут као витез Ордена Реда Марије Терезије, Петар Дука је завршио вишу школу у Бреслави и Гетингену, те је затим у Бечу свршио војну инжењерску академију и потом изградио врло успешну официрску каријеру.

Племству Хабзбуршке монархије у XVIII веку прикључивани су и православни патријарси, митрополити и епископи. Патријарх Арсеније III Чарнојевић стиче угарско племство преко даровнице на Даљ и Сирач додељене 1704. год. Бачки епископ Григорије Димитријевић уписан је 1715. у племићки ред, док је патријарху Арсенију IV Јовановићу-Шакабенти угарско племство додељено 1746. год. Митрополит Павле Ненадовић постаје племић 11. маја 1758. а митрополит Викентије Јовановић-Видак, већ као епископ, 1762. год. Бачки епископ Арсеније Радивојевић племство стиче 1763. год. Митрополит Стефан Стратимировић потицао из раније нобилитиране породице баш као што је био случај и са његовим претходником митрополитом Мојсејем Путником којем је 1786. год. издата потврда раније стеченог племства. Према досадашњим сазнањима први познати члан породице Путник звао се Војислав или Албул (у исправама Алберт) који стиче угарско племство 1736. год., заједно са извесним Јованом Путником. Војислав Путник је имао четири сина: Стевана – шајкашког поручника, Тому који је био трговац, Аврама за ког је забележено да је био заставник у Срему и Василија који се замонашио и добио име Мојсеј а потом постао митрополит. Овој породици припадао је и брат митрополита Мојсеја, судски приседник Димитрије Путник и његов син Јосиф, епископ, који је носио придевак „од Шиманде.“ Иначе су црквени великодостојници, у обраћањима хабзбуршким владарима са молбом да им се призна племство, истовремено тражили да се њима додељене повластице пренесу и на њихове најближе сроднике.¹⁵⁹

Д. Ј. Поповић наводи „да су се митрополити као племићи извозили на шест богато опремљених коња те да је митрополит Викентије Јовановић, попут припадника високог племства Хабзбуршке монархије, хтео да установи сопствени пук стављен у службу владару. Тако је основан хусарски пук који је народ коштао силних новаца те је за живота, а и дуго након митрополитове смрти плаћан дуг за његову сујету.“¹⁶⁰ Оснивање регименте у власништву високог православног јерарха представљало је последицу широк друштвених околности у Хабзбуршком монархији, и овим се проблемом

¹⁵⁸ „Michaeli Duka, ac per eum Nicolao, Petro supremo vigiliarum praefecto regiminis limitanei Valachico-Illirico, et Eliae Filiis, filiabusque Annae, Elisabethae, Sophie et Catharinae, et consorte sua Juliana Lallo, necnon nepotibus ex fratre suo Nicolao olim Duka, hujusque consorte Andrievich natis, Joanni et Constantino, fillis, item filii praelibati Michaelis Duka, Nicola nempe Gabrieli, Petro, Nikolao et Georgio et consorte sua Maria Virovchevich progenitis, ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus, universis clementer collatae 26-a Julii 1792. Vienna Austriae emanatae. Quibus nemine contradicente publicatis superius nominati Impetratoris coetum et numerum reliquorum nobilium comitatus hujus recepti sunt.“ Наведено према: Л. Богдановић, „Када су неке српске породице добиле угарско племство“ у: *ГИДНС*, Књ. 5, С. Станојевић (ур.), Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1932, 100.

¹⁵⁹ А. Форишков, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМС*, бр. 24, 45; В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *н. д.*, 147; Препис привилегије Фердинанда II додељене породици Путник, од јануара 1633 год. чува се данас у Музеју Српске Православне Цркве у Београду: Д. Бојић, *Повеље и дипломе од 17. до 20. века*, Београд : Историјски музеј Србије 2011, 67.

¹⁶⁰ Д. Ј. Поповић, *Београд пре 200 година*, 198;

позабавила Ј. Тодоровић наводећи да је то био преседан који се супротстављао регулама Православне цркве према којима се припадник црквеног клера није смео бавити војним питањима. Цар Карло VI је, подстакнут тешком политичком ситуацијом Рата за пољско наслеђе, расписао понуду за четири нове хусарске регименте од којих једну нуди и Викентију Јовановићу. Тако је било могуће да се у складу са новим политичким околностима у Хабзбуршкој монархији промене правила и да митрополит постане власник једне хусарске регименте. Истовремено, потреба за политичким признавањем Митрополије наметнула је нову форму личног представљања њених црквених великодостојника и тежњу да се у сваком виду презентације не заостаје за католичким прелатима. За новоустановљену Илирско-расцијанску регименту била је одржана свечаност инаугурације која је представљала уобичајен чин на војној позорници Хабзбуршке монархије. Иако су подаци о току инаугурације доста штурни, са њом се у везу доводе четири барјака израђена од свиле на којима су амблематске представе у служби политичке комуникације изведене златним нитима.¹⁶¹

Поред племства митрополитима и истакнутијим епископима, међу којима су Павле Ненадовић, Исаија Антоновић, Мојсеј Путник, Стефан Стратимировић, Арсеније Радивојевић, Петар Петровић, била су додељивана и звања тајних царских саветника. Овакав гест се може разумети као покушај да се и православна висока јерархија уведе у само средиште бирократског система Хабзбуршке монархије.¹⁶² Звање тајног царског саветника представљало је важну позицију у хијерархији бечког Двора намењену члановима елитних породица. Достојанство коморника било је почетни степен у дворској служби, док је достојанство тајног саветника представљало следећи степен ка којем су корачали припадници високог племства за шта им је у просеку требало десет година. Иако су карловачки митрополити редом били нетитулисани племићи њихова позиција етнарха их је издвајала из мноштва других ситних племића представљајући разлог због ког су им додељивана звања тајних саветника. Са звањима коморника или тајних дворских саветника племићима је отворан приступ Дворском Већу, како је било одређено правилима о пријему у коморе. Коморници и тајни дворски саветници су, попут амбасадора, окруњених глава, прелата и маршала, имали директан приступ иначе затвореном домену хабзбуршких монарха у строго хијерархизованом церемонијалу бечког Двора. За елиту високог племства додела звања коморника и тајних саветника значила је један корак ближе ка централној управи.¹⁶³ У случају јерарха Карловачке митрополије, додела звања тајних саветника била је начин на који је Двор контролисао своје интересе у односу на православне поданике, док је за јерархе ово достојанство представљало потврду лојалности владару и доприносило учвршћењу ауторитета.

¹⁶¹ Ј. Тодоровић „Заставе Илирско-расцијанске регименте у контексту ефемерног спектакла“ у: *Наслеђе*, бр. IV, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда 2002, 79–87.

¹⁶² А. Форишковећ, „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *ЗИМС*, бр. 24, 39.

¹⁶³ М. Scheutz, „Die Elite der Hochadeligen Elite. Sozialgeschichtliche Rahmenbedingungen der obersten Hofämter am Wiener Keiserhof im 18. Jahrhundert“ in: *Adel im 18. Jahrhundert. Umrisse einer sozialen Gruppe in der Krise*, 163–165.

Додела Ордена Св. Стефана одлуком цара Јосифа II митрополиту Мојсеју Путнику 1782. год.¹⁶⁴ представља за сада јединствен случај у односу хабзбуршких владара и племића православне вероисповести у XVIII веку. Реч је о Ордену Краљевине Угарске који је 1764. год. установила Марија Терезија одређујући у четвртој тачки Статута Реда св. Стефана да је његова сврха јавно признање и награда онима који су служили хабзбуршком Дому. Додељиван је искључиво особама које су већ припадале племићком сталежу и то за цивилне заслуге те није имао своју војну варијанту. Потреба за установљењем Ордена св. Стефана може се повезати са широм праксом укључења племства у бирократски апарат Хабзбуршке монархије. Орден је подразумевао три основна степена а према Статуту је предвиђено 50 витезова (Knights), 30 витезова заповедника/командира (Knights Commander) и 20 витезова Великог крста св. Стефана (Knights Grand Cross). Почевши од Марије Терезије, хабзбуршки владари су били велики мајстори (Grand Masters) Ордена св. Стефана који су располажући правом доделе лимитираног броја ордења овог Реда вршили још један облик хијерархизације унутар племићког сталежа чинећи га и на тај начин зависним од владарске милости.¹⁶⁵

¹⁶⁴ АСАНУК Збирка повеља: 178.

¹⁶⁵ Z. Kökényesi, „Die bedeutendsten politischen Stützen des Hauses Habsburg. Die Großkreuzler des Königlich-Ungarischen Sankt Stephans-Ordens zwischen 1764 und 1780“ in: *Die Habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus. Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II., 1765–1780*, A. Forgó, K. Kulcsár (Hg.), Wien 2018, 95–97.

2. ПОРТРЕТ У ВИЗУЕЛНОЈ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈИ ПЛЕМСТВА

Оквир за тумачење

Портрет може бити схваћен као композитан визуелни ентитет који обавезно подразумева представу одређене особе која постаје портретисана, минимално њене главе, а опционо и неке друге елементе из широког спектра живе природе и света предмета помоћу којих преноси одређене поруке и идеје и на основу тога добија различите улоге у друштву. Као такав, портрет је нераскидиво повезан са визуелном културом многих епоха у историји човечанства. На европском континенту посебну етапу у сагледавању портрета као феномена представљао је прелаз из средњег века у нововековну епоху јер се тада десила трансформација која се означава као осамостаљење портрета.¹⁶⁶ „Портрет у себи обједињује уметнички објекат и представљени људски субјекат тако да његов посматрач на трен може да види ликовно дело а на трен представљену личност те је на основу ове одлике портрету додељивана улога замене портретисаног. Портрет је својом снагом могао да изазове адекватан одговор или понашање посматрача, да исконструише жељену историјску слику одређене индивидуе, као и след догађаја у вези са њом. Због моћи портрета да утиче на посматраче и улоге супститута која му је додељивана, он је заузео као нови жанр у нововековној уметности високо место у званичној, државној и пропагандној уметности. Могућношћу да физички надживи свог портретисаног, портрет представља својеврстан симболични тријумф над смрћу. Он је портретисаном обезбеђивао бесмртност представљајући његов лик и евоцирајући његово присуство генерацијама које су следиле што је у државној и пропагандној уметности такође било од велике важности.“¹⁶⁷

Генеза репрезентативног нововековног портрета као специфичног формално-садржинског типа дешава се у оквирима европске нововековне дворске културе. Владајућа елита је и у претходним вековима ангажовала уметнике на својим дворовима али се о формулисању самосталног репрезентативног портрета може говорити од друге половине XV века. Један од раних примера јесте Монтефелтро дигтих Пјера дела Франческе (Piero della Francesca) који се датује између 1465. и 1472. год.¹⁶⁸ На кнежевским

¹⁶⁶ N. Schneider, *The Art of The Portrait – Masterpieces of European Portrait Painting, 1420-1670*, © TASCHEN 2002.

¹⁶⁷ К. Васић, *н.д.*, 10, 11.

¹⁶⁸ N. Schneider, *The Art of The Portrait – Masterpieces of European Portrait Painting*, 48–51.

дворовима портрет је представљао један од феномена манифестовања *репрезентативне јавности* у оквиру које је као основни задатак имао да заступа врлине и вредности портретисаног. За портретне представе аристократске елите карактеристично је истицање трупа и гениталне зоне, јер се на тај начин слала порука о генетском квалитету заснованом на теорији „плаве крви“.¹⁶⁹

У Хабзбуршкој монархији портрет је међу аристократском елитом односно титулисаним племством током XVII века присутан у различитим иконографским облицима, а у оптицају су биле и *књиге портрета* – каквима припада *Annales Ferdinandei* царског тајног саветника и дипломате Франца Христофа Кевенхилера грофа од Франкенбурга (Franz Christoph Khevenhüller Graf von Frankenburg) која подразумева преко две стотине бакрорезних портрета сакупљених са идејом да се на једном месту обједине биографије и портрети најзначајнијих личности државе.¹⁷⁰ К. Васић истиче: „у Хабзбуршкој монархији царски дом је наручивао дела ликовних уметности за потребе Двора и пропагирања утицаја широм царства. У барокној култури визуелна уметност је била нарочито омиљен медиј популарног утицаја на шире масе и предмет нарудбине моћних и утицајних патрона жељних утврђивања и проширења домена сопственог ауторитета. Репрезентативни портрет је као ликовни жанр у овом контексту био један од најзаступљенијих облика и кључних елемената утврђивања и промовисања личног статуса. Са усвајањем барокног културног модела међу српском етничком након Сеобе 1690. год. и сусретом њених поглавара и предводника са ликовним делима насталим у патронажно-пропагандном механизму бечког Двора, овај принцип се усваја и то на челу са самосталним репрезентативним портретом.“¹⁷¹

Високо хабзбуршко племство је током XVII и XVIII века неговало идеју породичне галерије у оквиру које су се низале репрезентативне представе генерација припадника истог племенитог рода.¹⁷² Галерије портрета предака су имале улогу визуелних родослова те су доживљаване као топос у визуелној репрезентацији племства у нововековном периоду. Свечани салони, главни ходници, церемонијалне собе, била су места на којима се могао појавити дугачак низ портрета са ликовима предака који су својим присуством потврђивали достојанство актуелног власника. Сличну врсту репрезентације негују и „принчеви цркве“, високи католички као и православни прелати, који у својим дворовима устројавају галерије духовних предака на том положају.

¹⁶⁹ J. Woodall, „Introduction: facing the subject“ in: *Portraiture. Facing the subject*, (ed.) Woodall, J., Manchester University Press 1997, 1–18. 4–5.

¹⁷⁰ F. Polleross, „Portraits and Politics. The imperial Ambassador Leopold Joseph Graf von Lamberg in Rome (1700 - 1705)“ in: *Polska i Europa w dobie nowożytnej prace naukowe dedykowane profesorowi Juliuszowi A. Chroscickiemu*, Varšava 2009, 141–145.

F. Polleross, „'Conterfet Kupferstich': Neue Erkenntnisse zu den 'Porträtbüchern' des 17. Jahrhunderts“ in: *Frühneuzeit-Info* 27, (2016), 170–191.

¹⁷¹ К. Васић, *н.д.*, 27.

¹⁷² F. Polleross, „'Freundschaftszimmer'. Die Familiengalerie der Grafen Lamberg auf Schloss Ottenstein im 17. Jahrhundert“ in: *Die Noblesse im Bild. Die adeligen Porträtgalerien in der Frühen Neuzeit in den Ländern der ehemaligen Habsburgermonarchie (= Spectrum Slovakia Series 13)*, (Hg.) Halászová, I., Bratislava, Frankfurt am Main, 2016, 74-85, 225–239; F. Polleross, „'CAESARI PATRIAE AMICIS' Adelsporträts der Frühen Neuzeit“ in: *Das Waldviertel*, 66. Jahrgang, Wien, 1/2017, 98–133.

Усвајање овакве праксе међу хабзбуршким племством под духовним патронатом карловачких митрополита посведочено је низом репрезентативних портрета које је Сава Текелија чувао у Араду, а који су били у функцији његове визуелне легитимације.¹⁷³

¹⁷³ В. Симић, „Сава Текелија – Патриота, просветитељ и добротвор на размеђи XVIII и XIX века“ у: *Сава Текелија. Велики српски добротвор*, 20.

Портрет заслужног „верног поданика“

Портрет *Јована Поповића Текелије* (Сл. 13.) стоји на почетку галерије породичних портрета Текелија и до данас сачуваних портрета племића Хабзбуршке монархије под духовним патронатом карловачких митрополита. Настао је у другој деценији XVIII века и на њему је врховни заповедник Поморишке крајине у Араду Јован Текелија представљен допојасно, у стојећем положају, фронтално оријентисан, главе благо окренуте ка десно али са погледом усмереним ка посматрачу. Одевен је у мркоцрвену атилу украшену позлаћеним дугмадима и везовима, док му преко рамена пада црвени огртач оперважен крзном чије крајеве, на попрсју, спаја декоративни ланац са златним елементима. Око струка је представљен петоструки црни појас а на његовом попрсју су две медаље – стечене за ратне заслуге. Цар Јосиф I доделио Јовану Текелији 1705. год. медаљу на златном ланцу на чијем је аверсу изведен царев лик, која је на портрету представљена у средишту торзоа Јована Текелије. Друга, сребрна медаља са загаситом свиленом машном, представљена је са десне стране Текелијиног попрсја. Ову медаљу стекао је од руског императора Петра Великог.¹⁷⁴ Десном, благо савијеном руком у којој држи топуз, Текелија се ослања на сточић на коме је представљена његова свечана капа и у првом плану једна драперија беле боје. У левој руци држи мач, врхом оријентисан ка доле. У позадини, са леве посматрачеве стране представљена је драперија загасито сивих тонова док је десно, при врху, уз углове осликане површине насликан племићки грб породице Текелија са Јовановим иницијалима изнад њега.

Описани портрет припада иконографском типу парадних представа нарочито фаворизованих у барокној епохи, чије дубље идејне основе произлазе из логике и искуства портретне праксе европске дворске политике репрезентације. Овакав портрет за циљ је имао да овековечи јавну делатност и друштвени статус представљене личности и да допринесе изградњи угледа,¹⁷⁵ што је постизано представљањем утврђеног акцесорног репретоара односно симболиком сваког његовог сегмента. На висок и достојанствен положај најпре указује постава портретисаног – његов стојећи свечани став као и поглед усмерен ка посматрачу. Оваква постава најпре је била резервисана за владарску иконографију у оквиру које се од XVI века може говорити о неколико већ стандардизованих типова владарских портрета међу којима су, поред фронталне представе целе или допојасно изведене фигуре, и седећа фигура такође у фронталном положају, коњанички портрет, попрсје владара у профилу као и представе владара у оквиру алегоријских композиција. Сви ови иконографски обрасци ослањали су се на схватање о два владарева тела, с чим у складу се фронтални положај владара формално и идејно надовезивао на представе Христа и светаца што је теоријски било оправдано

¹⁷⁴ Б. Кулић, *Уметност XVIII века у колекцији Галерије Матице српске*, 136.

¹⁷⁵ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 263.

схватањем да је владар божји изабраник те да је његова моћ пројекција божанске моћи. Првобитна укоченост владарске фигуре, приметна нарочито на портретима енглеске краљице Елизабете I, у барокној епохи добија облик благе „S“ линије – лице се приказује сасвим благо закренуто, рамена се повлаче ка назад а труп се више истиче. На овај начин почетна фронталност није поништавана већ је интерпретирана на нов параднији начин.¹⁷⁶ Портретне представе засноване на принципу парадности, као што је случај са портретом Јована Текелије, „су током XVII века биле прихваћене на широким теренима од Пољске преко Украјине до Угарске и својим узорима су се ослањале на традиције западноевропског дворског портрета.“¹⁷⁷ Дворска портретна пракса формулисала се на кнежевским дворовима пре него што је апсолутистичка монархија доживела свој процват. Пuteви који су водили до примене фронталне постуре на портретима нижег племства у које се у Хабзбуршкој монархији убрајају племићи православне вероисповести, могу бити повезани са хијерархизацијом и простирањем утицаја племства које у пирамиди моћи заузима виши положај на ниже позициониране припаднике истог сталежа као и на оне који на такав статус претендују.

Припадници племићког сталежа који су своје племићке повеље стекли за војне заслуге или услуге административне природе учињене бечком Двору, поручивали су парадне портрете и у потоњим деценијама XVIII века. Према представљачким начелима која подразумевају личност портретисаног у фронталном ставу, свечаној одежди са богатим акцесоарним елементима, смештену испред неутралне позадине портретисан је *Ранко оберкапетан арадски – син Јована Текелије (Сл. 14.)*, као и његов унук и имењак *Јован, отац Саве Текелије (Сл. 15.)*. Портрет Ранка Текелије датује се између 1740. и 1750. год., док је портрет његовог сина Јована, на чијем попрсју је златни медаљон, настао око 1770. год. У то време, тачније 1771. године настао је и портрет Георгија Станковића што се зна на основу кратког записа изведеног на портрету испод насликаног породичног грба, а повод је била обнова племићког статуса. Око 1734. год. према истим представљачким начелима портретисан је *Секула Витковић – оберкапетан Петроварадинског Шанца (Сл. 16.)*.¹⁷⁸ У парадној одежди, са мачем и медаљоном са ликом владара на попрсју, изведен је највероватније 1742. год. портрет *Андреје Андрејевића, управитеља карловачког доминијума и управника Поште у Петроварадину* који се данас чува у салону манастира Велика Ремета (Сл. 17.).¹⁷⁹ На портрету *Јована Белградађа као мајора Славонског хусарског пука (Сл. 18.)*, датованом у средину XVIII века, поново се појављује медаљон са ликом владара на који

¹⁷⁶ Sh. West, *Portraiture*, Oxford University Press, 2004. 72–81. О фигури Херкула у оквиру владарских алегоријских композиција: F. Polleross, „From the exemplum virtutis to the Apotheosis: Hercules as an Identification Figure in Portraiture: An Example of the Adoption of Classical Forms of Representation“ in: *Iconography, propaganda and legitimation*, (ed.) Ellenius, A., Oxford 1998, 37–62.

¹⁷⁷ М. Тимотијевић, „Христифор Џефаровић – коњанички портрети браће Стратимировић – као Militis Christiani“ у: *ЗНМ*, XIII-2, 80.

¹⁷⁸ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 113, 188, 196, 197.

¹⁷⁹ В. Терзић, „Један портре у манастиру Великој Ремети“ у: *ГИДНС*, књ. VIII, св. 3, Нови Сад : Српска манастирска штампарија 1935. 451-452; В. Борчић, *Збирка слика Одјела Срба у Хрватској*, каталог, Загреб : Повјесни музеј Хрватске 1978, 40; А. Человски, „Политика репрезентативности и портрет Андреје Андрејевића из Велике Ремете“ у: *ЗЛУМС*, бр. 44, 119–122; 125–127.

портретисани указује гестом десне руке, док левом скреће пажњу на сабљу коју носи око бедра. Поред допојасних парадних портрета племића, познат је и један у пуној фигури. Реч је о портрету Владислава Фехерварија, обервојводе коморанских шајкаша који се такође датује у средину XVIII века, на којем је у горњем делу насликан племићки грб праћен записом: EFFIGIES / Domini Perillustris ac Generosi Ladislai Fehirvary / Militiae Nationalis Comaromiensis Csaikistarum / Emeriti Obervaivodae Annorum 53. Обервојвода је сада представљен до подколеница али је познато да је портрет првобитно био већих димензија и да је накнадно сечен. Типу парадних портрета припадао је и портрет Димитрија Анастасијевића Сабова с краја XVIII века, изведен техником уље на платну. Био је изложен у свечаној сали Српске велике гимназије у Карловцима чији је Сабов био оснивач. Портрет је уништен током Другог светског рата али је средином XIX века аустријски литограф Едуард Кајзер (Eduard Kaiser) израдио литографски портрет *Димитрија Сабова* (Сл. 19.) користећи као предложак наведени уљани портрет. Литографија понавља устаљени начин портретисања те је Сабов приказан допојасно, чеоно, са погледом усмереним ка посматрачу, одевен у одећу угарских племића са десном руком на троструком појасу док левом руком држи балчак сабље. Портретска представа је смештена у правоугаони оквир испод кога је текст у два ступца на српском и латинском: „Димитрий Анастасиевић от Сабо грађанинъ Карловачкѣй, први и најглавниѣ оснивателъ Гимназиѣ Карловачке; Demetrius Anastasievics de Szabo, civis carlvaciensis, primus ae praecipuus fondater Gimnasii Carloviciensis.“¹⁸⁰

Наведени сачувани портрети представљају брижљиво срачунате визуелне ентитете којима су представљене личности градиле сопствену јавну представу. Поред фронталног положаја сви портретисани су смештени испред неутралне позадине сликане загаситим тоновима у оквиру које се често појављује богато набрана брокатна драперија. Реч је овде о стандардном концепту ентеријера резервисаног за елиту који је одавно разрађен у дворској портретној пракси, са циљем стварања атмосфере узвишености око портретисаног.¹⁸¹ Осим тога, све личности су приказане у веома свечаној одежди сачињеној од доламе или блузе и чакшира а обавезан је и ћурак са златним гајтанима и дугмадима оперважен крзном чији се крајеви спајају раскошним металним копчама са уграђеним драгим камењем. То је скупочени костим угарског племства којим се шаљу поруке о материјалном а још више друштвеном статусу. Уз овакав костим неизоставна је представа сабље о бедру или златног медаљона на погрсју на које портретисани указују својим шакама. На симболичном значењу сабље и медаљона заснована је главна идејна концепција парадних портрета те су ова два елемента акцесоарног репртоара кључна за разумевање улоге портрета у визуелној репрезентацији племства. Право ношења оружја

¹⁸⁰ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 108–109, 202, 211; С. Продановић, „Опис Ц. К. Обрстера Србаља од 1744-1810“ у: *Јавор*, Нови Сад 1888, 154; О. Микић, Л. Шелмић, *Мајстори прелазног периода српског сликарства XVIII века*, Нови Сад : Галерија Матице српске, 1981, 35, 98; На једном месту је претпостављено да је на портрету приказан Јосиф Монастерлија а не Јован Белгради: О. Микић, „Портрети из манастира Шишатовца“ у: *Манастир Шишатовца : зборник радова*, (ур.) Давидов, Д., Београд : Српска академија наука и уметности : Друштво историчара уметности Србије ; [Нови Сад] : Матица српска 1989, 332–340;

¹⁸¹ А. Человски, „Политика репрезентативности и портрет Андреје Андрејевића из Велике Ремете“ у: *ЗЛУМС*, бр. 44, 126.

представљало је једну од најважнијих бенефиција племићког сталежа који је у Хабзбуршкој монархији током XVIII века био под апсолутном контролом владара. Стога истицање сабље на портрету треба да укаже на привилегован положај представљене личности остварен вољом и признавањем од стране владара. Медаљони на троструким златним ланцима – колајне у иконографији парадних барокних портрета јесу симбол заслуженог достојанства, и од стране владара потврђених привилегија – атрибут оних које краси врлина верности, искрености и истрајности у датим обећањима.¹⁸² Колајне са ликом владара на аверсу и угарским грбом на реверсу представљале су у Хабзбуршкој монархији израз владарске милости указиване за посебне услуге учињене двору, а истовремено се њима исказивала сложена хијерархија подаништва због чега су колајне биле важан симбол хабзбуршког династичког култа.¹⁸³ За време владавине Марије Терезије медаље су представљале нарочито важно упориште династичке пропаганде и веома развијен канал политичке комуникације са поданицима. Осим грба Краљевине на реверсу је могла бити исписана девиза као владарски симбол. Поданици су се могли писаним путем обратити за доделу колајне (Gnadenmedaille) а на овакве молбе писане коментаре је давала сама царица и потом их прослеђивала Тајном камер-мајстору на даљу процедуру у складу са њеном одлуком о додели. Додељиване медаље су биле различитих величина и тежина, неке од њих су подразумевале и драго или полудраго камење што је представљало један од облика хијерархизације. Чиновницима је за службу у трајању од педесет година следовала медаља у вредности од 8 до 12 дуката (28 – 42 g злата), док је за 52 године верног служења Монархији следовала медаља у вредности 15 дуката. О додели медаље издаван је писани документ чиме је потврђивана веза између „милостивог владара“ и „верног поданика“ која је требала да подстакне и остале поданике на посвећено служење држави. Како би се овакав однос нарочито истакао било је пожељно да „верни поданик“ што чешће јавно репрезентује додељени му знак владарске милости због чега су медаље неретко додељиване спојене са златним огрлицама (Goldkette/Gnadekette) које су их чиниле практичнијим за истицање.¹⁸⁴ Додела колајне је, као и додела племићког статуса, најдиректније била везана за јавни ангажман односно укљученост поданика у бирократски апарат Хабзбуршке монархије при чему она сама није значила признавање племства. Јовану Поповићу Текелији, браћи Стратимировићима а извесно и Андреји Андрејевићу колајна је уручена пре него што су постали племићи. По свему судећи у писаним молбама за потврђивање племства међу истакнутим заслугама које подносиоца кандидују за овакав статус, ставка о претходно додељеној колајни имала је немалу тежину. Стога племићи и претенденти на племићки статус у изградњи сопствених јавних представа кроз портрет нарочито истичу колајне

¹⁸² М. Тимотијевић, „Христифор Џефаровић – коњанички портрети браће Стратимировић – као Militis Christiani“ у: *ЗНМ*, XIII-2, 79.

¹⁸³ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 95; М. Тимотијевић, „Портрети архијереја у новијој српској уметности“ у: *Западноевропски барок и византијски свет*, 152; В. Симић, *За љубав отаџбине*, 116.

¹⁸⁴ *Zuhanden Ihrer Majestät: Medaillen Maria Theresias*, (Hg.) Haag, S., Wien : Kunsthistorisches Museum Wien 2017, нарочито: 53–67.

на својим грудима базирајући свој углед и моћ на статусу „верног поданика“ који је потврђен од стране „милостивог владара“.

Познато је најмање осам портрета на којима је митрополит Мојсеј Путник приказан са Орденом св. Стефана (Сл. 20.) на широкој свиленој траци гримизне боје док су њени ободи тамно зелене боје чиме се указује на додељени му степен Реда. Међу овим портретима, по свему судећи најраније је настао портрет који се приписује сликару Јохану Донату (Johann Donat) (Сл. 21.). У штампаном попису радова овог пештанског мајстора наведен је и један портрет митрополита Путника из 1782. год., а претпостављено је да је реч о портрету који се данас чува у Музеју Српске Православне Цркве у Београду.¹⁸⁵ Уколико је то случај, с обзиром да је повеља којом цар Јосиф II потврђује митрополита Мојсеја Путника за одликовање Орденом св. Стефана издата 10. децембра 1782. год. онда је портрет настао убрзо потом, у наредних двадесетак дана до истека те године, док су остали портрети настајали по узору на Донатов у наредним годинама. „Копирање портрета је током XVIII века представљало уобичајену праксу у Карловачкој митрополији. Скоро по правилу наручује се један портрет према коме се потом изводе реплике и копије. Првонаручени портрет има у том случају статус профане иконе, чије је реплицирање засновано на верном понављању праобраза. Реч је о доктрини истинитог образа *Vera imagines*, односно истините иконографије – *Vera iconographia* која је поштована и у многим другим доменима нововековне визуелне уметности и културе.“¹⁸⁶ На портрету који се приписује Донатовој руци, трака се у виду огрлице спушта низ митрополитов врат тако да му је на попрсју беџ Ордена у виду крста и круне Угарске Краљевине. Ниже ордена на портрету је представљен и напрсни крст на широкој траци црвене боје. Раскошни напрсни крстови се често срећу на портретима јерарха Карловачке митрополије током XVIII века, а осим верске носили су и политичку поруку о механизму „верног поданика“ и „милостивог господара“.¹⁸⁷ Више пута поновљена појава напрсног крста у комбинацији са Орденом св. Стефана указује на сложеност политичког тела митрополита Путника као и на његову свест о ексклузивности ове профане инсигније којом он у јавности прецизније одређује домен свог ауторитета.

Личности које су до племићког статуса дошле за војне заслуге, поручују и један тип портрета, репрезентативне форме и функције, који одступа од парадности каква се среће на портретима Белградија или Витковића. До данас су сачувана два портрета *барона Јефтимија Љубибратића* (Сл. 22.), од којих је један сликану у XVIII веку и приписује се непознатом мајстору док је други његова копија коју је 1834. год. сликао Димитрије Аврамовић о чему је оставио запис на полеђини слике. Портрет сликан у XVIII веку данас се чува у Музеју Српске Православне Цркве у Београду, док је Аврамовићева копија

¹⁸⁵ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 179–182.

¹⁸⁶ Према: М. Тимотијевић, *Теодор Крачун*, Нови Сад : Галерија Матице српске 2019, 284.

¹⁸⁷ Детаљно о портретима високих јерарха Карловачке митрополије: М. Тимотијевић, „Портрети архијереја у новијој српској уметности“ у: *Западноевропски барок и византијски свет*, 147–174; О архијерејском портрету као делу политике репрезентативности поглавара: К. Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690 - 1790)*, 163–188.

изложена у сталној поставци Галерије Матице српске.¹⁸⁸ Барон Љубибратић је представљен до мало изнад појаса, у полупрофилу тако да је лева страна његовог торза у првом плану док је поглед усмерен ка посматрачу. Одевен је у свечану аустријску официрску униформу беле боје са детаљима који говоре о чину у ком се налази. Бели мундир се на оковратницима завршава широком златотканом бордуром где ткање формира у преламањима светлости наизменично распоређене троугаоне форме. Бордура се спушта од ивица оковратника целом дужином пешева. Испод оковратника мундира представљена је висока крагна црне боје, припијена уз Љубибратићев врат, ниже које на попрсју непретенциозно провирује лепезасто набрани жабоо беле кошуље. Љубибратићева фризура потпуно одговара епохи Јосифа II – на глави има седу перику са власима скупљеним у низак реп који се завршава свиленом машном загаситог тона.

Раскош се на портрету барона Љубибратића своди на представу свечане униформе, док изостају акцесорни елементи попут богато обрађеног балчака сабље или тешког крзном оперваженог ћурка са златовезом и позлаћеним дугмадима. Позадина портрета је потпуно неутрална, загаситих тонова али више не укључује набране брокатне драперије. Корпорална реторика портретисаног је измењена у односу на парадне портрете. За разлику од либерализованог али фронталног става који заузимају портретисане личности на парадним портретима, барон Љубибратић је портретисан у полупрофилу, тако да је у првом плану његова лева рука приказана до подлактице, спуштена уз труп. Таква поатура на овом портрету ипак није случајна. Наиме, присећајући се свог храброг сународника који је у борби код града Цаберта био тешко рањен, Симеон Пишчевић у *Мемоарима* за Јефту Љубибратића каже следеће:

„ Био је висок и наочит. Кад се ранио, било му је око тридесет година. Тај случај донео му је тешку несрећу. Била му је здробљена кост у мишици, и док сви ти делићи нису били повађени дуго се морао лечити. Дао је на то и последње што је имао, па ипак умало и живот није изгубио. Напослетку се излечио, али остао је сакат. “¹⁸⁹

На једном портрету из бечког Војног музеја представљен је Георгије Кнежевић као аустријски официр.¹⁹⁰ Концепција портрета је идентична Љубибратићевом портрету, с тим што је Кнежевић окренут тако да је у првом плану десна страна његовог торза, док су лево раме и надлактица приказани у другом плану. За разлику од тога, на портрету Љубибратића десна страна торза је приказана у јаком перспективном скраћењу тако да ни раме нити надлактица десне руке нису видљиви, што указује на моћ портрета да прикрије све оно што би нарушило жељени ефекат који ова идеализована представа треба да остави на посматрача. На попрсјима обојице официра приказано је ордење којем су у систему награђивања и одликовања златни медаљони, приказивани на

¹⁸⁸ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 155; Инвентарни број београдског портрета је: МСПЦ – 3900; О овом портрету пре него што је враћен у Србију: S. M. Sunara, „Rekonstrukcija postava prve restauratorske izložbe u Hrvatskoj“ у: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, No. 36, Zagreb 2012, 35–46.

¹⁸⁹ С. Пишчевић, *Мемоари*, 53.

¹⁹⁰ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 152.

парадним портретима, уступили место. Тако је лева страна попрсја барона Љубибратића украшена великим крстом Ордена Марије Терезије, који уједно представља најистакнутију тачку портрета, док униформу Георгија Кнежевића красе два ордена. За разлику од парадних представа на којима портретисани театралним гестовима шака указују на златне медаљоне, овде је динамика промењена, по правилу шаке портретисаних нису видљиве док само присуство ордења праћено достојанственим погледом директно комуницира жељену поруку посматрачу. Овакав тип официрског портрета изнедрила је атмосфера јозефинизма која се, доносећи низ реформи, рефлектовала и на пикторалну поетику. У складу са рационалистичким погледима просветитељства повлаче се форме барокне репрезентативности пред вредностима класицистичке чистине и концизности.¹⁹¹ Иако се логика Јосифа II заснивала на идеји владара као првог слуге државе, који је предузео више потеза усмерених против аристократије који су имали значајан одјек, јасна друштвена хијерархија је и даље постојала,¹⁹² те тако истицање ордена на униформи Љубибратића и Кнежевића има исту симболичну улогу коју су имале колајне парадних портрета а то је да истакну заслужено достојанство и лојалну службу „*верног поданика*“ сада у први план стављеној држави.

У другој половини XVIII века племићи поручују и портрете на којима су представљени са једном руком завученом међу неколико раскопчаних дугмади прслука. Реч је о типу репрезентативног портрета који се у Европи бележи од средине XVIII века, а чији дубоки идејни извори сежу у античка времена. Током XVI и XVII века оваква постава разматрана је једино у контексту историјских композиција с обзиром да портрет није био валидиран у тадашњој теорији ликовних уметности. Повезивања са портретном праксом срећу се у теоријским списима о уметности током XVIII века, када се у потрази за одговарајућом диспозицијом главе, тупа и екстремитета портретно сликарство усмерава ка античким моделима постава резервисаних за ораторе о којима се подаци налазе у античким списима и сачуваним скулптурама.¹⁹³ На основу данас познатих портрета са руком у прслуку може се закључити да је овај облик репрезентације у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији био резервисан превасходно за личности које су до племићко статуса дошле куповином већих земљишних поседа на распродајама организованим од стране бечког Двора. Сачувани су портрети двојице истакнутих Осијечана – *велепоседника Николе Вировца*, сликан око 1790. год. руком Јована Исајловића Старијег (Сл. 23.), и портрет Јована Јурковића, дело непознатог сликара. Обојица су представљена допојасно у благом полупрофилу, одевени у свечану одежду угарских племића, постављени испред неутралне позадине и са погледом усмереним ка посматрачу. На портрету Николе Вировца три прста леве руке су завучена међу раскопчану дугмад прслука, док је у потпуности видљив мали прст украшен бурмутицом. Шаку десне руке Вировца је положио на свој шестоструки сенаторски појас.

¹⁹¹ О портретима цара Јосифа II: Н. Egger, „Joseph II. in Porträts seiner Zeit“ in: *Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II.*, К. Gutkas (Hrg.), Stift Melk 1980, 274–278.

¹⁹² Т. С. W. Blanning, *Joseph II.* New York : Longman Publishing 1994, 56 – 60, 101–103.

¹⁹³ А. Meyer, „Re-dressing Classical Statuary: The Eighteenth Century ‘Hand-in-Waistcoat’ Portrait“ in: *The Art Bulletin*, 77 (1995), 45–63.

На портрету Јована Јурковића кажипрст и средњи прст десне руке су у прслуку а на малом прсту је и у овом случају представљена бурмутица. У левој руци Јурковић, у висини појаса, држи бели коверат. На портрету је изнад Јурковићеве главе изведен натпис: JOANNIS NOBILIS de JURKOVICS 1783, што је година када је Јурковић заједно са својим шурацима Јефтом и Алексом Коићем стекао племство са предикатом „де Фирићхаза“.¹⁹⁴

На портретима ове групе акцесоарни репертоар је врло сужен и стављен у други план тако да се порука посматрачу шаље примарно кроз потуру и корпоралну реторику, што се додатно потврђује чврстим погледом који сведочи о самосвести портретисаног. У деветој деценији настао је портрет *бечејског спахије Јакова Чокића* (Сл. 24.), концепцијски истоветан портрету Јована Јурковића и Николе Вировца с тим што је овде рука у прслуку праћена другом руком која је ноншалантно постављена на бок. Јаков Чокић припада породици која је племство стекла за војне заслуге приликом масовне нобилитације 1751. год. којом су бивши милитари стицали и земљишне поседе. Племићки лист и угарска грбовница додељени су 1. марта 1751. год. у Бечу Ђорђу Чокићу, поручнику у Старом Бечеју, жени му Ружи Живанов и деци им Јовану и Живани. Племићки лист проглашен је исте године у Бачкој жупанији док им је краљевска даровница на посед у Старом Бечеју додељена 1758. год.¹⁹⁵ Ово је био један од начина стицања земље која постаје основ изградње идентитета земљопоседника међу српском етницијом у Хабзбуршкој монархији, иако у највећем броју случајева та имања нису превазилазила опсег просечног сељачког поседа. Јаков Чокић, потомак поручника Ђорђа Чокића портретисан је без акцесорних елемената који би били реминисценција на војно порекло његовог племићког статуса. Свој идентитет Чокић гради као земљопоседник – бечејски спахија, одевен у свечану одећу угарског племића са капутом оперваженим крзном, са једном руком у вести а другом на боку, сам, достојанственог држања. У основи трговци, племићи који су до таквог статуса дошли куповином или наслеђивањем земљишних поседа нису нужно претходно били укључени у бирократски механизам Хабзбуршке монархије који би им донео инсигније попут сабљи или колајни на основу којих би путем портрета могли овековечити домен свог угледа и части. Стога је за њих резервисан портрет који пружа уопштеније формулације достојанствености и високог статуса које су заодевене у раскошну одежду угарског племства.

¹⁹⁴ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 112, 147.

¹⁹⁵ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 154.

Коњанички портрет

Браћа Богић и Иван Вучковић пл. Стратимировић определила су се за коњанички тип портрета (Сл. 25.). До данас њихови портрети представљају једине познате коњаничке портрете племства у српској култури XVIII века. Оба брата Стратимировић су представљени у благом полу профилу, попрсјима оријентисаним ка левој посматрачевој страни, у седлима на коњима чија су предња копита у ваздуху. Одевени су у богату одећу угарских племића и обојици је десна рука уздигнута – у десници Богића Стратимировића је високо уздигнута сабља док Иван Стратимировић уздиже копље. На оба портрета у позадини је представљен пејзаж с тим што је на портрету Ивана Стратимировића у пејзаж уклопљена и представа ратне борбе, приказана у доњем делу на левој посматрачевој страни. Портрети су познати на основу копија које је 1812. год. насликао Арсеније Теодоровић, у Новом Саду, и о томе оставио записе. На полећини портрета Ивана Стратимировића је запис из кога се сазнаје и да је оригинални портрет 1744. год. „устројио“ Христофор Џефаровић. На полећини портрета Богића Стратимировића је нешто дужи Теодоровићев запис који доноси биографске податке о портретисаној личности а завршава се реченицом: „Премаловал из оригинала в Винеу Христофором Жефаровичем, општенародним зографом 1745-го года устроенаго. Арсениј Теодорович, жив-писец, в Новом Саду 1812-го года“.¹⁹⁶

На основу Теодоровићевих записа открива се повод којим су Стратимировићи поручили портрете код Џефаровића. Наиме, најстарији од четворице браће Стратимировића из Загоре код Требиња, Богић – био је опуномоћеник херцеговачког народа пред бечким Двором за време аустријско-турског рата 1737./38. год. Он је требало да организује помоћ аустријској војсци која је планирала да ослободи Херцеговину од Турака. Када су завршетком рата ови планови пропали, Стратимировићи су били приморани да пребегну у Хабзбуршку монархију. Браћа прелазе у Бачку где им је према ранијем договору додељена пустара Сириг. Одмах по преласку они су тражили од цара Карла VI да им призна племство као награду за услуге учињене Двору. Коначно, тек половином јула 1745. год. Марија Терезија је потврдила диплому којом је Стратимировићима додељена пустара Кулпин као спахилук чиме им је истовремено признат и племићки статус.¹⁹⁷ Из записа са полећина Теодоровићевих портрета јасно је да су портрети настали непосредно пре него што је Стратимировићима потврђен племићки статус. М. Тимотијевић је закључио следеће: „Прво је настао портрет Ивана Стратимировића 1744. год. а потом и портрет другог брата Богића Стратимировића

¹⁹⁶ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 189–190; Б. Стратимировић, „Слика Богића Стратимировића и његова брата Ивана“ у: *ГИДНС*, књ. IX, св. 4, Нови Сад 1936, 429–432; М. Милановић, „О портрету једног војника и о портретима наших ратника уопште“ у: *ЗЛУМС*, бр. 4, Нови Сад : Матица српска 1968, 349;

¹⁹⁷ А. Сандић, „Диплома властелинска и родослов породице Стратимировића-Кулпинских“, у: *Летопис Матице српске*, књ. 142, 112–119.

засигурно током прве половине 1745. год., јер половином јула 1745. год. Џефаровић креће на хаџијско путовање у Свету Земљу, што указује да је и други портрет био завршен пре самог чина доделе донационе повеље. Стицање племства очито није ишло сасвим глатко јер су се Стратимировићи за ово питање заузимали пуних седам година. Подносећи представке извесно је да су често одлазили у Беч, где су вероватно и упознали Христофора Џефаровића. Од почетка четврте деценије XVIII века он је боравио у Бечу код Томе Месмера припремајући издавање *Стематологије* и својих првих графичких листова. Колико је данас познато, Џефаровић је портретисао само двојицу од четворице браће, оне угледније који су учествовали у преговорима са аустријским Двором за време рата и који су због тога долазили у Беч у вези са потраживањем племићке дипломе. Као аргумент служи и чињеница да је митрополит Стефан Стратимировић наручио од Арсенија Теодоровића да копира само ова два портрета. Да су постојали портрети све четворице браће, митрополит сигурно не би пропустио прилику да наручи копију портрета Николе Стратимировића, свог директног претка. Арсеније Теодоровић је несумњиво унео у своје копије дух класицистичке палете, али у основном устројству портрета и њиховој композиционој схеми треба видети дело Христофора Џефаровића.¹⁹⁸

Поручивање портрета непосредно пред чин стицања племићког статуса говори о упознатости браће Стратимировића са улогом портрета као вешто срачунате визуелне творевине намењене изградњи жељене јавне представе. Одабир коњаничког типа портрета такође није случајан и кроз њега се открива начин на који Иван и Богић Стратимировић поимају себе и сопствено место у свету, што се путем портрета пројектује у жељену јавну представу. Овакав тип портретне представе почива на ширим идејно-теоријским основама нововековне културе. У вези са племићким статусом, коњаника се дотакао Кастиљоне који износи жељу да његов дворанин буде и савршен коњаник, стручан у свему што се коњаништва тиче и што пристаје уз јахање, да се потруди и све научи и покаже брижљивост и то нешто више од осталих тако да код свих слови као сјајна особа. Позивајући се на писања о античком војсковођи Алкибијаду који је превазилазио такмичаре свих нација у којима је живео и то увек у ономе у чему су били на гласу као најбољи, Кастиљоне исто очекује и од свог дворанина као коњаника. Између осталог од дворанина се очекује да се што је могуће вештије сналази са недовољно припитомљеним коњима, да уме добро у трку да се бори копљем, али да пре свега сваки његов корак прати извесно расуђивање, разборитост и одмерено држање, уколико жели да стекне високо цењени општи углед.¹⁹⁹

Утврђено је да се аутор портрета браће Стратимировић – Христофор Џефаровић проблемима коњаничког портрета позабавио и раније, приликом израде идеализованог псеудопортрета цара Душана за *Стематологију*, када се упознао са формама и идејним значењима такве портретне традиције. Тимотијевић наводи: „псеудопортрет цара

¹⁹⁸ М. Тимотијевић, „Христофор Џефаровић – коњанички портрети браће Стратимировић – као Militis Christiani“ у: *ЗНМ*, XIII-2, 71–72, 78; *Описаније Јерусалима*, Изрезао у бакру Христофор Жефаровић 1748, фототипско издање, Д. Давидов (пр.), Нови Сад : Галерија Матице српске 1973, 35.

¹⁹⁹ В. Кастиљоне, *Књига о дворанину*, 75–76.

Душана је репрезентативна барокна представа тријумфатора са јасним амблематским основама – *inscriptio, imago, subscriptio* - и са нескривеним политичким амбицијама аргументованим хералдичком праксом. Својим формулацијама псеудопортрет цара Душана ослања се на графичке листове европске владарске пропаганде и указује на изворе из којих је Џефаровић црпео обавештења радећи портрете браће Стратимировић. Џефаровић, што је уочљиво и на копијама Арсенија Теодоровића, обавештено и сигурно барата симболичким наслагама које су се у западноевропској уметности већ два века таложиле на еразмијанску идеју хришћанског витеза – *Miles Christiani*. Тицијановим коњаничким портретом Карла V увлачи се еразмијанска идеја о хришћанском витезу у владарске пропагандне програме, док је посредством Веласкесових и Рубенсових коњаничких портрета Филипа IV, овај иконографски тип владарског портрета постао општеприхваћена конвенција европског барокног сликарства. Џефаровић се, како је до сада већ напоменуто, несумњиво послужио предлошком.²⁰⁰ До сада су у више наврата изношене идеје о могућем формалном предлошку за портрете браће Стратимировић. Са једне стране истакнут је графички лист руског бакроресца Алексеја Зубова из 1725. год. са представом цара Петра Великог на коњу. Са друге стране поменута је формална сличност са графикама из серије *Peuples del a Hongarie*.²⁰¹ Разматрању овог питања би свакако требало прикључити и серију бакрореза сакупљених у књизи: *Theatre de la milice etrangere. Schau-Bühne verschidener bishero in Teutschland unbekannt gewester Soldaten von ausländischen Nationen* (Театар различитих до сада у Немачкој непознатих бивших војника туђинских нација) коју четрдесетих година XVIII века у Аугзбургу издаје Мартин Енгелбрехт (Martin Engelbrecht).²⁰²

У примерку који се данас чува у београдском Војном музеју, бакрорезац Христијан Вилхелм оставио је свој потпис само на последњем листу: *Christian Wilhelm sculps.*, док је питање цртача нешто компликованије јер он уопште није потписан. Разрешавањем овог питања одавно се позабавио Павле Васић који је, поредећи београдски примерак са примерцима из Војног музеја у Бечу и Повјесног музеја Хрватске у Загребу, опрезно

²⁰⁰ М. Тимотијевић, „Христифор Џефаровић – коњанички портрети браће Стратимировић – као *Militis Christiani*“ у: *ЗНМ*, XIII-2, 72–73, и даље Тимотијевић објашњава: Настао у XVI веку, у основи морализаторски интониран спис Еразма Ротердамског () *Enchiridion militis Christiani*, био је популарна лектира протестантског школства све до дубоко у XVIII век, па није остао непознат ни средини Карловачке митрополије. За потребе латинске школе у Руми ово Еразмово дело превео је наставник и месни парох Василије Крстић, током друге половине XVIII века. Џефаровићеви портрети браће Стратимировић немају директну литерарну подлогу у Еразмовом спису и он вероватно није био познат ни сликару, нити анручиоцима. Веза која се између њих поставља је идејна и прихваћена је посредством западноевропских ликовних предлога које Џефаровић користи. Еразмов спис о хришћанском витезу послужио је одмах по настанку као литерарна основа за Диреров графички лист Витез, ђаво и смрт. Истраживања Ервина Панофског су показала да није могуће повући директне формалне везе између Еразмовог списка и Дирерове гравире, али да је основна алегоријска потка Диреровог хришћанског витеза несумњиво инспирисана идејама Еразмовог *Miles Christiani*. Под утицајем Еразмовог списка и Диреровог графичког листа ова тема је постала веома популарна у протестантској холандској култури крајем XVI и током XVII века, где је као лик идеалног хришћанског витеза – борца против Турака – често истицан, посебно у поезији, албански кнез Ђурађ Кастриот Скендербег.

²⁰¹ Исто, 74–76; М. Јовановић, „Прилог проучавању руске графике на српску уметност средине 18. века“ у: *Рад војвођанских музеја*, 8, Нови Сад 1959, 174-175;

²⁰² М. Engelbrecht, *Theatre de la Milice etrangere*, репринт издање, Љ. Дабић, М. Пековић (пр.), Београд : Медија центар „Одбрана“ 2014, 5.

закључио да је реч о Ђенару Базилеу (Gennaro Basile), не искључујући могућност да је упоредо са Базилеом радио и неки други цртач. Београдски примерак са насловном страницом броји стотину педесет и три листа, од чега су на стотину педесет листова приказани разни типови војника који су учествовали у Рату за шпанско наслеђе и у Шлеском рату 1741. год., при чему је значајан број бакрореза овог корпуса посвећен типовима граничара из тадашње Војне границе.²⁰³ Уз доњу ивицу сваког бакрорезног листа београдског примерка Енгелбрехтовог *Театра* исписано је „С. Р. Мај“ (са привилегијом владара), а десно су исписани подаци о издавачу. Поред *Театра* Енгелбрехт је урадио и илустрације Овидијевих *Метаморфоза*, бавио се издавањем књига, оставио публикације из домена одевања, био је портретиста а бавио се и идејним решењима ентеријера. У четвртој деценији XVIII века Енгелбрехт је изумео један нови облик забаве – минијатурна кућна позоришта – која су стекла велику популарност. Минијатурни театри су се састојали од неколико картица истоветних димензија, сечених и осликаних на различитим местима, које су убациване у оквир једна иза друге на који начин је добијана представа са илузијом треће димензије.²⁰⁴

Енгелбрехтова серија бакрореза из Војног музеја је такође, како њен наслов јасно указује, прожета духом театра. У војној литератури и војним извештајима раног модерног доба метафоризација рата појмом театра била је неизоставна појава. Како је водећу улогу у начину на који се поимао рат имало европско племство, театрализација војних активности темељила се на друштвеној логици дворске репрезентације. Формулација *Theatrum Belli* (театар рата) примењивана је пре свега приликом описа географских простора на којима су се одвијали ратни сукоби, али је била присутна и у представљању битака и опсада. Представљање појединачних актера рата, као што је случај у Енгелбрехтовој серији, припадало је истом идејном корпусу.²⁰⁵ Решавајући питање цртача Енгелбрехтовог *Театра* Васић је указао да је ова публикација имала задатак да прикаже наше људе у аустријској војсци и да је била велика реклама за њихову војничку способност. Овакве серије бакрореза биле су веома тражене, те се слични мотиви налазе код више издавача. Поред Енгелбрехта, публиковао их је и цртач, бакрорезац и издавач Елијас Бек (Elias Voeck), као и Албрехт Шмит (Albrecht Schmidt), а познато је да је Енгелбрехтова серија издавана на француском и немачком језику.²⁰⁶

На листу бр. 143. бакрорезац Енгелбрехтовог *Театра*, Христијан Вилхелм представио је официра на коњу. Формално решење ове гравуре вредно је пажње у разматрању предлошка за Џефаровићеве портрете браће Стратимировић. Вилхелмова представа има наслов *Пуковник цар. краљ. новоуређене Карловачке хусарске регименте (Сл. 26.)*, који је исписан испод саме представе. Испод наслова исписани су, као и на свим осталим листовима овог корпуса, стихови који поближе објашњавају представу:

²⁰³ П. Васић „Ђенаро Базиле, сликар Срба у XVIII веку“ у: *ЗЛУМС*, бр. 4, Нови Сад : Матица српска 1968, 336, 338–339.

²⁰⁴ М. Engelbrecht, *Theatre de la Milice etrangere*, репринт издање, 5.

²⁰⁵ М. Füssel, „Theatrum Belli; Der Krieg als Inszenierung und Wissensschauplatz im 17. und 18. Jahrhundert“ у: *Online Zeitschrift Metaphorik.de*, 14, 2008, 205–207, 210.

²⁰⁶ П. Васић „Ђенаро Базиле, сликар Срба у XVIII веку“ у: *ЗЛУМС*, бр. 4, 339–340.

„Човек, коњ и опрема су како треба и галантни.
Његово весело око показује бодрост и храброст.
Истовремено у његовим грудима и племенита душа лежи,
такав официр је увек на врху.“²⁰⁷

Бакрорезац Вилхелм официра представља у свечаној одежди црвене боје, са крзненим калпаком на глави у седлу на пропетом коњу. Левом руком официр држи узде док је десном уздигао мач. Коњ је свечано опремљен тканином на којој је представљен двоглави орао са аустријског грба. Представа коњаника доминира првим планом а смештена је у пејзаж у оквиру кога су у позадини представљене архитектонске кулисе као и група хусара у касу, припадника исте регименте. Степен формалне сличности ове гравуре са Џефаровићевим портретом Богића Стратимировића прилично је висок. Иако је Енгелбрехтово издање доносило типске представе ратника односно није било заинтересовано за давање портретских одлика представљенима, оно је можда могло послужити Џефаровићу као предлог нарочито имајући у виду његову популарност а са тим у вези и доступност. Као инвентор оваквих бакрорезних серија означен је Стефано дела Бела (Stefano della Bella) који се и сам, мада више формално него идејно, ослањао на традицију *Miles Christiani*. Осим тога, при разматрању других могућих предлога за портрете браће Стратимировић скренута је пажња на однос величина фигура човека и коња. Исто важи и за Енгелбрехтову гравиру. Према маниристичким теоријским концепцијама фигура јахача на коњу затвара цео први план слике. Овде је, као и на портрету Богића Стратимировића фигура јахача пренаглашена у односу на коња, мада у нешто мањем степену него што је случај са Теодоровићевим копијама. Оваква поставка ипак није случајна нити грешка незнања. Она је подређена исказивању идеје о тријумфатору – његове величине и снаге.²⁰⁸

М. Тимотијевић је, позивајући се на страну литературу, истакао да је коњанички портрет у европској нововековној уметности најпре био резервисан само за владаре и најужи круг дворског племства. Тимотијевић истиче да су основе коњаничког портрета ренесансне, те да је он примарно био метафора власти која ће тек прихватањем формулација *Miles Christiani* током XVII века бити демократизована. Осим тога, коњанички портрет владара схваћеног као отелотворење монархије, теоријски је повезиван са идејом владања као контролом себе и других. Својим примарним значењем Још од римске империјалне иконографије у примарно значење оваквих портрета уткана је идеја тријумфа владара ратника – *triumphator Romanorum Imperator* – која у ренесанси бива преузета преко коњаничке статуе Марка Аурелија за коју се веровало да представља

²⁰⁷ М. Engelbrecht, *Theatre de la Milice etrangere*, репринт издање, 300–301:

Ein Obrister von dem Kayserl. Königl. Neü regulirten Carlstädter Husaren Regiment
Wie propre und galant ist Mann, Pferd und Montur,
Sein munteres Aug zeigt an, das tampfere Bravour.
Zugleich in seiner Brust und edlen Seelen sitze,
Ein solcher Officier steht billich an der spitze.

²⁰⁸ Упореди: М. Тимотијевић, „Христифор Џефаровић – коњанички портрети браће Стратимировић – као *Militis Christiani*“ у: *ЗНМ*, XIII-2, 76, 78.

Константина Великог.²⁰⁹ Даље Тимотијевић истиче: „Коњанички портрет хришћанског владара полази од двојне природе власти дефинисане још Јустинијановим Институцијама, по којима је владар у миру законодавац, а у рату војник, који друге војнике назива својим „commilitiones“. Браћа Стратимировић су отелотворење хришћанских витезова – Militis Christiani, представљених на Џефаровићевим портретима као „commilitiones“ хабзбуршких императора. Обучени у савремена парадна одела угарских племића, они су на портретима Христофора Џефаровића представљени на свом путу моралног избора као борци против стварног непријатеља вере и Хабзбуршке монархије. У складу са схватањима репрезентативног барокног портрета сваки од елемената представљен на слици је пре свега симбол, као што је симболичан и сам одабир типа портрета. Коњ је, на портретима браће Стратимировић, симбол њиховог статуса и атрибут њиховог позива. Симболично значење понело је и оружје које браћа Стратимировић држе у руци. Богић Стратимировић држи уздигнут мач. У руци хришћанског владара и његових „commilitiones“ то је „мач духовни који је ријеч Божија“ (Еф. 6. 17), али и реално оружје Христових војника са директном алузијом на првог од њих – предводника небеске војске арханђела Михаила, који је још од средњег века представљан са мачем у руци. Слично симболичко значење носи и копље у руци Ивана Стратимировића. У владарској иконографији оно је један од основних симбола, отелотворење највише власти преузето из римске империјалне иконографије. Копље у руци хришћанског владара и његових „commilitiones“ јесте оружје које се преко еразмијанске традиције даље везује за оружје светих ратника, па и за самога Христа. Оно је симбол крста – копља којим је Христ победио Сатану и алузија на свето копље, регалију хабзбурговаца као императора Светог римског царства.“²¹⁰ Представа битке у доњем левом углу на портрету Ивана Стратимировића односи се на формулацију јахача на уздигнутом коњу иза кога је у другом плану представа побеђеног непријатеља која представља још једно од општих места портрета тријумфатора. Подједнако, постављањем другог плана Џефаровићеви портрети показују да своје праузоре имају посредно у маниристичким графичким листовима. С тим у складу и пејзажна кулиса је на представама хришћанског витеза морала исказивати симболичка значења – тоном рудиментно исказаног симбола она исказује на овим портретима идеју хришћанске империје – Хабзбуршке монархије – ослобођене од Турака.²¹¹ Поручивањем портрета у моменту ишчекивања потврде племићког статуса Стратимировићи демонстрирају свест о познавању начина изградње жељеног јавне представе. Портретима су јавности себе представили као верне и заслужне поданике Хабзбуршке монархије, што је извесно већ било потврђено и колајнама које су истакнуте на попрсју Богића Стратимировића, а што их је нарочито препоручивало за племство. Портретисани нису морали бити упознати са дубљим идејним основама коњаничког портрета, типа за који се опредељују вероватно већ на основу свог милитарног занимања. Дух епохе понудио је коњаничку представу као један од могућих типова, већ разрађених у пракси визуелне репрезентације племства.

²⁰⁹ Исто, 75–78.

²¹⁰ Исто, 75–76;

²¹¹ Исто, 78.

Портрет племкиње

Међу данас познатим портретима насталим за потребе племићке репрезентације присутни су и представе жена. У оквиру *репрезентативне јавности* племкиње су имале пасивну улогу док су у кругу породице још увек биле у подређеном положају. Њихови портрети засновани су на концепцији репрезентативности – то су парадне представе, настале из истих разлога као и портрети мушких чланова њихових благородних породица, од којих се формално нимало не разликују.²¹² У породичној галерији Текелија сачувано је неколико портрета жена насталих у различитим генерацијама. Најстарији међу њима је портрет *Алке Текелије рођ. Рашковић (Сл. 58.)*, за којим следи портрет њене свекрве *Еуфросине (Роксанде) рођ. Јовић*, супруге Јована Поповића Текелије, сликан око 1730. год. (Сл. 27.). У последњу деценију XVIII века датује се портрет на којем је Јаков Орфелин представио *Марту Текелију рођ. Ненадовић (Сл. 28.)* – мајку Саве и *Алојзије (Алке Текелије)* чији је портрет, сликан руком Теодора Илића Чешљара (Сл. 29.).²¹³ У последњој деценији XVIII века настало је још неколико портрета жена из елитног круга племића и претендената на тај статус. Међу њима је портрет *грофице Нако (Сл. 59.)*, портрет *Полексије Чокић (Сл. 30.)* који је сликао Стефан Гавриловић као и портрет *Саре Авакумовић рођ. Фелдвари* од Теодора Илића Чешљара (Сл. 31.).²¹⁴

Формално устројство портрета племкиња одређено је репрезентативном функцијом. Отуд се група данас познатих портрета одликује високим степеном формалне уједначености. Жене су приказане најчешће у стојећем положају, допојасно, фронтално или у благом полупрофилу са погледом усмереним ка посматрачу. Портретишу се у различитим животним добима. Алка Текелија рођ. Рашковић и грофица Нако представљене су као сасвим младе жене, Еуфросина Текелија рођ. Јовић, Полексија Чокић и Алка Текелија приказане су у пуној зрелости, док су Марта Текелија и Сара Авакумовић приказане у позним годинама. Представљање жена у млађим годинама било је и у претходним вековима чест случај,²¹⁵ док поручивање портрета у позним годинама није била нарочито распрострањена појава нити током XVIII века. У подели на седам животних стадијума под старошћу се подразумевало доба између шездесете и седамдесете године, које није досезало велики број људи. За жене је старост

²¹² М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 274.

²¹³ Б. Кулић, *Уметност XVIII века у колекцији Галерије Матице српске*, 136–141.

²¹⁴ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 103.

²¹⁵ Ренесансна епоха је нарочито фаворизовала представљање жена у младим годинама. Повод томе се пак налази у добљим филозофским и поетским основама ренесансног портрета које су идеализовано представљеним цртама лица давале предност над основним захтевом портрета – сличности са приказаном особом. Тако су италијански портретисти XV и XVI века кроз представљање жена у младим годинама покушавали да остваре склад између ова два захтева. Sh. West, *Portraiture*, 137–138.

најчешће почињала раније, већ око педесете године. У раном модерном периоду у позним годинама се најчешће портретишу мушкарци јер је то био начин репрезентовања ауторитета и мудрости која произилази из животног искуства. Ове су особине сматране важним јавним врлинама које су женама, потиснутима из сфере јавности, остајале недоступне. Стога, портретне представе жена у позним годинама повлаче другачије конотације. Приказивањем жена које су се оствариле као мајке и осведочиле као верне и брижне супруге репрезентује се матријархални ауторитет²¹⁶ без кога нема стабилности и напретка унутар породичног дома. Ауторитет „домаћице“ истицао се кроз статус мајке, а деца су већ од веома раног периода учена да је беспоговорно слушају. Жене су се у старости тешко одвицале од овог статуса што је могло да доведе до спорова са снахама, па и синовима. Поред тога, бројни извори показују да је по смрти супруге у домаћинству настајао прави хаос и да је кућа без њеног руковођења почињала да пропада,²¹⁷ о чему је Симеон Пишчевић у *Мемоарима* оставио несумњиво сведочанство.

Припаднице елитног круга портретишу се у веома раскошним и скупоценим хаљинама. Нарочито се истиче костим грофице Нако који подразумева корсет са кринолин хаљином све од скупоценог материјала, врло вероватно свиле, дезенираног цветовима различитих боја и облика. Испод рукава хаљине извиру рукави од fine беле чипке док је испод ових још један слој црне чипке који прекрива подлактице. Све је праћено раскошним и бројним комадима накита. У осмој деценији XVIII века Фон Таубе примећује да су српске девојке вишег сталежа већ почеле да се облаче по бечкој моди.²¹⁸ Изворно, појава моде везује се за француску територију. Културна хегемонија Француске у Европи XVIII века огледала се и у јаком утицају француског укуса на одевање остатка континента, али се о афирмацији моде, као специфичног скупа културних пракси, може говорити од средине XVIII века. Током XVII века, конзумирање луксуза кроз начин одевања било је превасходно резервисано за аристократски слој и служило је репрезентовању њиховог статуса. Са отпочињањем процеса трансформације еснафског система израде тканина у фабрички, убрзава се процес њихове производње и дистрибуције, што је нарочито значајно за обогаћено европско грађанство које постаје најактивнији потрошач све разноврсније робе. Могућност да себи лакше приушти лепе и скупоцене тканине, погодовала је тежњи ка опонашању животног стила аристократије као општој одлици грађанске елите из које се регрутује ново племство. Мода постаје важан сегмент у све већем интересовању за луксузне предмете намењене личном украшавању и улепшавању грађанског дома.²¹⁹ Моду у српској култури у Хабзбуршкој монархији најпре прихватају чиновничке и официрске жене. Њихови су супрузи и очеви по природи посла били упућени на Беч, који од друге половине XVIII века постаје модни

²¹⁶ Исто, 140–141; D. Looser, „The blues gone grey: portraits of bluestocking women in old age” in: *Bluestocking Displayed. Portraiture, Performance and Patronage, 1730-1830*. E. Eger (ed.), Cambridge University Press 2013, 100–102.

²¹⁷ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 387–389.

²¹⁸ В. Ф. фон Таубе, *н.д.*, 57.

²¹⁹ K. A. Wurst, „Fashioning a Nation: Fashion and National Costume in Bertuch's "Journal des Luxus und der Moden" (1786-1827)” in: *German Studies Review*, Vol. 28, No. 2 (May, 2005), 363, 369.

центар целе Монархије, чему је допринело јачање немачких културних утицаја и забрана увоза луксузне робе седамдесетх година.²²⁰

Присуство цвећа на портретима жена треба разумети у контексту симболичких функција сваког појединачног предмета који се слика као пандан приказаној личности. Поред цветног дезена хаљине, грофица Нако у руци држи гранчицу са руже са једним развијеним цветом и неколико пупољака, а цвет је насликан и на њеном попрсју. На истом месту представљена је ружа на портрету Алке Текелије рођ. Рашковић. Приказом цвета жели се истаћи за младе жене веома важна особина честитости, док се њихова младост пореди са лепотом тек процвалог пупољака.²²¹ На главама се представљају капе типа чепца или шепца, као што је то на портрету Марте Текелије, Полексије Чокић и грофице Нако. Реч је о женским капама које су најчешће богато украшене златом, а поседовао их је само мали број породица доброг имовинског стања. Овакав тип капе појављује се и на портретима царице Марије Терезије и највероватније је мађарског порекла. Величине су могле да варирају али се по правилу цела површина капе прекрива златовезом док је на потиљку већа машна од свиле.²²² Редован акцесорни елемент портрета племкиња су лепезе – обавезно склопљене и сасвим извесно присутне као украс и статусни симбол а не као употребни предмети. Често су израђиване од скупочених материјала, од слоноваче или неке друге кости, комбиноване са свилом, а сликари са пуно пажње дочаравају богату декорацију њихових обода. Ови луксузни предмети могли су се набавити и у новосадским трговинама.²²³ Са сличном идејом у портретне представе могу бити укључене рукавице. Оне се појављују на портрету Саре Авакумовић. Шаке су јој преклопљене и на десну руку је навучена плава рукавица док је са леве руке, у којој држи лепезу, рукавица свучена. По одсјају који сликар дочарава, највероватније је реч о рукавицама од fine танке коже офарбане у плаво. Рукавице нису одабране као пратилац портретисане због њихове примарне функције – заштите од хладноће, о чему сведочи и што је једна рукавица свучена. Оне имају задатак да укажу на елегантност и дамске манире Саре Авакумовић.

Сликани према начелима репрезентативности, портрети Алке Текелије, као и њене мајке Марте ипак одступају од парадности којом одишу портрети племкиња из ранијих деценија XVIII века. Ако се Алкин портрет упореди са портретом њене бабе и имењакиње, постаје сасвим јасна тежња ка истицању природности и једноставности коју доносе просветитељске идеје овог столећа. У српској средини, ове захтеве изражава Доситеј Обрадовић истичући да једна лепша марама или шаренија хаљина неће жени донети веће достојанство, нити ће је то учинити часнијом.²²⁴ Просветитељска схватања

²²⁰ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*: 196-197.

²²¹ Са друге стране, ружа која се појављује у руци и на одећи портретисаних жена морализаторским основама исказивала идеју о таштини лепоте и пролазности времена а слично симболично значење могло је бити додељено и накиту, нарочито оном органског порекла као што су бисери: М. Тимотијевић, *Српско барокноо сликарство*, 273–274;

²²² И. Кадак, „Српска грађанска ношња XVIII века у Војводини“ у: *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 24. Нови Сад : Матица српска 1959, 84–87.

²²³ В. Стајић, *Грађа за историју Новог Сада*, књ. IV, св. 1, 32, 35.

²²⁴ Д. Обрадовић, *Сабрана дела*, II, 104.

намећу и нови идеал лепоте. Веровање да је човек леп онакав какав јесте доноси, када је о женама реч, одступање од пракси својствених аристократским круговима: коса се не сакрива под необичне перике а лице се не прекрива белим пудером. Тако је Алка Текелија одевена у црну хаљину дубоког деколтеа испод којег је бела кошуља са жабоом од веома fine чипке. На врату су две ниске бисера, а не једанаест колико краси врат њене бабе, коса јој је пуштена, без перике, на крајевима црна а у горњим деловима пепељаста. У коси носи ширу свилену траку ружичасте боје. Лицем доминирају њене тамне очи са помало уморним капцима док су јој образи румени.

3. РЕПРЕЗЕНТОВАЊЕ ПЛЕМСТВА У ВИЗУЕЛНОЈ КУЛТУРИ

Повеља и грб

Племство је, као друштвени феномен, у XVIII веку неодвојиво од појма јавности. Виђено као завршни период трансформације *репрезентативне јавности у грађанску јавну сферу*,²²⁵ ово столеће било је плодно тле на које су још увек падали незрели плодови ритерске репрезентације а из кога су већ поникле прве клице модерне приватности. У апсолутистичкој монархији Хабзбурговаца трансформације у домену поимања јавности на први поглед делују неприметно пред свечаним тоном и блештавилом политике самоприказивања које еманира бечки Двор. У таквом систему владар са својим двором, министри и посланици, били су главни актери али и посматрачи, који су у сталешком друштву чинили горњи ниво јавности. Ове ситуације се дотакао В. Симић истичући: „у сопственим очима они су представљали и једину релевантну публику, а заједница европских дворова и аристократије чинила је њихов свет. Племство унутар једне државе перципирало је себе као једину релевантну политичку категорију, док су везе између високих аристократских породица из различитих држава креирале европску јавност и јавно мњење.“²²⁶ Тако се дипломатија, један од кључних појмова политичког живота, још увек налазила у потпуности у рукама аристократских породица.²²⁷

Племство Хабзбуршке монархије XVIII века је један од важних ентитета који још увек одржава у животу репрезентацију *дворско-ритерске јавности* која је у чистом облику свој врхунац имала на француским и бургундским дворевима XV века. Након тога, *репрезентативна јавност* се градила на основама градске племићке културе најпре у Фиренци, потом у Паризу и Лондону, потврђујући своју снагу управо кроз асимилацију грађанске културе. Хришћанског витеза сменио је Кастиљонеов хуманистички образован *Дворанин* чија је ведра и говорљива друштвеност постала обележје новог друштва везаног за двор владара као свој центар у ком је од тада концентрисана

²²⁵ T. C. W. Blanning, *The Culture of Power and the Power of Culture*. Oxford University Press. 2002.

²²⁶ В. Симић, *За љубав оцабине*, 251.

²²⁷ Више о томе на примеру магнатске породице Надажди у: N. G. Etényi, „Ferenz Nádasdy (1623–1671) und die Familie Nádasdy in der Zeitgenössischen Öffentlichkeit“ in: *Die Familie Nádasdy: Vom 16. bis ins 20. Jahrhundert*, (Hg.) Kropf, R., Eisenstadt 2015, 265–290; упореди: S. De Vajay, „Die Rolle der Magnaten in Ungarn“ in: *Die Fürsten Esterházy: Magnaten, Diplomaten und Mäzene*, (Hg.) Hofrat, W., Seedorf, J., Eisenstadt 1995, 15–18.

репрезентативна јавност чије су манифестације свој коначни процват имале у барокним свечаностима. Манифестовање репрезентативне јавности било је у XVIII веку, као и у епохи средњег века, везано за атрибуте личности – инсигније (грбове, оружје); хабитус (одевање, фризуру); манире (начин поздрављања, понашања); реторику (ословљавање, формални начин говора уопште).²²⁸

Чин доделе племства верном и заслужном поданику подразумевао је у XVIII веку најпре издавање племићке повеље од стране владара да би потом овај званични писани документ био уручен новоизабраном племићу. Повеље су имале свечану форму. На подручју Светог римског царства, Хабзбуршких наследних земаља и Угарске Краљевине оне су исписиване најчешће на латинском, понекад и на немачком језику. Извођене су према правилима немачке и мађарске дипломатике а када су додељиване Србима у неким случајевима су издавани и преписи на црквено-словенском језику. Тако је познат препис повеље којом је 17. јула 1745. год. Марија Терезија доделила као донацију селиште Кулпин, самим тим и племићки статус, херцеговачком депутирцу Богићу Вучковићу од Стратимировића и тројици његове браће – Ивану, Томи и Николи. Препис је сачињен 6. августа 1745. год., док га је печатом оверио Јован Матолаји, тадашњи митрополијски дворски агент у Бечу. Свечана форма документа присутна је у подједнакој мери у оригиналној повељи писаној на латинском језику као и у препису на српски језик. Препис је сачињен на великом табаку прилепљеном на платно дужине 74 cm и 8 mm а ширине 52 cm и 6 mm. Прва два реда текста документа „*Ми Марија Терезија Божјом Милошћу Краљица*“ изведена су златним словима. Златописана су и неуобичајено велика слова П и С у речима *Памети* и *Селишту* као и свако почетно слово у заменицама *Ми, Наше, Нашему*, те имена четворице браће Стратимировић, као и следеће синтагме које се појављују у више реченица: *Селиште Кулпин ..., дадосмо, даровасмо, и принесосмо ..., дајемо, дарујемо, и приносимо.*²²⁹ И повеље додељиване другим племићима сачињаване су према сличним начелима свечаног тона којима је истицана важност ових докумената.²³⁰ Племићи, чак и они изузетно сиромашни, брижљиво су чували своје нобилитационе патенте, како због њихове улоге у заштити од примене индискриминативних правних норми, тако и као несумњиви доказ о заслугама, угледу и достојанству породице.

Поред образложења мотива који су владара инспирисали да додели племићки статус одређеној породици и начелног упознавања са правима и слободама које ће та породица убудуће поседовати, у повељама се налазе врло прецизни описи грбова који постају нова обележја нобилитираних породица, што је најчешће било праћено подједнако прецизно извођеним ликовним представама. Додељени грб постаје званични

²²⁸ J. Habermas, *Javno mnjenje. Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Novi Sad : Mediterran Publishing 2012, 60–62.

²²⁹ А. Сандић, „Диплома властелинска и родослов породице Стратимировића-Кулпинских“, у: *Летопис Матице српске*, књ. 142, Нови Сад 1885, 112–119; А. Сандић, „Диплома властелинска и родослов породице Стратимировића-Кулпинских“, у: *Летопис Матице српске*, књ. 143, свеска трећа, 100-108.

²³⁰ Поред у раду већ поменутих, публиковани су и нобилитациони патенти додељени породицама Прерадовић и Војновић: С. Гавриловић, „Племићка повеља породице Прерадовић из 1722. године“ у: *ЗИМС*, бр. 43, Нови Сад : Матица српска 1991, 131–134; В. Гавриловић, „Племићка повеља породице Војновић из Фелдвара (1751)“ у: *ЗИМС*, бр. 56, Нови Сад : Матица српске 1997, 137–145.

симбол односно знак препознавања племићког статуса рода којем се патент додељује. Грб је амблем – ликовним средствима изведен симбол, а према Ацовићу разликује се од било ког другог амблема јер подразумева: „обавезно поље унутар кога се развија композиција грба, које по дефиницији мора имати форму војног штита; обавезу поштовања и примене хералдичких правила и норми које су у највећој мери биле дефинисане до XV века; наследност у оквиру легитимног природног или положајног следа потомака или правних наследника пређашњег титулара грба;“²³¹ Тако дефинисан, грб је најјасније средство путем којег се у визуелном домену заступају односно репрезентују сви прерогативи племића.

До данас сачуване повеље које су хабзбуршки владари додељивали поданицима под духовним патронатом карловачких митрополита потврђују да се увек водило рачуна о репрезентативности ових докумената мада су током XVIII века присутне и одређене варијације у њиховом изгледу. До последњих деценија XVII века, племићке повеље су преваходно издаване у форми листине од пергаментa, са хералдичком сликом односно грбом у горњем левом углу или у средини листа, са висећим воштаним владарским печатом који је могао бити слободан двострани, или једнострано неретко у металној или дрвеној капсули. Оваква форма нобилитационих патената била је у употреби и у XVIII веку о чему сведоче повеље додељене 1751. год. породицама Мириловић и Косић (Сл. 32. и 33.). Од друге половине XVI века у спољашњој илуминисаној декорацији хералдичког инсерта листине почињу да се изводе грбови ауторитета и земаља у чијем се систему додељује племство. Декорација је постајала све богатија и постепено је заузимала све већи део илуминисаног инсерта у поређењу са делом који заузима сам грб. Представе су најчешће извођене темперама али је понекад коришћено и течно злато док је течно сребро избегавано. У време ратова и у периодима многобројних нобилитација, цртежи су у неким случајевима извођени доста непрецизно, а целокупна декорација је понекад извођена невешто, у журби, без много инспирације. Од половине XVII до прве трећине XIX века листине су постепено замењиване повељама у виду више повезаних листова од пергаментa, у форми књиге повезане у сомот и свилу, такође опремљене висећим воштаним печатом у капсули. Хералдичка композиција би тада најчешће заузимала целу страницу и била праћена врло богатом архитектонско-сценском декорацијом, са обиљем драперија, док су се често уз грб налазиле и веома брижљиво исликане минијатуре пејзажа, ведута или војне опреме.²³² Сачувано је више повеља које припадају овом типу, а међу њима су и патенти додељени породицама Бибић и Гвозденчевић (Сл. 34. и 35.). Биле су уобичајене и алегоричке фигуре као спољашња декорација хералдичких композиција. У овом периоду употреба течног злата у представи грбова била је практично обавезна. Често се, према Ацовићу, може наићи на истицање детаља грба плитким рељефом, уобичајено на подлози танког слоја смесе гипса и лепка. У периоду владавине Марије Терезије појављују се и први штампано декоративни оквири унутар

²³¹ Д. М. Ацовић, *н. д.*, 8.

²³² Исто, 389, 395.

којих је исписиван калиграфски текст повеље.²³³ Овом типу припада повеља додељена 1772. год. породици Калиновић (Сл. 3.).

Обавезни део сваке племићке повеље који је посвећен изузетно детаљном опису изгледа грба сведочи о важности овог основног знамена припадности племићком staleжу. Године 1706., дана шеснаестог месеца марта у Бечу је састављен патент којим се Јован Текелија Поповић са члановима своје породице укључује у ред угарских племића. Патент је повезан у облику свеске, текст је писан на пергаменту, корице су обложене плишом док са свилене врпце виси велики Царско-Краљевски печат утиснут у црвени восак и смештен у дрвену кутију кружног облика. Димензије пергаментних листова су 24x33 cm, пречник кутије за печат је 17 cm док је пречник самог печата 13 cm. На почетку повеље осликан је породични племићки грб који се додељује Текелијама. Димензије представе грба су 13,5x20 cm. Текст повеље заузима једанаест страница док је на последњој, дванаестој страници запис о проглашењу племства које је објављено у Пешти 15. јуна 1716. год. Основни текст нобилитационог патента писан је црним мастилом, а изузетна места у тексту изведена су златном, црвеном или плавом бојом. Након образложења повода Леополда I да породицу Јована Поповића Текелије укључи „у ред и број истинских, исконских и непорецивих племића Краљевства Угарске и придружених крајева“²³⁴, у повељи следи опис додељеног племићког грба:

„Као знак ове Наше милости коју смо им показали, Наше блакости и дарежљивости, и као знак истинитога и непорецивога племства, носиће следеће знамење или инсигније племства: уздигнут војнички сребрни штит на којем је приказан војник што јаше на белом коњу, с главом покривеном накривљеном бонетом украшеном перјем, обучен у пурпурно одело, држећи чврсто у десној руци сабљу с турском главом набоденом при врху, док левом руком чврсто држи дизгине; коњ је у касу према левој ивици штита; нешто ниже, лав, у природној величини и боји, са отвореним чељустима и исплаженим црвенкастим језиком, с раздвојеним репом и подигнутим на леђа, с размакнутим задњим ногама, док у предњима носи испред коња барјак окер боје, украшен двоглавим орлом; на крају, изнад штита стоји војнички шлем са отвореном прозирницом, покривен краљевском дијадемом, украшеном разним драгим камењем, имајући на врху челенку од белог перја чашље; с врха шлема сливају се обилато преко страна штита перјанице (плаште), с једне стране златне и црне, а с друге сребрне и црвенкасте, украшавајући га достојно и раскошно – као што се све може видети на почетку, у заглављу Наше Повеље, представљено од зналачке руке Нашег сликара, приказано јасније, у оригиналним и правим бојама, понуђено светлије очима гледалаца.“²³⁵

²³³ Исто, 389.

²³⁴ Љ. Степанов, „Повеља о додели племства поморишкој породици Јована Поповића Текелије“ у: *Арад кроз време. Aradul de-a lungul timpului. Сава Текелија и Арађани [Зборник радова са тематског научног скупа Арад, 23-24. септембра 2011]*, Темишвар : Савез Срба у Румунији 2012, 181–201.

²³⁵ Исто, 201–202.

Пажљиви описи грбова у повељама нису подразумевали анализу значења њихових појединачних елемената. Символика ових амблема била је предмет интересовања хералдичара који су током XVIII века већ располагали сигурним и разрађеним системом знања и методолошких упоришта која одређују хералдику као дисциплину. На територијама којима управљају хабзбуршки владари неформални језик хералдичких симбола је у XVIII веку био већ сасвим развијен али и опште познат и поштован како од стране стручно-административног апарата задуженог за верификацију и спровођење хералдичких норми, тако и од самих претендента на племићки статус. У студији која је посвећена хералдичкој симболици у грбовима додељених војницима током XIX века, Михаел Гебл (Michael Göbl),²³⁶ на кога се позива и Ацовић, структурише мотивски репертоар у групе у циљу бољег разумевања грбова. Феномен којим се бавио Гебл важи и за период XVIII века а веома слична аргументација за одабир мотива може се поставити и код цивилних нобилитација. Тако према Геблу, а то преузима и Ацовић, приказ *стубова* у оквиру грба има значење чврстине и издржљивости, одбране, указује на број битака, акција или временских одредница (година, месеци, дана) неког ратног или војног подухвата. Приказ *звезда* је један од најчешћих мотива, може да представља чин армигера, његове синове или потомство уопште, док као израз небеских појава може да комеморише догађај који се одиграо ноћу или да представља „срећну звезду“; осим тога, звезде могу симболизовати верност и приврженост, односно „звезду водиљу“ или подстрек за нове подвиге; могу бити знак истицања и заслуга. Када је реч о укључивању представе *орла*, актом од 1759. год. читав царски двоглави орао није се могао налазити у грбу од тада нобилитираних армигера, али се могао користити као делимична представа (половина, израстајући, само главе, ...). Представљање *пса* у оквиру грба указивало је, према Геблу, на будност и верност, док је представа *једнорога* била нарочито популарна код војних лекара, ветеринара и апотекара због митске лековитости његовог рога, а ова представа је указивала на снагу и моћ. На исти начин су третиране и боје које се појављују на грбовима, па тако *златна* означава вредност, правдољубивост, вредноћу, одмереност и доброту; *сребрна* указује на постојаност, врлину, верност, чистоћу љубави, оданост Престолу; *црвена* боја означава храброст, јунаштво, победу, гнев и уништење непријатеља, жарку оданост домовини, крв, битку; *плава* означава оданост и посвећеност Династији, веру и поверење, то је боја неба и пуковска боја; *зелена* симболизује равницу, траву, тле, бојно поље или наду; *црна* боја означава ноћ и указује на опасност.²³⁷ Имајући то у виду, племићки грбови се показују као пажљиво срачунате визуелне творевине, односно вербално-визуелне када подразумевају и исписану девизу, које амблематским начином представљају врлине, вредности и заслуге, док истовремено њихова присутност на одређеним местима означава предности, права и привилеговани положај њихових носилаца.

²³⁶ О односу Хабзбурговаца према хералдици и о грбовима појединих територијалних јединица унутар Хабзбуршке монархије: М. Göbl, *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Schleinbach : Winkler-Hermaden 2013; о основним терминима хералдике на страницама: 200–204.

²³⁷ Д. М. Ацовић, *н. д.*, 382–383, 386–388.

Након пажљивих описа, у повељама је прецизно елаборирано у којим све ситуацијама и на којим све местима припадници нобилитираног рода имају право да истакну грб. Тако се у племићкој повељи Јована Поповића Текелије наводи:

„Истом ЈОВАНУ ПОПОВИЋУ ТЕКЕЛИЈИ, и путем њега пређепоменути особама, као и наследницима и свим њиховим потомцима оба пола, одлучили смо великодушно да доделимо, допуштајући им, на основу Наше свесне и промишљене одлуке, да од сада унапред, у будућа и вечита времена, носе исто оружје и инсигније племства сходно обичајима осталих истинитих племића из исконских времена поменутога нашег Краљевства угарске и прикључених крајева, и с истим правима, прерогативима, повластицама, слободама и имунитетима које су исти користили и уживали по природном праву или устаљеним обичајима, да се користе и уживају свугде у такмичењима, борбама, копљометима, турнирима, двобојима, мономахијама и осталим племенитим војничким вежбама, као и на печатима, покривачима, драперијама, завесама, прстеновима, заставама, шлемовима, чадорима, зградама и гробницама, уопште у свакој врсти подухвата и похода, као доказ чистога, истинскога, правога и непорецивога племићког наслова, којим желимо и заповедамо да буду именовани, држани и поштовани као обележени и украшени, од стране свих особа независно од статуса, ранга, достојанства, по части и истакнутости, и наређујемо да их носе, да их могу користити и уживати вечно, како они, тако и њихови наследници и потомци оба пола.“²³⁸

Право племића на употребу и уживање грба, један је од елемената који се одразио на визуелну културу Срба у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку. О томе недвосмислено говоре данас познати и сачувани предмети који су, у времену када су израђени, поред различитих употребних функција истовремено били носиоци најдиректније ознаке племићког статуса њихових власника откривајући у којим је доменима осамнаестовековне реалности постојала потреба за демонстрирањем припадности племићком сталежу. Кроз сваки појединачни елемент грба пикторалним средствима су дочараване врлине и заслуге његовог племенитог носиоца на такав начин да се у целини грб поистовећује са његовим носиоцем, његово присуство означава присуство племића, њиме се изражава и оправдава повлашћени статус и врло прецизно мапира положај титулара у целокупној друштвеној хијерархији.

Према допуштењу које се стандардизованим језиком дипломатике наводило у свакој племићкој повељи, грбови су могли и смели бити истицани на грађевинама које су племићи подизали. О здањима XVIII века које подижу племићи Хабзбуршке монархије чији су духовни патрони били карловачки митрополити, данас нема много доступних информација а сама здања су углавном одавно срушена или потпуно запуштена. Доступни подаци ипак говоре у прилог томе да племићи нису пренебрегавали право истицања грба. Грб је био укључен у фасадну декорацију дворца који крајем XVIII века

²³⁸ Љ. Степанов, *н. д.*, 202–203.

подиже Марко Ђурковић Сервијски у Новом Кнежевцу (Турској Кањижи) (Сл. 36.). Истражујући дворце Војводине, Б. Кулић је истакла да: „Прочељем овог здања доминира централни ризалит који излази из равни саме основе грађевине. Ризалит се у кровној зони завршава барокном атиком у којој је у рељефу изведен грб породице Сервијски.“²³⁹ Смештање породичног племићког грба на фасаду а нарочито на просторно посебно истакнут елемент фасадне површине у највишу зону, саму круну здања, представља начин да се невербалним језиком – примарно визуелним путем представи и спозна посебан друштвени статус власника. Дворац у Новом Кнежевцу је грађен као централна зграда већег имања сачињеног од пустара и села у која су насељавани Ђурковићеви подложници. Имајући то у виду, висина на коју је постављен породични грб захтевала је од сваког подложника да подигне поглед не би ли га сагледао, чиме је акцентована готово непремостива разлика између његовог положаја у друштвеној хијерархији и положаја грбом симболички заступљеног Марка Ђурковића од Сервијски.

У другом случају идеја о повезивању грађевинских подухвата са племићким идентитетом власника уткана је наизглед неприметно у сваки основни елемент целокупне грађевине. Реч је о каштелу Јована Бранковића који је био подигнут у Сомборском шанцу. О овој појави сазнало се када је у XIX веку на месту старог двора капетана Јанка грађена зграда Жупаније. Један од радозналих Сомбораца је тим поводом забележио како је, приликом зидања западног дела Градске куће, гледао и држао у рукама опеке са потписом *Comes Joannes Brankovich* извађене са разваљених делова старог здања. Поред тога, посведочено је да се и почетком XX века, приликом копања у дворишту Градске куће, наилазило на широке темеље Бранковићевог каштела са јаким и здравим опекама димензија 36 x 17 x 18 cm на којима су се распознавали иницијали *C[omes] J[oa]nnes B[r]ankovich*.²⁴⁰ Податак о томе да ли је фасаду сомборског каштела красио и грофовски грб Бранковића није познат. С обзиром на чињеницу да о правном преносу грофовске титуле са Ђорђа Бранковића на Јована Липовца до данас не постоје докази, вероватније је да грофовски грб није ни могао нити смео бити експлицитно укључен у јавну слику овог капетана Сомборског шанца. Градећи темељ свог каштела опекама на којима су иницијали *C. J. B.* и паралелно мудро изостављајући грофовску титулу при званичним писаним обраћањима бечком Двору, Јован Бранковић је заправо вешто успевао да не угрози грофовски статус који је схватао као темељ сопственог идентитета.

Током XVIII века племићи су уживали и своје право на употребу грба у виду печата. Хералдички печати су од почетка века примењивани приликом овере уговора и званичних докумената. Печатним отисцима грбова у воску племићи су изражавали сагласност са оним што је у тексту документа било наведено а што је по правилу бивало праћено и потписом. Тако је 1. новембра 1756. год. састављен документ који прецизира *Погодбу о арендирању Кулпина* коју браћа Стратимировић „бутуре продају у аренду“ на десет година за суму од 3.000 форинти барону Брњаковићу. Сагласност са текстом погодбе изразили су Иван и Тома Стратимировић – печатима и својеручним потписима те њихови синови односно синовци Данило Томин и Иван Николин уз чија имена је

²³⁹ Б. Кулић, *Дворци и летњиковци Војводине*, Нови Сад : Платонеум 2015, [друго издање] 221.

²⁴⁰ Stepanović, *Plemićke porodice u Somboru do kraja XVIII veka*, 49.

наведен знак „†”.²⁴¹ Осим званичних докумената, писана су и пословна писма, врло популарна у првој половини XVIII века, док је са протоком деценија постепено усвајана и пракса размене личних ставова, мишљења па и осећања писаним путем, према којој се ова епоха уопште сматра веком приватне преписке. Писма су писана на посебном папиру званом „поштански папир” који се тада продавао у трговинама мешовитом робом, док коверте нису постојале. Писало се на једној страни папира, који се потом савијао. На спољашњој страни се исписивала адреса и стављао печатни отисак у воску, који се у ту сврху користи већ у првим деценијама XVIII века, али није био обавезна појава.²⁴² На овај начин конципирано је неколико писама којима се угледни пуковник Атанасије Рашковић средином XVIII века обраћао митрополиту Павлу Ненадовићу (Сл. 37.). Познато је и да су осим хералдичких печата у употреби били и они нешто једноставније амблематске или симболографске форме.²⁴³ Писмо којим 10. јануара 1797. год. Павле Чарнојевић од Маче (*ordinarius indicialium*) моли митрополита Стратимировића да му код Димитрија Анастасијевића племенитог Сабова исходи зајам, представља још један пример стандардне форме осамнаестовековног писаног изражавања. Текст је писан латинским језиком, писмо није подразумевало коверту а изнад исписане адресе Павле Чарнојевић је у воску отиснуо свој хералдички печат.²⁴⁴ Пажљивим посматрањем уочава се да овај печат подразумева два грба. На левој страни печата је стари грб Чарнојевића какав се среће у Илирском грбовнику, док је на десној страни грб који је 1720. год. Карло VI доделио Михајлу Чарнојевићу (Сл. 38.).

У оквирима амблематизирајућег барокног културног модела племићки грб је могао бити уклопљен и у вербално-визуелну амблематизирајућу структуру. У српској култури XVIII века пример за то налази се на почетку књиге *Краткоке ввведение в историју происхождения славно-српског народа* коју је написао и 1765. год. објавио Павле Јулинац. Иза насловног листа следи страница са посветним текстом:

„Високородному
Сиа Императорскаго величества
Самодержице Всеросијској
Лаиб-Гвардији Измаиловскаго Полку
Господину
КАПИТАНУ
и уејиздов Футошкаго и Ши-
мандскаго земледержателју
его високородију
Господину
СИМЕОНУ ЧАРНОЕВИЧУ

²⁴¹ Ђ. Стратимировић, „Богић Стратимировић, пуномоћник народа херцеговачког при царском двору у Бечу године 1737-1739” у: *Летопис Матице српске*, А. Хаџић (ур.), књига 184, свеска 4, Нови Сад 1895, 163–164.

²⁴² АСАНУК Б к15 1751 89; ПРИЛОГ БР. 1 на стр. 177–178, и ПРИЛОГ БР. 2 на стр. 179;

²⁴³ М. Тимотијевић, „У освит новог доба” у: *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*, З. Хамовић (ур.), Београд: Сlio 2011, 260.

²⁴⁴ АСАНУК „Б” к12-1797-43.

От Маче,
Милостивејишему Государју моему.“²⁴⁵

Предговор књиге доноси похвални текст о Симеону Чарнојевићу од Маче који је, како то посветни лист открива, био Јулинчев патрон. На наредних шест страна синтагме „ВАШЕ ВИСОКОРОДИЕ“ и „ФАМИЛИЕ ЧЕРНОЕВИЧ“ су нарочито истакнуте словима већим него што је остатак текста. Лист са амблематизирајућом структуром следи након насловног а пре посветног листа. Подразумева три основна елемента амблематске структуре наслов (inscriptio): Insignia Csernoevicsiana / Герб Черноевичев; пиктограм (imago) који представља овални медаљон са грбом Чарнојевића према Илирском грбовнику; пропратне стихове (subscriptio)²⁴⁶: Gloria Csarnogorae Graecorum prodita marte Claurescit Russo nobilis orbe sago / Произведен марсом греков верх черногорцов слави следује за прехрабрим марсом Росијској држави (Сл. 39.). Овако конципирана књига која слави историју *славено-српског* народа започиње амблемом који у ту славну историју уписује личност којој је посвећена доприносећи тако њеном угледу. Јулинчева књига припада стратуму списа чија идејна основа је сродна генеалошким документима, јер су списи историјске тематике били једно од важних упоришта изградње и репрезентације племићког статуса.

Породица Чарнојевић од Маче је у репрезентовање свог племићког статуса укључила и један графички лист који се састоји искључиво од приказа грбова. Крајем XVIII века бакрорезац Себастијан Целер (Sebastian Zeller) пореклом из Пожуна, изадио је за породицу Чарнојевић лист који носи наслов Инсигније фамилије Чарнојевић. Представа се састоји од барокно рокајног оквира са завијуцима који у врху формирају поље у коме је натпис INSIGNIA FAMILIAE CSERNOVICSIANAЕ. У средишту листа један поред другог представљени су грб Чарнојевића из Илирског грбовника на којем је у хералдичком штиту представљен двоглави орао док је испод натпис: NIGROMONTENSE. Са десне посматрачеве стране је грб Чарнојевића према повељи додељеној 1720. год. где је у хералдичком штиту медаљон са хусаром који на сабљи носи одсечену турску главу. Испод је натпис који објашњава порекло грба: HUNGARICUM. У доњем делу графичког листа, у проширењу декоративног оквира је натпис: GLORIA CSERNAGORUM NIGRO DE MONTE VOCATA SLAVORVM POPULO SPLENDOR IN ORBE MANET. У доњем углу на десној страни је сигнатура бакроресца која указује на његово порекло: Se. Zeller Sc. Posonii.²⁴⁷

Градећи идентитет и подешавајући сопствену јавну представу улози духовних пастира и световних предводника српске етнице, високи јерарси Карловачке митрополије нису се одрицали свог стеченог племићког статуса. Године 1757. настао је *Свечани поздрав Мојсеју Путнику* у коме се на неколико места истиче племићки статус

²⁴⁵ П. Јулинац, *Краткоє Введение в историју происхождения славено-српског народа*, Венеција 1765, увод без пагинације.

²⁴⁶ Детаљније о барокној амблематици у: М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад : Матица српска 1996, 209–224.

²⁴⁷ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства 2006, 381.

главног протагонисте. Реч је о делу Захарије Орфелина које је начињено као илустровани панегирик посвећен новоустоличеном бачком епископу Мојсеју Путнику. Орфелин је ово дело замислио као потпуну тријумфалну инсценацију Путниковог посвећења која је била и остала само нацрт за спектакл. Стапајући знања из књижевности, ликовних уметности, калиграфије, сценског дизајна и музике Орфелинов *Свечани поздрав* је једно, у идејном смислу, мултимедијално дело.²⁴⁸ На племићки статус Мојсеја Путника Орфелин је јасно указао већ на насловној страни овог панегирика која се састоји из два дела (Сл. 40.). Једну трећину странице, у горњем делу, заузимају три портрета у картушима. На левој страни је портрет Марије Терезије која је означена као угарска краљица, док је са десне стране приказан њен супруг Франц I означен као император римски. У средишту, између картуша са портретима владарског пара, Орфелин је извео портрет тадашњег митрополита Павла Ненадовића. Уз сваки од портрета исписана је и улога представљене личности при избору новог владике: хабзбуршки владари дају своје одобрење и овлашћење док митрополит даје свој благослов. Испод картуша са портретима Орфелин је извео „магични квадрат“ који заузима преостале две трећине насловне странице. Тај словни лавиринт сачињавају колоне појединачних слова која, када се читају из различитих праваца, увек дају исти поздрав новом епископу „*Мојсеју племенитому фон Путник епископу бачкому многаја лета*“.²⁴⁹ У политичким околностима какве доминирају унутар Хабзбуршке монархије у XVIII веку где су положаји прелата католичке цркве обавезно резервисани за припаднике аристократских породица, истицање племићког порекла новоизабраног православног епископа може бити схваћено као сасвим разумљиво па чак и очекивано.

Припадност епископа Мојсеја Путника племству Хабзбуршке монархије истакнута је и на страници *Свечаног поздрава* која приказује Лавиринт са градом (Сл. 41.). То је прва илустрована страница панегирика после насловне и има улогу ликовног и текстуалног увода. Анализирајући ову страницу Ј. Тодоровић истиче да у *Свечаном поздраву* често није лако јасно разграничити текст који је визуелно упечатљив од ликовних представа које су изразито наративне. С тим у складу ова страница се само условно може поделити на делове који садрже текст и оне који су на пола пута између текста и слике – главни иницијал и Лавиринт са градом. Велики, веома сложени иницијал који заузима целу висину странице најрепрезентативнији је од свих иницијала у овом рукопису и представља врхунац раскошне Орфелинове калиграфске вештине којом је исписан текст. Из овог раскошно украшеног иницијала не чита се само Орфелинова несумњива калиграфска виртуозност него и хералдички знамени којима је

²⁴⁸ *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, фототипско издање, Ј. Тодоровић (пр.), Нови Сад : Платонеум : Матица српска : Беседа 2014; Ј. Тодоровић, *Свечани поздрав Мојсеју Путнику Захарије Орфелина [Zaharija Orfelin's Festive Greeting to Mojselj Putnik]*, Нови Сад : Платонеум : Матица српска : Беседа 2014, 7; О музичким аспектима *Свечаног поздрава Мојсеју Путнику*: Д. Петровић, „Музика у Орфелиновом делу 'Поздрав Мојсеју Путнику'“ у: *Српска графика XVIII века*, зборник радова, Д. Давидов (ур.), Београд 1986, 175–192.

²⁴⁹ Ј. Тодоровић, *Свечани поздрав Мојсеју Путнику Захарије Орфелина [Zaharija Orfelin's Festive Greeting to Mojselj Putnik]*, 15, 19, 21, 63, 65, 67, 69; О магичном квадрату као једном облику портрета: Ј. Тодоровић, *Ентитет у сенци : мапирање моћи и државни спектакл у Карловачкој митрополији*, нарочито: 23–104. К. Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690–1790)*, Нови Сад : Платонеум 2013, 68–71;

указана почаст политичком телу новог епископа.²⁵⁰ У горњој трећини иницијала представљен је раскошни орао са круном који у канцама држи епископску штаку и крст. Оваква представа орла је суштина, сажета верзија званичног грба Митрополије како је он 1741. год. приказан у *Стематологији* Христофора Цефаровића и Томаса Месмера. Након призора владичанске моћи следи племићки грб породице Путник који је приказан у самом средишту иницијала. Племенито порекло Мојсеја Путника, у спреси са орлом изнад његовог грба говори о дугој традицији његове породице у Карловачкој митрополији. Породични грб Путника који приказује хусара на пропетом коњу са заставом и уздигнутом сабљом у руци, Орфелин представља према повељи додељеној 1736. год. Са леве стране породичног племићког грба представљен је змај раширених крила и отворених чељусти који овде, попут змајева чувара Златног руна, персонификује будност – једну од најнеопходнијих отуд и најпожељнијих врлина православних јерарха у Хабзбуршкој монархији. Са десне стране уз грб Путника представљена је нага мушка фигура делимично покривена велом како седи на једној од витица иницијала. Најсмисленије делује ову фигуру тумачити као персонификацију освешћења или врлине уопште која је присутна у новоизабраном епископу. У доњем делу иницијала приказана су још два орла као знамени поноса и племенитог порекла Мојсеја Путника.²⁵¹ Још једном је у *Свечаном поздраву* истакнут племићки статус Мојсеја Путника. На једној од страница Орфелин је пером извео портрет будућег епископа (Сл. 42.) у виду допојасне фигуре смештене у раскошни барокно-рокајни оквир. Дуж унутрашњег руба оквира портретне представе исписан је запис који гласи: „Пречестнешей Особито племенитий Господин Мойсей Путниковичъ ст. Николаевския Карл. Цркве архимандритъ и арх. М. Конзист. Советникъ“.²⁵² Испод Путникове фигуре, а у склопу раскошног оквира Орфелин је представио картуш у чије је средиште кружног поља поново постављен племићки грб породице Путник (Сл. 43.).

Митрополиту Павлу Ненадовићу су племићки лист и угарска грбовница додељени 11. маја 1758. год. Три месеца након овог догађаја, у августу 1758. год., бакрорезац Јакоб Шмуцер (Jacob Schmutzer) је за њега у Бечу израдио лист *Св. Ана са Богородицом*. У средишњем делу композиције допојасно је приказана Св. Ана како придржава малу Богородицу која стоји на столу. Изнад овог призора представљено је *Крунисање Богородице* смештено у издужени барокни картуш док су са стране у шест барокних медаљона смештене сцене из живота Св. Јоакима и Ане, међу којима су *Рођење Богородице* и *Успење*. У доњем делу овог бакрореза на средини је ведућа манастира Св. Ане код Великих Бастаја. У медаљону на левој страни представљен је грб Карловачке митрополије док је, као пандан, на десној страни новододељени племићки грб породице митрополита Павла Ненадовића,²⁵³ чиме је недвосмислено истакнут новостечени племићки статус који је доприносио митрополитовом општем угледу и ауторитету.

²⁵⁰ Ј. Тодоровић, *Свечани поздрав Мојсеју Путнику Захарије Орфелина [Zaharija Orfelin's Festive Greeting to Mojsej Putnik]*, 71, 73.

²⁵¹ Исто, 73, 77.

²⁵² Према: О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 228.

²⁵³ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, 357-358.

Будимски бакрорезац Јохан Филип Биндер (Johann Philipp Binder) извео је један графички портрет митрополита Павла Ненадовића према цртежу Теодора Крачуна, што је познато на основу записа на самој гравири. У доњем левом углу утравирано је „Теодор Крачун нарисао“, а са десне стране стоји „Binder Sc. Budaе“, док је у средишњем делу наведено „Иждивенијем Јереја Василија Протића“ који је био поручилац. Павле Ненадовић је представљен одевен у митрополијски орнат са пана камилавком на глави како у десној руци држи архијерејску штаку док левом указује на напрсни крст.²⁵⁴ Концепција овог бакрореза одређена је у идејном и формалном смислу његовом меморијском намером. Најпре, портрет митрополита Ненадовића постављен је у овални медаљон који је позната меморијска форма стратегије вечности, присутна у античким представама апотеоза, средњовековним хришћанским представама вазнесења као и нововековним комеморативним споменицима. С тим у складу, митрополит је представљен до испод појаса у полупрофилу, у пуној барокној церемонијалности што, према М. Тимотијевићу, у време његовог настанка већ није било уобичајено за овај тип графичког портрета. Овал са митрополитовим портретом смештен је на постамент који је био саставни део симболичне архитектонске апаратуре, намењен одавању почести, истицању и величању изабраних. Помоћу постамент портретисани је био уздизан изнад времена земаљске пролазности и увођен у непролазно време вечног сећања. Истовремено, постамент има илустративну улогу јер се на њега постављају визуелне и вербалне поруке намењене посматрачима. На гравири са ликом митрополита Ненадовића вербална порука изведена на постаменту има биографско-епитафски карактер: „Павел Ненадо(вић) архиепископ и митрополит Карловач(ки) и их Цеса(ро) крал(евских) Величанст(ва) Тајни Советник. Рожден у Унгарији в Буди: лет: 1701. во = архиеп(ископа) произведен: 1749: Представ(исја) в 1768. а(в)г(ус)та: 15.“ У средини текста представљена је композитна форма у виду два рокајна картуша у оквиру којих су изгравирани грбови – на левој страни је грб Карловачке митрополије док је у картушу са десне стране породични племићки грб Ненадовића.²⁵⁵

Међу високом јерархијом Карловачке митрополије породични племићки грбови извођени су и на предметима сакралне функције. Епископи су током XVIII века званично употребљавали различите грбове, у неким случајевима композитне попут грба на бакрорезу са представом митрополита Ненадовића, уносећи у њих и елементе своје породичне хералдике. Ова пракса је укинута 1777. год. када су на захтев Марије Терезије епархијски грбови строго стандардизовани и одвојени од породичних племићких грбова.²⁵⁶ Године 1772. начињена је епископска штака од слоноваче за тадашњег

²⁵⁴ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 225; О односу овог бакрореза са Крачуновим сликаним портретима митрополита Ненадовића: О. Микић, „Графички портрети Срба XVIII века као предлошци за уљане портрете“ у: *Српска графика XVIII века*, зборник радова, Д. Давидов (ур.), 49–54. Нови поглед о односу Крачунових сликаних портрета наспрам бакрорезне представе митрополита Ненадовића у: М. Тимотијевић, *Теодор Крачун*, 284–289.

²⁵⁵ М. Тимотијевић, *Теодор Крачун*, 2019, 289–290.

²⁵⁶ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 219; О формирању грба Пакрачко-славонске епархије и његовим амблематским и хералдичким елементима: А. Кучековић, „Ерхијерејски трон епископа пакрачко-славонског Кирила Живковића из 1787. године – реконструкција сликаног програма“ у: *Саопштења*, бр. XLVIII–2016, Београд : Републички завод за заштиту споменика културе Београд 2016, 160–168.

темишварског епископа и потоњег митрополита Викентија Јовановића-Видака. На аверсу главе овог жезла угравирани су грбови Темишварске епархије и племићки грб који је породици епископа Јовановића додељен 1762. год. док је на реверсу изведен посветни текст. Вероватно десетак година касније начињена је епископска штака од слоноваче за Јосифа Јовановића-Шакабенту (Сл. 44.) као епископа пакрачко-славонског (1781.-1784.), потоњег епископа бачког, потом и вршачког. И у овом случају на глави жезла су изведени грбови Пакрачко-славонске епархије и породични племићки грб Јовановића-Шакабенте.²⁵⁷ Оваква пракса указује и на прилагођавање православних јерарха начелима изградње јавне представе католичких прелата из круга аристократа.

Грбови су приказивани и на портретима племића сликаним током XVIII века. Ови врло пажљиво осмишљени визуелни ентитети су имали посебно важну улогу у заступању врлина и вредности са којима су се племићи поистовећивали и стога им припада посебно место у визуелној репрезентацији целокупног племићког staleжа. Поред основних значења друштвеног статуса, припадности племству и територијалности, која потичу из средњовековног феудалног друштвеног поретка, грб је у нововековној култури и симбол славне породичне историје и сублимације генеалогске слике којом се оправдава и истовремено утврђује друштвени статус. Постављен уз портрет, грб је уздизао портретисаног на ниво виши од уобичајеног дајући му кредибилитет – пре свега историјски и територијални. Тако је било могуће да међу карловачком јерархијом грбови буду коришћени и као концептуални портрети, у функцији замене директног представљања архијерејског лика.²⁵⁸ Српска култура XVIII века изнедрила је неколико до данас сачуваних портрета са представом племићког грба. Позната су најмање три портрета на којима је уз представу грофа Георгија Бранковића насликан и његов грофовски грб. Чувају се у Народном музеју у Вршцу, Музеју Српске Православне Цркве (Сл. 45.) и у Народном музеју у Београду.²⁵⁹ Реч је о делима непознатих портретиста XVIII века, мада се портрет из Народног музеја датије у период око 1800. год. Изразито висок степен њихове сличности недвосмислено говори да су настали према једном узору. Сва три портрета подразумевају сликани овални медаљон у оквиру кога је у благом полу-профилу допојасно представљен гроф Бранковић дуге седе браде и гологлав. На вршачком као и на портрету из београдског Народног музеја круна са хермелинским крзном насликана је у врху односно на оквиру овалног медаљона, док је на оном из Патријаршије таква круна представљена у другом плану, поред грофове фигуре. У сва три случаја на оквиру медаљона је изведен натпис на латинском језику: *Georgius Brankovics Serviae et Rasciae despotes obiit Egraei 9 dec. 1711.* Испод медаљона, у средишњим деловима портрета, сликан је грофовски грб окружен исписаним Бранковићевим титулама – на српском језику са леве, док је са десне стране превод на латински. На београдским портретима грб је изведен двобојно –

²⁵⁷ Д. М. Ацовић, *н. д.*, 316, 318.

²⁵⁸ К. Васић, К. Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690–1790)*, 77–78.

²⁵⁹ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 110–111; Инвентарска књига МСПЦ БГ бр.1, (инв. бр. 3892), 425; Н. Кусовац, *Српско сликарство XVIII и XIX века*, каталог збирке Народног музеја, Београд 1987, 188. Р. Рашајски, „Галерија слика у банатској епархији у Вршцу и манастиру Месићу“ у: *Рад војвођанских музеја*, 2, Нови Сад 1953, 278, бр.3;

комбинацијом златне и валера браон боје док је на вршачком портрету представљен у потпуним бојама. Натпис са леве стране грба чита се: „*Георгиј Бранкович Бжиеју Милостију всјем Илиричким Тракијским и иним Восточним Северним областем Прадједного О...тва наслједниј Деспот вишиној и нижно Миссиј Херцег и Велики кнјаз стои Римскои Област јакожде же Держави Стаго Сави и Чернија Гори Дедич... гдар Херцеговски Сремски и Иоанополски Оу(га)рскога кралјевства и странама их Граф и пр:*“ Праћен оваквим натписом грб на Бранковићевим портретима недвосмислено има улогу заступника и оправдања претензија портретисаног. Међутим, утврђено је да су сва три портрета настала постхумно с чим у вези је њихово дубље симболичко значење. Реч је о идеализованој барокној конструкцији рађеној према узору на сличне портрете накнадно сликане за владарске портретске галерије. Заточењем грофа Бранковића, историјске околности су распршиле наде у обнављање српског царства због чега је његов портрет остао усамљени пример барокне државотворне политичке утопије.²⁶⁰

Као симбол новостеченог привилегованог друштвеног статуса грб је насликан на још најмање три данас позната племићка портрета. У 1716. год.²⁶¹ датује се портрет Јована Поповића Текелије (Сл. 13.) на којем су изнад племићког породичног грба исписани иницијали портретисаног. У средину XVIII века датован је портрет Владислава Фехерварија, последњег обервојводе коморанских шајкаша, на којем је у горњем делу са десне стране насликан племићки грб испод кога је запис: *EFFIGIES / Domini Perillustris ac Generosi Ladislai Fehirvary / Militiae Nationalis Comaromiensis Csaikistarum / Emeriti Obervaivodae Annorum 53.* На портрету Коморанца Георгија Станковића грб је насликан уз горњи угао са десне стране док је испод њега натпис: *rennovirt anno 1771.* Натпис се односи на годину када је портретисаном обновљено племство са предикатом „од Пиве“.²⁶²

Српска култура XVIII века у Хабзбуршкој монархији познавала је обичај израде породичних племићких грбова на тканини од чисте свиле. Овакви грбови су ручно сликани и бојани у пуном колориту а намена им је била да буду истакнути уз одар преминулог племића. Сачувано је неколико таквих грбова-осмртница: грб Петра Георгијевића од Ападије (Сл. 46.) који је преминуо 1831. год., као и онај израђен 1859. год. поводом смрти Петровог двадесетосмогодишњег сина Димитрија Георгијевића, затим из 1879. год. грб осликан воденим бојама на сатен свили поводом смрти Николе Бибића од Јенопоља. Сачуван је и грб-осмртница настао поводом смрти неког од чланова породице Текелија, на којем је темперама на свили у живим бојама изведен племићки грб Текелија испод кога је натпис на мађарском језику.²⁶³ Са оваквом праксом је у вези и портрет *Саве Текелије на одру* (Сл. 47.), рад Николе Алексића. Овај за сада једини познати посмртни портрет племића у српској култури, пружа драгоцене податке за целовито

²⁶⁰ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 264; упореди: М. Костић, „Портрети грофа Георгија Бранковића“ у: *ЗНМ*, XXI-2, Београд 2014, 137–162;

²⁶¹ Б. Кулић, *Уметност XVIII века у колекцији Галерије Матице српске*, каталог изложбе, Београд: САНУ : Нови Сад: Галерија Матице српске 2013, 136–137.

²⁶² О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 187–188; 195, 202;

²⁶³ *Српска црквена уметност у Румунији. Истраживања и конзервација*, Д. Королија Црквењаков (ур.), Нови Сад : Галерија Матице српске 2017, кат. бр. 45, 78.

сагледавање визуелне репрезентације племства. Текелија је представљен на одру око којег гори осам свећа у уским високим свећњацима. У првом плану, у средишњој зони између два пара свећа представљен је на свили осликан грб породице Текелија испод кога је наведена пуна титула преминулог. Уз одар је представљен калпак оперважен крзном који је припадао Текелији док је поред њега, уз леви угао платна, насликана урна. Преко ногу преминулог пада танка готово провидна тканина сликана браонкастим тоном док је позадина у потпуној тами. Након опела и погребља племића, његов грб је могао бити, по последњи пут, овековечен у камену на надгробној плочи или споменику као што је то било у случају војводе Јована Монастерлије у манастиру Шишатовцу или Дамјана Рогулића, преминулог 1827. год., чија је надгробна плоча сада узидана у јужну фасаду католикона Новог Хопова (Сл. 48.).²⁶⁴

²⁶⁴ Породица Рогулић стиче угарско племство повељом краља Франца I издатом у Бечу 14.10.1796. год. Племство је додељено за заслуге у гушењу куге у Срему Лазару Рогулићу и његовој браћи Дамјану, Теодору и Атанасију као и Лазаровој деци Димитрију и Пулхерији. I. Војничкић, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, 159.

Идеал животног устројства

Група елитних породица на челу са карловачким митрополитима саставни је део групе племства по повељи – сталежа новог племства које формирају и уређују хабзбуршки владари. Највећи број нобилитација током XVIII века без сумње је додељен личностима које су се определиле за војни позив. Међутим, неретко су ти храбри милитари потицали из имућних трговачких породица, тако да се највећи проценат нобилитираних личности бавио трговином или је био везан за то занимање у различитим облицима и опсезима. Трговци су, из већ сагледаних разлога, до нобилитација неретко долазили комбинујући своје уносно занимање са заузимањем управних положаја у административном систему државе. Пре него што им је додељена племићка повеља, чиме су званично убрајане у трећи сталеж (*nobiles*), трговачке, чиновничке и војничке породице су могле припадати четвртој феудалној сталежу Хабзбуршке монархије који су сачињавали становници са грађанским правима. Међутим, то није било обавезно нити уобичајено. Најчешће, реч је о породицама које су се пре нобилитирања убрајале у народ – категорију која није схватана као државни сталеж у смислу политичких права.

Грађанин или буржуј (или *Bürger*) био је у строгом значењу речи становник града који је уживао извесна права и повластице. Припадност овој статусној категорији заснивала се на праву које се стицало рођењем или на основу дугогодишњег сталног боравка у граду. Почивала је на поседовању извесног минимума богатства што је обично значило куће или неке друге некретнине у граду. Тако је у Паризу током XVIII века буржујем сматран свако ко је у овом граду провео годину и један дан, ко није био запослен као кућна послуга, ко није живео у изнајмљеним становима и ко је плаћао порез. Тако схваћено, грађанство је заузимало широк простор унутар друштвене пирамиде и у основи је формирано од слоја обогаћених трговаца и спретних, добро организованих занатлија прикључујући ту и друге људе од струке на територији целог европског континента,²⁶⁵ укључујући и припаднике српске етнице који су живели у Хабзбуршкој монархији.

Уобличење грађанског сталежа везано је за простор града. Положај урбаних насеља у Хабзбуршкој монархији био је различит, па тако ни права али ни обавезе грађанског сталежа нису били свуда једнаки. Варош (*oppidium*) је од надлежних спахија и жупаније добијала право на одржавање годишњих вашара док су најповољнији статус имали слободни краљевски градови који су, на основу владарске привилегије, били подређени само централној дворској власти. Сваки слободни краљевски град је имао магистрат а он је заједно са грађанством стицао племићки статус. Положај појединаца у слободним краљевским градовима био је уређен статутима које је потврђивао владар.

²⁶⁵ С. Џ. Амеланг, „Буржуј“ у: *Ликови барока*, 370.

Становништво градова и вароши чинили су трговци, занатлије, чиновници, сељаци, укућани, као и људи разних других занимања. Афирмишући се као економски чинилац у држави чији је целокупан правно-политички систем почивао на повластицама, грађанство је настојало да и оно стекне привилегије које ће му поред економског опстанка и даљег напретка обезбедити и политички положај који би му донео правну сигурност, што се исказивало читавим низом слобода и права ускраћених најширим слојевима друштва. Због тога је од четрдесетих година XVIII века главна брига трговачког и занатлијског сталежа постало стицање грађанских права или преко привилегија или уговорима. Право грађанства се стицало личним врлинама и заслугама, на основу поднете молбе о којој је одлучивао магистрат, о чему је издавао посебно писмо (*Bürgerbrief*) попут неке врсте дипломе. На основу стеченог права грађанства појединац је био ослобађан војне службе и стицао је право на потпуну слободу у обављању своје професије, право откупљивања од општинског кулука и право директне жалбе Генералној команди. Грађанска права уживали су трговци и занатлије, чиновници у државној и варошкој служби, људи са вишим квалификацијама – лекари, професори, адвокати, затим виши властелински чиновници – регенти, директори, префекти, фискали и провизори. Најугледнији међу грађанима Хабзбуршке монархије били су *officiales at honoratiores* – државни, жупанијски и варошки чиновници, који су сматрани за велику господу, а уз њих и људи највиших формалних квалификација, виши чиновници властелинстава – који за разлику од трговаца и занатлија нису плаћали таксу за потврду грађанских права. Овај круг личности формирао је неаристократску елиту, о каквој се говори већ у Европи XVII века,²⁶⁶ а која се у српској култури јасније одредила након 1690. год.

Грађански сталеж је у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку представљао групу из које су регрутовани нови племићи. При томе је укљученост у административни државни систем већ представљала одређени помак који се наслућује у чињеници да је потврда грађанских права за *officiales at honoratiores* била подразумевана. У Хабзбуршкој монархији, као и у већини других држава, чиновници су у XVIII веку чинили групацију која се није могла у потпуности поистоветити са тадашњим грађанством. Иако су чиновници углавном потицали из вишег стратума грађанства, они су се стицањем племићког статуса дистанцирали од грађанства као групе свог порекла, али не у потпуности. Нобилитацијама су, са једне стране, бивали рушени мостови који су их повезивали са грађанством али, са друге стране, саме нобилитације их нису доводиле до праве и потпуне интеграције у племићки сталеж. Као резултат тога, државни службеници су често формирали неку врсту међу-реда који није припадао ниједном нивоу друштвене хијерархије. Њихова консолидација у квази-сталеж са специфичним карактеристикама постала је нужна како би се очувао њихов друштвени *status quo*. Стога

²⁶⁶ А. Форишковић, „Грађански сталеж код Срба у Угарској“ у: *Историја српског народа*, IV/1, Гавриловић, С. (ур.), Београд : Српска књижевна задруга 1986, 294–305; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3 (*Од Темишварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861*), Нови Сад : Матица српска, 1990. 103–106; О структури становништва у Карловцима током XVIII века: К. Петровић, „Порекло, економско стање и занимање карловачког становништва у XVIII веку“ у: *Рад војвођанских музеја*, 4, Нови Сад: Војвођански музеј, 1955, 168–181.

су они најпре морали тражити начин да себи као друштвену групу којој трајно припадају осигурају положај у државној администрацији. Отуда је каријера чиновника била заправо једина професионална перспектива чланова породица државних службеника, а уједно, то је био предуслов и једина могућност њихове друштвене репродукције. Како би задржали статус који су постигли очеви, синови су се морали позиционирати у исти, ако не и виши, ранг државне администрације. Због тога им је приликом именовања на положај била неопходна одређена предност која се остваривала њиховим племићким статусом. За групе виших државних службеника нобилитација није имала само симболичну већ и конкретну друштвену функцију. Стицање племства је истицало чиновнике као личности које су путем изузетних заслуга демонстрирале лојалан однос према владару и тиме себи као награду обезбедиле статус владарској кући посебно посвећених и поузданих поданика. Са доделом племства чиновници су стицали јасне спољашње ознаке којима су били одвојени од друштвених група удаљених од сфере управљања, које стога више нису припадале њиховом друштвеном окружењу. Због тога је за нобилитиране државне службенике племићки статус добијао ново, не мање важно, значење при њиховом репозиционирању у друштвеној хијерархији. Племство за њих није представљало знак припадности старој елити али је омогућавало дистанцирање од полазне групе грађанства и означавало припадност новој елити административних професионалаца са одређеном политичком компетенцијом односно близином трону владара.²⁶⁷ Отуда је у стриктно хијерархизованом друштву Хабзбуршке монархије стицање племићког статуса представљало крајњи циљ мноштва припадника грађанства до ког се стизало кроз све разгранатији административни систем државе.

Начин живота и хабитус милитара и имућних трговаца укључених на различите начине у административни систем Хабзбуршке монархије, као и високих православних јерарха који су већ и као етнарси били у сталном контакту са бечким Двором, усмерен је ка потврђивању задобијеног статуса госпде али истовремено и ка остварењу врховне тежње преласка односно потпуног инкорпорирања у племићки сталеж. Најпре су они најпродорнији и најимућнији међу „почтенородним“ грађанством свој живот уподобљавали укључењу у ред култивисаних, госпду. То је превасходно значило превазићи простоту сеоског становништва, односно, постати део неаристократске грађанске елите и приближити се племству у што већој мери, што је био општи императив целокупне нововековне грађанске класе у Хабзбуршкој монархији али и ширим европским оквирима.²⁶⁸ На том путу успона у друштвеној хијерархији грађанство је све своје економске активности расподелило између производње и потрошње, бавећи се њима више и марљивије него остали друштвени сталежи, јер му је то омогућавало његово богатство. Ипак, економска активност којој је ово грађанство највише тежило било је одсуство сваке активности, пасивност, живот од ренте. Живети од улагања у државне дугове, од хипотека на некретнине, па чак и од деоница и обвезница за богатог грађанина је значило располагати најбољим средствима за опонашање животног стила аристократије. Међутим, када је реч о потрошњи грађанство

²⁶⁷ K. Margreiter, *Konzept und Bedeutung des Adels im Absolutismus*, 170.

²⁶⁸ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 114, 118.

ни најмање није било пасивно у својој улози конзумента све разноврсније робе. Управо припадници грађанске елите троше велике количине новца како би побољшали своје непосредно окружење, најпре простор у коме живе. Грађанство користи издржљивији материјал за изградњу кућа, а преферирају се и додатне погодности као што је уградња стакала на прозоре. Тако саграђен, безбеднији и боље осветљен, дом се опрема са све више предмета: квалитетнијег намештаја, одеће, декоративних елемената, књига, слика што је бивало праћено бесконачним протоком разних других ствари начињених тако да грађанство буде окружено удобношћу кад год није било могуће приуштити потпуни луксуз.²⁶⁹ Након афирмације у кругу грађанске елите крајњи циљ је био за корак ближи што је веома јасно исказано још вишим степеном подражавања животног стила племства.

Расправа о племству која је вођена током XVI и XVII века односила се на питање да ли је врлина природна датост или се стиче индивидуално, али се није доводило у питање присуство врлине у племству. Један од списа који је потпуно у духу ове расправе је већ поменута Кастиљонеова *Књига о дворанину* која је, сажимајући одјеке средњовековног идеала витештва, класичних врлина као и оновремених хуманистичких аспирација, убрзо постала врло популарна међу културном елитом и стекла статус приручника за дворски свет. Срж из које се образује личност Кастиљонеовог идеалног дворанина је дражесност (*grazia*) чије је значење одређено на почетку књиге када један од протагониста, Конте Каноса, изговара:

„Међутим, будући да сам увелико размишљао како се ова дражесност стиче, и остављајући по страни оне који су је од звезда добили на дар, ја сам открио заиста опште правило које, мени се чини може се применити више него било које друго на све људске поступке и казивања. Заправо, реч је да се по сваку цену треба клонити извештачености, као од неког оштрог и опасног шкоља, и да поменемо, можда, једну нову реч, да у свему поступамо с неком врстом нехаја који прикрива и показује да је оно што је урађено и речено, такорећи, учињено без већег размишљања. Верујем да дражесност у великој мери потиче из овога, јер свима је познато колико је тешко на савршен начин постићи нешто необично, због чега лакоћа у томе изазива највеће дивљење.“ (Књига I, XXVI)²⁷⁰

Кастиљонеов идеални дворанин неупитно је припадник племићког сталежа. Поступак описа његове личности заснован је на присуству дражесности која је схваћена као опште правило (*regula universalis*) јер она чини могућом све остале „дражесности“ односно врлине које дворанина красе: ону која се односи на само двораниново понашање, ону коју треба свакодневно примењивати при разговору, испољавати у одевању, кретању, у плесу, при обедовању – у свим практичним поступцима и друштвеним односима у једном дворском систему. При томе, двор је схваћен као сцена те су друштвени односи који се на њему развијају под знаком глобалне театралности. У

²⁶⁹ С. Џ. Амеланг, „Буржуј“ у: *Ликови барока*, 372–373.

²⁷⁰ В. Кастиљоне, *Књига о дворанину*, А. В. Стефановић (пр.), Београд : Albatros Plus 2012, 81.

том смислу треба избегавати извештаченост (*affettazione*) јер је повезана са очигледношћу, претеривањем, понављањем, видним напором и трудом, а похвално је испољавати нехајност (*sprezzatura*) као начин заташкавања напора и замора, прикривања претераности. У дражесности су оваплоћене љупкост, умиљатост, пријатност и љубазност које су неопходне како би дворанство, уметност конверзације на пријатан и духовит начин, било најидеалније остварено.²⁷¹ Због тога је неизоставно да дворанин има склоност и вољу за писаним али и подједнако лепим усменим изражавањем од чега је неодојиво познавање дела античких писаца и говорника. У његов хабитус је уткана и љубав према музици а идеално би било и да је способан да свира различите инструменте као и да уме да се изрази кроз цртеж те да је упознат са визуелном уметношћу, на првом месту са сликарством. Тако профилисан Кастиљонеов идеални дворанин је, кроз званична издања и преписе, постао део општег знања нововековне европске дворске културе коју су стварали монарси и припадници високог племства.

Јасно исцртан портрет племићког хабитуса који се ослања на идеале средњовековног витештва присутан је и током XVIII века. И тада је част, „славно поштовање врлине храбрости“, било оно најбоље што је европски племић могао да стекне, пре свега у војној професији, баш као што је то био случај неколико векова раније. Према речима П. Серне: „Од те части је потицало осећање припадности племству, изражено двоструким истицањем: осећати се племенитим подразумевало је став, држање, језик, посебан начин постојања, док је бити схваћен као племић водило систему видљивог представљања које су сви прихватили и које је дозвољавало да се одмах установи ко је племенитог рода.“²⁷² Тај приказ сталежа доводио је до друштвеног издвајања као законитог начела потврђеног свакодневном праксом. Одело је имало врло важну улогу издвајања која доводи до јединства сталежа, у заједничком, уобичајеном стилу живота. Отуда се у друштву неједнакости хијерархија представљања поклапала са друштвеном хијерархијом, чак је представљање било извор те структуре. Међутим, одело је само парадигма шире целине сведена на племићки начин живота. Реч је овде о „старом племству“ које своју повлашћену позицију оправдава присуством „*плаве крви*“ и које се ослања на гледиште да је племић пре свега оно што он представља, а грађанин оно што он производи, те стога први треба пре свега да изгледа, а други углавном да буде оно што је.²⁷³ Потреба да се племство одреди и схвати у односу на другу сталешку групацију – грађанство, недвосмислено говори о све важнијој друштвеној улози те групације у XVIII веку, која се развијала у претходним епохама, али сада више није смела бити игнорисана од стране племићког сталежа.

Просветитељски покрет нипошто није могао заобићи племство које је веровало у старе идеале и током XVIII века још увек поседовало знатну моћ. Период дубоког размишљања, започет око 1720. год. показао се за племенито рођене као време дубоке

²⁷¹ В. Kastiljone, *Knjiga o dvoraninu*, 15, 16; О представљању племства кроз литературу у нововековној епохи: D. M. Posner, *The Performance of Nobility in Early Modern European Literature*, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2004.

²⁷² П. Серна, „Племић“ у: *Човек доба просвећености*, 43.

²⁷³ Исто, 43–44.

интелектуалне промене и, још извесније, као период великих промена у културним схватањима, у друштвеним појавама, које доводе до коренитог преображаја вредности препознавања и издвајања на врху друштва и стварају ново схватање појма племства. Током пола века, од 1720. до 1770. год., племић и његов хабитус представљају тему која је у средишту широког промишљања којим су, према П. Серни, делимично обнављена политичка мисао и друштвени темељи у Европи. Тај ветар интелектуалне реформе који је дувао континентом довео је у питање, у име нових вредности, улогу и традиционалну функцију аристократије. Људи просвећености нису више признавали способности племића као што су биолошка надмоћ, друштвена повлашћеност на основу самог рођења, јавна заштићеност самом припадношћу мање или више угледној лози предака. У целој Европи стварао се нов политички дискурс, покушавајући да поново дефинише и поново уреди друштвену хијерархију засновану на другим вредностима, а не на вредностима племићког система.²⁷⁴ Таква интелектуална и политичка клима је окруживала у XVIII веку племство „плаве крви“ које је свој привилегован положај делило са све већим бројем нових племића потеклих из редова грађанства. У Француској се већ крајем XVI века образовала „центри“ сигурна у своје знање и вредности свог пера, одвојена од буржоазије од које је потекла, а у нижем и подређеном положају према племству које своју моћ тада још увек заснивало на зецкању мачева. Врлине тог staleжа: мир, добит, знање, правда, разум представљале су нешто друго у односу на врлине племства које су довођене у везу са ратом, попут – части, акције, храбрости, силе, а са ширењем просветитељске филозофије постајало је очевидно да ће, у крајњој линији, те врлине у јавном мњењу бити надвладане грађанским врлинама. Да би се досегао врхунац части, постало је неопходно усвојити вредности противника.²⁷⁵ Тако се у просвећеном XVIII веку врло јасно показало да однос племства и грађанства није искључиво једносмеран.

Један од показатеља високог степена хетерогености племства биле су разлике у знању и у политичким гледиштима припадника овог staleжа, које су још увек, можда чак више него икада, присутне у веку великих интелектуалних промена. При томе, просветитељство је проузроковало још једну унутрашњу поделу племства, које сада или открива способност прилагођавања оригиналној мисли, или показује, ако не непријатељство, онда, између осталог, непознавање нових филозофских и политичких тема. Са друге стране, П. Серна истиче да је неједнако распрострањена филозофија просвећености могла имати улогу реметилачког чиниоца, свакако и зато што се надовезивала на другу клицу поделе која потиче још пре XVIII века – на функцију племства. Нову аристократију у просветитељском дискурсу у великој мери су дефинисали и чинили заједно племић по рођењу и грађанин. То је погодновало да се током XVIII века успостави право пословно племство, грађанско по својим интересовањима, феудално по мотивима, те је приклањање индустријском капитализму

²⁷⁴ Исто, 65.

²⁷⁵ Исто, 47–48.

за земљопоседничку аристократију био начин да обезбеди своју дуговечност и очува у друштву у настајању прво место, које је имала у оквиру старог режима.²⁷⁶

Просветитељство је подстакло јаку диференцијацију два система мишљења у оквиру племићког сталежа, један просвећени, који у вредносном систему ове филозофије постаје аристократски, док су други заступали осиромашени племићи, без снаге и воље да чине промене, чији је друштвени идентитет почивао на пореклу, достојанству, угледу. Сада се више ценила заслуга него порекло, способност стечена у смерности дугог учења, симболизована стручним успоном, награђена стицањем одређеног богатства. Више од храбрости, смелости, војничких подвига, ценила се врлина часног човека, спој широког знања, уздржане мудрости и разума, који су смишљено коришћени у духовним делатностима. Поштовању традиције и установљеног поретка у историјском трајању претпоставља се жеља за реформом и долазак природне једнакости свих људи. Тако се дефинишући, човек просвећености је износио модел супротан типичном портрету племића. То, разуме се, није спречавало племиће да појединачно учествују у тој динамици просвећености, да понекад буду зачетници интелектуалне изградње новог човека. Осим тога, истраживачи су скренули пажњу на могућност да је промена динамике у односу на претходне епохе, могла настати и из неког облика миметизма грађанског начина живота, који се током века наметнуо племству са својим вредностима дисциплине, умерености и строгог руковања иметком. Племство као да је у ствари прилагодило своје инструменте моћи (земља, феудално право) новој етици. Штавише, племство је у одређеној мери жртвовало симболични углед у корист стварања економског капитала, што га је приближило грађанству, и учинило конкурентом у пословима.²⁷⁷

Племићи који су се и даље чврсто ослањали на своју „*плаву крв*“ добили су на самом измаку епохе просвећености нову и врло снажну потпору у излагању швајцарског пастора Јохана Лаватера (Johann Kaspar Lavater) које је дошло у прави час да умири групу у тражењу, не више свог идентитета већ потврде свог педигреа. Лаватерова физиогномија – „научни“ приступ познавању односа спољашњости и унутрашњости, видљиве површине и оног невидљивог, живе и опажене материје с начелом неухватљивог, што материји удахњује живот, изражено деловање, скривеном снагом коју производи, темељила се на претпоставци да се психолошки карактер појединца одражава кроз црте његовог лица. Тако дефинисана, физиогномија је имала моћ да мири друштво које држи до спољашњег изгледа са његовим бићем. Ово порицање просвећеног дискурса почива и на систему дихотомије који дели физичке и психолошке особине према њиховој „племенитости“ или њиховом „бешчашћу“. Моралне наклоности су „племените ако су љупке, благе, лепе, дакле беспрекорне; простачке су ако изражавају жељу, путеност или узнемиреност“. Физиогномија, схваћена тада, као научно откривање тих карактерних црта, води неизбежно ка љубави за племенито и лепо, и истовремено подстиче на несавладиво гађење према свему што је ниско и одвратно. Тако је Лаватерово

²⁷⁶ Исто, 46–47; 50–54; R. Forster, *The nobility of Toulouse in the Eighteenth century: a social and economical study*, Baltimore : The John Hopkins University Press 1960, 31–35.

²⁷⁷ Исто, 51,55,66.

излагање наметнуло у језику и ширењу речи „племенит“ детерминизам према којем леп, добар, добро јесу то зато што су племенити и обрнуто.²⁷⁸ Просветитељство је дакле понудило нове могућности дефинисања племства и племенитости, у основи кроз грађанске врлине, провоцирајући тиме још снажније везивање једног дела племства за идеале и врлине проистекле из идеје витештва и „*плавe крви*“. Ова комплексна ситуација унутар племићког сталежа неминовно се током XVIII века рефлектовала на хабитус и животну устројство оног дела грађанства који ће тек испунити своју амбицију преласка у племство.

Једна од карактеристика целокупне грађанске класе била је идеја о културном капиталу. Култура управо тада постаје духовна имовина која је у породичној стратегији добијала све већу важност. Процес се међу племством Хабзбуршке монархије може пратити од XVI века када оно посредством образовања и васпитања започиње да обезбеђује својој деци културни капитал и да га усмерава на утврђивање породичног статуса и угледа. Они се остварују вршењем јавних дужности у служби двора које постају статусни симболи новог придворног племства. Усвајање ових идеала свакако је утицало на уобличавање породице која постаје основа за изградњу приватног и јавног живота племства. Барокна епоха се показала као изузетно плодна за развој и ширење нових облика културних добара, и управо тада грађанство оплемењује и проширује своју улогу корисника културе, нарочито ако су се под културом подразумевали опишљиви производи као што су књиге, уметничка дела и новине, уз шта је редовно постало и посећивање музичких, оперских, позоришних, балетских и других приредби. Писменост и редовни контакт са штампаном речи, праћени префињенијим облицима изражавања, полако почињу да чине део свакодневног живота богатијих становника европских градова. Тежња грађанства ка друштвеној надмоћи све више се изражавала кроз показивање истанчанијих културних достигнућа. Међу грађанством српске етнице у Хабзбуршкој монархији воља за усвајањем културног капитала буди се већ почетком XVIII века, када се појављују први захтеви за оснивањем школа. Основно образовање, читање, писање и рачун били су неопходни за успон урбаних занатлијских и трговачких породица. Осим тога, усвајање господских норми понашања схватано је као гаранција за даљи напредак а присутно је већ у промени ословљавања где припадници грађанства почињу да се ословљавају са „господин“ и „госпођа“ и да међусобно персирају. Такође постало је уобичајено да деца персирају родитељима, а веома се пазило и на титулисање – нарочито је ваљало пазити да се свако ословљава титулом која му припада, ни вишом, ни мањом. Д. Ј. Поповић је навео да се виша титула, али само један степен, још могла упутити, али ипак ништа преко тога јер би то било сматрано за подсмех, као што је и обраћање некоме нижом титулом сматрано за увреду.²⁷⁹

²⁷⁸ Исто 85-86.

²⁷⁹ J. K. MacHardy, „Cultural Capital, Family Strategies and Noble Identity in Early Modern Habsburg Austria 1579-1620“ in: *Past & Present*, No. 163, Oxford University Press, (May, 1999), 36–75; С. Џ. Амеланг, „Буржуј“ у: *Ликови барока*, 375–376; М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 114-121; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3 (*Од Темишварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861*), 124.

Образовање и васпитање

Племићки статус није био условљен полом мада су, у складу са осамнаестовековним погледима на свет, друштвени положаји и функције племенитородних особа преваходно били одређени полом. Нобилитациони патенти су додељивани мушкарцима, док су жене племство стицале пасивно – рођењем у породици у којој је оцу додељена повеља, или склапањем брака са припадником племићког сталежа. Позиција племкиња била је у великој мери одређена општим доживљајем жена у којем су се током XVIII века преламала традиционална и просветитељска схватања. Полазећи од биолошке разлике између женског и мушког пола, филозофска мисао је од античких времена градила идеју о специфично женској природи која је у средњем веку тумачена кроз призму јеврејско-хришћанске традиције а нису је напустили ни ренесансни хуманисти. И у просвећеној мисли XVIII века, која је покушавала да помири разлику полова и филозофију универзалног, владала је идеја о постојању специфично женске природе. Тако одредница „Жена“ у *Енциклопедији* њу представља као „женку човека“ док је под одредницом „Човек“ дата општа дефиниција целе врсте.²⁸⁰

Међу европским племством положај жена, па отуда и њихово образовање, разликовало се у зависности од тога да ли је реч о провинцијалном, односно нижем, или дворском племству и припадницама аристократског круга. Идеал за племкиње у провинцијама манифестовао се у врлинама побожности, питомости и марљивости што су заправо биле врлине матрона у старој сталешкој подели. Међутим, оваква слика племкиње из провинције преклапала се са идеалом дворске даме онако како је и провинцијално племство бивало интегрисано у дворски живот. За племкиње на европским дворовима на првом месту било је важно познавање дворске етикете и церемонијала, затим способност вођења продуховљених разговора као и умеће репрезентовања престижа. Женске врлине прокламоване међу просвећеним племством имале су утицај на формулисање грађанске слике жене а паралелно су представљале норматив образовног концепта за сваку следећу генерацију племићких ћерки, независно од начина на који је племићки статус био легитимизован.²⁸¹

Од краја XVII века конструисан је идеал „разборите жене“. Овај идеал припада струји мишљења која се надовезују на списе картезијанског филозофа Пулена де ла Бара (François Poulain de la Barre) који је, посебно у спису из 1673. године – *О једнакости оба пола. Физичко и морално излагање где се види значај ослобађања од предрасуда*, увео појам једнакости у мишљење о односу полова. Тврдећи да дух нема пола, Де ла Бар сматра да разум, који одређује припадност људској врсти, припада и мушкарцима и женама. Заједничка људскост има преимућство над разликама потеклим како од природе тако и

²⁸⁰ Д. Годино, „Жена“ у: *Човек доба просвећености*, Вовел М. (пр.), Хамовић З. (ур.), Београд : Clio 2006, 398, 400, 404.

²⁸¹ S. Paletschek, „Adelige und bürgerliche Frauen (1770-1870)“. in: *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770-1848*, München : Oldenbourg. 1994, 160–161, 163;

од културе и васпитања. Жене би требало да уживају иста права и исто образовање као мушкарци, и да врше исте функције – професионалне, интелектуалне и политичке. Историју женске зависности Де ла Бар је повезао са историјом институција, и анализирао поделу улога као исход историјског процеса.²⁸² Под утицајем ових идеја, у првој половини XVIII века се у морализаторски интонираним недељницима фаворизује слика учене, разборите, просвећене жене. Идеал „разборите жене“ међутим, никако није представљао доминантан ток мишљења о жени, и већ средином XVIII века трасирано је схватање према којем је ерудиција у супротности са „прелепом женственошћу“.²⁸³

Просветитељство је дало свој допринос теоријском формулисању идеала жене кроз пера Жан-Жака Русоа (Jean Jacques Rousseau), Денија Дидроа (Denis Diderot) и лекара Пјера Русела (Pierre Russell). Њихови трактати (Русо – *Емил или о васпитању*, 1762; Дидро – *О женама*, 1772; Русел – *Физички и морални систем жене*, 1775.) изазвали су појаву низа других списа који су са различитих аспеката испитивали и тумачили жену или однос међу половима. Педагози, писци, филозофи и лекари су, на основу различите природе и физиономије, иницирали поделу карактерних особина специфичних за женски и мушки пол, из чега произилазе различите друштвене области деловања мушкараца и жена, што ће на самом крају XVIII века резултирати формулисањем специфично грађанске представе о жени.²⁸⁴

Сагледавање односа међу половима кроз дихотомију активно (мушкарац) и пасивно (жена), које је актуелно током XVIII века, представља наслеђе претходних епоха. Новина се препознаје у томе што просвећени модел жене више не представља као мање вредну него као суштински другачију и комплементарну са мушкарцем.²⁸⁵ Уобичајено, принципом пасивног одређене су све остале карактеристике жене: она је емоционална, толерантна, одликује се врлином самоодрицања, али и понизности, флексибилности, природности, а њен је делокруг везан за кућу где она води домаћинство, одгаја децу и брине о мужу. Мушкарац, одређен принципом активног последично је рационалан, упоран, делатан, те се његов делокруг протеже ван куће – у сферу пословности, науке, и политичке активности. Централну позицију у овом моделу односа међу половима заузима схватање да се једино спајањем мушких и женских карактерних особина досеже савршен склад, чију друштвену пројекцију представља грађанска породица.²⁸⁶

У петој књизи трактата о васпитању, Русо је у лику Софије, покорне сапутнице Емила – свог замишљеног васпитаника, изградио просветитељски прототип идеалне жене. У креирању Софијиних карактерних особина, Русоова полазишта налазе се у уобичајеним тврдњама да се све што је мушкарцу и жени заједничко односи на врсту, а све различито на пол, и да мужјак показује своју мушкост само у извесним тренуцима, док женка остаје женком цео свој живот, или бар кроз целу своју младост. Присуство

²⁸² Д. Годино, „Жена“ у: *Човек доба просвећености*, 400–401.

²⁸³ S. Paletschek, „Adelige und bürgerliche Frauen (1770-1870)“ in: *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770-1848.*, 162.

²⁸⁴ Исто, 162.

²⁸⁵ Упореди: G. Bok, *Žena u istoriji Evrope*, Beograd : Clio 2005, 141–153.

²⁸⁶ S. Paletschek, „Adelige und bürgerliche Frauen (1770-1870)“ in: *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770-1848*: 162–163.

здравог разума код оба пола се не доводи у питање, али се разликују дужности које мушкарац и жена путем разума треба да спознају. Дужности жене јесу пре свега покорност и верност које дугује своме мужу, и нежност и нега према сопственој деци. Идеал начина живота који природа и разум прописују женском полу за Русоа представљају спартанске девојке које су умереним вежбама стицале добру телесну развијеност неопходну за правилно извршење мајчинске улоге, и које би се по ступању у брак повлачиле у своје куће и у потпуности се посвећивале својој породици. Како би ваљано испуњавала своје дужности, природа је жену, сматра Русо, опремила низом карактерних особина међу којима се истичу: смерност, благост, лукавство, марљивост, фини дар опажања, духовна окретност, оштровидност. Међутим, добро обављање дужности за жену представља само половину њеног задатка. Русо закључује да част жене не зависи само од њеног понашања него и од гласа који је прати па јој због тога не сме мање бити стало до онога што се о њој мисли, него до онога што она заиста јесте.²⁸⁷

У српској култури на размишљање о жени наилази се у *Славено-сербском магазину* Захарије Орфелина, објављеном 1768. год., у тексту чији је први део дат као обавештење о разговору који се повео у једној беспосленој компанији о томе *колико кошта жена*, где је изнето мишљење да жене вреде мање него ништа. Други део текста представља одговор у ком се аутор на почетку пита да ли би на наведени предлог требало да одговори као филозоф или као поета. Са филозофског аспекта, како не постоји нешто што би било мање од „ништа“, жена не може вреде мање него ништа. Она може бити или једнака ономе „ништа“ или коштати нешто више. Изједначити жену и ништа гнусно је, јер се тиме изједначава биће са не-бићем. Одговор поете дат је у виду сонета о славним античким женама, који је посвећен свим женама, а који ће мушкарцима показати да су жене нешто што људском роду може бити и вредно и корисно.²⁸⁸ Завршни стихови сонета – „Ако јесу те ничто: како говорет сад, / То, тко рожден од жене, ил' њу обожајет, / Има бити ил' раван, ил горши од ње јест“ – леп су пример поетске инспирације и односа према жени произишлог из просвећеног погледа на свет.

Доситеј Обрадовић у *Собранију разних наравоучителних вештеј в ползу и увесељеније*, публикованом 1793. год., посвећује једно поглавље повести *О славним женама*. Низ кратких епизода из живота славних, подражавања достојих, античких жена треба да покаже како жене нису од бога саздане само за *шарање и кићење*. За Доситеја, жена има три пречасна задатка: да буде супруга, мајка и *воспитателница*.²⁸⁹ Да би жене ваљано обављале своје узвишене задатке неопходно их је од детињства с поштеним и разумним мишљењем и мудровањем упознати. Узор Доситејевом мишљењу да женску децу треба образовати налази се у делима француског педагога Франсоа Фенелона (François Fénelon), насталим један век раније, на која реферира и Русо у свом *Емилу*. Крајем XVIII и почетком XIX века, Фенелонова дела су имала значајну улогу у образовању и васпитању женске деце код Срба, док је Аврам Мразовић из истих мотива са немачког

²⁸⁷ Ž. Ž. Ruso, *Emil. Sofija ili žena*. Beograd: Valjevo : Estetika 1990, 420, 424, 428–431.

²⁸⁸ З. Орфелин, *Славено-сербскиј магазин*. Венеција. 1768. [фототипско издање] Нови Сад : Матица српска 1960, 45–47.

²⁸⁹ Д. Обрадовић, *Сабрана дела*, II, Београд: Просвета 1961, 103–112.

превео једно од најпопуларнијих дела едукативне дечје књижевности – *Поучителни магазин за децу* Марије ле Пренс де Бомон (Marie Leprince de Beaumont), који је посебно намењен девојчицама. У предговору превода прве књиге објављеног 1787. године, Мразовић истиче да су женска деца, исто колико и мушка, од бога обдарена разумом па да и њима треба пружити основе општег образовања.²⁹⁰

У реалности српске етнице у Хабзбуршкој монархији од свих жена па тако и племикиња превасходно се, у складу са традиционалним али и просвећеним схватањима, очекивало да буду супруге и мајке. Тако је на тужбалици исписаној 1815. год. поводом смрти племените Јозефине рођене Текели истакнуто да је она била супруга Теодора Стратимировића „де Кулпин“ (Сл. 49.).²⁹¹ У складу са сликом племкиња првенствено као супружница и мајки, није се много полагало на њихово формално образовање. Иако образовни систем Краљевине Угарске није спречавао школовање женске деце српске етнице, мали број њих је био укључен у овај систем, и тај број се споро повећавао. У Бачкој је 1757. год. у основним школама било 214 ученика и 17 ученица, док је у Земуну током XVIII века основну школу завршило неколико десетина девојчица.²⁹² Образовање је резервисано за мушку децу, а за девојчице је, у складу са њиховим будућим улогама, од примарног значаја било добро васпитање које се стиче унутар родитељског дома. У таквој атмосфери ниже племство, као и грађанство које на племићки статус претендује, преузима у другој половини XVIII века од аристократије модел васпитања женске деце у ком се највише пажње поклањало понашању, познавању језика и лепих уметности, књижевности, музици и сликарству. Овакав однос према женској деци постојао је у врло уском кругу најелитнијих породица српске етнице.

За време свог другог боравка у Бечу, од 1789. год., Доситеј Обрадовић је живео од предавања страних језика у тамошњим познатим српским кућама. Претходно, једна од Доситејевих ученица била је Марта Продановић „племенита од Ужичке Каменице“ чије је васпитање сликовит пример односа према женској деци међу елитом нижег племства. Марта је била ћерка оберлајтнанта Саве Продановића и Марије, ћерке Јована Белградија – обрстлајтнанта Славонског хусарског пука. Рођена је у Винковцима 1764. год. На основу публикованих извора зна се да јој је мајка одмах по порођају умно оболела због чега Сава Продановић препушта Марту на бригу својој сестри Ани удатој за генерала барона Микашиновића, који се тада налазио у Копривници. Када је Микашиновић пензионисан, преселио се у Беч где је Марта примила веома лепо васпитање и научила стране језике. Поред француског језика који је учила 1774. год. уз помоћ Доситеја, говорила је и немачки језик. Већ у својој десетој години знала је Марта добро писати и говорити српски. Осим тога, забележено је да је била врло вешта у свирању на харфи. Када је њен отац Сава Продановић 1779. год. постао обрствахмајстер примљен је у аудијенцију код царице Марије Терезије којом приликом је повео и своју јединицу. Пошто је аудијенција била завршена, Продановић је царицу замолио да јој приведе ћерку. Уз царичино одобрење Марта је пред њом учинила реверанс и тада јој је царица

²⁹⁰ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 124–125.

²⁹¹ АСАНУК Б к10 1815 26.

²⁹² N. Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd : Pinkpress 1996, 27.

упутила неколико питања на немачком језику. Исте године њена тетка се по други пут удала, оставши неколико година раније удовица, за племића Ожеговића са којим се сели у Петроград водећи и Марту. Наредне 1780. год. Марта Продановић се у својој шеснаестој години удала за пољског племића Михајла Глигорија Матију Околског, коморника пољског краља.²⁹³

Образовање жена је, у складу са друштвеним улогама, на неки начин имало „украсни“ карактер. Оно је у елитним круговима било пожељно, добро и довољно у мери у којој је могло да допринесе избору што способнијег и утицајнијег будућег супруга као и бољем обављању улоге супруге и мајке. Саставни део концепта образовања жена било је усмеравање још у раним годинама на савладавање вештине израде лепих рукотворина као што је вез. Сачувана је икона *Богородица са Христом* коју је извезла Алка Путник рођ. Текелија (Сл. 50.), сестра Саве Текелије, имењакиња и унука у песми опеване Алке Текелије рођ. Рашковић. Алка се 1791. год. удала за генерала Аврама Путника, заповедника Панчевачког пука са којим није имала деце и који умире 1795. год. Кратки запис на икони, која се сада чува у Музеју Војводине, јасно указује да је она везена убрзо по склапању брака јер је на њој исписана „1791“ док је испод фигуре Богородице такође везом изведено: „Дјелала. Алка: У Пан“ што открива да је изведена након Алкиног пресељења код супруга у Панчево.

Положај жена унутар племићких породица током XVIII века јасније се показује на примеру Еуфросине Текелије рођ. Јовић, прабабе Алке Путник и супруге Јована Поповића Текелије, родоначелника ове породице. Наиме, после првих окршаја Јована Текелије са Ракоцијевим устаницима, у септембру 1703. год., када је Ракоци још увек настојао да се споразуме са Србима, царске власти су биле свесне могућности да их Срби могу „напустити те је генерал Лефелхолц по вишем налогу почео да мити Србе: Текелијиној супрузи Еуфросини дао је богате поклоне, а Текелији је јавио да ће му генерал Шлик ускоро донети од цара златан ланац.“ Помињање Еуфросине Текелије у овом случају сведочи о њеном могућем утицају на супруга, и то у тако битним дешавањима као што су ратна. Као неприкосновена владарка огњишта Еуфросина је била у сенци и по страни све до смрти супруга. Након тога она је приморана да иступи ради одбране породичних добара и права. У ту сврху алармирала је више инстанце царских војних власти све до Ратног савета, а поред осталих обратила се и митрополиту Викентију Поповићу са молбом за помоћ и подршку. Писмо упућено митрополиту је једино за сада познато са Еуфросининим потписом, сročено веома спретно и у алузијама, оно оптужује неименовањем а истовремено тражи правду и заштиту.²⁹⁴

Са порастом популарности кореспонденције током XVIII века и развојем приватних преписки, постаје још видљивија супружничка улога племкиња. Понекад диктирана, а са протоком деценија постепено али све учесталије својеручно састављана, писма жена из елитног круга су најчешће одговори на писма која им шаљу њихови супружници са пута. Симеон Пишчевић се 1758. год. писмом из Беча јавио супрузи

²⁹³ Д. Обрадовић, *Домаћа писма Доситеја Обрадовића*, Београд : Загреб : Српска Књижевна Задруга, 1899. Предговор, без пагинације; Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 131–132.

²⁹⁴ А. Форишковић, *Текелије. Војничко племство XVIII века*, Нови Сад : Матица српска 1985, 164–165.

Дафини да ће ускоро доћи кући на шта му је она одговорила писмом у коме јавља да је здрава, да се ослободила бремена и да је родила сина. Пулхерија, супруга мајора Јефте Милорадовића и сестра Пишчевићеве супруге, по свему судећи, није одговарала редовно на писма. Њен супруг је на шест писама која јој је послао из рата добио само један одговор. Код њега се због тога развила сумња да неко склања писма и не предаје их његовој супрузи. У последњем сачуваном писму, седмом по реду, мајор Милорадовић обавештава супругу да рат још траје, али да се нада повратку. За сваки случај саставио је тестамент у два примерка, од којих један упућује супрузи а други намерава да пошаље у региментску касу. И отмена Сара Авакумовић, рођена Фелдвари (Сл. 31.) водила је преписку са супругом Николом, угледним сентандрејским трговцем, за време његовог боравка у Бечу и Пожуну 1766. год.²⁹⁵ Сачувано је и писмо од 30. септембра 1792. год. које је Јулијана Јанковић „де Миријево“ упутила својој сестри Катарини (Сл. 51.), саткано од података и питања о породичним и родбинским односима.²⁹⁶

Образовање племића је подразумевало неколико етапа које су за циљ имале изградњу личности у складу са идеалима о племићком хабитусу као и што боље шансе за заузимање позиција у бирократском систему државне управе. Различити облици хијерархизације унутар племићког сталежа показивали су се и кроз образовање јер се за њега по правилу морала одвојити одређена, не мала, свота новца. Тако су они боље ситуирани могли више инвестирати у своје или образовање својих племенитих потомака чиме је отворано више могућности за побољшање квалитета живљења. Мада у XVIII веку не може бити речи о јединственом систему образовања кроз који су пролазили сви племићи, заједничко за све је да су у доласку до крајњег циља стицали знања из различитих теоријских и практичних домена због чега је ширина била главна карактеристика њиховог образовања. Без одређеног, довољног, нивоа образовања племић је био у ризику да се изједначи са обичним народом. Образовање је још увек било у рукама цркве и у католичкој Европи примат у том смислу су имали језуити. У складу са тим српска култура у Хабзбуршкој монархији је образовање такође превасходно препознавала као део црквених активности. У суштини образовања племића, дефинисаној у концептима ренесансних хуманиста, налазило се изучавање класичних знања – латинског језика, историје и филозофије античке Грчке и нарочито Рима јер су они схватани као парадигма политичког, друштвеног и интелектуалног успеха. Знања из ових области су имала важну симболичку улогу у раздвајању племства од осталих друштвених редова али и у покушају одржавања њиховог статуса једине политички релевантне групације у XVIII веку.²⁹⁷

Дуготрајан процес свеобухватног образовања племића започињао је у раном детињству, најчешће у родитељском дому понекад уз помоћ гувернанта и татора док је формално укључење у систем школовања следило у доби од око једанаест или дванаест година са уписом у гимназију, приватни пансион или својеврсни колеџ. Најважнији

²⁹⁵ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 344.

²⁹⁶ ПРИЛОГ БР. 3 на стр. 180.

²⁹⁷ Више о политичким мотивима за поседовање знања о античком периоду: W. Gerrit, „Adel und Antike. Zur politischen Bedeutung gelehrter Kultur für die Führungselite der Frühen Neuzeit“ in: *Historische Zeitschrift*, 226 (1998), 359–385.

школски предмети били су у вези са историјом, правом, естетиком и литературом. Гимназијски курсеви су могли трајати и по шест година током којих су племићи савладавали латински језик почевши од основних знања преко изучавања литературе, филозофије, реторике до рада са Цицероновим делима. За елиту унутар племићког staleжа одговарајуће образовање је било једна од важних ставки при успону у хијерархији дворских звања и функција. Потреба за истицањем разлике између племства и остатка друштва манифестовала се и кроз појаву „академија за господу“ које су у нововековном периоду ницале у Европи а биле су намењене искључиво племићима. Након гимназијског или образовања стеченог кроз рад са туторима племићи су похађали овакве академије са циљем стицања знања у вештинама које су имале статусну симболику као што су јахање, плес, мачевање и баратање оружјем, страни савремени језици, док су цртање и математика били битни због савладавања теоријских основа војне архитектуре. Изразито високе цене курсева при „академијама за господу“ чиниле су их доступним само најужем кругу аристократских породица. Осим оваквих врло ексклузивних „академија“ постојале су и друге, повољније могућности образовања доступне великом броју племића и претендента на племићи статус. Племићи су се школовали и на европским универзитетима али су ту заступљенији били студенти поникли из грађанског staleжа код којих је добро образовање представљало једну од препорука за стицање племства. У образовне системе су се укључивале и државе установљењем академија (Ritterakademien) које су за циљ имале јаче везивање племства за државни апарат а тиме и већу контролу владара над овим staleжом. Једна од оваквих школа у којима су произвођени покорни чиновници био је бечки Терезијанум (Theresianum/Collegium Nobilium theresianum Societatis Jesu) који је основала Марија Терезија 1746. год.²⁹⁸ док је 1751. год. заживела и њена Војна академија (Theresianische Militärakademie) која је за циљ имала стварање лојалне војне елите Хабзбуршке монархије. Незаобилазан део образовања племића било је путовање са циљем „упознавања света“ (Grand Tour; Kavalierreise). Оваква путовања била су усмерена ка обалама Медитерана, ка Италији, а нарочито популарна дестинација била је Француска. Племићи су „упознавали свет“ обилазећи дворе других племића и владара, похађајући курсеви на иностраним академијама, усавршавајући познавање страних језика и учећи о манирима, обичајима и погледима на свет њихових домаћина. За припаднике аристократије ова путовања су била својеврсни тест способности на почетку интеграције у дворску хијерархију. Усавршавање социјалних вештина као и контакти који су на

²⁹⁸ Терезијанум је био прва целовита племићка академија Хабзбуршке монархије која је младим кавалерима чиновницима нудила курсеви из пет области важних за њихове будуће улоге у бирократском систему: право, математика и физика, страни језици, инжењерија. Уз то постојали су курсеви специфично племићких вештина као што су плес, јахање, борилачке вештине. Ову елитну бечку академију су похађала три грофа фон Хадик, петорица грофова фон Драшковић, шесторица грофова фон Баћањи, као и по шесторица из грофовских породица Чаки и Зичи, седморица грофова фон Фестетић, осморица из фамилије Ердеди и дветорица из куће Естерхази. Више о Терезијануму са нагласком на однос елите према појму угарске политичке нације у XVIII веку у: О. Khavanova, „Der ungarische Adel am Wiener Theresianum im 18. Jahrhundert: die sozialen und kulturellen Grenzen einer politischen Nation“ in: *Österreichisch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens*, Z. Lengyel (Hg.), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Könyvtár Székesfehérvár : Kodolányi János Főiskola 2010, 107–122.

оваквим путовањима стварани били су врло корисни за обављање дипломатских улога које су одавно биле резервисане за припаднике најелитнијих породица.²⁹⁹

За богате трговце који су тежили и на разне начине успевали да дођу до племићког статуса од суштинске важности поред елементарног образовања, писмености и математичких способности, било је искуство стечено у пракси. Живот Димитрија Анастасијевића Сабова је парадигма много пута пређеног и утврђеног пута којим се до племства стизало захваљујући вештинама, знањима, врлинама и способностима карактеристичним за занатлијско-трговачки слој поданика Хабзбуршке монархије. У колективној меморији присутан као оснивач Карловачке гимназије, Сабов је племство стекао 1792. год.,³⁰⁰ али је на самом почетку свог пута био занатлија. Забележено је да је око 1732./33. год. нејак, стар шест година, дошао у Земун са страним трговцима који су га тада поверили неком другом трговцу. Овај је Анастасијевића усмерио у Нови Сад на изучавање сабовског заната. Наредне три године је провео као калфа путујући по Мађарској и Славонији, након чега се настанио у Карловцима где је као мајстор почео да ради свој занат спојивши га са абацијским и капамацијским. Убрзо Сабов проналази и свог првог пословног ортака и тако проширује занатску делатност прикључујући јој ускоро и бављење трговином. У наредним годинама посећивао је вашаре у Иригу, Футогу, Кечкемету и Пешти и у једном моменту његов посао је био толико развијен да су му на футошком вашару биле потребне четири шатре какао би изложио робу. Осим тога био је закупац карловачке биртије као и пустаре Јарковци. Забележено је и да је касније саставио уговор са карловачким Магистратом за чије потребе подизања зграда је пекао опеку, а када овој институцији опеке више нису биле потребне, направио је уговор са Петроварадинском пуковнијом да их њима продаје и пече колико год је потребно, и овим пословним потезом се нарочито финансијски помогао. Касније је покуповао све батаљонске баре и воде за риболов и тако своју радњу проширио чак до Беча.³⁰¹ Димитрије Сабов је само један у дугом низу спретних занатлија који су развијајући посао постајали и врло вешти трговци а потом и пословни људи који послују свиме на чему се може зарадити те отуд успевају да се укључе у административни систем државе и напослетку дођу до племићке повеље. Човек оваквог профила је свој посао и углед градио посвећеним радом, упорним усавршавањем а подједнако и повезујући се са другим истакнутим и утицајним личностима о чему сведоче сачуване кореспонденције.

Између Димитрија Сабова, митрополита Стефана Стратимировића, Стефана Дамаскина и Игнација Егерварија (Ignatio Egervary) тадашњег директора Гимназије у Сегедину, 1792. год. водила се кореспонденција која сведочи о Сабовљевом заузимању да

²⁹⁹ J. Lukowski, *The European Nobility in the Eighteenth Century*, 57–71; M. Scheutz, „Die Elite der Hochadeligen Elite. Sozialgeschichtliche Rahmenbedingungen der obersten Hofämter am Wiener Kaiserhof im 18. Jahrhundert“ in: *Adel im 18. Jahrhundert. Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*, 159–163.

³⁰⁰ На страни 28. Протокола Жупаније Вировитичке забележено је: „2-о Demetrio Anastasievich Szabo civi, et quaestori Carloviczensi, ac per cum filio adoptivo Mathiae Anastasievich, clementer elargitae Viennae dto 26 iulii 1792 emanatae“ у: Л. Богдановић „Када су неке српске породице добиле племство“ у *ГИДНС*, књ. 5, 100.

³⁰¹ Према: Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Тетишварског сабора 1790*), 292–293.

његов усвојени син Матија Анастасијевић постане један од ђака ове школе.³⁰² Из године 1791. сачувана су писма која Марко Ђурковић „племенити од Сервијски“ пише својим пријатељима или сарадницима. У тим писмама Сервијски пише о финансијским и другим пословима али и о себи. У Бечу је 8. јануара 1791. год. саставио писмо које започиње са: „Слатки мој Господине!“ и наставља са: „Од мене нема ничто, само се мучим: ноге ми отеке, једва се вучем по соби, 13. недеља како нисам из собе изишао, ни чиста ваздуха повукао...“. Наредне године настала је кореспонденција која говори о новчаним пословима између Сервијског и Јанковића „де Миријево“. Једно од писама из овог корпуса Јанковић започиње са „Благородни љубезни брате!“ а завршава га китњастим потписом са вијугавим преплетом као продужетком последњег слова какав се у нешто рудиментарнијој форми види и на латиничном потпису Марка Сервијског у писму из 1791. год (Сл. 52.).³⁰³ Потпис, на сличан начин као и печат, означава присутност личности која га је извела и сагласност, потврду онога што је написано. Потписи у писмима племића неретко подразумевају предлог „де“, „фон“ или „од“ у зависности од језика на којем је писмо састављено, и они јесу били део визуелне репрезентације племићког статуса. Преносећи потезом руке менталну слику, потпис је врло сликовит одраз начина на који личност себе доживљава и на који жели бити виђена. У лични потпис неизбежно је уткана једна доза несвесног откривања најскровитијих аспеката личности и можда баш зато није необично да је у XVIII веку посведочена пракса увежбавања потписа. Понекад је потпис грађен и увежбаван кроз многобројно исписивање на листу папира на начин који је подразумевао промишљање о идејној концепцији односно његово дизајнирање.³⁰⁴

Писмо се појављује и на портретима племића и претендента на племићки статус. Оно је симбол „пословности“, нове филозофије живота и као такво је постало један од незаобилазних елемената барокне портретске праксе те се већ почетком XVII века појавило у оквирима украјинског барокног портрета, где се преузима посредством западноевропских утицаја. Најчешће писмо, поред других аксесоарних елемената, као уопштени атрибут пословности указује на образованост и углађеност портретисаних и у оквиру државне хијерархије симболизује чиновнички статус.³⁰⁵ Са запечаћеним писмом у руци портретисан је Јован Ђекић, један од најимућнијих и најбогатијих трговаца осигејке Доње вароши, чија је трговина 1780. год. забележена као једна од највећих. Портрет је сликао Теодор Илић Чешљар, којем је Ђекић вероватно позирао за време боравка у Темишвару у вези са црквено-народним сабором одржаним 1790. год. Писмо се као симбол углађености појављује на портрету још једног Осигејчанина. Године 1783. Јован Јурковић, успешни трговац из Осигејке, стекао је племићки статус заједно са својим шурацима Александром и Јефтом Којићем, након што су на коморској лицитацији купили спахилук Фирићхазу. На портрету је Јурковић представљен допојасно у благом полу-профилу, у одежди мађарског племства са крзном и

³⁰² АСАНУК Б к1 1792, 30, 31, 54.

³⁰³ ПРИЛОГ БР. 4 на стр. 181; АСАНУК Б к10 1792, 53;

³⁰⁴ О потписима високе јерархије Карловачке митрополије и о потпису као једној врсти концептуалног портрета: К. Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690–1790)*, 72–78.

³⁰⁵ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 271–272.

златотканим гајтанима, у белој кошуљи са жабоо крагном. На глави има перику, десна рука му је лагано савијена тако да су њена два прста завучена међу раскопчано дугме свечане одежде на средини истуреног трбуха, док је на истакнутом малом прсту бурмутица. У левој руци Јурковић држи затворено писмо. Изнад његове главе налази се натпис: Joannis Nobilis de Jurkovics 1783, што је година када је постао племић и када је, врло извесно, овај портрет настао заједно са портретом његове супруге Ана Марије рођене Којић. У случају спахије Ђорђевића, чије је име данас непознато, запечаћено писмо са којим је приказан на портрету сликаном руком Григорија Давидовића Опшића, најдиректније указује на његов положај власника поште у Горњем Товарнику.³⁰⁶

Поред писма, на портрету се могла појавити и књига која је такође указивала на углађеност и још више на ученост портретисаног. Са књигом је на портрету, који се може датовати у шесту деценију XVIII века, представљен *Илија Радић* (Сл. 53.), родом из будимске трговачке породице. Радић је 1730. год. забележен у списку ученика српске школе у Будиму. На претпоставку да се налазио на неком важном положају у будимском магистрату наводи свечана одежда у којој је представљен која подразумева шестоструки сенаторски појас. Представљен је до мало испод појаса, у полу-профилу, оријентисан ка десној посматрачевој страни, како стоји поред раскошног столчића са десном руком постављеном на бок, што је у иконографији барокних портрета добро знани гест којим се овде нарочито акцентује шестоструки појас. Дланом леве руке придржава отворену књигу у којој је исписан текст псалма и година 1759. Књига је приказана и на портрету *Јована Авакумовића као сенатора* који се датује у крај осамдесетих година XVIII века (Сл. 54.). Угледну сентандрејску породицу Авакумовић, која 1791. год. стиче племство, чинили су отац Никола – трговац и биров сентандрејски, његова супруга Сара рођена Фелдвари те њихова деца: Павле који је био пакрачки и арадски епископ, Стефан – архимандрит манастира Гргетеге и потом темишварски епископ, Јован – судија Торонталске жупаније, Ђорђе – сенатор у Сентандреји и Лазар Авакумовић – трговац сентандрејски. Јован Авакумовић је након свршетка правних наука у Трнави био бележник Потиског крунског дистрикта између 1777. и 1789. год. након чега је постао дистриктуални биров и асесор Торонталског комитета у Великој Кикинди. Поред тога, Авакумовић се бавио књижевношћу и стекао је глас доброг песника и многе поштоваоце. На портрету који је сликао Теодор Илић Чешљар, Јован Авакумовић је представљен док стоји поред стола на коме је усправно постављена затворена књига коју придржава десном руком. Испод књиге, на столу је представљено савијено писмо са црвеним печатом. Леву руку портретисани је ноншалантно поставио на бок. Одевен је у парадну одежду која подразумева сенаторски појас и ћурак оперважен крзном.³⁰⁷

XVIII век је, из генерације у генерацију, посведочио узлазну путању када је реч о образовању и култури официра који су бројчано били најзаступљенији међу племством. Неколико првих генерација официра након Велике сеобе служило је у оквиру народне милиције и они нису имали завршене никакве више школе, па ни војничке. У таквој

³⁰⁶ М. Тимотијевић, *Теодор Илић Чешљар*, Нови Сад : Галерија Матице српске 1989, 72–73; О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 121–122, 125, 147–148;

³⁰⁷ М. Тимотијевић, *Теодор Илић Чешљар*, 71–72; О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 103–106, 182–183.

ситуацији на положај су обично долазили најспособнији, најугледнији и најимућнији, а чиновне су често добијали према броју момака које су успели да окупе око себе. Тако су поједини чланови породице Рашковић одмах по прелазу у Хабзбуршку монархију добили официрске чиновне, неки од њих и високе: Атанасије, старешина куће Рашковића постао је заповедник Српске милиције; његов син Александар са шеснаест или седамнаест година био је капетан, а остали мушки чланови ове породице постали су поручници и заставници. Официри су обично били веома бистри и храбри људи из народа, живели су, борили се и умирали као по узору на јунаке из епских песама. То су главне одлике првих официрских генерација у које се убраја и личност Јована Поповића Текелије. Д. Ј. Поповић је одавно приметио да ови официри једва да су били писмени: „Рукописи су им били нечитки, неписмени и груби. Нису познавали правопис што је врло видљиво у мешању знакова појединих гласова, а у њиховим списима никада није јасно где једна мисао престаје, а друга почиње. Тако је извештај који су официри Поморишке границе поднели митрополиту Викентију Јовановићу о бици код Ердехећа пун примитивности, наивности и незнања. Слично изгледају и њихове представке и приватна писма која су потписивали као „овицири“ и „ховицери“ У једној представци митрополиту коју је Јован Текелија писао „са васих ховицери“ наводи се: „И сада јесам по крајини свех капетане сакупио, и з ђенералским гласом, и он нам допустио те сада имамо договор. И томе смо собранију ходатаји.“ Стране речи писали су, по правилу, погрешно, пошто стране језике, ни немачки ни мађарски, нису познавали. Представку коју су 1718. год. поднели митрополиту Викентију Поповићу са збора у Жабљу, официри су потписали као „понизне и обвезане слуге“. До извесног знања страних језика долазили су праксом, слушајући их, а не учењем граматике. Ипак, двојица најугледнијих официра из средине XVIII века, Атанасије Рашковић и Вук Исаковић нису, „кромје сербскога“, знали ниједан други језик.“³⁰⁸

Видљивије промене у образовању и васпитању официра прате се од четврте деценије XVIII века и времена формирања граничарских пукова. У пуковима су хабзбуршки владари највише положаје намењивали католицима племићима, превасходно Немцима, док су Србима додељивани нижи чиновни. Ипак, када су формирано граничарски пукови, Срби су лакше него раније долазили до официрских положаја и више каријере у војсци. Протекција из ранијих времена и даље је постојала, али је унеколико постојао и утврђени ред. У том периоду већ се може говорити о постојању правих официрских породица чији су чланови учили у оно доба стручне па и више војне школе. Међу ове официрске породице убрајају се: Монастерлија, Текелија, Рашковић, Продановић, Исаковић, Станисављевић, Милутиновић. Поред њих и синови из угледних грађанских породица, српских и цинцарских, као што су Давидовић, Дука и Папила, такође су тада образовање стицали у стручним и вишим војним школама. У овој генерацији официра каријера је прављена на разне начине: личном вредношћу, унеколико заслугама породица, куповином, чак и подмићивањем. Неки су је стекли врло брзо, а неки споро, неки на бојном пољу, а неки у канцеларији. Личном вредношћу

³⁰⁸ Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790), 165.

начинили су каријерау генерали Папила и Љубибратић. Пре него што је ступио у војску Папила је био лакеј код епископа Исаије Антоновића, а генерал Јефта Љубибратић пре ступања у војску био је на ћурчијском занату. Неки од угледних официра ушли су у војску у веома младој доби попут Петра Дуке и Саве Продановића који је одмах добио чин барјактара. Неки су каријеру почели као подофицири: Авксентије Милутиновић почео је своју каријеру као подофицир, а Аврам Путник као кашлар. Други су пак своју каријеру почели одмах као официри, попут Саве Продановића. Неким официрима је чак пошло за руком и да прескоче по један чин. За Давидовића, који је био веома имућан је забележено да је натпоручнички чин купио. Аврам Путник постао је од поручника капетан, а Сава Продановић од барјактара натпоручник. Јосиф Монастерлија је у својој четрдесетој години постао пуковник. Било је, са друге стране, и оних официра који су врло тешко успевали: Секула Витковић постао је капетан сасвим млад али је чин пуковника добио тек пред смрт. Пера Сегединац постао је капетан 1703. год. међутим после уопште није напредовао. Највећи део официра стицао је каријеру на бојном пољу док је највишу каријеру у аустријској војсци постигао *Петар Дука* (Сл. 55.).³⁰⁹

Животи и погледи на свет официра друге половине и последњих деценија XVIII века потпуно су превазилазили оквире схватања њихових претходника са почетка века. Најпре, ова генерација официра је имала потпуно стручно образовање. Давидовић, за кога је забележено да је био „*весма опасан*“, учио је универзитетске науке и био одличан стратег. Виша култура ове генерације огледала се и у знању страних језика. Син Атанасија Рашковића, Александар, већ је знао немачки а неки од официра, као Тодор Станисављевић, били су и љубитељи књига. Белгради, Дука, Папила и Сава Продановић већ се могу сматрати су полиглотима – приметио је то Д. Ј. Поповић. За Арсенија Сечујца је забележено да је био велики љубитељ словенске и немачке књижевности. Ова млађа генерација се од старије разликује и својом друштвеном углађеношћу. Забележено је да је Авксентије Милутиновић имао таленат и својство себе код генералкоманде и Војног савета врло лепо представити и тиме милост стећи. Отменим понашањем одликовали су се и Белгради и Дука. У биографији Белградија је забележено да је имао „*доброје, лепоје, всјакоме повољноје и умилноје обхожденије*“, те је овим особинама успео да буде у милости код претпостављених и најугледнијих официра, па и самог Двора. Дука, још интеллигентнији, као да је и још боље овладао вештинама којима се гради висок статус у друштву. За њега је забележено да је био „*весма добра и разумна обхожденија са високим лици*“, те је „*милост свог императора уживао*“.³¹⁰ Михајло Продановић је рођен 1706. год. у Беркасову а када је напунио десет година отац га је одвео у Беч где је учио школе код пијариста и у томе био веома успешан. За њега је забележено да је био финог понашања и потпун кавалер.³¹¹

Пред крај XVIII века *Георгије племенити Чокић*, син Јакова и Полексије Чокић из Бечеја, портретише се као питомац кадетске школе (Сл. 56.). Портрет сликан руком Павела Ђурковића изведен је истовремено када и портрети Чокићевих родитеља а

³⁰⁹ Исто, 166.

³¹⁰ Исто, 167–168.

³¹¹ Исто, 176.

представља га до појаса, фронтално, сасвим благо окренутог ка левој посматрачевој страни. Младо лице са брцима који тек проничу и уредно зачешљаном црном косом одаје утисак поноса, праћено је свечаном кадетском униформом црне боје са златним гајтаном преко рамена. Леву шаку, коју краси бурмутица на малом прсту и печатни прстен на кажипрсту, млади Чокић је положио на бок док је одмах испод видљив сегмент његове сабље. Са леве посматрачеве стране представљен је столчић до висине Чокићевог појаса на коме се налази његова свечана кадетска капа коју у горњем делу придржава. Испод капе је горња ивица свеске на којој је у виду наслова исписано „POESIS“ док је њена друга ивица увијена и пада ниже ивице стола. Позадина је загасито сиве боје. Портрет младог Чокића кадета показатељ је промене у схватању важности образовања за претенденте на племићки статус, која се дешавала у српској култури од првих деценија XVIII века када. Од милитара који су на почетку века свој положај утврђивали преваходно личном снагом и борбеношћу, дошло се у последњим деценијама епохе просвећености до њихових унука или праунука који пролазе кроз професионалну обуку стичући знања из различитих области. Портрети који меморишу битне моменте попут почетка или свршетка образовања – као што је то Чокићев кадетски портрет, заступају важне одлике племства попут углађености, префињености, префињености и интелектуалне супериорности.

Више школе су, осим официра, завршавали и други припадници племићког staleжа. Образовање какво је стекао Сава Текелија било је потпуно у складу са племићким идеалима XVIII века. Поред војних школа, највише могућности достојних једног племића, пружале су студије права, те је Текелија учење започео у родном Араду похађањем српске школе, а од 1770. год. и латинске школе где је добро савладао латински језик. Родитељи су га 1775. год. послали у Будим где је похађао Вишу гимназију са филозофијом, а тамо борави и током 1779. и 1780. год. слушајући филозофију, поезију, реторику, геометрију и учећи цртање. У Бечу је 1780. год. покушао да се упише на Војну академију, где није примљен због својих поодмаклих година те уписује права на Краљевском универзитету у Пешти, која је похађао две године, и паралелно учио цртање, француски, италијански и шпански језик. Истовремено се образовао и у природним наукама, пре свега анатомији, хемији и ботаници, математици али и свирању флауте. Часове цртања Текелија је похађао код Јакоба Шмуцера (Jacob Matthias Schmutzer), веома угледног и утицајног уметника, бакроресца и професора на бечкој Ликовној академији. Шмуцер је у том тренутку заузимао значајно место на културној мапи града, као просветитељ, пријатељ секретара Кауница (Wenzel Anton Graf von Kaunitz-Rietberg), подржавалац реформи цара Јосифа II и као особа која је утицала на обликовање уметничког укуса у Бечу. Због великог броја студената у класи цртања професор Шмуцер је часове за почетнике одржавао у својој кући где је, вероватно, одлазио и Текелија. Осим тога, Текелија је веома полагао на познавање језика па је корпусу оних које је већ познавао додао и енглески, румунски, руски, мађарски и турски док у последњој деценији XVIII века, у склопу припрема за прелазак у Србију, у Бечу код Доситеја Обрадовића учи грчки језик. Од 1783. до 1785. год. наставио је учење правних наука у Пешти, где се показао као одличан студент и пошто је положио строге испите

завршио је студије 1785. год. Наредне године Текелија је у Пешти одбранио докторску дисертацију *Dissertatio iuridica de causa, et fine civitatis (О узроку и циљу постојања државе)*.³¹²

О важности коју је племство придавало образовању као и томе да је оно било важан елемент целокупне племићке репрезентације говори портрет *Младог Саве Текелије* (Сл. 57.). Портрет се приписује сликару Георгију Тенецком мада са доста опреза јер се датује у 1785./86. год. и сматра се да је повод за његов настанак било то што је Текелија успешно завршио студије на Правном факултету 1785. год., или, што је још вероватније, што је одбранио докторску дисертацију на пештанском Краљевском универзитету 1786. год. Тај значајан догађај, који је Текелији донео титулу првог доктора права међу Србима у Угарској, требало је овековечити на најбољи могући начин, те је сренута пажња да би се овај портрет могао разматрати и као рад неког бољег средњоевропског мајстора. Портрет је изведен у стилу рококоа и надахнут је схватањима сентиментализма. На платну овалног облика млади Сава Текелија је представљен до попрсја, у одећи угарских племића, са белом кошуљом и чипканим жабоом и са периком на глави,³¹³ док је његов бистри поглед усмерен ка посматрачу.

Поред Саве Текелије више студије слушао је Јован Чарнојевић као и браћа Рашковић. Јован Чарнојевић је учио протестантску гимназију у Ђуру. Школовао га је митрополит Мојсеј Петровић који је желео да има секретара, који зна латински и немачки. Син славног пуковника Атанасија Рашковића, Александар, имао је два сина – Мојсија и Димитрија које је примио да школује митрополит Павле Ненадовић. По смрти митрополита Ненадовића школовао их је, из захвалности према својој добротвору патријарху Арсенију IV, блиском рођаку Рашковића, митрополит Јован Ђорђевић. Мојсије је био старији од двојице браће Рашковића рођен је 1749. год у Митровици, где му је отац био настањен. Средњу школу завршио је у Пожуну (Братислави). Да ли је и млађи брат Димитрије Рашковић овде учио, није познато. Мојсије је био одличан ђак. При завршетку гимназијског школовања одржао је једну беседу на латинском језику која је штампана. Браћа су своје студије наставила у Лајпцигу 1770./1. год. Из времена њиховог студирања у Лајпцигу сачувано је једно писмо у којем су се они правдали митрополиту што их је овај укорео да много троше. У писму, које је написао старији брат Мојсије, браћа су се на „*отеческо караније*“ митрополита у веома учтивој форми, са пуно топлине и „*са должноју покорностију*“ бранили да не троше много али да је живот у Лајпцигу веома скуп а они да морају да воде рачуна о науци, о свом положају као и о својој здрављу. У писму се Мојсије нарочито жалио на велику скупоћу, посебно животних намирница, да је тешко добити чак и хлеба. Писао је и о томе да им је храна сасвим једноставна. „*Наша трпеза, котору описати милостиво дозволите, састојавала всегда о обеду перво са супом, потом каковимнибуд зељем, и другим подобним вешчам с парчем мјаса с њим, на конец мјасо печено; тако совокупно три јастуја, а о вечери два. То јест здјесуслаждателнаја наша трапеза, котора мало болша, а често и горша как ваших служителеј јест; а неколико крат пак нездрава што здравја нашегосохраненије чудотворному шиклеушком*

³¹² В. Симић, „Сава Текелија – Патриота, просветитељ и добротвор на размеђи XVIII и XIX века“ у: *Сава Текелија. Велики српски добротвор*, 39, 68.

³¹³ Б. Кулић, *Уметност XVIII века у колекцији Галерије Матице српске*, 142.

вину, от котораго о обеду једну малују чашу употребихом, благодарити нам подобајет.“ Мојсије мисли да би можда могао себи пребацити само што је дао направити једно ново празнично одело али је то морао учинити јер је одело које носи овештало те је „непристојно било празничному одјејанију“ а то није згодно ни за митрополита јер „к тому мњеније здјес о нас, јако о благодјејанији илирическаго архиепископа учашичхсја, с таковоју вешчију имјани благодјетелне малому помраченију било би“. У писму се подноси и детаљан рачун о трошковима које су браћа начинила. Прво су изложени издаци за књиге и „бухбиндера“; затим за приватне учитеље „в јазиках и других художествах“. Имали су приватне учитеље за немачки, француски и италијански, а плаћали су и „цајхенмајстора“. Затим су изложили издатке за храну – „кост“, стан – „квартир“, и послугу. Забележени су издаци за кафу, чај – „теј“, млеко, шећер, вино и за 31 „бутел киселе или селцер воде за пролитије“. Потом су забележени и издаци за одело. Гардероба браће Рашковић подразумевала је: по једно свакодневно и једно празнично одело, затим два „колчака“ за зиму и два шешира с перјем у складу са њиховим племићким статусом, „сребрне шнале за Димитрија“, „и обојих две шнале за пошу“. Изгледа да су се браћа вежбали у мачевању јер су забележена и „два дегена с купелом и другим принадлежащими“. Врло савесно су саопштени и издаци за фризера, вешерку, „барбира“, издаци на напојнице и разне ситне школске потребе. Боравећи у Лајпцигу, браћа Рашковић су се суочила и са здравственим проблемима. Отуд су у писму забележени и издаци „докторима от медицине“ због „обојих, наипаче Димитрија“. Трошковник су потписала оба брата. Није познато колико су времена Рашковићи провели у Лајпцигу, али се зна да је Мојсије након Лајпцига прешао у Беч. За њега је забележено да је био ванредне меморије, да је знао стране језике, па и јеврејски, да је био веома начитан и лепо васпитан, те да је поред веома широке културе имао и лепу теолошку спрему. Као млад човек имао је лепу библиотеку у којој су се налазила и нека капитална дела. Међутим, прерана смрт прекинула је рад на усвајању нових знања и усавршавању оба брата. Најпре је преминуо млађи – Димитрије Рашковић, док је Мојсије овај свет напустио због последица туберкулозе, за време боравка у Бечу, 1773. год. борећи се „за права своје одличне породице“.³¹⁴

Духовна ширина и образованост племства најбоље се показивала кроз библиотеке у њиховом власништву. Образовано племство је до друге половине XVIII века чинило основу политичке јавности и језгро читалачке публике која је у времену просветитељства, снажним порастом кореспонденције, прерасла у својеврсну еразмијанску *respublica litteraria*. Племићке породице су куповале књиге и часописе, помагале уметнике и књижевнике и формирале прве приватне библиотеке, које су периодично биле отворене за учењаке и академике, а које су чиниле део њихове интелектуалне репрезентације. Полице са књигама појављују се на портрету грофа Георгија Бранковића са почетка XVIII века, познатог у неколиким репликама и копијама. Постоје индиције да је гроф Ђорђе Бранковић крајем XVII века имао велику приватну библиотеку али је она у то време била изузетак. Свест о библиотекама развијала се у српској култури нарочито у XVIII веку. Тада се појам библиотека углавном користио да

³¹⁴ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 128–131.

би означио скуп књига а не посебну просторију за њихово чување и читање. Књиге обично нису повезиване при штампању него накнадно код књижара који су их продавали. Тако су купци сами могли одабрати повез за књиге што је доприносило стварању визуелног утиска о библиотеци. Гаврил Стефановић Венцловић наводи у једном писму да је стара племићка породица Фелдвари имала богату приватну библиотеку, око које је тридесетих година XVIII века избио спор међу наследницима. Међу приватним племићким библиотекама издвајала се она Симеона Чарнојевића од Маче коју помиње Павле Јулинац у предговору књиге „*Краткое введение в историју происхождения славено-српског народа*“. Најпознатија је библиотека коју је формирао Сава Текелија током последњих деценија XVIII и првих деценија XIX века, а која је својом структуром превазилазила едукативну функцију великих грађанских библиотека. Разноврсношћу литературе и избором дела из најразличитијих области и дисциплина, као и систематичном политиком сакупљања, Текелијина библиотека је имала просветитељски енциклопедијски карактер, јер је тежила да на једном месту сакупи универзално знање света. Сличну библиотеку имала је и племићка породица Сервијски у Турској Кањижи, али је она на несрећу током времена нестала.³¹⁵

Библиотеке су као репрезентанти интелектуалне супериорности биле повезане и са визуелном репрезентацијом племства. Власници великих приватних библиотека, попут Саве Текелије, обележавали су своје књиге *ex-libris*-има у облику печата. Осим тога, другој половини XVIII века појављују се и први штампани *ex-libris*-и какав је онај израђен за потребе репрезентације Марка Ђурковића Сервијског. Реч је о једном од најранијих штампаних *ex-libris*-а забележених у српској култури који се истиче својим раскошом. Извео га је познати бечки гравер Јохан Ернст Мансфелд (Johann Erns Mansfeld) у бакрорезној техници 1774. год. – у којој је Ђурковићу додељено аустријско племство. На њему је приказан грб породице Ђурковић-Сервијски који подразумева штит француског типа подељен у шест поља од којих три подразумевају амблематске фигуре: у горњем пољу са леве стране је лав а десно ждрал, са каменом у канцама подигнуте ноге; у средишту доњег дела приказана је сова која седи на античкој масци док је бочно од ње са сваке стране по једно поље у коме је приказан цвет. Изнад штита је кацага са круном а на њој је челенка са два рога између којих је приказан грифон, са мачем у десној подигнутој канци. Испод хералдичког штита је класицистичка гирланда са плочом на којој је натпис: *Marcus Guyrkovich Nobilis à Serviisky*. Око штита је декоративна стилизована флорална рокајна орнаментика. У доњем делу на средини је бакрорешчева сигнатура: *J. E. Mansfeld, fec.*³¹⁶ Идеја о библиотеци исказана је и на графичкиом портрету митрополита Стефана Стратимировића, израђеном према цртежу Арсенија Теодоровића, на коме је митрополит представљен како седи за столом са њигом у руци док су иза њега полице са књигама. Осим тога, сачувана су писамма 1807. године која

³¹⁵ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 327–332; В. Симић, *За љубав отаџбине*, 261–262; Ч. Денић, *Српске библиотеке у Хабзбуршкој монархији током 18. века*, Књ. 1, Београд : Српска академија наука и уметности 2010, 331–358;

³¹⁶ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, 376, бр. 160, сл. 296;

говоре о томе да је Јосиф Нако „*Herr von Maisenfeld*“ из Беча носио неке књиге митрополиту Стратимировићу.³¹⁷

Са племићким хабитусом повезана је појава првих стипендијских фондова намењених образовању талентованих припадника долазећих генерација. Са друге стране, оснивање оваквих фондова нарочито је доприносило стварању представе о оснивачу као милосрдној и племенитој личности што је веома доприносило изградњи његовог јавног статуса. У српској колективној меморији племенита идеја оснивања стипендијског фонда превасходно се доводи у везу са Савом Текелијом и његовим трудом око оснивања и функционисања Текелијанума. Ипак, ранији пример представљају прегнућа чланова породице Сервијски. Марко Сервијски, који је свом сину Александру поставио чак тројицу татора, био је и оснивач задужбине за школовање талентоване српске деце. У свом тестаменту посебно је поменуо задужбину за стипендирање деце следећим речима: „... да бих допринео, колико могу, срећи мог народа, а та срећа може настати само из правилног образовања омладине, одлучио сам да завештавам своту од тридесет хиљада рајнских форината у ту сврху да се из њених годишњих прихода исплаћују стипендије младићима мога народа и моје вероисповести који уче школе, што после зрелог размишљања и свестан озбиљности дела овим завештавам и оснивам“.³¹⁸ За Константина – брата Марка Сервијског била је удата Катарина, која је са њим родила сина Димитрија. Она је својим тестаментом од 17. јула 1799. завештала 600 фор. као фондацију за стипендију двојици сиромашних ђака које ће бирати њен син Димитрије.³¹⁹

³¹⁷ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 327–332; АСАНУК Б к7 1807 134, 136.

³¹⁸ Наведено према: В. Стајић, *Новосадске биографије*, књ. III, св. 530–31; Осим тога у плановима за оснивање високе новосадске школе Марку Сервијском је била додељена важна улога баудиректора односно управитеља изградње: Д. Кириловић, „Покушај оснивања високе школе у Новом Саду 1774. године“ у: *ГИДНС*, Књ. 1, (ур.) Д. Поповић, Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1928, 52–56.

³¹⁹ П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Раковца у XVIII веку*, Сремски Карловци : Крбови 1998, 35.

Брачне стратегије

Елитни круг православних поданика и племића односно претендената на тај статус унутар Хабзбуршке монархије је током XVIII века, осим истим интересима и амбицијама, неретко био повезан и родбинским везама. Поданици којима је крајњи циљ био долазак до племства на основу заслуга и услуга учињених Двору су у изградњи идентитета госпде тежили да за супружнике изаберу особе најприличније таквом статусу баш као што су припадници аристократске елите при склапањима бракова водили рачуна о присуству „плаве крви“ у мушкој и женској линији. Планске, из генерације у генерацију спровођене брачне политике (*connubium*), које су биле засноване према критеријуму једнаке сталешке припадности, представљале су начин заштите и осигурања племићког статуса међу аристократским породицама. Тако је фамилија Шварценберг (*Schwartzenberg*) кроз брижљиво вођену брачну политику била повезана са грофовским породицама Штаремберг (*Grafen von Starhemberg*) и Штернберг (*Grafen von Sternberg*), као и са кнежевским породицама Егенберг (*Fürsten von Eggenberg*), Лихтенштајн (*Fürsten von Liechtenstein*) и Лобковиц (*Fürsten von Lobkowitz*). Од стране породица контролисан избор партнера требало је да гарантује сталешку демаркацију, јер су у овом смислу ендогамни бракови сматрани показатељем припадности једној ексклузивној социјалној групи.³²⁰

Већ на почетку XVIII века Јован Поповић Текелија, пуковник Поморишке Границе, жени сина Ранка за ћерку свог непосредног старешине и пријатеља пуковника Мојсија Рашковића. Ова свадба описана је у песми *Женидба Ранка Текелије* објављеној 1844. год. У песми су присутни топоси епског певања као и нескривено уздизање породице Текелија а осим тога ова песма је драгоценa за сагледавање жељеног утиска који је свадба Ранка Текелије са Алком Рашковић требало да остави на анонимног посматрача:

Земља тутњи, силни ветар зуји
Турци л' иду, ил' с' крајина буни?
Не иду Турци, не буни с' крајина,
Већ сватове господар нам скупља.
Скупио је дванаест капетана,
Скупио је, тихо говорио:
„Браћо моја дванаест капетана,
Сину моме већ пронице брада,
Ваља браћо да га оженимо.“

³²⁰ M. Scheutz, „Die Elite der Hochadeligen Elite. Sozialgeschichtliche Rahmenbedingungen der obersten Hofämter am Wiener Keiserhof im 18. Jahrhundert“ in: *Adel im 18. Jahrhundert. Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*, 158–159; R. Stauber, „Der Europäische Adel am Übergang von der ständischen zur bürgerlichen Gesellschaft“ in: *Adel im 18. Jahrhundert : Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*, 30-31.

Капетани кликом покликнуше:
 „Господару, наша поглавицо,
 У тебе нам слава и надежда,
 И у твоје честитом племену;
 Ожени нам Ранка што скорије,
 У њему ће цветати нам дика.“
 Кад то чуо Јован Текелија,
 Он запита дванаест капетана:
 „Браћо моја а гди је девојка,
 Која би нам у дому светлила,
 Вама браћо свима уговела,
 С којом би се крајина дичила?“
 Капетани к земљи погледаше.
 Ал' говори Јован Текелија:
 „Кад смо ишли славном Варадину,
 С принц-Евгеном војеват' на Турке,
 Шаренграду ја сам с' отиснуо,
 Да походим Мојсју Рашковића,
 Славног бана од Нова Пазара,
 Кој' остави своју бановину,
 И са светим дође Патријархом
 Под пресветлу круну Ћесарову.
 У њега је лепа ћеркла Алка,
 Јасна ока као јарка сунца,
 Светла лица као светла месеца
 Обрашчићи две румене руже;
 Малу јесам заручио Алку,
 Сад је време да је доведемо.“
 Сви рекоше дванаест капетана:
 „Алка јесте рода племенита,
 С њом ће бити свима нама дика.“³²¹

Драматични први стихови песме увод су у карактеризацију лика Јована Поповића Текелије као личности од угледа и ауторитета чиме се даје и несумњив кредибилитет његовом избору и потоњем опису будуће снаје. Потом Текелија у сватове сакупља шест капетана, шест аднаћа и шест заставника и уз њих још тристо коњаника и исто толико бираних (високих) пешака са којима се запутио по младу у Шаренград где су се код нових пријатеља частили три дана и три ноћи али не без перипетија:

Лупа бубањ, свирају свирале,

³²¹ С. Текелија, „Стихотворенија, Женитба Ранка Тукелије“ у: *Летопис Матице српске*, год. 18, част 2, бр. 65, Будим 1844, 129–130.

Цичи шипош, тутње таламбаси.
 Текелија виче громогласно:
 „Свирај свирче, што год боље знадеш!“
 Шипош свира, он на брегу игра.
 Пак он шиље Чорбу капетана,
 Обрштеру Рашковић Мојсеју,
 Да да лађе, да преведе свате.
 Али Мојса у чуду се нађе,
 Видећ' свате ди поља покрише,
 Па говори Чорби капетану:
 „Зашт' дођоше свати пре времена,
 Не дам лађа, не дам ни девојке.“
 Кад то јави Чорба капетане
 Опет викну Јован Текелија:
 „Свирај свирче што год боље знадеш,
 Капетани, ви коло 'ватајте,
 Друго коло избрани коњици,
 Треће коло високи пешаци.“
 Вино пију у колу играју.
 Повикује Јован Текелија:
 „Пријатељу, шиљи танке шајке,
 Док сватови у колу играју!“
 Тако Мојси ино не бијаше,
 Под вече им танке посла шајке,
 Превезоше кићене сватове.
 Загрли се пријатељ с пријатељем,
 Частисе се три ноћи и данка,
 А четврти Алку поведоше.
 Шест јој коња у коли играју,
 Шест пред коли младих барјактара,
 Око кола шест су капетана,
 А за коли шест лепих хаднађа,
 И за њима сто кола хајдука.
 Напред коњиц а коњиц са страга,
 Пред свима је Јован господару.³²²

Сватови су се потом запутили ка Мартоношу где су застали код пуковника Вулина, зета Текелијине породице, те су се потом преко Сегедина запутили ка Араду:

Тек што су се граду приближили,

³²² Исто, 133–134.

Загрмише велики топови,
 Заујаше звона на све стране,
 Све изишло, мало и велико,
 Да угледа Алку лепу ћерку,
 Обрштера Мојсе Рашковића.
 Пут девојке цвећем накитише
 А пшеницом момци посипаше;
 Светој цркви сватови одоше
 Ту свештеник чека с младожењом,
 Не зна Ранко јошт кога узима,
 Не зна Алка за кога полази,
 Једно стрепи, другом срце зебе.
 А кад Ранко опази невесту
 И угледа њене очи чарне,
 Из њих га је устрерила стрела,
 Бело лице Текелије Ранка
 Сину Алки као јарко сунце,
 Обојима једна жеља беше
 У љубљењу живот проводити.
 Кад се сврши у цркви венчање,
 Белом двору снају одведоше,
 Девојчице песме им певаше
 Из недара цвеће просипаше,
 Момци скачу из пушке пуцају
 И из јасног грла подвикују,
 А у двору Роксанда госпођа
 На прагу је снају дочекала.
 Отворе се части и весеља,
 Девет дана и кроз девет ноћи
 Почастило с' мало и велико,
 И ком само воља било доћи.³²³

Познат је један портрет *Алке Текелије рођ. Рашковић* (Сл. 58.) који кореспондира са описом ње као невесте датим у овој песми. Представљена је у свечаној хаљини ружичасте боје која подразумева корсет испод кога је бела доња хаљина чији се рукави завршавају фином чипком у два калнера. Инкарнат Рашковићеве „*лепе ћерке*“ је на портрету сликан готово потпуно белом бојом те је баш као и у песми и овде она „*светла лица као светла месеца*“ са уснама сликаним тоном кајсије који се тек наслућује испод њених крупних „*чарних, попут јарког Сунца јасних*“ очију, суптилно наговештавајући да су Алкини „*обрашчићи две румене руже*“. Уз пратеће аксесоарне елементе Алка је на портрету

³²³ Исто, 135–136.

приказана тако да савршено испуњава захтев Јована Поповића Текелије за снајом „која би нам у дому светлила“ и „с којом би се крајина дичила“ а која „јесте рода племенита“.

Јован, син Ранка и Алке Текелије рођ. Рашковић оженио се Мартом Ненадовић, рођаком митрополита Павла Ненадовића. Очито, брак Алке Рашковић са Ранком Текелијом није био усамљени, а ни случајни, мудар брачни избор ових породица. Атанасије Рашковић је био ожењен рођеном сестром патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте са којом је имао сина Александра и четири ћерке. Најстарија од њих је била удата за Петра Шевића, друга по реду Дафина за Симеона Пишчевића док је трећа, Еуфемија, имала два брака. Први пут је била удата за властелина футошког Јована Чарнојевића а након његове смрти удала се за барона Јефтимија Љубибратића. Пулхерија, четврта ћерка Атанасија Рашковића била је удата за мајора Градишког пука Јефту Милорадовића. Из породице Рашковић потицала је и Алка којом је био ожењен Јован Монастерлија.³²⁴ Симеон Пишчевић је у *Мемоарима* забележио како је текла припрема његове свадбе са Дафином Рашковић, откривши тиме из којих побуда и на који начин су склапани бракови међу племићима и онима који ће то тек постати:

„Моји родитељи су имали четрнаесторо деце и сва су помрла сем мене и мога млађега брата Гаврила. Од жалости за децом моја је мати изгубила здравље, и зато је имала велику жељу да ме види ожењеног. Да ту намеру оствари, она је радила на томе заједно с мојим оцем. Једанпут ми је у разговору открила да намерава да испроси за мене кћер пуковника, кнеза Атанасија Рашковића, Дафину, и тражила мој пристанак, говорећи: „Девојку си“, вели, „видео. Она је из најбоље породице у нашем народу, а и отац јој је велик човек и велик господин и може нам увек бити од помоћи.“ Ја сам оћутао, јер ми женидба тада није била ни на крај памети. Мислио сам тада само о добрим коњима, о новим униформама, о официрској опреми, и о томе како ћу добити виши чин; то сам нарочито желео, и само о таквим стварима сањао. У томе што нисам ништа одговорио моја мати је видела да ја не пристајем, па је подигла глас и упитала ме: „Зашто ћутиш? Зашто на моје речи ништа не одговараш? Твоје ћутање говори да ти не пристајеш“ – а ја сам и на то, оборених очију, ћутао. ... Она је изгледа све то испричала оцу, јер ми је он сутрадан стао читати читаву проповед наређујући ми да имам све да слушам; и ја се покорим њиховој родитељској вољи.“³²⁵

Убрзо након ових дешавања Пишчевићеви родитељи су започели припремне кораке у циљу склапања брака те је прослава рођендана патријарха Арсенија IV 1747. год. била згодна прилика за сусрет будућих младенаца. О целој ситуацији Симеон Пишчевић је забележио:

„Ја сам се са мојом будућом невестом видео, али нисмо једно другом ни речи казали, већ и зато што је било против обичаја слободно разговарати с

³²⁴ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 152, 172, 174.

³²⁵ С. Пишчевић, *Мемоари*, 74–75.

девојком, иако сам ја ту смелост смео себи допустити, пошто сам се шетао с њеним братом. Могао сам јој прићи и упитати је за здравље и указати јој поштовање, а уз то још штогод проговорити, али ја се нисам усудио да то учиним да њени родитељи већ првога дана не помисле о мени штогод рђаво. Ипак, поред свега тога, наши су се погледи сретали. Девојка ми се учинила мила и врло лепа. Она је била годину дана млађа од мене, а ја сам имао седамнаест година. Ето, какав сам ја био младожења. ... Неколико дана после тога позове ме отац к себи у спаваћу собу и натера ме да напишем писмо пуковнику Рашковићу. Он ми је диктирао и ја сам између осталог написао: Ако је божја воља и ако господин пуковник пристаје, мој отац жели да проси кћер господина пуковника, Дафину, за мене. Ако пристаје, нека одговори и одреди дан кад се може доћи. На ово писмо, преко истог човека, господин пуковник је одговорио љубазно да пристаје и рекао да можемо доћи кроз две недеље (то је било пред велики пост, о покладама). Кад је мој отац добио одговор, повео ме је моме ујаку, потпуковнику Витковићу; поверио му је своје намере, показао му и одговор пуковника и замолио га да у одређен дан и он пође с нама. Мој ујак се обрадовао, али је због слабости изјавио да не може ићи, него да ће послати с нама своју супругу, моју ујну.³²⁶

Десетак дана након прошње Дафине Рашковић, умире мајка Симеона Пишчевића а из ове туге и несреће писцу се убрзо јасно показао до тада непознат сегмент стварности, који се тиче даљег живота његовог оца удовца:

„У великој жалости није знао ни шта да ради ни куда да се окрене; једном речи, читава кућа је пропадала, јер није имао ко кућу да води. Он, док је покојна мати била жива, ни о чему није водио бригу осим о својој служби. Прошло је већ било шест месеци од материне смрти и мог оца су стали да наговарају на женидбу. Говорили су да се не може без домаћице, а више од свију наговарао га је мој ујак, Витковић. Мој отац из почетка никако није хтео да пристане на то, нити је хтео да тако брзо скине црнину. Он уопште није намеравао да се жени, али како су му о томе једнако говорили (или је можда и судбина тако хтела), он је на крају дао моме ујаку пристанак – а где и кога да проси није знао, али ујак му је рекао: „Ја ћу се о томе већ сам побринути и тебе о свему извести.“ После неколико дана пише мој ујак оцу, зове га да дође. Кад је мој отац отишао, ујак му покаже писмо, одговор удовице капетана Зорића. Она је на писмо ујаково одговорила да пристаје и да очекује њега и мога оца код своје куће.“³²⁷

Више пута поменути проводација и ујак Симеона Пишчевића – Секула Витковић је, врло вероватно, себи својствену агилност применио и у случају брачног избора

³²⁶ Исто, 76–77.

³²⁷ Исто, 80.

сопствене деце. Познато је да је Витковићева ћерка била удата за капетана Симеона Ружића, а помиње се и његова ћерка која је била удата за Јосифа Монастерлију.³²⁸ Осим тога, прерана смрт супруге са којом се суочио Витковићев зет Стефан Пишчевић није представљала редак случај у XVIII веку. Иста туга и невоља задесила је, по свој прилици, и Ранка Текелију. На основу једног документа из 1741. год. тадашњи капетан Текелија се по други пут припремао за склапање брака. Овога пута припреме се умногоме разликују од оних за његов брак са Алком Рашковић. Док се први пут женио попут племића па чак – како је то Д. Ј. Поповић приметио – и некаквог принца, друга женидба је текла много прозаичније. Ранко је тада човек од педесетак година и његови синови из првог брака су већ били одрасли. Ранкова одабраница је била из грађанске, трговачке породице. Једном, када је био у Сентандреји, запазио је кћер трговца Николе Стојановића и том приликом *„они видели се и омиловали једно друго, и даровао је девојку колико је могао“*. Када се вратио кући Текелија је саставио писмо девојчиним родитељима запитавши их *„када хоће бити веселе“*. Како на ово писмо није стигао одговор он је написао и друго писмо али ни на њега није добио одговор. Забринути, Ранко и његове наводације као да су тражили и припремали прилику да се нађу с девојчиним оцем. Прилика је била на вашару у Сегедину где је, вероватно, девојчин отац као трговац дошао послом. Сусрет је прошао тако да је Стојановић заједно са својим зетом дао *„целу и тврду паролу“* да ће дати Текелији ћерку. Након тог обећања Ранко и наводације су купили за девојку *„свеколико надлежашче, и составили потребна штогод је искао: какоти чоху, свилу, пештемаљ, чизме, ципеле и друге церемоније“*. Том приликом је било уговорено да се Ранку јави, у року од две недеље, када ће свадба бити према томе *„јест ли код девојке нејно потребно преуготовано или није“*. Међутим, уместо обавештења када ће бити свадба стигло је писмо од девојчине породице *„да мати девојчина не да (ћерку) на далеко“* и враћа ципеле Текелији. Такав потез је додатно збунио и разљутио Текелију, његове наводације, фамилију, кумове и пријатеље који су се потрудили и дошли на весеље начинивши због тога не мали трошак. Текелијина страна је одмах послала човека у Сентандреју да испита ситуацију. Када се човек вратио, обавестио их је: *„колики остали нећеју, али девојка хоће“*. Наводације, Јанко Пантеловић из Великог Варадина, и Живан Капетановић из Сегедина, потом одлазе у Пешту одакле су послали девојчиној породици гласника са поруком да их не срамоте, и с њима *„шпот“* не чине, јер су они људи страни, колики трошак учинили, и није право да остану осрамоћени – *„Аратос и трошка и свега коликога, теке са се не срамотимо.“* И ова интервенција била је узалудна. Породица није хтела дати девојку. Због тога су Пантеловић и Капетановић, који су се вероватно највише трудили да се овај брак склопи, упутили представку општинском већу у Сентандреји у којој су изложили цео случај, завршивши је речима: *„Ми хвала Господу Богу нисмо ничије будале да они се с нама тако вексирају и поносе како са једним будалама, ми зато протишталујемо, за наше поштење иштемo довољну нашу сатисфакцију, а тако и за наш толики трошак и толику дангубу нашу, како ми тако и кола наша пошто људи јесмо и целу своју реч и паролу обдржавамо“* те од већа очекују *„милостивнију резолуцију“*. Брак између Ранка Текелије и ћерке трговца Стојановића ипак

³²⁸ С. Пишчевић, *Мемоари*, 153; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*), 172.

није склопљен. Познато је да се капетан Текелија по други пут оженио Аном Цветковић из Сентандреје.³²⁹

Пажљив избор супружника мотивисан друштвеним статусом присутан је, осим код Текелија и Рашковића, и код осталих утицајних породица које имају амбицију изградње и одржања племићког идентитета. Један од четворице браће Стратимировића који 1745. год. као донацију примају Кулпин звао се Иван и он је имао сина Марка ожењеног за Марту из племићке породице Стојчевић, док је њихов син Ђорђе Стратимировић био ожењен за Терезију племениту Зако. Пуковник Михајло Продановић је имао ћерку Ану за коју је забележено да се удавала у два наврата. Најпре за барона Михајла Микашиновића којем је ово био други брак. Поставши након Микашиновићеве смрти удовица, Ана се по други пут удала за племића из породице Ожеговић. Син пуковника Михајла Продановића звао се Сава и био је ожењен Маријом, ћерком Јована Белградија са којом је имао поменућу ћерку Марту Продановић „племениту од Ужичке Каменице“.³³⁰

Пракса склапања бракова којима се потврђује господски статус била је присутна и међу породицама цинцарског порекла што је осим верске припадности, у неким случајевима, био још један од начина повезивања са припадницима српске етнице. Тако је Марко Ђурковић „од Сервијски“ био ожењен за Катарину – ћерку богатог трговца цинцарског порекла Дука Теодора, док је супруга Георгија Тиганитија била Ана – ћерка Јосифа Јовановића и синовица митрополита Вићентија Јовановића. Кирил Нако био је ожењен Росином Хаџи Скарлатор, док се његов брат Христифор Нако 1784. год. оженио Софијом, ћерком генерала Арсенија Сечујца „од Хелденфелда“. Отац Арсенија и деда Софије Сечујац – оберлајтнант Георгије Сечујац из Шанца Кузмина, који 1759. год. стиче племство, оженио се 1766. год. Аном – ћерком Јакова из утицајне карловачке породице Андрејевић. Око удаје Јелисавете, Анине рођене сестре а друге ћерке Јакова Андрејевића настао је проблем о којем је била обавештена и сама Марија Терезија, а који врло јасно говори племићком статусу као једном од главних мотива при склапању бракова. Наиме, Јелисавету Андрејевић је почетком 1752. год. запресио провизор даљског митрополијског спахилука Трифон Јоановић дарујући девојци дукат који је она прихватила. Недуго након тога, Јелисавету је запресио Бошко Пешти, племић из Коморана којем је Јаков Андрејевић обећао ћерку као бољој партији те је са њим склопио брачни уговор и заказао венчање. У читаву ствар се умешао митрополит Ненадовић како би заштитио права свога провизора, запретивши Андрејевићу екскомуникацијом. Са друге стране, како би заштитио интересе свога сина, отац Бошка Пештија обратио се угарском дворском канцелару који је тужио митрополита Ненадовића царици Марији Терезији. Напоследку, Јелисавета Андрејевић је ипак склопила брак са Трифоном Јоановићем.³³¹

Сачувана су два портрета који се датују између 1780. и 1790. год. на којима су приказани чланови породице Нако (Сл. 59. и 60.). С обзиром да је међу браћом Нако била

³²⁹ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 126.

³³⁰ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 151; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*), 175–176.

³³¹ К. Петровић, „Стари Карловчани: Андрејевићи“ у: *ГИДНС*, књ. XIII св. 3-4, 372.

мала разлика у старосној доби, тешко је са сигурношћу утврдити који од њих је приказан са супругом. Реч је о појединачним портретима. На једном портрету представљен је мушкарац у млађој доби, обучен у раскошно одело од бордо плиша украшено златним детаљима, преко кога пада огртач оперважен крзном. Портретисани је приказан у полу-профилу, оријентисан ка левој посматрачевој страни са левом руком ослоњеном на бок док му је десна рука ноншалантно испружена са благо отвореном шаком и испруженим кажипрстом. Његова супруга је представљена на другом портрету, као млада жена, такође у полу-профилу, оријентисана ка десно, тако да када се портрети поставе и посматрају један наспрам другог, супружници су усмерени једно ка другом. Жена је приказана у раскошном свечаном барокном костиму који прати богат накит и аксесоар. У десној руци она држи склопљену лепезу, док у левој има ружу која кореспондира са испруженим кажипрстом њеног супруга. Као симбол дубоке и трајне љубави ружа у руци младе жене, на коју указује племенити Нако, сугерише претпоставку да је реч о брачним портретима, сликаним убрзо након склапања брака.³³²

Породице које су се убрајале у више односно титулисано племство Хабзбуршке монархије такође су биле међусобно орођене. Гроф Јован Бранковић је имао ћерку Јелену удату за Ђорђа Чарнојевића, посинка грофа Михаила Чарнојевића. Јелена рођ. Бранковић и Ђорђе Чарнојевић су имали ћерку удату за Стефана Монастерлију пл. „од Каполна“. Један од синова грофа Јована Бранковића звао се Никола и био је ожењен за Ану Путник, којој је митрополит Мојсеј Путник био стриц. Ана и Никола Бранковић су имали сина Димитрија који је својим браком постао наследник иметка Димитрија Анастасијевића Сабова. Наиме, Димитрије Анастасијевић „племенити Сабов“, није имао деце те је усвојио сина женине сестре из Крушедола који се звао Матеј. Сабов је посинка оженио извесном Маријом из Будима. Међутим, Матеј умире 1804. год. – годину дана након смрти свога поочима Сабова, те Марија постаје главна наследница његовог иметка који је подразумевао 87.000 фор. у новцу и облигацијама и уз то двадесет хектара винограда. Тако богата, млада и прелепа удовица је многима била изузетно привлачна, али она се загледала у младог и стаситог грофа Димитрија Бранковића са којим се венчала 1805. год. Већ следеће године Марија је умрла на порођају чиме је гроф Бранковић постао наследник целокупног Сабовљевог иметка.³³³

Преко двадесет бракова склопљених током XVIII века међу члановима најистакнутијих српских породица недвосмислен су показатељ самосвести ове друштвене групе о њеној елитној позицији међу православним поданицима Хабзбуршке монархије. Овакве брачне стратегије у великој мери могу бити протумачене као облик подражавања праксе присутне међу аристократском елитом у циљу изградње и одржања племићког статуса међу православним поданицима пониклим из грађанског, преваходно трговачког миљеа. Портрети сликани са циљем опредмећења идеје и

³³² В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 149, 152; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Тамишварског сабора 1790*), 180; Ј. Огњановић, „Гроф Нако. Грофица Нако“ у: *Сто дела Галерије Матице српске*, С. Мишић (ур.), Нови Сад : Галерија Матице српске 2017, 64.

³³³ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 154; М. Чуљак, „Српски грофови Бранковићи“ у: *ЗИМС*, бр. 57, 27, 32–33;

прослављања склапања статусно адекватних бракова били су део осамнаестовековне визуелне културе и као такви имали су важну улогу у заступању, у овом случају брачних, идеала племства.

Уметничка патронажа и прилагање Цркви

Прослава рођендана патријарха Арсенија IV Јовановића одржана 1747. год. је, осим за испитивање брачних стратегија племства, добар пример и за разматрање других аспеката изградње и репрезентовања племићког статуса. Том приликом су се као Патријархови гости на двору у Карловцима окупили: пуковник Атанасије Рашковић са породицом, Стефан Пишчевић са супругом и сином Симеоном, директор петроварадинске Поште Андреја Андрејевић са женом, сином и две кћерке, и још двојица официра. Иако у дубокој старости, Патријарх је свој рођендан обележио у раскошном тону почевши са свечаним ручком који је сервирала послуга одевена у богате ливреје док је у позадини свирала музика. Потом је ово лепо расположено друштво прешло у другу собу у којој им је послужен десерт а према слављениковој жељи отпочео је бал који је трајао до касно у ноћ.³³⁴ Описани догађај представља скуп елите целокупне тадашње заједнице под окриљем Карловачке митрополије, док се истовремено породице које су тада биле присутне убрајају у племство Хабзбуршке монархије.

Идентитети двојице официра су непознати те остаје отворено питање да ли су и њима, 1751. год. приликом масовне нобилитације милитара, додељене племићке повеље. Извесно је да је слављенику Патријарху претходне 1746. год. додељено угарско племство. Атанасије Рашковић, једна од најугледнијих личности међу православним поданицима Хабзбуршке монархије, припадао је фамилији која је одавно уживала племићке привилегије у овој држави. Мада за Пишчевиће за сада не постоје подаци о томе да ли им је званично било потврђено племство, из првих страница *Мемоара* Симеона Пишчевића је јасно да се идеја о племићком статусу и пореклу налази у сржи његовог идентитета. Присутни су били и чланови породице Андрејевић која се 1747. год. убраја у грађанство, и то у онај стратум овог реда из којег се регрутују нови племићи. Десетак година након прославе у митрополијском Двору, Андреја Андрејевић, глава ове породице, подноси молбу за доделу племства која му је, уз одређене перипетије, напоследку услишена.³³⁵

Постојање врло уског круга елите, формираног од стране племића и претендената на племство, посведочено прославом рођендана патријарха Арсенија IV, подразумева да су ове личности имале одређене заједничке аспирације које су их држале на окупу. Истоветне амбиције које су делили припадници елитног круга су их, без икакве сумње, мотивисале да зарад њиховог остварења примењују и идентичне стратегије. Уз то, заједничка одлика је била и да се налазе на водећим позицијама, да су веома успешни у свом професионалном животу који је обавезно јавне природе, због чега и јесу били препознавани као достојни племићког статуса. Разликовали су се њихови професионални домени – духовни, војни или цивилни – кроз које су долазили до свог

³³⁴ С. Пишчевић, *Мемоари*, 72, 76–77.

³³⁵ К. Петровић, „Стари Карловчани: Андрејевићи“ у: *ГИДНС*, књ. XIII, св. 3–4, 373.

циља, што је представљало битан фактор с обзиром на идеолошки оквир, под којим је и сталешко уређење, Хабзбуршке монархије.

Изградња жељене јавне представе била је један од кључних аспеката стратегије истакнутих амбициозних личности, која је за циљ имала побољшање сопственог положаја те проширење и утврђивање домена ауторитета, независно од професионалног домена. Племићи, а још више, и претенденти на племићки статус у Хабзбуршкој монархији који су конфесионално били под јуриздикцијом Карловачке митрополије, примењивали су током XVIII века добро знане начине изградње јавне представе који су почивали на искуствима европске дворске културе још од ренесансне епохе. У досадашњим истраживањима српске културе XVIII века принцип патронаже уметности као и њене пропаганде улоге повезиван је превасходно са карловачким митрополитима као верским али и световним вођама православних поданика Хабзбуршке монархије. Ипак, закључено је да српски патријарси и митрополити свакако нису сами као индивидуе носили сву тежину иновативности и промена већ су имали помоћ и подршку одабраних сарадника са којима су били у присним односима. Раније је већ истакнуто да су митрополити „око себе окупљали круг сарадника, из редова јерархије али и шире, који су заједно са њима креирали црквену, друштвену и културну политику и помагали у њеном пропагирању и спровођењу.“³³⁶ Прослава рођендана патријарха Арсенија IV Јовановића 1747. год. врло добро дочарава ко се налазио у кругу његових сарадника са којима је делио свечане тренутке али којима је могао поверити и деликатне политичке задатке на највишем нивоу. Тако су депутацију која 1742. год. одлази у Беч како би од царице Марије Терезије добила потврду Привилегија цара Леополда I сачињавали управо најближи сарадници патријарха Арсенија IV: епископ Павле Ненадовић, архиђакон Јован Георгијевић, потиски оберкнез Арсеније Вујић и Андреја Андрејевић као администратор карловачког спахилука. У представци коју је тада упутио Царици, Арсеније IV Андреју Андрејевића оловљава као народног заштитника (Nations Curator), док се на основу писама размењених између Патријарха и депутираца сазнаје да је управо Андрејевић „имао нарочито истакнуту улогу у преговорима вођеним са бечким Двором, али и пружајући значајну финансијску помоћ за издржавање 'славне општенородне депутације' и агената у Бечу.“³³⁷

Однос митрополита са члановима круга блиских сарадника из цивилног или војног домена био је двосмеран. Као што је статусу патријарха Арсенија IV Јовановића ласкало да међу својим блиским сарадницима има Атанасија Рашковића, Стефана Пишчевића и Андреју Андрејевића, и они су знали значење неговања присних односа са високом јерархијом у изградњи сопствених јавних представа. Тако се Андреја Андрејевић поред већ наведених разлога, боравећи у Бечу 1742./43. год. највише истакао када је управо својим везама са другим истакнутим личностима и сопственим угледом спречио продају карловачког властелинства католичком надбискупу и тиме одагнао велике проблеме у којима би се наша Митрополија која је била у положају подложника овог

³³⁶ Према: К. Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690–1790)*, 27–28.

³³⁷ К. Петровић, „Карловци и карловачко становништво у првој половини 18 века“ у: *Историјски часопис*, књ. 5 – 27, Београд: Историјски институт, 1955, 306–307.

спахилука.³³⁸ Племићи, међу којима су и високи јерарси Карловачке митрополије, као и претенденти на племићи статус су кроз рад на побољшању општег друштвеног и културног положаја истовремено доприносили добробити личног положаја. У таквим околностима, и имајући у виду патронажно-пропагандни систем настанка уметности, духовни али и световни племићи су свој жељени јавни статус градили и као приложници, ктитори и дародавци храмова Карловачке митрополије.

У српској култури XVIII века био је устаљени обичај да се црквени тутори (епитропи) бирају међу припадницима истакнутих утицајних породица. Ови старатељи о добробити црквеног бића се нису опредељивали за свештенички позив али су били блиски локалним црквеним круговима. Баш као што је то било током XVIII века, и у данашњим црквама тутори имају важну улогу свештеничких помоћника током литургије, али и пре као и након богослужења, чинећи својим добрим делима да црквено тело, сачињено од верника и свештеника, функционише на најбољи начин. У улози црквених старатеља и свештеничких помоћника неретко су се током XVIII века налазили племићи пре или након самог чина нобилитације. Тако је забележено да је племић Георгије Станковић 1738. год. био епитроп српске цркве у Коморану, док се у протоколима српске цркве Успења Богородице у Осијеку међу туторима помињу: Симеон припадник угледне породице Вировац-Стојић који је вероватно био брат велепоседника Николе Вировца, Јован Јурковић 1784. год. те Јован Ђекић 1796. год.³³⁹ Карловчани, браћа Јаков и Андреја Андрејевић забележени су као епитропи православне цркве у Бешки. Јаков Андрејевић се наводи као тутор од 21. новембра 1731. год. до 19. новембра 1733. год. док је за његовог брата Андреју наведено да се код њега налазила одређена сума новца, пошто је он био тутор црквени. Од тог новца требало је опремити храм сасудима и богослужбеним књигама, међутим, колика сума је била на располагању остало је непознато пошто „постмајстер кир“ Андреја није био код куће у тренутку када је комисија у Бешки.³⁴⁰ Поверавање битних задатака у црквеној општини туторима, међу којима је најделикатнији свакако брига о финансијама, сведочи о поузданости личности којима је додељивана ова улога. Показујући се као појединци спремни да помогну другим верницима и суграђанима, утицајне „публичне персоне“ су кроз улогу татора доприносили утврђивању свог претходно изграђеног угледа. У прилог потврђивању угледа госпде и демонстрацији моћи ишла су и прилагања различитих, често уметнички обрађених, дарова храмовима од стране племства.

Патронажно-пропагандни механизам установљен са циљем изградње жељене јавне представе моћних појединаца могао је обухватати било који домен креативног и интелектуалног изражавања. Тако су дела ликовних уметности, музике, књижевности као и открића у области природних наука бивала поручивана и финансирана од стране економски моћних личности чиме је дефинисан, прошириван и утврђиван домен

³³⁸ К. Петровић, „Стари Карловчани: Андрејевићи“ у: *ГИДНС*, књ. XIII, св. 3–4, 374–376.

³³⁹ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 112, 121, 147, 187.

³⁴⁰ Д. Руварац, *Српска митрополија Карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1902, 10, 14.

њиховог друштвеног ауторитета.³⁴¹ У оквиру осамнаестовековне *репрезентативне јавности* патронажно-пропагандни механизам је већ био потпуно афирмисан и подразумевано заступљен у изградњи жељене јавне представе. У средњем веку извори европске уметности налазили су се под окриљем Цркве која је превасходно била носилац идеја, и градова који су поседовали богатство. Слободни трговачки центри Италије, Фландрије и рајнске области су представљали погонску снагу економије средњовековне Европе а они су постајали и значајни уметнички центри. Промена се десила у ренесансној епохи када кнежевски дворови преузимају примат у продукцији и даљем усмеравању токова уметности стављајући је у службу пропаганде и демонстрације престижа елитних, обавезно племенитих, фамилија. Такав оквир настанка дела ликовних уметности се постепено ширио најпре у оквиру европске аристократије од двора до двора путем брачних, дипломатских или трговачких веза, а потом је постепено превазилазио ексклузивни елитни круг преносећи се са владарских кнежевских дворова у салоне вишег племства а одатле у куће ситнијих племића – од цара Рудолфа II (Rudolf II von Habsburg) до чешког³⁴² и угарског племства.

Инвестирање значајних финансијских средстава у дела туђих креативних и интелектуалних способности са намером изградње сопствене позитивне јавне представе имало је теоријску основу и оправданост у списима ренесансних фирентинских проповедника. Крајем средњег века заузимао је негативан став према богатству, док су скромност, умереност и материјално сиромаштво истицани као основне врлине. Међутим, први хуманисти прихватају могућност афирмативног тумачења богатства. Тада оно није схватано нити као добро нити као лоше већ је истицана његова релативна вредност као повод за вежбање других врлина. Припадник реда августинаца Тимотео Мафеј (Timoteo Maffei) написао је педесетих година XV века дело *In magnificentiae Cosimi Medicei Florentini detractores* за потребе двора Козима Медичија (Cosimo di Giovanni de' Medici). У Мафејевој делу је наручивање великих грађевинских објеката тумачено као врлина. Интерпретирајући аргументе Томе Аквинског, Мафеј је прогласио издашност (*magnificenza*) кнежевском врлином, позвавши се на цитат из четврте књиге *Никомахове етике*. Одбрањена на двору Козима Медичија као кнежевска врлина, величајност/величанственост је убрзо постала основ целокупног схватања политике дворског живота и кључни појам који је одређивао идејне програме дворског самоприказивања.³⁴³ Политика дворске репрезентације широм Европе у XVIII веку је и даље почивала на теоријским основама постављеним у Фиренци током XV века где је Мафејево дело било само један од показатеља начина мишљења којим је обележена епоха новог века. Тридесетак година пре Мафеја, током 1420-их, позитивно тумачење богатства и са њим у вези величајност као врлину проповедало је неколико истакнутих

³⁴¹ P. Burke, *The Fabrication of Louis XIV*. Yale University Press 1992, 49–69; T. C. W. Blanning, *The Culture of Power and the Power of Culture*, 29–99.

³⁴² H. Trevor-Roper, *Princes and Artists: Patronage and Ideology at Four Habsburg Courts 1517-1633*, New York : Harper & Row 1976, 8.

³⁴³ М. Тимотијевић, „Визитација манастира Шишатовца у XVIII веку: прилог истраживању ефемерног спектакла“ у: *Манастир Шишатовца: зборник радова*, 358–359.

фирентинских говорника, превасходно из реда доминиканаца, међу којима се нарочито истицао Антонино Пјероци (Antonino Pierozzi) који ће постати и надбискуп Фиренце, и који је такође био у присним односима са Козимом Медичијем.³⁴⁴ Говори и списи забележени у ренесансној Фиренци односили су се превасходно на архитектонске подухвате али врлина величајности се подједнако препознавала и у наручивању предмета других врста ликовних и декоративних уметности.

Племство XVIII века је изградњи сопствене јавне представе кроз патронажу уметности могло допринети на два начина који су превасходно били у вези са положајем појединаца у хијерархији племићког сталежа а највише са њиховим материјалним могућностима. Већ се у периоду ренесансе у Италији разликују два типа уметничке патронаже од којих је први меценатство (*mecenatismo*) којим се означава културна патронажа, док је други клијентелизам (*clientelismo*) односно политичка патронажа. Слично томе, у Француској је термином меценат (*mécénat*) означавана културна патронажа док је мецена (*mécène*) термин којим се означава личност патрона. На примеру проучавања патронаже књижевности XVII века и у Француској се показала разлика између клијентелизма (*clientélisme*) и мецената. У овом случају клијентелизам је означавао однос између патрона који су заузимали ниже позиције у друштвеној хијерархији и клијената, писаца, који су за њих обављали рутинске услуге за које су били појединачно исплаћивани јер овакви патрони нису могли приуштити више од тога. Када су били у оквиру клијентелистичких односа, уметници су тежили да истовремено имају више патрона. Са друге стране, у меценатском односу уметник је имао само једног најчешће веома богатог и утицајног патрона којег је прослављао и својим делима величао бивајући му потпуно лојалан. За узврат, финансијска будућност клијента је била осигурана пензијама и монетарним поклонима што се даље развијало у трајну делимичну или потпуну финансијску подршку од стране патрона, мада је било очекивано да се као основа овог односа представља чиста добра воља уметника. У меценатским односима клијенти су углавном били веома познате личности у домену уметности којом се баве и своја дела су посвећивали патронима који су могли давати одређене сугестије и на тај начин имати значајан утицај при настанку дела.³⁴⁵

Појмом мецене у српској култури XVIII века могу бити означене личности које су до племићког статуса дошле као припадници високе јерархије Карловачке митрополије. Духовно племство је до осме деценије XVIII века, с обзиром на опште уређење Хабзбуршке монархије и оквир одређен више пута потврђиваним Привилегијама, било у нешто вишој позицији него што је то цивилно или војно племство. Мада је са издавањем

³⁴⁴ P. Howard, „Preaching Magnificence in Renaissance Florence“ in: *Renaissance Quarterly*, Vol. 61, No. 2, The University of Chicago Press on behalf of the Renaissance Society of America, (Summer 2008), 325-369. О породици Медичи као патронима уметности у бароку: M. Campbell, „Medici Patronage and the Baroque: A Reappraisal“ in: *The Art Bulletin*, Vol. 48, No. 2, College Art Association, (Jun., 1966), 133-146; E. Welch, „Public Magnificence and Private Display: Giovanni Pontano's "De splendore" (1498) and the Domestic Arts“ in: *Journal of Design History*, Vol. 15, No. 4, *Approaches to Renaissance Consumption*, Oxford University Press on behalf of Design History Society (2002), 211-221.

³⁴⁵ Sh. Kettering, „Patronage in Early Modern France“ in: *French Historical Studies*, Vol. 17, No. 4, Duke University Press, (Autumn, 1992), 843.

Регуламената, 1770. и 1777. год. те *Деклараторије* 1779 год.³⁴⁶, власт митрополита била значајно умањена, ипак је до тог времена меценатски однос према култури на двору карловачких митрополита већ био потпуно усвојен. У том смислу се институција придворног уметника, установљена вековима раније на европским кнежевским дворовима, у српској култури током XVIII века не може довести у везу са војним или цивилним племићима већ искључиво када је реч о карловачким митрополитима. Патријарх и митрополит Арсеније IV Јовановић је за свог придворног сликара одабрао Украјинца Јова Василијевича, позвавши га у Карловце да у придворној сликарској школи подучава правоверном иконосликарству у модерној ликовној поетици домаће мајсторе. Осим тога, Василијевич је за свог мецену 1744. год. израдио репрезентативни портрет патријарха Арсенија III Чарнојевића у техници уља на платну. У клијентелистичком односу према патријарху Арсенију IV били су Христофор Џефаровић и бечки бакрорезац Томас Месмер (Thomas Mössmer). Од њихових дела насталих у сарадњи са Арсенијем IV свакако најпознатији је заједнички рад из 1741. год., бакрорезна књига *Стематографија. Изображеније оружјѝ Илирических*, надахнута патријарховим територијално-јурисдикционим претензијама.³⁴⁷

У програм уметничке патронаже митрополита Павла Ненадовића био је укључен свестрани Захарија Орфелин. Кроз однос митрополита Ненадовића – патрона и Орфелина – уметника, врло се јасно осликава општи распоред улога у меценатском облику патронажно-пропагандног механизма. У овом систему поручилац дела је имао кључну улогу у његовом финансирању а отуд и утицај у одређењу његовог изгледа те се и сам сматрао аутором. Наиме митрополит Ненадовић је Захарију Орфелина сматрао личним канцелистом и подређеним извршиоцем његових идејних решења што се одразило на одсуство или на начин потписивања бакрорезних листова које Орфелин извео под митрополитовим покровитељством.³⁴⁸ Митрополит Ненадовић је био један од најистакнутијих патрона српске нововековне уметности и градитељства, заслужан за подизање нове катедралне цркве у Карловцима и за уопште преобликовање ове вароши у репрезентативну престоницу митрополије. Поред Орфелина, међу уметницима под Ненадовићевом заштитом били су Теодор Крачун, Христофор Џефаровић и Димитрије Бачевић који је шездесетих година XVIII века уживао висок углед у Митрополији и привилегован статус сликара свих важнијих поручбина у Сремској епархији. Потоњи митрополити настављају са практиковањем меценатских и клијентелистичких односа према уметницима те је митрополит Јован Георгијевић већ као вршачки епископ за свог придворног сликара одабрао Николу Нешковића који је извео иконостас капеле епископског двора, групу целивајућих икона, минијатуре дечанског параклиса а приписују му се и два портрета Јована Георгијевића. Иако су терезијанско-јозефинистичке реформе утицале на положај митрополита и њихову извршну моћ, то се

³⁴⁶ Више о регуламентима и Деклараторији у: Швикер, *н.д.*, 203–259.

³⁴⁷ К. Васић, *н.д.*, 32–34; О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 72.

³⁴⁸ О Орфелиновом псеудониму и потписима у контексту јавне репрезентације: В. Симић, „Име и знак: О псеудониму Захарије Орфелина“ у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. LXXXII, Београд : Филолошки факултет 2016, 75–87.

није манифестовало у њиховом патронатском односу према уметности и култури. Тако, митрополит Викентије Јовановић-Видак наставља да у традицији претходних црквених архијереја поручује своје репрезентативне портрете, а већ као епископ темишварски био је патрон бакрорезне графике. Мојсеј Путник је патронажно-пропагандни механизам уметности поставио на нови ниво у српској култури када је већ поводом инсталације за епископа бачког Захарија Орфелин за њега израдио *Свечани поздрав*, док је из времена митрополитовања данас познат приличан број његових портрета.³⁴⁹

Племићи који до нобилитационих листова долазе за војне и цивилне заслуге, свој статус граде дарујући и прилажући храмовима Карловачке митрополије дела настала у превасходно клијентелистичком облику патронажно-пропагандног механизма уметности. Како је функционисао тај механизам добро се види на примеру Шишатовца којем су током XVIII века ктитори и приложници били чланови истакнутих и племићких породица. У жељи да репрезентују свој статус, чланови племићких породица даривали и друге храмове под јуриздикцијом Карловачке митрополије. Никола и Живан из племићке породице Ђуричко су 1755. године исплатили столарски и златарски рад око иконостаса у манастиру Бездину, а о њиховом трошку израђен је и иконостас манастира Шемљуга, док су Чокићи забележени као велики добротвори и приложници Хопова.³⁵⁰

Из манастира Шишатовца потичу две иконе – *Успење Богородице* и *Полагање Христа у гроб*, настале 1750. год. које се приписују руци Јова Василијевича или неког од његових ученика. П. Штрасер ове иконе повезује са личношћу капетана Трифуна Исаковића јер је он исте 1750. год. био ктитор капеле на монашком гробљу Шишатовца. Отуда је скренута пажња на могућност да ове иконе нису припадале шишатовачком католикону него гробљанској капели и да им је, као и овом сакралном објекту, ктитор био Трифун Исаковић.³⁵¹ Извесније од тога да ли су иконе настале према поруџбини Исаковића или неког другог истакнутог појединца, јесте да су оне сликане у радионици Јова Василијевича, придворног сликара тада већ почившег патријарха Арсенија IV Јовановића кроз шта се показује пут којим су утицајне личности профаног света долазиле до уметника способних да њихове племените замисли спроведу у дела. Тако је Шишатовцу био намењен и бакрорез *Св. Стефан Штиљановић* (Сл. 61.), изведен трошком Трифуновог брата, пуковника Вука Исаковића и руком Христофора Џефаровића, штићеника актуелног митрополита Павла Ненадовића. О идентитету поручиоца сведочи запис изведен уз доњу ивицу овог бакрореза, испод Тропара св. Стефана исписаног у три реда, који гласи:

„Изобразисја сиа икона при држави их ц : к: вели : Франциска Перваго и Марије Терезије и при Архиепископу и Митрополиту славеносербском

³⁴⁹ К. Васић, *н.д.*, 38–40; О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 165.

³⁵⁰ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 141; О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 206.

³⁵¹ П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Шишатовца у XVIII веку*, Сремски Карловци, 1994. 12; П., „Исаковићи као ктитори манастира Шишатовца“ у: *Сунчани сат : часопис за науку, уметност и културу*, Год. 4, бр. 5, 1995, 183-188.

Павлу Ненадовичу. Иждивением Господина обрстера Вука Исаковича. В Виену лета 1755аго и при архимандриту кир Викентију Поповичу.“³⁵²

Деспот Стефан Штиљановић је на бакрорезу приказан према начелима барокне владарске иконографије Западне Европе, у пуној фигури, одевен у владарску одору са хермелинским огртачем, са круном затвореног типа на глави, док у десној руци држи жезло. Фигура је смештена у ентеријер који са леве и десне стране маркира по један стуб. У другом плану, са десне посматрачеве стране, иза фигуре деспота Штиљановића приказано је *Рођење Богородице* у виду иконе на зиду постављене у раскошни барокни оквир. Са леве стране наспрам деспота Штиљановића представљен је облак и изнад њега у профилу анђео у лету док у десној руци носи крст а левом указује на деспота. Целокупна представа је уоквирена рокајним завијуцима и стилизованим флоралним мотивима. У доњој половини композиције на свакој страни је по један медаљон, мало изнад базе стуба, у оквиру кога је на левој страни *ведута града Моровића* док је на десној страни *ведута манастира Шишатовца*.

За одабир Стефана Штиљановића као свеца који се приказује на бакрорезу намењеном манастиру Шишатовцу постоје веома јаки разлози и реч је о врло промишљеном акту који треба повезати са поручиоцем Вуком Исаковићем. Шишатовцац, манастир у који су сахрањени посмртни остаци Стефана Штиљановића, јесте центар у коме се ствара, развија и негује култ њега као „српског деспота“ и „праведног кнеза“. Штиљановић се у историјским изворима први пут спомиње 1527. год. у даровници цара Фердинанда Хабзбуршког којом су му у посед додељена села Михољец и Глоговица у Вировитичкој жупанији. Позната је и даровница из 1533. год. којом исти владар Штиљановићу и његовој жени Јелени додељује посед Ешћен у Славонији. Извесно је да Стефан Штиљановић ужива знатан углед код хабзбуршког владара и његовог племства подједнако као и међу својим сународницима северно и јужно од реке Саве. Међутим, повезивање Штиљановића са титулом српског деспота остаје резултат конструкција које су уследиле након његове смрти све док се не појаве историјски извори који би потврдили да је ова угледна личност заиста и била носилац деспотског достојанства.³⁵³ Кроз донације поседа за војне заслуге, Штиљановић је био један од племића Хабзбуршке монархије XVI века. Поручилац бакрореза, Вук Исаковић је био пуковник Подунавског пука чији светац заштитник је био управо свети Стефан Штиљановић. Исаковићу је додељено племство Хабзбуршке монархије за храброст у Другом турском рату и Аустријском наследном рату,³⁵⁴ што га је у идејном смислу повезивало са два века старијим сународником Штиљановићем.

Бакрорезу *Св. Стефан Штиљановић* припада изузетно важно место у схватању механизма патронаже и пропагандне улоге уметности у српској култури XVIII века. Овај графички лист је, као је то одавно истакла Р. Михаиловић, у идејном смислу „глобална

³⁵² Према: Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, 279.

³⁵³ Р. Зарић, „Лик Стефана Штиљановића у српској уметности XVII – XIX века“ у: *Саопштења*, XVII, Београд : Републички завод за заштиту споменика културе Београд, 69–70.

³⁵⁴ Д. Давидов, *Српске привилегије царског дома хабзбуршког*, 63.

алегорија“ у којој су на амблематски начин скупљена знања и искуства европске културе од XVI до XVIII века. Низом преузетих модела изграђена је политичка панорама неопходна у моменту настанка ове гравире. Круг митрополита Ненадовића и Вука Исаковића послужио се префињеним средствима патроната, однегованим у барокној дворској култури у савлађивању моћи и дистанце врховне власти у држави. У том смислу су потребе тренутка, и будућности, одредиле однос према историјској прошлости кроз визуелну меморију,³⁵⁵ саткану од уреза Џефаровићеве гравирне игле у бакарну плочу. Као резултат тога, суштина сваког приказаног сегмента овог графичког листа је амблематизирајућа чиме је мисаоно оперважена митолошка тема Херкула на раскршћу, у овом случају Стефана Штиљановића као хришћанског Херкула, односно miles christianus-а. Похвала Штиљановићу, добром управљачу са врлинама хришћанског војника и оличењем вере, милосрђа, љубави према ближњима, стрпљења, постојаности, наглашене „функције страдања“ и мудрости – што су све гаранте процвата заједнице, локални је облик европске барокне девизе савеза са Богом: борбе и победе „херојске врлине“. У широј интерпретацији она укључује државничке идеје Павла Ненадовића и војничке одлике Вука Исаковића – мудрост и снагу које су у нововековној епохи подразумеване као својства јавних функција.³⁵⁶

У доњој половини бакрореза *Деспот Стефан Штиљановић* Џефаровић је са леве стране у картушу извео ведућу града Моровића „где је престол имао“, док је са десне стране ведућа Шишатовца „где почивају мошти“ св. Стефана Штиљановића. Између ове две ведуте у већем картушу исписан је тропар (глас четврти) из Службе светом Стефану Штиљановићу, док је испод ових стихова, у истом картушу, ктиторски запис. Картуши са ведутама јесу мисаона грађа на коју се наслања иконолошки коментар литерарног и класичног уметничког порекла. Тема хероизирања власти подређена је божјој вољи и „огледало је владања чији одблесци допиру до у бесконачност“³⁵⁷ – достигнута херојском смрћу. Местом у средишту гравире, у некој врсти тријумфалног лука балдахина владарске глорификације, али истовремено и погребне церемоније, фигура Штиљановића је замена саркофага. У обреду *representatio* замењује умрлог сликаном представом (*effigia*). У традицији дворских погребних свечаности XVII и XVIII века у Хабзбуршкој монархији, предак је у служби „династичке пропаганде на залеђу историје“. Тако, по узору на старе ктиторе митрополит Ненадовић и Вук Исаковић *посредством гроба* упућују молбу за посредовање у делу *националне* (курзив А.Ч.) историје која траје. Између представе Моровића, схваћеног као *civitas Terrena* са вредностима краљевства вечног мира, и Шишатовца који је по аналогији *civitas Dei* – циљ ходочашћа и вечности, налази се натпис у картушу на соклу балдахина – саркофага који визуелно и идејно спаја ова два *toros*-а. Алузија на легендарну војну личност у позадини је Црквом усмереног ангажовања Вука Исаковића. Подршком митрополита и лаика политика се наставља те је Вук Исаковић – нови Стефан Штиљановић. Под скутом Павла Ненадовића

³⁵⁵ Р. Михаиловић, „О Џефаровићевом бакрорезу Св. Стефан Штиљановић“ у: *Манастир Шишатовца : зборник радова*, 242.

³⁵⁶ Исто, 246.

³⁵⁷ Исто, 242.

он је нови Херкул настао из култа мртвих. Оваплоћена врлина (virtus) у служби духовне победе и ослобођења земље од тиранина.³⁵⁸ Шишатовач „где почивају мошти“ св. Стефана Штиљановића приказан је на Џефаровићевој ведути са раскошним барокним звоником подигнутим између 1737. и 1742. год. од стране Вука Исаковића, који је подразумевао крипту – гробницу у коју су 1759. год. сахрањени посмртни остаци овог новог Штиљановића.³⁵⁹

Осликавање дела иконостаса шишатовачке капеле коју 1750. год. подиже Трифун Исаковић, било је поверено Димитрију Бачевићу, још једном од штићеника и фаворита митрополита Павла Ненадовића. Утврђено је да је Бачевић за овај иконостас 1767. год. насликао представу *Богородице са Христом*, уоквирену сценама из живота и приказима српских канонизованих владара, и композицију *Благовести* на Царским дверима.³⁶⁰ Међу сценама из живота Богородице су ликови кнеза Лазара и св. Стефана Штиљановића чиме је према речима Р. Михаиловић још једном повезана погребна тематика, покровитељством куће Исаковић, са култом легендарног деспота уз посредничку улогу маријанске иконографије присутне и на Џефаровићевој гравири *Св. Стефан Штиљановић*. Ратничка породица Исаковића је, попут Монастерлија, изградивши себи вечно боравиште у Шишатовцу – Пантеону заслужних Срба, обезбедила *историјски ауреол* сличан Штиљановићевом.³⁶¹

Исте 1767. год. манастиру Шишатовач је приложен балдахин. На њему је изведен запис из кога се чита да је благословом митрополита Павла Ненадовића изображен и позлаћен „сеи балдакин“, чему је ктитор био „племенитородиј господар Јоан Маркович, племените вароши Дмитровице купец и штатритер, за вјечниј спомен свои и супрузи својеја госпожи Марији ...“. Убрзо након тога још један племић чини добро дело за Шишатовач финансирајући позлату манастирског иконостаса, што се такође зна на основу ктиторског записа: „Во славу отца и свјатаго духа в чест пресвјатеи богодорице позлатисја сеи иконостас при господину архимандриту Викентију Поповичу и всего братства. Сему ктитор бист племенитородниј господар Маноило Крестић, племените вароши Дмитровице купец, за вјечниј свои спомен и супруги својеја госпожи Јелисавети. Соверши се в лето 1769.“³⁶²

Племкиње су, испуњавајући улоге супружница и мајки, такође доприносиле изградњи статуса својих породица кроз даровања православним храмовима. Када је 1754. грађена нова црква у Коморану приложила је супруга поменутог племића Георгија Станковића за здравље својих синова Николе, Јована и Георгија икону на бакру.³⁶³ Алка Текелија је панчевачкој цркви приложила икону коју је извезла својим рукама. Стана Новалић, супруга утицајног Андреје Андрејевића забележена је међу приложницима Велике Ремете, манастира са којим је породица Андрејевић била у изузетно блиском

³⁵⁸ Исто, 250–259.

³⁵⁹ П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Шишатовца у XVIII веку*, 30.

³⁶⁰ Исто, 16, 20.

³⁶¹ Р. Михаиловић, „О Џефаровићевом бакрорезу Св. Стефан Штиљановић“ у: *Манастир Шишатовач : зборник радова*, 260.

³⁶² П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Шишатовца у XVIII веку*, 20–21.

³⁶³ О. Микић, *Портрети Срба XVIII века*, 187.

односу. Њеним трошком приложено је Великој Ремети једно Јеванђеље а потом и још једна књига. У руској штампаној књизи која се чувала у овом манастиру налазио се следећи запис:

„Сију книжицу, в неијже страснаја евгелија изабрана сут, искупила племенитородна госпожа Стана, постфервалтеровица Андреовича, и приложила у общчежителниј манастир наш Ремету, при јеромонасе Атанасији того манастира игуменије љета 1756-го мјесеца маија 8-го дне.“³⁶⁴

Исте године прилаже „племенитородная Елена се Андреовичъ“ провизорица даљскаја Великој Ремети такође једну руску штампану књигу. Вероватно је реч о Јелисавети, поменутој ћерки Јакова Андрејевића, удатој за Трифона Јоановића.

На бакрорезу *Вазнесење Христово* (Сл. 62.) овековечено је име Андреје Андрејевића. Његовим „трудом и иждивенијем“ ову гравирину је израдио Христофор Џефаровић 1743. год. Бакрорез је израђен у Бечу, у време када Андрејевић борави у овом граду као депутирац патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте. Уз благослов Патријархов Андрејевић је бакрорез *Вазнесење Христово* приложио манастиру Комоговини.³⁶⁵ И у овом случају врло се јасно показује принцип функционисања патронажно-пропагандног механизма настанка уметничких дела. Амбициозни Андреја Андрејевић је блиско сарађивао са патријархом Арсенијем IV Јовановићем у циљу побољшања општег положаја оног дела поданика Хабзбуршке монархије који су конфесионално били под патронатом Карловачке митрополије. У таквој атмосфери, Андрејевић поручује бакрорез код Џефаровића, већ осведоченог Патријарховог клијента. Отуд је веома могуће да је управо патријарх Арсеније IV упутио Андрејевића на Џефаровића. Са друге стране, поручујући бакрорез, Андреја Андрејевић је сопственој амбициозности обезбедио ауру племитости и добротинства. Финансирајући исписивање свог имена испод представе *Вазнесења Христовог* и прилажући овај бакрорез манастиру Комоговини Андрејевић се јавности представио као личност племенитих намера, храбра и вољна да допринесе очувању православља у католичкој Хабзбуршкој монархији.

³⁶⁴ П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Велика Ремета*, Сремски Карловци 2004, 27, 32; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 2., Београд: Народна библиотека Србије 1983, бр. 3104, 105, бр. 3135, 194; Исто, књ. 3., Београд: Народна библиотека Србије 1984, бр. 3104, 189.

³⁶⁵ То се сазнаје из ктиторског записа који гласи: С Благословенијем Блж Патријарха Арсенија д-го изобразисја сија икона Вознесенија Хрско, При преосшч. Алексија Андреовича, правосланого митрополита костаиничкаго настојанијем Јефрема Марковича, егзарха јего, тридомже и иждивенијем Андреја Андреовича, Поштмајстора Петроварадинскаго и администратора Карловачкаго и от него приложисја обителеиј Комоговини на дар подаетсја православним * * * * ... На десној страни записа сигнирано: „от:хр:ж:илии:рас:обшч:зогра-фа.“ Према: П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Велика Ремета*, 14.

4. ИЗГРАДЊА ВЕЛИЧАЈНОСТИ

Породична кућа

Важно место у визуелној репрезентацији племства XVIII века припадало је архитектури. Подизање нових грађевина било је у фокусу трактата фирентинских хуманиста у којима се богатство тумачило као могућност за вежбање врлина присутних у онима који га поседују, у том случају превасходно у члановима породице Медичи. Архитектонски подухвати који су за циљ имали изградњу монументалних, репрезентативних здања, неретко у централној градској зони, тумачени су као напор и жеља истакнутих личности да свој град учине величанственијим, да учине племенито дело, попут врсте добротворног рада, којим ће допринети општем напретку и бољитку. Истовремено био је то начин да се у личности самог поручиоца несумњиво потврди присуство величајности. У деценијама када Антонино Пјероци и Тимотео Мафеј пишу трактате у одбрану Медичија, величанственост/величајност је схватана као морална вредност која је била део кардиналне врлине храбрости (*fortitudo*), што је поглед који се надовезивао на античка схватања.³⁶⁶ Ослањајући се на искуства ренесансе и антике XVIII век је посведочио схватање величајности које је од идеје разрађиване у Фиренци XV века прерасло у политику још више разгранатог племићког staleжа. У Хабзбуршкој монархији су италијански уметници и занатлије у XVI веку већ имали својеврсни монопол у изградњи репрезентативних здања за аристократске породице, а италијански утицај је био јак и током наредног века. Тада су начин осмишљавања архитектонског простора, као и функционална диференцијација просторних структура морали одговорити на све већу потребу за репрезентацијом али и испоштовати све израженију хијерархизацију у оквиру племићког staleжа. Захтеви репрезентативности и комфора – у контексту церемонијала, одредили су структуралну симетрију новоподизаних здања као и све јасније одвајање економских просторних јединица.³⁶⁷

³⁶⁶ P. Howard, „Preaching Magnificence in Renaissance Florence“ in: *Renaissance Quarterly*, Vol. 61, No. 2, 326–327; L. Green, G. Fiamma, „Galvano Fiamma, Azzone Visconti and the Revival of the Classical Theory of Magnificence“ in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 53, The Warburg Institute (1990), 98-113.

³⁶⁷ M. Krummholtz, „Schloss und Palaisbau des Adels im 17. und 18. Jahrhundert“ in: *Adel im 18. Jahrhundert : Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*, (Hg.) Ammerer, G., Lobenwein, E., Scheutz, M., Wien: Studienverlag 2015, 283–284.

Највећи број племићких породица из елитног круга српске етнице у Хабзбуршкој монархији поседовао је градске куће, приземне или на спрат. Репрезентативне куће су подизане већ од самог почетка XVIII века, али ће то постати учесталија пракса тек у потоњим деценијама. „Јован Поповић Текелија је саградио кућу у Араду од тврдог материјала а година изградње, 1705., била је записана на димњаку куће.“³⁶⁸ Сачуван је податак да је Петар Андрејевић, сродник утицајних Карловчана Јакова и Андреје Андрејевића, 1713. год. склопио уговор са царинарницом у Петроварадину којим купује камералну кућу у Карловцима за 900 фор. на основу чега се закључује да је реч о већој кући, док је у уговору наведено да она има двориште, стају и подрум озидан на свод, у добром стању.³⁶⁹

На устројство породичних кућа елитних породица српске етнице утицала су општа начела примењивана у оквирима целокупне Хабзбуршке монархије. Није било никаквих принудних одредби везаних за разлику између кућа припадника званичне религије и осталих толерисаних вероисповести. Изглед и структуру свих породичних кућа одређивале су конвенције, па се домови православних поданика нису битније разликовали од кућа градских становника осталих вероисповести. Томе су доприносили и „немачки мајстори“ који су их најчешће зидали. Породица је углавном имала једну кућу, али то није било правило. Према попису становништва из 1723. год. у будимском Табану се налазило 319 домова. Две породице су имале по три куће, 21 је имала по две куће, док је 146 породица имало по једну кућу што указује да је тек нешто више од половине становника поседовало у целости свој дом. У попису из 1715. год. куће су биле подељене на три основна типа. Првој групи припадају куће које су имале више соба, стаје, шупе и споредне просторије. У другој групи су куће са по три или четири собе, лицем окренуте према улици. У трећу групу су увршћени кућерци који једва да су се могли назвати кућама јер су то, заправо, биле колибе од ћерпича и плетера, облепљене блатом и покривене сламом или, у нешто бољем случају, трском.³⁷⁰

О утиску који су остављале куће племићких породица и о њиховој репрезентативности у контексту времена и места у којима су подизане може се закључити на основу извештаја које је у осмој деценији XVIII века саставио Фон Таубе. Овај путописац посећује славонска и сремска места сагледавајући их из перспективе личности која је блиска са високим бечким политичким кругом, закључујући да је „начин зидања овде јадан као и у свим другим мађарским земљама, у којима се наилази искључиво на прљаве и бедне градове са приземним кућама. Улице нису чак ни калдрисане, сем Петроварадина и Осијека. У градовима има мало кућа од чврстог материјала (камених), већина их је саграђена од дрвета и блата, а делом и покривена шашом и трском, будући да су цигле скупе.“³⁷¹ У таквим околностима су велике, раскошне куће заиста морале одскакати и остављати посебно фасцинантан утисак на

³⁶⁸ Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 123.

³⁶⁹ АСАНУК, Фонд Карловачки магистрат, кутија 1, 88.1/1713

³⁷⁰ М. Тимотијевић, „У освит новог доба“ у: *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*, 323–324.

³⁷¹ Ф. В. фон Таубе, *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, 46

велику већину становништва које није имало привилегије да свој живот проводи у здањима грађеним од опеке и камена са устакљеним прозорима.

Од средине XVIII века у свим местима градског типа насељеним српском етнијом долази до постепене промене укупне архитектонске силуете. Државне зграде, војничке и жупанијске, граде се „по новој моди, лепо и чврсто“ са зидовима дебелим 1 до 2 m, и са високим крововима на којима су се налазили масивни димњааци. На фасадама се налази мноштво малих прозора који су, као и балкони, осигурани гвозденим шипкама мајсторски украшеним лишћем и рокајним завијуцима од кованог гвожђа.³⁷² У овом периоду и економски ојачало грађанство српске етније у Хабзбуршкој монархији, градећи свој господски статус, подиже куће које у неким случајевима својом велелепношћу парирају званичним државним здањима. Архитектонски концепт ових објеката најближи је примерима из других крајева Угарске, али су утицаји долазили и из других области Хабзбуршке монархије. Значајни објекти се углавном подижу по пројектима инжењера немачког порекла, најчешће школованих у Бечу, од којих су многи били у војној служби. У самој Аустрији домаћи пројектанти који граде у барокном стилу јављају се тек након 1690. год. а до тада су доминирали италијански архитекти преко којих је барокни стил усвојен у аустријској средини. Када је реч о репрезентативним породичним кућама које подижу припадници српске етније, у многим случајевима реч је о сведеној варијанти барока каква је била распрострањена у архитектонском изразу широм Хабзбуршке монархије. На објектима мањих габарита, уколико је уопште постојала, фасадна декорација је била дискретна. Прозори су се често налазили у зиду без икаквих оквира и украса или су имали само широки плитки оквир од малтерске или камене пластике. На неким објектима појављује се кордонски венац који дели приземну и спратну етажу док вертикална подела главне фасаде може бити изведена плитко истуреним лезенама. Сводови у нижим етажама (подруми, сутерени и приземља) срећу се код већине спратних објеката и представљали су заштиту од пожара. Подрумске просторије су најчешће засведене бачвастим а приземља крстастим сводовима.³⁷³

Посетивши Карловце, Фон Таубе је забележио да се ту налази 845 нумерисаних грађанских кућа и много духовних зграда, износећи мишљење да је највише до 300 кућа од камена а приближно 100 кућа које имају више од једног спрата, док су остало највећим делом колибе од земље покривене трском. Најбоље куће лоциране су у близини архиепископске резиденције, на пример у Шећер сокаку, а према његовом виђењу за неколико карловачких кућа би се и у Бечу или Берлину рекло да су лепе, истичући као пример кућу у којој је стара Пошта. Напослетку Таубе је забележио и то да ниједна улица није калдрмисана а земља је масна и гњецава, па се после јаке кише човек заглави у блату.³⁷⁴ Стара Пошта коју је путописац поменуо јесте породична кућа коју су подигла проминентна браћа Јаков и Андреја Андрејевић (Сл. 63.) највероватније почетком пете деценије XVIII века, с обзиром да су габарити ове грађевине са фасадама које излазе на

³⁷² Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2 (*Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*), 318.

³⁷³ Б. Јањушевић, „Прилог проучавању стамбене архитектуре барокне епохе у Војводини“ у: *ЗЛУМС*, бр. 44. Нови Сад : Матица српска 2016, 100–101.

³⁷⁴ Ф. В. фон Таубе, *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, 226.

две улице уцртани на плану из 1747. год. Андрејевићи су плаћали порез од 16 форинти на основу чега је закључено да је то била највећа карловачка кућа, за чију изградњу су браћа ангажовала неимара Косту Змејановића. Кућа се налазила на главном тргу, наспрам архијерејске резиденције све до 1920. год. када је порушена. Имала је засвођен високи партер у коме се налазила Пошта док су просторије за становање, уобичајено, биле на спрату. Подразумевала је двориште са великом стајом, ракијдиницом и стајом за коње. Приликом деобе браће Андрејевић 1762. год. карловачка кућа је припала Јакову и тада је процењена је на 11.887 форинти. На кући су се нарочито истицали украси око прозора док је над улазним вратима у малтеру био изведен поштански рог – мотив који ће се појавити у племићком грбу додељеном Андреји Андрејевићу, којем је након деобе припала, не много мање репрезентативна, кућа у Петроварадину процењена на 8.624. форинте.³⁷⁵ О угледу који је породица Андрејевић уживала, као и о репрезентативности њихове карловачке куће сведочи податак да је у њој током Сабора одржаног 1744. год. највероватније одсео царски комесар фелдмаршал Леополд барон Енгелсхофен (Franz Anton Leopold Pontz von Engelshofen). Извесно је да је 1769. год. током трајања Народно-црквеног сабора у кући Андрејевића боравио још један угледни гост, саборски депутат, фелдмаршал-лајтнант Михало барон Микашиновић од Шлангенфелда у пратњи 13 особа. Микашиновић је код Андрејевића заузео четири собе а његову пратњу су чинили: супруга, ађутант, кувар, три слуге, потрчко, два кочијаша, три хусара и један „Vorreiter“.³⁷⁶

Репрезентативношћу и данас у Карловцима одише кућа коју је у деветој деценији XVIII века подигао Димитрије Анастасијевић Сабов (Сл. 64.). Ова спратна грађевина има симетрично обрађену фасаду која у зони приземља подразумева централни двокрилни портал поред кога се на левој и на десној страни налазе по два прозора између којих је по још један улаз. Сви прозори и улази ове зоне имају богату декорацију у виду профилисаних оквира изведених у малтеру док су надвратници и надпрозорници нарочито разуђени. На прозорима су стилизоване решетке од кованог гвожђа са рокајним флоралним мотивима у оквиру којих су и иницијали власника Д. А., док су на бочним улазима двокрилна гвоздена врата са истим флоралним мотивима. Фасада спратне зоне је нешто умиренија, подразумева низ од седам идентичних прозорских отвора између којих су плитке лезене између кордонског и подкровног венца. Поред здања Андрејевића и Анастасијевића, међу најмонументалнијим барокним породичним кућама била је новосадска палата племићке породице Сервијски коју је њихов предак Аксентије Ђурковић купио 1770. год.³⁷⁷

Иза репрезентативних екстеријера породичних кућа претендената на племићки статус, налазили су се подједнако репрезентативно удешени ентеријери. Истражујући

³⁷⁵ К. Петровић, „Стари Карловчани: Андрејевићи“ у: *ГИДНС*, књ. XIII, св. 3–4, 370–371; В. Матић, „Звоник манастира Велике Ремете и његови ктитори“ у: *ЗЛУМС*, 14, Нови Сад: Матица српска, 1978, 300.

³⁷⁶ А. Человски, „Политика репрезентативности и портрет Андреје Андрејевића из Велике Ремете“ у: *ЗЛУМС*, бр. 44, Нови Сад: Матица српска, 2016, 124; К. Петровић, „Стари Карловчани: Андрејевићи“ у: *ГИДНС*, књ. XIII, св. 3–4, 370–371.

³⁷⁷ М. Тимотијевић, „У освит новог доба“ у: *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*, 325.

границе јавног и приватног живота М. Тимотијевић је навео како „познати инвентари и сачувани примерци показују да уређивање породичних кућа није било усмерено на количину него на квалитет намештаја. Куповало се само оно што је неопходно: кревет, сто, столице, ковчези и ормари, али то је морало бити доброг квалитета. Намештај се није набављао за једну генерацију и није се често мењао. Солидан изглед унутрашњости дома, као и он сам, довођени су у везу са економском стабилношћу грађанских породица. Масивност намештаја, често гломазног и тешког, репрезентовала је идеале о слично схваћеној грађанској породици. Тај намештај је, у складу са барокним повезивањем материјалне вредности и идеалне лепоте, морао бити леп или је бар морао бити украшен лепим ситницама.“³⁷⁸ Тако су обе куће Андрејевића биле господски уређене са завесама на прозорима и иконама на зидовима. У петроварадинској кући били су: „на пенцери завесе и фиранге, а у соби налазиле се неке столице које су биле процењене на 35 форинти. и 29 крајцара“. На зидовима куће Андрејевића висиле су „две иконе от почивше госпоже Стане, а четири от почивше госпође Ане“, као и икона престоње Богородице на стаклу са стакленим рамом, док је у карловачкој кући забележено 45 ока бакарног посуђа.³⁷⁹

Намештање појединачних просторија грађанских домова одређено је њиховом наменом, а најрепрезентативније су биле просторије које су имале јавну функцију. Заједничке просторије заузимале су најзначајнији део дома и налазе се у његовом средишту. Језгро овако схваћеног простора била је „велика соба“. У њој су се чланови породице окупуљали и ту су проводили највећи део дана. У овој просторији се ручавало, а приликом празника у њу су примани гости. Јавна функција овог простора наметнула је и његову репрезентативност, те је он опреман свечаније од осталих просторија. У отменијим породицама поред „велике собе“ налазио се салон. „Велика соба“ је увек истицана у први план и у њој су излагане статусне породичне драгоцености, сребрнина, порцелан, иконе и слике, међу којима су били и портрети чланова породице којој је кућа припадала. Један од главних украса породичних домова била је сребрнина. Мотиви за куповину сребрнине били су естетске, али засигурно и материјалне природе, јер је сребро у то време било платежно средство, те је породичну сребрнину увек било могуће заложити или продати. У породичне драгоцености убрајају се и употребни украсни предмети од порцелана и стакла. За нарочиту драгоценост сматрани су порцелански предмети који улазе у општу употребу од првих деценија XVIII века, након што је у Мајсену отворена прва европска мануфактура порцелана. У породичним кућама се појављују неретко и огледала у позлаћеним дуборезбареним рамовима. Огледало је један од честих симбола демократизованог кућног ентеријера а истовремено указује и на измењени однос личности према себи. Огледала су била и статусни симболи, нарочито

³⁷⁸ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 480, 485; Познати су описи ентеријера куће Миланковића и куће Богдановића - две најбогатије новосадске породице из друге половине XVIII века: В. Стајић, *Новосадске биографије*, књ. 2, св. 1, 66–67; Исти, *Новосадске биографије*, књ. 2, св. 3, 92–93; 179–180.

³⁷⁹ К. Петровић, „Стари Карловчани: Андрејевићи“ у: *ГИДНС*, књ. XIII, св. 3–4, 370.

она већих димензија, о чему говори и чињеница да су често стајала на зидовима репрезентативних просторија, заједно са иконама и сликама.³⁸⁰

Репрезентативност породичних кућа племства била је на нивоу који се може упоредити са степеном уређености владичанских дворова. Познат је изглед старог новосадског владичанског двора, који је 1741. год. подигао епископ Висарион Павловић. Двор је обављао своју функцију све до 1849. год. када је изгорео услед бомбардовања од стране Мађара са петроварадинске стране. Сачувани опис и попис ствари настао је 1807. год. и открива да је била реч о спратном здању са просторијама намењеним за састанке и седнице, али и просторијама намењеним искључиво за епископа. Описан је том приликом и ентеријер: у епископовој сали налазила су се два велика огледала с позлаћеним рамовима и икона Христа сликана на платну. Осим тога у овој сали се налазио и портрет епископа Јована Јовановића у стаклу, 12 столица, велики астал, пљуваоница – што је све скупа било процењено на 172 форинте. Даље се наводи „средња епископска горница“ и у њој: икона Богородице у стаклу, огледало, портрет епископа Путника у стаклу, портрет епископа Висариона, астал, канабе, 8 столица, архијерејска столица за службену употребу – све у вредности од 123 форинте. У малој епископској соби налазила се икона Спаситеља на платну и на папиру, огледало, канабе, 12 столица, кревет орахов, орман за писање као и астал од ораховине – а све у вредности 122 форинте. Гостинска соба новосадског владичанског двора је подразумевала икону Христа на платну, орахов астал, плетено канабе, 6 столица, орман, кревет од чамовине и ноћни ормарић – све скупа процењено на 45 форинти. У опису је наведена и конзисторијална „горница“ коју је красила икона св. Тројице, 8 столица, велика „трапеза“ те портрети бачких епископа Висариона, Живковића и Шакабенте као и портрет цара Јосифа II – што је све процењено на 69 форинти.³⁸¹

Стари новосадски епископски двор је страдао у пожару као што су и породичне куће грађене током XVIII века углавном, са намештајем који се у њима налазио, одавно избрисане с лица Земље тако да о њима постоје само писани трагови. Највише података сачувано је о репрезентативним домовима породица које су пут до стицања племства започињале бавећи се трговином. О кућама личности које су до племства дошле за војне заслуге готово да и нема података. Познато је да су официри, природном свог посла, били упућени на Беч као и то да су неки од њих живели у престоници Хабзбуршке монархије али за сада нема приближнијих података о њиховим домовима. Многи успешни трговци српске етније као и Цинцари су такође на различите начине били повезани са Бечом где су засигурно неки од њих били и стално насељени. Припадници српске етније су у престоници Хабзбуршке монархије у већем броју били присутни већ у XVII веку, те тако један царски посланик 1671. год. извештава да се треба чувати Раца који су се у Бечу у чврстим кућама настанили и помоћу дворских повластица постали заштићени. Извесно је да је током XVIII века било више трговаца српске етније који су припадали старој бечкој чаршији. На постојање репрезентативнијих српских дома

³⁸⁰ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 480–481; 496–498.

³⁸¹ Д. Руварац „Како је изгледао двор владике Бачког за време Јована Јовановића и шта је све иза смрти његове остало“ у: *ГИДНС*, књ. I, св. 1, Нови Сад 1928, 126–129.

указује податак да се приликом свог другог боравка у Бечу Доситеј Обрадовић издржавао од предавања страних језика у познатим бечким српским кућама, између осталог код генерала Сечујца који се истицао гостољубљем и чији је дом био отворен свим Србима који су се у престоници Монархије задржавали.³⁸²

Племићке породице које чине елиту српске етнице у Хабзбуршкој монархији градиле су током XVIII века куће за које се издвајала значајна сума новца те је кроз такав вид издашности у ова здања била уграђивана идеја величајности. Раскошне куће су грађене у насељима градског типа са идејом да елементима екстеријера али подједнако и ентеријера њихови власници буду репрезентовани као личности које на позорници моћи заузимају истакнуто место. На уобличење кућа превасходно је утицала организација трговачко-занатлијских породица које представљају базу племства међу српском етницом у Хабзбуршкој монархији. Значајан део простора куће чиниле су просторије намењене пословању тако да су код једносратних грађевина у приземљу по правилу били трговачки локали или радионице и друге помоћне просторије док је спрат био намењен породичном животу. Репрезентативна породична здања угледних породица подизана су у централним деловима градских насеља у близини битних званичних зграда административне, војне или духовне управе.

³⁸²Д. Обрадовић, *Домаћа писма Доситеја Обрадовића*, предговор, VI; Д. Медаковић, *Срби у Бечу*, Београд : Завод за израду новчаница : Нови Сад : Прометеј 1998, 59–65.

Племићка курија

Од средњовековних, снажним зидинама утврђиваних, поседа у чијим је центрима живело ратничко племство дошло се у нововековној епохи до раскошних и луксузно уређених владарских резиденција међу којима је својеврстан врхунац представљао комплекс у Версају. Ова трансформација јесте један од показатеља дубљих идеолошких промена у оквиру којих је и племство од почетне аутономије постало потпуно зависно од воље и милости сувереног владара. Усмерени и потпуно подређени бечком Двору, хабзбуршки племићи у стратегији сопствене визуелне репрезентације примењују начела односа према просторном уређењу прокламована екстеријерима и ентеријерима владарских резиденција. Сваки елемент здања подизаних од стране племства имао је за циљ да на најбољи начин репрезентује њихов друштвени статус. Грађевински материјали, габарити здања, њихова симетрија, величина, број и распоред просторија, намештај којим су опремане, изгледи фасада, начин уређења непосредне околине здања – све је то током XVIII века подешавано изградњи жељене јавне представе власника и симболичком мапирању његовог положаја на позорници моћи, утицаја, достојанства и престижа. Тако се хијерархија друштвених редова Хабзбуршке монархије директно и врло јасно манифестовала кроз архитектуру.

Врховна позиција монархијски уређеног система била је резервисана за једну – владарску – личност са којом се нико други није могао нити смео изједначити. Испод владарског положаја почињали су друштвени редови сачињени од мноштва појединаца распоређених на различите позиције театра моћи. Један од елемената који је личност монарха чинио ексклузивном било је поседовање званичне резиденције у којој је био стационаран престо – инсигнија која у симболичком смислу представља целокупну територију монархије. Бечки Двор (Hofburg) је архитектонски комплекс у који је био смештен центар апсолутне моћи, те у симболичком смислу он представља врло сложену комуникацијску мрежу уобличену у систем који је функционисао према веома прецизним правилима церемонијала у чијем се центру налазио монарх из династије Хабзбург. Од времена владавине Леополда I кроз неколико правилника је веома детаљно било утврђено ко је и на који начин имао приступ бечким царским одајама (Staatsappartements) које су подразумевале пет просторија. Прве две, од владаревих личних просторија најудаљеније, *Трабантска сала* и *Витешка сала* биле су доступне свима. Огледање строге друштвене хијерархије започињало је у *Првом предсобљу* (вестибилу) где су смели да бораве нижи дворски званичници, агенти, виши царски официри као и помоћници из пратње високих племића. Потом је следило *Друго предсобље* доступно титулисаном племству, носиоцима највиших официрских чинова, високим службеницима земаљске управе, високој духовној јерархији, дворским царским службеницима и вишим дворским службеницима попут лекара. Пета и владаревим просторијама најближа била је *Сала савета* доступна царским кнежевима, принчевима цркве, амбасадорима, коморницима и тајним царским саветницима. Оваквим правилницима церемонијала посредно је документовано и како је просторна удаљеност,

односно ограничен приступ владару симболизовао врло строгу друштвену хијерархију.³⁸³

Племство је на располагању имало неколико типова грађевина којима су као идејни узор претпостављана владарска здања. Најелитније породице са кнежевским достојанством сачињавале су први и најужи круг око монарха. Истовремено је из овог круга долазила и највећа претња по самог монарха која се тицала могућности смењивања једне династије другом. Припадници највише аристократије подижу здања која су својим луксузним изгледом била најближа владарској резиденцији, а у неким случајевима су се чак одликовала још већим степеном раскоша.³⁸⁴ Високо племство, за које су резервисане највише функције у војном систему и административном механизму Хабзбуршке монархије, подиже дворе у центрима својих пространих поседа додељених од стране владара. Осим тога, за племићку елиту се подижу и веома раскошне градске палате. Оваква здања се граде у Бечу, у близини владарске резиденције, и у другим већим урбаним и административним центрима Монархије.³⁸⁵

Под појмом двор треба разумети не само грађевину изузетно великих габарита намењену свакодневном животу племића, него и околне помоћне грађевине које су се тицале привреде и пољопривреде, парк који окружује здања, вртове у којима се узгаја воће и поврће, као и околна поља, лугове, ливаде и шуме. Сви ови елементи су поред своје основне функције имали и симболичку функцију – говорили су о домену моћи власника двора и о његовим врлинама. У посебну категорију блиску грађевинама дворског типа убрајају се курије. Иако је јасну границу тешко повући, курије су за разлику од дворова биле скромнијих габарита и налазиле су се на мањим земљишним поседима. Најчешће су их подизали сиромашнији племићи или су оне биле централни објекти мањих парцела које су улазиле у састав већих добара у власништву вишег племства. Уз курије су по правилу подизани простори за складиштење, штале и друге помоћне зграде које су најчешће функционално биле повезане са обрађивањем земље. Подизане су ван урбаног ткива а паркови који их окружују били су скромнији него дворски паркови.³⁸⁶ У српској култури XVIII века превасходно се може говорити управо

³⁸³ A. Pečar, „Von politischen Nutzen des Schlossbaus in Brandenburg-Preußen: Raumstruktur, politische Funktion und Semantik“ in: *Friedrich300 - Colloquien*, Vol. 6 (*Wie friderizianisch war das Friderizianische? Zeremoniell, Raumdisposition und Möblierung ausgewählter europäischer Schlösser am Ende des Ancien Régime. Beiträge einer internationalen Konferenz vom 2. Juni 2012.*), Graf, H., Geißler, N. (Hg.), Potsdam : Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg 2012, 7–10; T. Dean, „The Courts“ in: *The Journal of Modern History*, Vol. 67, *Supplement: The Origins of the State in Italy, 1300-1600*, The University of Chicago Press, (Dec., 1995), 136-151.

³⁸⁴ J. Duindam, „The Bourbon and Austrian Habsburg Courts. Numbers, Ordinances, Ceremony – and Nobles“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, Köln: Wien: Böhlau 2001, 181–206; E. Iby, „Schönbrunn als Residenzschloss Maria Theresias. Zum Raumdisposition der kaiserlichen Appartements und der Repräsentationsräume“ in: *Friedrich300 - Colloquien*, Vol. 6 (*Wie friderizianisch war das Friderizianische? Zeremoniell, Raumdisposition und Möblierung ausgewählter europäischer Schlösser am Ende des Ancien Régime. Beiträge einer internationalen Konferenz vom 2. Juni 2012.*), Graf, H., Geißler, N. (Hg.), Potsdam : Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg 2012, 1–37.

³⁸⁵ M. Krummholz, „Schloss und Palaisbau des Adels im 17. und 18. Jahrhundert“ in: *Adel im 18. Jahrhundert : Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*, 305–312.

³⁸⁶ M. Šćitaroci, B. Šćitaroci, *Slawoniens Schlösser von Zagreb bis Vukovar*, Graz: Stuttgart: Leopold Stocker Verlag 2000, 43.

о здањима типа курије што је потпуно у складу са положајем племића српске етнице у хијерархији целокупног племићког staleжа Хабзбуршке монархије.

Познато је и до данас очувано тек неколико курија које су подигли племићи XVIII века. Резултат је то неколико фактора. Најпре, највећи број нобилитираних породица православне вероисповести припадао је типу племства по повељи чији је племићки статус био установљаван доделом грба али не и земљишних поседа. Такви племићи нити су имали права нити финансијске могућности куповине већих земљишних парцела на којима би се изградила курија. Поред тога, територија на којој се простирала Карловачка митрополија улазила је у састав неколико различитих већих властелинстава која су била у власништву породица из реда високог племства попут Одескалкија. Управо на овакве породице се односе Таубеова запажања која су врло битна за разумевање разлога због којих је у српској култури XVIII века забележен невелик број курија. Наиме, путујући јужном Угарском Таубе је забележио да су овде дворци и племићке курије веома лоше саграђени. Разлог за такво стање, сматра Таубе, је тај што је племство због страшних и често понављаних турских и татарских напада, кад је све пустошено и претварано у пепео, постало плашљиво те је деловало бесмислено у турском суседству изводити лепе и скупе зграде. Осим тога, већина власника племићких добара скоро је увек одсутна будући да станује у другим земљама. Према овом путописцу племићка имања јужне Угарске су претерано велика, обично једно обухвата 4 до 6 па и више немачких квадратних миља. Наводи да се неретко по пола дана путује једним властелинством. Имање испод 10 села је мало а од 10 до 20 само осредње, али од 20 до 50 и преко тога држи се за велико. Велика је несрећа, истиче Таубе, за земљу „што је већина власника имања одсутна и редовно станује у другим деловима Монархије, односно у неким случајевима у Немачкој и Италији. Управо због овакве ситуације се не подижу многе установе корисне и на опште добро усмерене.“³⁸⁷

Курије су подизали племићи чији је племићки статус био установљен донацијом земљишног поседа – као што је случај са породицом Стратимировић. У теорији, групи донационог племства припадало је и педесетак војничких породица нобилитираних у једном дану 1751. год., мада је из овог племићког корпуса од архитектонских здања за сада позната курија породице Зако у Бајши. Племство Чарнојевића је такође донационо – стечено доделом даљског и сирачког добра. Познато је да је породица Чарнојевић поседовала пространу курију у Оросину, док се у Рудни налазила курија породице Николић (Никола).³⁸⁸

Једна од раније подигнутих грађевина за потребе племства у XVIII веку било је сомборско здање капетана и грофа Јована Бранковића, данас познато само на основу писаних извора. У позицији коју је заузимала као и у начину на који је била конципирана ова грађевина, препознаје се присуство идеје репрезентативности. Наиме, када је на чело сомборског Шанца дошао капетан Јован Бранковић у средишту града је подигнут капетанов каштел или двор како су га називали Сомборци. Каштел је највероватније

³⁸⁷ Ф. В. фон Таубе, *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, 46, 48.

³⁸⁸ К. Т. Костић, „Прва варошка кућа у Сомбору“ у: *ГИДНС*, књ. I, св. 1, Нови Сад 1928, 124–125; Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 123.

сазидан почетком треће деценије XVIII века на војничком земљишту. Осим што је грађен од капетанових средстава његову изградњу је помогла и сомборска војничка, а могуће је и коморска, општина. У свом тестаменту од 5.10.1734. год. капетан Бранковић наводи да га је кућа у којој станује, са две баште које јој припадају, коштала 1.000 талира, и то без помоћи града. Међутим, у попису капетанове оставине из марта 1735. год. каштел је процењен на свега 160 фор., док је капетанова удовица Марија Бранковић у мају 1749. год. каштел продала граду за будући Магистрат, којом приликом је у уговору наведено да је здање процењено на 388 фор. али да је, због воћњака и оградe, сума која јој је исплаћена заокружена на 500 фор. Бранковићев каштел био је приземна грађевина која је тек неколико деценија касније, када је продата граду за здање сомборског Магистрата, подизана постепено на спрат. Званичне просторије и администрација сомборске војничке општине налазиле су се у време капетана Бранковића са источне, а капетанов стан са јужне стране здања. Већи део здања са северне и половина његове западне стране били су знатно нижи, зидани у оријенталном стилу и покривени даскама, и служили су као базар са занатлијским и пиљарским радњицама, пред којима се налазио простран наткривен ходник или трем. Са западне, или задње, стране Бранковићевог каштела налазио се рукавац Мостонге, преко кога је био подигнут мост, а иза њега се налазио ограђен простор правоугаоног облика, са капетановим коњушницама и ловачким стајама, које су Сомборци називали „зверињаком“.³⁸⁹

За породицу Стратимировић су изграђена два дворца у Кулпину, старији мањи (Сл. 65.), и велики – подигнут неколико деценија касније. Према неким сведочанствима овај већи дворцац у Кулпину саграђен је 1826. год. док постоје и подаци да га је подигао Теодор Стратимировић, брат генерала Ђорђа Стратимировића. Теодор је био богато ожењен Јеленом – нећаком Петра Дуке. Оба дворца и већи део имања је од Стратимировића откупио Матеј Семзо од Камјанике. Године 1899. посед је купио Лазар Дунђерски. „Стари каштел“ је за време Стратимировића био куријална резиденција. Грађен је у другој половини XVIII века. Када су браћа Теодор и Ђорђе 1851. год. тражили новосадско грађанство, комисија која је разматрала молбу прво је навела ову зграду као њихову највреднију имовину. Том приликом стари двор је описан следећим речима: „... курија од пет соба, кухиња, комора и подрум; затим пространи врт са племенитим воћем, пространо двориште и у њему зграда с једном собом, кухињом, шупом и шталом, изидан бунар, свињац и живинарник, све то процењено на 4000 фор.“³⁹⁰ Из овог описа се закључује да је то био скроман двор. До данас је очуван и то без већих измена. Реч је о приземној згради издужене правоугаоне основе, симетричне уличне фасаде на којој доминира средишњи ризалит са три прозора, наглашен изнад кровног венца троугластим тимпаноном. Прозори су ритмично постављени, по три на троделној фасади, наглашени су профилисаним натпрозорницама и украшени решеткама од кованог гвожђа. На дворишној страни је веранда правоугаоне основе, с лучним отворима, у којој је улаз у зграду. Ову курију карактерише и четворосливно високо кровиште. Комплекс дворова је ограђен зиданом оградом у којој су смештене масивне

³⁸⁹ М. Степановић, *Плећичке породице у Сомбору до краја XVIII века*, 49–50.

³⁹⁰ Б. Кулић, *Дворци и летњиковци Војводине*, 204.

капије с украсима од кованог гвожђа. Комплексу припадају економски објекти од којих се величином и положајем издвајају две зграде испред дворца намењене за смештај машина, алата и жита.³⁹¹

Курије су подизане у централним тачкама земљишних поседа као слободностојећи објекти. Поред репрезентативности којој је био подређен изглед њихових фасада и унутрашњости, посебну симболичку улогу имали су вртови и паркови који су их окруживали. „Простор врта је представљао посебан чинилац барокног универзума моћи, метафорички микрокосмос света. Још од доба ране ренесансе вртови великих резиденција су често имали значајнију улогу него раскошне декорације самих дворова у исписивању симболичког ауторитета њихових власника. Од ренесанских палата до монументалних апсолутистичких резиденција врт је прерастао у једну врхунску позорницу власти на којој се одигравала дипломатија тога доба. Такође, спојем воде и растиња они су означавали микрокосмос света, један хармонични универзум којим је симболично владао поседник врта. У стварању слике идеалног микрокосмоса, кључну улогу је имао лавиринт – једна од најстаријих симболичких форми наше цивилизације. Међу многобројним симболима који су коришћени у доба барока, лавиринт спада у најстарије облике и има највећи број различитих асоцијација. Крићански мит, који се сматра извором појма лавиринта, наводи на две главне ознаке: лавиринт као опасност и лавиринт као тегобно путовање после којег следи небеска награда. Барокно доба је дефинисало још једно битно значење а то је лавиринт као симбол идеалне владавине и савршене државе. Са друге стране лавиринт постављен у врту носио је посебну симболику сажетог света који је његов творац суверено поседовао. Овај симболизам је био једнако заступљен и у вртovima црквених и световних поглавара барокног времена, будући да су сви у једнакој мери тежили да створе идеализовану слику свога ауторитета.“³⁹²

Вртови и паркови се помињу у описима курија хабзбуршког племства под духовном јурисдикцијом карловачких митрополита. Међутим, детаљнији описи изостају. Иако је врло извесно да је реч о много скромнијим вртovima и парковима него што су то били они при владарским резиденцијама, идејна основа је истоветна. Тако су ови ентитети представљали симболички капитал као што је то и шенбрунски врт, али се разликује ранг финансијског капитала који је власницима био на располагању. На основу документарних фотографија приметно је да је кулпинска курија Стратимировића подразумевала врт и парк. Оваква пракса је у српској култури присутнија од краја XVIII века. Паркови су се, у зависности од положаја куријалне зграде, могли простирати на неколико хектара површине. Најчешће су зграде постављане у центар имања или ближе прилазном путу. На површини која се налазила испред грађевине остављан је простор за уређење приступа главној фасади и улаз у објекат. Парк испред курије – предврт (Vorgarten) био је конципиран према правилима

³⁹¹ Исто, 203–214.

³⁹² Ј. Тодоровић, К. Васић, „Огледало барокног принципа цркве – политика представљања патријарха Јосифа Рајачића кроз репрезентативне портрете“ у: *Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785-1861)*, Зборник радова са научне конференције, Београд : Архив Српске православне цркве : Сремски Карловци : Епархија сремска 2017, 227.

француске шеме парка, што је значило строго одређене површине за кретање и одвојене цветне леје. Предврт је имао улогу репрезентативнијег и свечанијег улаза на посед и у само здање. Са задње стране простирао се парк енглеског типа. У XVIII веку однос према природи, а посебно вртларству био је део манира образованог човека, док су паркови и вртови који окружују племићка здања настајали према пројектима пејзажних архитеката или би власници ангажовали веште вртларе са знањем „парковања“ – специјалисте у области пројектовања, узгоја и неговања цветних и украсних биљних врста.³⁹³

Курија породице Зако у Бајши (Сл. 66.) саграђена је на имању додељеном од царице Марије Терезије 1751. год. Стеван Зако из Старе Кањиже, капетан војног шанца Кањижа у Потиској војној граници, и његова деца Петар, Ђорђе, Јован, Алка, Катарина и Јулија племићки лист и грбовницу добили су 1.3.1751. год. и од тада ова породица носи предикат „од Бајше“. За одлуку да уз племство добије и посед Бајшу и пређе у цивилну службу zaloжили су се гроф Антун Гражалковић и генерал Енгелсхофен. Стеван Зако је био ожењен Јулијаном, кћерком племића Јована Монастерлије. Стеван је, на основу повеље, требало да насели пустару Бајшу и да је насељену сачува. Посед се састојао од пустаре Бајше, куријалног поседа у Старој Кањижи у којој је стално боравио и сличног имања Зако Петра у Бечеју, те је читав посед износио 13.261 јутро земље. Стеван и његови синови су се, поред војне службе, бавили товом и продајом волова као и коњогојством – имали су значајну ергелу коња на коју је рачунала војска. Године 1759. половина поседа породице Зако бива продата племићкој породици Војнић. Курију у Бајши саградио је Стеван Зако пре 1759. год. јер се тада на основу пописа имовине због продаје дела поседа Војнићима помиње кућа у Бајши која остаје у власништву породице Зако. Описана је као скромна кућа из које је водио надзор спахилуком али је стално становао у тадашњој Турској Кањижи. Стеванови наследници су касније или доградили или поново саградили данашње здање у Бајши, и вероватно је већи део тих радова обављен 1818. год. у време изградње цркве у Бајши које је финансијски помогао Димитрије Зако. Дворац у Бајши је приземна зграда, издужене правоугаоне основе са плитким средњим ризалитом и једноставном атиком са троугаоним тимпаномом на главној фасади. Мањи квадратни испусти на бочним фасадама су проширења основе. Улаз у зграду са степеницама и бочно постављеним вратима је необично решење будући да је зграда постављена главном фасадом на улични низ. Великим, вероватно измењеним портиком, с терасом на дворишној фасади окренутој према парку, због диспозиције на улични низ дата је сасвим секундарна улога у односу на уобичајену функцију портика. Са дворишне стране је накнадно додата троугаона атика која подсећа на форму тимпанона, али је не прате улазни тракт и карактеристични носећи стубови већ је њоме само формално наглашена симетрија фасаде. Ритам прозора је уједначен, те зграда делује концепцијски чисто и једноставно са помало неуобичајено преломљеним кровом. Капија кроз коју се улази на имање зидана је и наставља се на зид у продужетку куће, а има ступце-пилоне на чијем је врху по једна ваза. У дворишту се налазе и мањи пратећи објекти. Од врта нема трагова а и диспозиција зграде на главној улици и у уличном низу не наговештава парк.³⁹⁴

³⁹³ Б. Кулић, *Дворци и летњиковци Војводине*, 58–59.

³⁹⁴ Исто, 133–136.

На територији Славоније очувана је курија (Сл. 67.) која се 176 година налазила у власништву једне племићке породице. Наиме, властелинство Ораховица се од 1742. до 1918. год. налазило у власништву породице Михајловић. Реч је о официрској породици у оквиру које је 1716. год. повељом цара Карла VI додељено племство Димитрију Михајловићу, његовој супрузи Ани рођ. Христофорић и њиховом сину Гаврилу. Курија Михајловића је највероватније саграђена у другој половини XVIII века. Реч је о приземној грађевини која у основи има правоугаони облик, дужине 55 m и ширине од 15 m. Обрада фасада је доста једноставна, врло слична осталим познатим куријама, са плитким поткровним венцем и веома плитким лезенама, док су прозори истакнути оквирима изведеним у малтеру. Главни фронт је на југоисточној страни грађевине и истакнут је прочељем у виду два масивна стуба подигнута ван габарита здања, са којим су повезани помоћу кровне конструкције која се завршава троугаоним тимпаноном. Северозападни фронт здања је оријентисан ка улици од које је био одвојен алејом кестенова. Предње двориште је било омеђено високим зидовима док се источно од курије простирао парк који је захватао 6.500 m² почевши од главног фронта здања па до потока. Осим дворишта и парка, здање је подразумевало и један врт.³⁹⁵

У последњој деценији XVIII века за Марка Турковића Сервијског је у Турској Кањижи (Новом Кнежевцу) подигнуто раскошно здање које је очувано до данас али са драстично измењеном функцијом (Сл. 68.). Изградња је започета 1793. год. На првој лицитацији коморских добара за Банат, одржаној 1781./82. год. Сервијски је купио спахилук Турску Кањижу за 90.000 форинти, стекавши тако право на племићки статус. Забележено је да је поводом стицања права на употребу предиката „од Турске Кањиже“ Сервијски, у духу репрезентовања новостеченог племићког права, позвао чланове Магистрата да својим присуством увеличају свечаност његовог уласка (*statutio*) у посед спахилука.³⁹⁶ Својим пропорцијама, спратношћу, обрадом фасада и унутрашњим распоредом ова грађевина припада типу курија. Она има издужену правоугаону основу са главном фасадом окренутом ка уличном фронту. Средишњи део предње фасаде истакнут је ризалитом у чијем средишњем делу је карактеристична барокна тераса са оградом од кованог гвожђа. У кровном делу вертикале средишњег ризалита су атика и надвишен кров, који петој фасади даје посебну разуђеност. Осе прозорских отвора приземља и спрата се поклапају, те је симetriја основни концепт спроведен на овој грађевини. Уједначен ритам отвора, плитко решеног отвореног трема приземља и застакљеног спратног дела у целини делује прозрочно. Атика и средњи део мансардног кровашта дају свечани тон и репрезентативност, а таквој концепцији доприносе и украси у малтерској пластици, оквири прозора и врата те профилисани кордонски и подкровни венац.³⁹⁷ Поред тога, племенитост и врлине личности Марка Сервијског заступане су и парком који је окруживао његову курију.

³⁹⁵ М. Šćitaroci, В. Šćitaroci, *Slawoniens Schlösser von Zagreb bis Vukovar*, 234–237.

³⁹⁶ В. Стајић, *Новосадске биографије*, књ. III, св. 5, 24.

³⁹⁷ Б. Кулић, *Дворци и летњиковци Војводине*, 219–222.

Архитектонске целине сакралне намене

Изградња здања сакралне намене представљала је један од домена визуелне репрезентације нововековног племства. Питање репрезентације племића у сакралним просторима Хабзбуршке монархије тиче се утицаја побожности и трансфера моћи највиших кнежевских породица на племиће нешто нижег положаја који су сачињавали дворско племство и сталешке елите. Оно је повезано и са контрареформацијским активностима односно са таласима рекатолизације под окриљем хабзбуршких владара. Дворско племство је своју пажњу усмеравало ка оним храмовима који су били нарочито повезани са владаром. Овај облик подражавања владарске побожности племићи су остваривали кроз властите фондације намењиване одређеним црквама или су кроз изградњу породичних капела доприносили дугорочном финансирању тих цркава. То се пре свега односи на катедралу светог Вита и базилику Рођења Богородице у Маријацелу (Mariazell), у којој су 12 бочних капела опремиле племићке породице. Не дуго након што је Фердинанд III као ходочасник посетио овај храм, 1644. год. започета је изградња нове базилике и том приликом су изградњу бочних капела финансирали сталежи те неколико елитних породица из највишег реда племства. За суму од 6.000 до 7.000 гулдена стекли су тако припадници аристократије, међу којима су породице Дитрихштајн, Лихтенштајн, Надажди, Естерхази и Драшковић, право да бочне капеле обележе својим племићким грбовима и да за њих према сопственом нахођењу одреде (националне) свеце као патроне. Укључивање грбова у визуелне програме цркава као и изградња сакралних здања бележи се међу католичким аристократским породицама Хабзбуршке монархије и у XVIII веку,³⁹⁸ сведочећи о томе како је положај племства у односу на владара био један од доминантних фактора којим је било одређена репрезентација овог сталежа кроз просторе сакралне намене.

Положај у односу на владара одредио је и репрезентацију нобилитираних поданика Хабзбуршке монархије који су били православне вероисповести. У том смислу реч је о ситном племству које се у односу на владара налази много ниже у друштвеној хијерархији, чије финансијске могућности одређују квантитативне аспекте њихове репрезентације племићког статуса кроз сакралне просторе. Подједнако важан фактор јесте припадност православном обреду који у Хабзбуршкој монархији није представљао званични државни верски идентитет него је био толерисан у мањој или већој мери – у зависности од тренутних интереса бечког Двора. Овакав положај се одражавао на права и услове под којима је припадницима православне вероисповести дозвољавана могућност подизања нових храмова, што је нарочито кроз прву половину XVIII века

³⁹⁸ F. Polleross, „'Alles zur größeren Ehre Gottes und Euer Hochfürstlichen Gnaden Lob'. Adelige Repräsentation im barocken Sakralraum“ in: *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*, (Hg.) Keller, K., Mač, P., Scheutz, M., Wien: Böhlau Verlag 2017, 239–272; R. Holzschuh-Hofer, „Kirchenbau und Grabdenkmäler“ in: *Adel im Wandel: Politik * Kultur * Konfession*, Schriftleitung: Knittler, H., Stangler, G., Zedinger, R., Wien: Rodenburg 1990, 91–111.

представљало у пракси никада потпуно затворено питање у односима хабзбуршких владара и православних поданика.³⁹⁹ Православна верска опредељеност условила је квалитативне аспекте визуелне репрезентације овог дела хабзбуршког племства. У складу са верским постулатима Карловачке митрополије у сакралним здањима не појављују представе живих личности, тако да се у сликаним програмима не појављују портрети племића заслужних за њихово подизање, док се хералдичко знамење појављује на надгробним плочама.

На размеђи XVII и XVIII века подиже Јован Поповић Текелија цркву св. Апостола Петра и Павла у Араду (Сл. 69.). О настанку овог храма писао је Сава Текелија наводећи да је после битке под Сентом, Јован Текелија добио налог да уреди арадску *крепост*, те да су дошљаци коју су на овом послу радили, живели у шаторима и једва да су себи могли подићи домове. Због тога су са својим начелницима начинили једну малу цркву којој су као патрона одредили св. Николу. Када је Јован Текелија постао врховни капетан дао је да се на месту ове сагради нова црква која је тада посвећена св. Петру и Павлу.⁴⁰⁰ Ово сведочење се заснива на породичном предању које су Сави пренели старији чланови породице Текелија који су могли бити очевици изградње. Међу њима је баба-тетка Саве Текелије, Јелисавета (Чава) која је у време битке код Сенте (1697. год.) имала дванаест година. Текелијино предање о томе да је цркву св. Апостола Петра и Павла саградио његов прадеда Јован Поповић поткрепљују и други, историјски извори, који бележе њено постојање већ од првих година XVIII века. У званичној евиденцији културних и историјских споменика арадски Жупанијски музеј бележи Текелијину цркву као саграђену после 1698. а пре 1702. год. док је сасвим извесно да је она 1707. год. била подигнута јер те године настала мапа на којој су видно назначени габарити овог храма.⁴⁰¹

Брига породице Текелија о цркви св. Петра и Павла била је константна све до смрти Саве Текелије – последњег директног мушког потомка Јована Поповића чија се свест о сопственом предводничком положају јасно показује у околностима под којима је ова арадска црква подигнута. Кроз готово 150 година Текелије су се увек старале да се живот храма одвија на најбољи могући начин – трансформишући свој материјални капитал у културни и духовни капитал, опредмећен у поручивању црквених сасуда, постављању татора, ангажовању иконописаца и бризи о неопходним зидарским радовима на храму. Тако је 1790. год. уз цркву св. Петра и Павла дограђен торањ у који је узидано 246.000 опека, и поново су малтерисани спољни зидови уз додавање декоративних елемената. Према турском дневнику за печење опека утрошено је 200 хвати дрва и 350 шиника креча. Радови су трајали две године. За обављени посао предузимач мајстор-зидар Валтенштајнер примио је, према уговору 1.530 форинти, а извођење радова је надгледао градски инжењер. Сам Сава Текелија је 1823. год. о свом

³⁹⁹ С. Гавриловић, И. Јакшић, „Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века“ у: *Споменик*, СХХIII, Београд : Српска академија наука и уметности 1981.

⁴⁰⁰ С. Текелија, *Описаније живота*, 45.

⁴⁰¹ *Три века Текелијине цркве*, С. Бугарски (ур.), Темишвар : Савез Срба у Румунији 2002, 94–95.

трошку дао да се узвиси торањ за 4 m, те да се покрије бакром, постави бакарна јабука и крст док је за позлату дао истопити 247 аустријских дуката.⁴⁰²

Племићки статус је и у наредним деценијама репрезентован кроз подизање грађевина сакралне намене. Световни племићи и претенденти на тај статус су одлуке о значајним архитектонским радовима засигурно доносили у договору са припадницима високе јерархије Карловачке митрополије, са којима су и чинили круг најистакнутијих представника српске етнице. Познато је да су звоници са капелама у манастирима Велика Ремета и Шишатовац подигнути средствима две веома истакнуте, моћне и ангазоване породице – Андрејевића и Исаковића, чему су претходили архитектонски радови у манастиру Крушедолу. Овај манастир је приликом повлачења Турака 1716. год. био похаран и спаљен због чега се јавила потреба за обнављањем порушеног и оскрнављеног уз, рекло би се, пробуђену свест о неопходности мудријег и чуварнијег односа према преосталом народном и црквеном благу. Тако се десило да је између 1722. и 1725. год. прву капелу за православне, након Сеобе 1690. год., саградио печујски владика Никанор Мелентијевић на првом спрату источног крила конака Крушедола – манастира свога пострижења и игумановања. Ова мала унутрашња црква посвећена је светом владици Максиму, оснивачу манастира и једном од последњих српских деспота, Ђорђу Бранковићу. Док су радови на овом постројењу још трајали, започета је 1724. год. изградња каменозданог звоника одвојеног од цркве, у склопу западног манастирског крила са конацима. Градитељско-покровитељска делатност епископа Мелентијевића започета у Крушедолу представља почетак једног идејног програма који ће касније у неколико наврата бити понављан.⁴⁰³

Изградња звоника са капелом (Сл. 70.) коју у Великој Ремети спроводе браћа Јаков и Андреј Андрејевић између 1733. и 1735. год. представља вид политике величајности у њеном примарном идејном облику који се односи на подизање нових раскошних и монументалних грађевина. Висином од 38,6 m реметски звоник представља највишу зидану звоничку кулу у Срему. Његова изузетна висина је у унутрашњости изражена неуобичајено великим бројем спратова којих заједно са приземном зоном и зиданом лантерном на врху има осам. У основи сви спратови су квадратног облика и подразумевају четворостручена трапезаста проширења која чине нише прозорских отвора, док се у угловима сваког спрата налазе по четири масивна ступца. Звоник је у целини зидан опеком и то без употребе дрвених и гвоздених затега или обимних металних прстенова што, са аспекта стабилности, представља конструкторски успех. Изузетна стабилност ове куле постигнута је међуспратним зиданим таваницама у виду плитких крстастих сводова, којима је учвршћен њен изразито витки склоп. Звоник има и богату фасадну декорацију која подразумева плитке пиластре, кордонске и поткровни венац, као и обраду површина око прозорских отвора. На првом спрату звоника налази се капела посвећена св. Јовану Претечи. Ова црквица у основи има распоред уобичајен код традиционално замишљених црквених грађевина: на западној страни је мали

⁴⁰² Исто, 96.

⁴⁰³ Љ. Стошић, *Српска уметност : 1690-1740*, Београд : Балканолошки институт САНУ 2006, 60–61.

преднаос, наос подразумева бочне певничке просторе и куполу кружног пресека док је олтарски простор на истоку завршен полукружно.⁴⁰⁴

Капелу у реметском звонику осветио је епископ Никанор Мелентијевић, тада архимандрит манастира Крушедола.⁴⁰⁵ Ангажовање ктитора крушедолске капеле и звоника за освећење капеле која је трошком браће Андрејевић устројена у Великој Ремети без сумње указује да су они у потпуности били упознати са идејним концептом одабраног грађевинског модела. Драгоцене податке о овом грађевинском подухвату пружа запис са камене плоче која се некада налазила у подножју реметског звоника са јужне стране али је сада уклоњена. У запису се наводи да је звоник грађен од априла 1733. до септембра 1735. год. као и да су га градили немачки мајстори на челу са „палиром“ Јоханесом Вилхелмом. Мада је непознато да ли је Вилхелм био и пројектант реметског звоника, извесно је да су овде примењена конструктивна решења поручиоци могли видети једино у другим деловима Хабзбуршке монархије где су неретко и одлазили због својих разгранатих трговачких послова. Поред помињања „браће по плоти“ Андрејевића као ктитора, они су у запису ословљени и као благородни господари,⁴⁰⁶ чиме се њихов висок господарски положај повезује са господским одликама племенитости и узвишености.

Утицају и угледу браће Андрејевића доприносила је и чињеница да се звоник који они подижу у дослуху са крушедолским пострижником и архимандритом Мелентијевићем налази на почетку низа звоничких кула које на свом врху зидану лантерну уместо уобичајене и касније знатно заступљеније декоративне „капе“ опшивене лимом. Примећено је да се звоници са зиданим лантернама подижу искључиво у Срему, при чему је пресудни утицај управо крушедолског и реметског звоника на подизање грађевина овог типа у наредних 150 година. Након Крушедола и Велике Ремете, звоник са лантерном је добила Николајевска црква у Иригу, црква манастира Шишатовач, црква у Нерадину, у Фенеку као и у Батајници и Београду. Поред ових, у другој половини XVIII века су највероватније саграђени звоници са лантернама у сеоској цркви у Крушедолу, цркви у Инђији и у Сибачу.⁴⁰⁷

Заједнички рад истакнутих профаних личности и високе јерархије на пољу подизања сакралних здања није био ограничен само на фрушкогорске манастире. За време столовања два београдско-карловачка митрополита, Мојсеја Петровића и Викентија Јовановића грађен је нови митрополијски двор, започет 1725. а завршен непосредно пред поновно турско освајање Београда 1739. год. Митрополијска резиденција је служила за окупљање и саборовање високе јерархије и народних првака али и обављање различитих и бројних административних послова те је код савременика била познатија под именом *обшчи дом*. Уз двору се налазила и придворна црква док су у

⁴⁰⁴ В. Матић, „Звоник манастира Велике Ремете и његови ктитори“ у: *ЗЛУМС*, 14, Нови Сад: Матица српска, 1978, 308–311.

⁴⁰⁵ Љ. Стошић, *н.д.*, 61.

⁴⁰⁶ В. Матић, „Звоник манастира Велике Ремете и његови ктитори“ у: *ЗЛУМС*, 14, Нови Сад: Матица српска, 1978, 300, 302

⁴⁰⁷ Исто, 299.

његовој непосредној близини планиране школске зграде и семинари. Палата је подразумевала три нивоа – подрум, приземље и спрат и грађена је са намером да буде највећа, најлепша и најрепрезентативнија зграда у тадашњем српском делу београдске вароши. Међутим грађење је споро одмицало како због амбициозних неимарских планова, луксузно замишљене опреме и скувих радова, материјала и страних мајстора, тако и због хроничне беспарице. Митрополит Петровић није дочекао да се усели у нову резиденцију, док је његов наследник митрополит Јовановић имао намеру да обустави даље радове на овом здању и изградњи друге далеко скромније палате. Напоследку народни прваци су донели одлуку да се одмах настави са зидањем према предвиђеним извођачким плановима јер су сматрали лошом идеју да оно што један митрополит подигне, други да квари. На основу сликовне грађе закључено је да је ова палата била налик другим репрезентативним барокним здањима. Познато је да је у њој било четрдесет одељења међу којима се у приземљу налазила придворна капела посвећена св. Николи.⁴⁰⁸ Према опису инвентара митрополијске резиденције сачињеном према налогу митрополита Викентија Јовановића 1733. год. види се да је идеја величајности владала унутрашњим уређењем овог здања.⁴⁰⁹

Идејни концепт спроведен у Крушедолу и Великој Ремети примењен је и у манастиру Раковцу. Овде је 1735. год. подигнута зидана „звоница пред црквију“ и у њој капела св. Николе, „трудом и иждивенијем и ктиторством“ митрополита Викентија Јовановића, бившег пострижника овог манастира. Испод капеле, у нивоу између првог спрата и приземља звоника, налазила се оригинално засведена скривница, а ниже самог звоника, у равни са његовим темељима саграђена је и засведена крипта. Према подацима из средине XVIII века изгледа да је постројење под звоником служило као гробница у коју су биле сахрањене кости митрополита Јовановића као и посмртни остаци његових најближих сродника. Отуда би се ова подземна гробница могла сматрати и породичним маузолејом.⁴¹⁰ Поред митрополита Викентија Јовановића, посебан однос према манастиру Раковцу неговала је породица Чарнојевић. Један податак из 1753. год. открива да манастир Раковац уживао као аренду салаш у Бачкој, у селишту Кеси, на поседу „племенитородних Господеј Чарноевићи“, који је ова породица одлучила поклонити за свој спомен. На том салашу налазила се кућа од плетера, покривена трском и опремљена неопходним стварима, уз коју је ишла и стока као и алатке неопходне за вођење овог имања.⁴¹¹ Намена овог имања је без сваке сумње аграрна, а у контексту репрезентације племства она јесте начин Чарнојевића да свој капитал изражен у земљишном поседу поклањањем трансформишу у залог за спомен – за уписивање ове породице у колективну меморију заједнице окупљене под окриљем Карловачке митрополије.

⁴⁰⁸ Љ. Стошић, *н.д.*, 70–71.

⁴⁰⁹ М. Тимотијевић, „Визитација манастира Шишатовца у XVIII веку: прилог истраживању ефемерног спектакла“ у: *Манастир Шишатовца: зборник радова*, 358; Детаљно о изгледу спољашњости и унутрашњем уређењу београдског двора: А. Милошевић, *Визуелна култура Србије под аустријском влашћу (1718-1739)*, [рукопис докторске дисертације одбрањене 2016. год. при Филозофском факултету Универзитета у Београду], 59–67.

⁴¹⁰ Љ. Стошић, *н.д.*, 62.

⁴¹¹ П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Раковца у XVIII веку*, 1998, 21.

Неколико војничких племићких породица је повезало изградњу сопствене јавне представе са грађевинским подухватима у Шишатовцу чинећи тако да овај манастир заузме положај другог по значају међу фрушкогорским светињама, одмах иза Крушедола. За историју Шишатовца посебно је значајна 1742. год. када је, помоћу средстава и под надзором пуковника Вука Исаковића, завршена изградња куле звонаре са капелом посвећеном св. Георгију (Сл. 71.). Зидање четвороугаоног звоника уз, тада још увек стару манастирску цркву Шишатовца трајало је по свему судећи пет година јер је познато да је оно започето 1737. год. Недуго након звоника, 1750. год., манастирски комплекс је обogaћен за још један сакрални објект. То је капела на монашком гробљу од камена, посвећена апостолима Петру и Павлу а „здатељ и ктитор бист“ Трифун Исаковић, капетан. Цела градња је изведена у једној години. Црква је изнутра била широка 2,5 клофтера, а дуга 4 клофтера, са сводом и патосом од опеке, побељена кречом и споља и унутра. Имала је три прозора, од чега два са решеткама, али сва три устакљена. Врата су била на западном делу, двојна, од чамовине начињена, док је часна трпеза била сазидана од опеке. Пред капелом је био звоник, висок две стопе, на њему звоно од центе тежине, које је наливено од два претходно разбијена звона. Поред тога, забележено је да су потпуковник Секула Витковић и браћа Јован и Јосиф Монастерлија својим прилозима обогатили манастирску цркву толико да је била потребна нова богомоља, коју је средином XVIII века подигао некадашњи манастирски архимандрит а касније епископ – Викентије Поповић. Реч је о монументалној и велелепној цркви зиданој од тврдог материјала између 1758. и 1778. год на темељима старе порушене црквице.⁴¹² Уз то, у другој половини XVIII века име Трифуна Исаковића поменуто је још једном у вези са градитељским активностима при Шишатовцу. У опису овог манастира том приликом је наведено:

„До трапезе зимне от полудне, 2 келие и једна кухина на ђемер при земли, верхуже свих једна келиа с комором, с таваном дрвеним; испод тјех келиах подрум на свод, у котором держит госп. Капетан Трифон Исаковић своје вино и ракију; речене келие чамовом даском покривене, их же ктитор јест помјанути госп. Капетан.“⁴¹³

Донацијама двојице „племенитих господара“ изграђени су конаци манастира Врдник. Према подацима са краја XVII века врдничке ћелије су биле изведене од дрвета док су само мањи делови били подигнути од чврстог материјала. Донацијом 700 форинти од стране „племенитог господара“ који се помиње под именом Ђура из Врдника, започета је 1723. год. изградња ћелија од опеке на јужној страни манастирског комплекса. За изградњу конака на северној страни приложио је 1739. год. Ненад Томић, администратор футошког властелинства, 2.473 фор. Исти „племенити господар“ приложио је 1751. год. манастиру Врдник један сребрни кивот са представама Распећа и св. Кнеза Лазара. Средствима Секуле Витковића поручено је 1743. год. звоно за звоник

⁴¹² П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Шишатовца у XVIII веку*, 10, 12, 18; Љ. Стошић, *н.д.*, 62–63.

⁴¹³ Наведено према: П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Шишатовца у XVIII веку*, 17.

манастира Врдник. Ово звоно је имало тежину од 250 kg, а у звонику су се налазила још два мања звона – од којих је за једно забележено да је било тешко 50 kg.⁴¹⁴ У опису фрушкогорских манастира 1753. год. се за врднички звоник наводи само да је био камени. Међутим, у истом тексту наведено је да је литургију поводом празника св. Кнеза Лазара служио митрополит Ненадовић заједно са архимандритима Крушедола, Раковца и Шишатовца, игуманом реметским, протопрезвитером карловачког катедралног храма, те сремским егзархом Викентијем Јовановићем. Након литургије уследила је проповед и читање Похвале о св. Кнезу Лазару пред многобројним народом, припадницима клера а „такожде и от народа политичкаго, идјеже бил славне Петроварадинске регименте дифантерие обрстлајтнант Вук Исаковић.“⁴¹⁵

Пракса извођења грађевинских радова средствима племићких породица при сакралним комплексима била је распрострањена и у потоњим деценијама XVIII века. У манастиру св. Ђурђа је 1766. год. подигнута једна ћелија средствима Ђорђа Калиновића који од 1772. године носи и придевак „од Дојрана“ а такође је чинио прилоге и другим црквама и манастирима.⁴¹⁶ Познат је и податак који једну племкињу доводи у везу са грађевинским подухватима. Наиме, Катарина Сервијски, рођ. Саранда, удовица Николе Ђорђевића, претходно је била је удата за Константина Сервијског. Она је располажући својом имовином 17. јула 1799. год. начинила тестамент, којим завештава: 500 форинти Саборној цркви у Новом Саду, да се покрије бакром; 500 форинти Алмашкој цркви у Новом Саду за позлату олтара, све то за вечни спомен Константина Сервијског. Осталим новосадским црквама Катарина Сервијски је наменила по сарандар од 12 форинти, а школи и болници по 24 форинте. Фрушкогорским манастирима наменила је значајнију суму новца распоређену на следећи начин: манастиру Бођани за зидање манастирских ћелија 200 форинти, и манастиру Раковцу за поправку звоника 100 форинти.⁴¹⁷

Описани догађај који се одиграо у манастиру Врдник спада у визитационе свечаности које су у српској култури XVIII века биле конципиране према начелима барокног спектакла. Мошти кнеза Лазара чуване су у Врднику од краја XVII века те је тај манастир имао посебну улогу у конституисању култа овог националног светитеља. Поштовање националних светитеља и њихових моштију била је једна од средишњих тема идејних програма Карловачке митрополије, јер је на тај начин брањен верско-политички интегритет ове институције, док тежња за спољашњим манифестацијама исказивања поштовања ових култова има много додирних тачака са сличним манифестацијама побожности католичке цркве. Отуд су свечаности организоване у част неког светитеља и исказивање поштовања његовим моштима увек у дубљим идејним основама носиле пропагандно-политичке интонације величања црквене институције.⁴¹⁸ Уобличавање визитација у ефемерни барокни спектакл у Карловачкој митрополији

⁴¹⁴ V. Matić, *The Monastery of Sremska Ravanica: Vrdnik*, Novi Sad : Platoneum 2009, 8, 22, 52, 59.

⁴¹⁵ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. године*, (пр.) Д. Руварац, Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1903. 70–71.

⁴¹⁶ В. А. Дуишин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 143.

⁴¹⁷ П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Раковца у XVIII веку*, 34–35.

⁴¹⁸ М. Тимотијевић, „Визитација манастира Шишатовца у XVIII веку: прилог истраживању ефемерног спектакла“ у: *Манастир Шишатовца: зборник радова*, 350.

започиње од времена митрополита Мојсеја Петровића и Викентија Јовановића. Такво схватање визитација било је одраз ширег усвајања политике величајности (*magnificenza*) која прихваћена у свим порам живота митрополијског двора. Визитације као ефемерни спектакли нарочит ниво достижу за време митрополита Арсенија IV Јовановића и његовог наследника Павла Ненадовића у чијој је агенди долазак у Врдник био само једна од тачака канонске визитације свих манастира која се одвијала према увек истој форми. Ненадовић у Врдник, као и сваки други манастир, стиже рано ујутру или у преподневним часовима, присуствује богослужењу а потом држи проповед. Потом се обавља процесација око цркве са литијама и чита молитва за исцељење болесних. Ако у манастиру остаје још један дан, као што је то био случај у Врднику, митрополит другог дана служи свечану архијерејску службу након чега присутним монасима и народу поново држи проповед и чита молитве. Иза оваквих форми визитационог спектакла налазе се сложене симболичне основе схватања света као позоришта у коме сваки појединац игра унапред одређену улогу.⁴¹⁹ Истицање Вука Исаковића као представника политичког сталежа, међу мноштвом присутних на „божественој“ литургији указује на његову посебно важну улогу на позорници судбине српске етнице у Хабзбуршкој монархији. Исаковић је ратник и то је његова улога у театру света коју игра према добро простудираном сценарију. Он је на шишатовачкој гравири већ био симболично овековечен као нови Стефан Штиљановић, док истицање присуства Вука Исаковића на литургији у Врднику треба схватити као подсетник на његову улогу настављача славне линије храбрих јунака који су, попут кнеза Лазара, спремни да се за добро свог народа до смрти боре против османске војске. Митрополит Ненадовић и Вук Исаковић су један другоме били неопходни ради остварења заједничких циљева, док су истовремено били потпуно свесни потенцијала барокних ефемерних свечаности али и бенефиција племићког статуса у Хабзбуршкој монархији, који је обојици и био додељен.

Личностима попут Исаковића је, као најугледнијим члановима друштва и као ктиторима и великим приложницима, исказивано нарочито поштовање којим је употпуњавана њихова јавна представа. Када је 15. јуна 1753. год. митрополит Павле Ненадовић дошао у канонску визитацију Шишатовца, према већ утврђеном програму одржао је литургију и парастос својим претходницима и свом синђелу Павлу Георгијевићу, својим родитељима Ненаду и Јелисавети, а такође и господи умрлим ктиторима Јосифу „од Монастерли“ и Атанасију „од Рашковић“ – бившим обрстерима славне петроварадинске регименте.⁴²⁰ Осим тога, забележено је да су у манастиру Шишатовцу увек звонила звона када би у посету долазио неко од чланова породице Стојчевић, великих ктитора и приложника Шишатовца и Гргетега.⁴²¹ Детаљнији вербални описи или ликовни прикази долазака племства у храмове при којима су њиховим средствима грађени објекти или чињена друга ктиторства за сада нису познати. Ипак у општој атмосфери театра и барокних ефемерних свечаности не треба сумњати да су велики ктитори били на адекватан начин дочекивани од стране

⁴¹⁹ Исто, 357–362.

⁴²⁰ П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Шишатовца у XVIII веку*, 17.

⁴²¹ В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, 150–151.

манастирских братстава што је у формалним аспектима можда могло бити блиско изгледу архијерејских визитација али су идејни темељи ипак били различити. Изражавање високог поштовања и захвалности које се може наслутити из ових неколико врло штурих помена, доприносио је превасходно њиховом световном положају.

Грбови при храмовима

Последњи чин брижљиво спровођених стратегија самоприказивања племства било је одабирање локације гробног места што је било одређено ширим идеолошким оквиром и сликом света која је доминирала у српској култури XVIII века. Са прихватањем барокног културног модела српска етнија у Хабзбуршкој монархији је усвојила и барокно поимање смрти као једног чина на позорници живота којим је појединац прелазео границу између овоземаљске пролазне и распадљиве егзистенције и вечног живота душе о којој се старала црква. За разлику од средњовековног схватања према којем је смрт била пре свега приватна – индивидуална ствар, нововековна епоха даје смрти ново место у животу човека – она постаје јавни и колективни догађај. У барокној Европи био је нарочито присутан концепт – сети се смрти/сети се да си смртан – *memento mori* као једна од манифестација чврсто укорењених морализаторских тенденција. Барокно поимање времена односно његовог протока било је неодојиво од схватања, а по правилу, и приказивања смрти. Идеја са којом је безброј пута истицано *memento mori* била је да треба живети на најбољи могући начин и пре него што смрт дође, док се у духу мисаоних и креативних конструкција конституисаних према начелу *docere et delectare*, она манифестовала и у визуелној култури. У сликарству су *memento mori* идејом снажно биле прожете *vanitas* сцене, док су у домену свакодневнице постали популарни *memento mori* привесци извођени у виду погребних симбола – неретко у виду мртвачких сандука у којима су се налазили малени скелети. Овакви привесци су оног ко их носи уза се требали да подсети на крхкост овоземаљског постојања и на свеprisутност смрти.⁴²² У таквом идејном окружењу, брига племства о моменту смрти и гробном месту била је део репрезентације подједнако важан као и образовање или брачне стратегије.

Сигуран начин очувања идентитета покојника било је писање тестаментa који су у Европи све до XVIII века у неким случајевима били исписивани на каменим или бакарним плочама што је био одраз идеје да се што дугорочније очува успомена на умрлог. Најважнији делови ових тестамената биле су одредбе о црквеним службама за спас душе онога који је тестамент саставио. Промена у самој структури тестаментa уочава се од друге половине XVIII века када све више простора заузимају одредбе о преносу права на имање а све мање пажње посвећивано је сегментима који се тичу религиозних обреда или фондација намењених цркви. Ова промена објашњена је променама у поимању породице где се све више тежило да сви односи буду засновани на осећањима повезаности и нежности са чим у складу је осова на самрти изражавала једну врсту поверења у своје најближе којима је, уместо да то овековечи на папиру, усмено

⁴²² F. Arijes, *Eseji o istoriji smrti na zapadu : od srednjeg veka do naših dana*, Beograd : Rad 1989, naročito 9–82; J. Todorović, *O ogledalima, ružama i ništavilu : koncept vremena i prolaznosti u kulturi baroknog doba*, Beograd : Clio 2012, naročito 13–43.

саопштавала своје одлуке које су се тичале фондација цркви или милостиње.⁴²³ Писање тестамената било је уобичајена појава и у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији док је сама структура тестамената пролазила кроз исте промене које се дешавају на глобалном нивоу: почетком XVIII века међу православним поданицима Монархије, Црква је била та која подсећа појединца на обавезу писања тестамената. Тестаментима се најчешће одређивало да се сума у вредности једне трећине свега чиме је покојник располагао даје цркви за подушје и милостињу. Како је епоха просвећености све више одмицала, улога Цркве у састављању тестамената постепено је слабила те су и у српској култури тестаменти крајем XVIII века постали пре свега правна акта.⁴²⁴ Парадигматичан пример односа племства према завештањима цркви даје раковачки архимандрит Никанор када 16. децембра 1766. год. циркуларом извештава да је преминуо угледни футошки спахија и капетан Арсеније Черновић од Маче, и да његова жена Марија оставља архимандриту новац за све фрушкогорске манастире по сарандар. Када га одрже, треба да дођу са квитом код овог монаха и да им он исплати по 12 форинти.⁴²⁵

Племство је своја гробна места у XVIII веку везивало за сакралне објекте. То је најочљивије у цркви св. Патра и Павла у Араду која је прави породични маузолеј Текелија. Из архивских података произлази да су скоро сви чланови Јованове лозе Текелија, почев од родоначелника Јована, па до његовога прауника Саве Текелије сахрањени у овој цркви. Жене су сахрањиване у женској припрати а мушкарци – у породичној гробници испод амвона. У протоколу умрлих, наведено је да је: „1760. јунија 1. младенец Екатерина, кћи Јоана Текелича, погребена у цркви Светих апостола у женској препрати с десне стране.“ Осим тога и Ана, супруга покојног Ранка Текелије, захтевала је „да погребена будет гдје и прочита фамилији кости и тјелеса лежат.“ Када је умрла после двадесет година „Текелије Газдарица погребене се у женској цркви.“⁴²⁶ У Темишвару у саборном храму св. Вазнесења Господњег сахрањивани су током XVIII века епископи и припадници најугледнијих српских и цинцарских породица. Из породице Ђуричко од Модоша сахрањен је у овом храму са леве стране северних врата црквених 1760. год. Никола а исте године умрла је и његова ћерка Јулијана Ђуричко која је сахрањена у близини свога родитеља, код турских столова на левој страни. Ана Ђуричко сахрањена је 1774. а њен муж Живан 1804. год. Овде почивају и Јосиф Маленица од Стаморе, који је преминуо 1784. год. као и најмање две жене из исте породице од којих се за једну зна да се звала Ана и да је погребена 1801. год. у гроб старе Маленице са леве стране. У темишварском саборном храму су и гробови Георгија Калиновића од Дојрана, у женској припрати са леве стране, који је преминуо 1774. год., те његове супруге Саре која је умрла 1788. год. и сахрањена је поред гроба свог мужа.⁴²⁷

⁴²³ F. Arijes, *n.d.*, 142–152.

⁴²⁴ М. Тимотијевић, „У освит новог доба“ у: *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*, 242–243.

⁴²⁵ П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Велика Ремета*, 30.

⁴²⁶ Према: *Три века Текелијине цркве*, С. Бугарски (ур.), Темишвар : Савез Срба у Румунији 2002, 133–134.

⁴²⁷ С. Костић, *Гробови епископа и грађана темишварских у православном српском Саборном храму темишварском 1757–1838.*, Темишвар 1938, 25–32.

Значајна група племићких гробница распоређена је међу фрушкогорским манастирима. Најпре ту је Крушедол који је имао улогу гробнице црквених великодостојника попут патријарха Арсенија III Чарнојевића и Арсенија IV Јовановића Шакабенте. Осим тога, зет патријарха Арсенија IV, пуковник Атанасије Рашковић је у договору са патријархом пренео кости грофа Георгија Бранковића 1743. год. из Хеба у Карловце, где су са највећим пијететом и почастима од стране народа и свештенства дочекане, на свечаној служби опојане, а потом спроводом испраћене управо до манастира Крушедола и сахрањене поред Арсенија III Чарнојевића.⁴²⁸ Овај свечани чин је, у то не треба сумњати, био је саставни део дворске политике Арсенија IV Јовановића као што су и раскошне погребне церемоније самих митрополита заузимале значајно место у политици јавног представљања институције Митрополије. Поред посмртних остатака патријарха Арсенија IV Јовановића и грофа Георгија Бранковића у Крушедолу је сахрањен и трећи актер поменуте погребне свечаности – пуковник Атанасије Рашковић, о чему је у *Мемоарима* писао његов зет Симеон Пишчевић. Одмах након што је Атанасије Рашковић са самртне постеље у Купинову „предао душу богу“ ова тужна вест јављена је његовом надређеном генерал-инспектору који је наредио да се на његов погреб искупи цео пук као и да се сахрана обави са војним почастима. Тело преминулог било је сецирано како би се могло одржати док се пук не искупи у целости, након чега је са великим почастима пренето у манастир Крушедол где је сахрањено. О Рашковићевом преминућу генерал-инспектор је по свом куриру послао извештај Двору.⁴²⁹ Поред тога Пишчевић је писао и о околностима те могућем узроку смрти свог таста, што може да указује на то какву је психолошку моћ имала изградња јавног статуса, угледа и достојанства. Пишчевић наводи да је 1751. год. код Пеште био подигнут велики војнички логор у оквиру кога је, у присуству Цара и Царице и пред удруженим славонским пуковима командант био Атанасије Рашковић:

„После успешно завршених свих маневара, њихова величанства су била врло задовољна и зато је моме тасту указано посебно царско благовољење: њега су њихова величанства удостојила части да седне с њима за сто. Сви министри и сва друга господа су стајали, а седели су само цар, царица и мој таст са њима. Њихова величанства била су врло љубазна са њиме, хвалили су српски народ и његову толико пута показану верност у служби и обећали и њему и свем народу највишу милост. Такав пријем учињен мом тасту изазвао је мржњу код неке господе и та су се господа потрудила да уклоне тог народног првака са овога света и подметнули му чашу самртну, не би ли се они користили. То су урадили једино због тога да се упразни једно место, јер се тада очекивало велико произвођење у више чинове у славонским пуковима, а друго, зато, а то је била важна ствар, кад таквог првака више не буде, какав је он једини био у народу српском, онда они други који су остали после њега неће моћи тако брзо

⁴²⁸ М. Чуљак, „Српски грофови Бранковићи“ у: *ЗИМС*, бр. 57, 27.

⁴²⁹ С. Пишчевић, *Мемоари*, 109.

до тог степена доћи да им се толика част и слава у служби народа може признати.“⁴³⁰

Неколико других припадника војног племства сахрањено је у манастиру Шишатовцу. Када је преминуо Секула Витковић, његово тело је сахрањено у манастиру Фенеку али су 1771. год. посмртни остаци пренети у Шишатовац, где су сахрањене и кости његовог брата Јефтана „од Витковић“. Поред њих, према опису овог манастира из средине XVIII века, у црквеној припрати са леве стране сахрањени су браћа Јован и Јосиф од Монастерлија. Јосиф Монастерлија је био зет Секуле Витковића а познато је да је преминуо 1749. год. у Моровићу, у 44. години живота, те да је његово тело најпре било сахрањено у цркви оближњег манастира Привина Глава.⁴³¹ Браћа Исаковић – Трифун и Вук су такође место свог вечног починка пронашли у Шишатовцу. Наиме, обојица су били велики ктитори манастира у оквиру кога је средствима Вука Исаковића био подигнут раскошни барокни звоник. Утврђено је да је крипта – гробница која се налази испод црквене припрате највероватније устројена управо у време када се гради кула звонара јер је тада било најједноставније чинити интервенције на западној страни храма због радова на укопавању темеља за звоник. Положај и изградња ове скривнице под припратом забележени су као затечено стање приликом сахране посмртних остатака Вука Исаковића 1759. год. и нису коментарисани другачије него као извршење његове изричите жеље за преносом и полагањем властитих костију у, за ту сврху, унапред припремљен простор.⁴³²

Осим Шишатовца, унапред припремљен простор испод пода припрате среће се и у манастиру Велика Ремета. У посмртном листу Андреје Андрејевића – великог реметског ктитора – наводи се да је он сахрањен у црквеној припрати са десне стране у гробницу „от его созданой“.⁴³³ Имајући у виду да је средствима Андрејевића грађен реметски звоник врло је вероватно да овде, баш као што је то био случај у Шишатовцу, изградња подземног постројења сепулкралне намене пада у време ископавања темеља за монументални торањ. Након страдања Велике Ремете у Другом светском рату и обнове која је недавно спроведена, данас на поду припрате нема видљивих ознака о постојању гроба Андреје Андрејевића. Осим тога, у спољашњој припрати манастира Ораховица 1758. год. сахрањен је спахија Димитрије Михајловић. Током реконструкције уочи Другог светског рата замењен је стари под у овом делу цркве, и тада је ово гробно место остало необележено. У Књизи рођених, венчаних и умрлих која је у манастиру вођена од 1751. год. Забележено је да је Димитрије Михајловић умро у фебруару 1758. год. и да је сахрањен пред „вратми велики на цркви“ под „црковнијом светаго првомученика Стефана“. У истом запису посебно је наглашено да је покојник током свог дугог живота од 84 године био веран православној вери. То је ораховачким монасима било посебно важно, поготово што су неки припадници већ следеће генерације Михајловића прешли на католичку веру чиме је братство изгубило заштиту локалних поседника и, вероватно,

⁴³⁰ Исто, 110.

⁴³¹ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. године*, 131; Д. Ј. Поповић, „Племство“ у: *Војводина*, II, 166.

⁴³² Љ. Стошић, *н.д.*, 62–63.

⁴³³ ПРИЛОГ БР. 5 на стр. 182.

издашних приложника. Ораховачки Михајловићи нису били приложници само манастира већ и парохијске цркве Рођења Богородице у оближњем месту Ораховица освећене 1769. год., а срушене 1941. год. У њој су се налазили гробови сина и унука Димитрија, док се његов други син, Петар Михајловић, покатоличео и био сахрањен у католичкој цркви у Ораховици. Сем поменутог записа из 1758. год. архивски подаци не пружају увид у претходне односе између манастира и Димитрија Михајловића, мада би се могло закључити да је он био један, ако не и главни ктитор спољашње приправе са капелом у Ораховици.⁴³⁴

У симболичком смислу храмови су одраз васионе, они су микрокосмос у оквиру кога свака тачка има врло јасно одређено значење. Тако у топографији храма спољашња приправа и простор под њом носе другачију симболику него простор под звоником, капела или поткуполни простор. Хијерархизација иде у растућем смеру од запада ка истоку – од спољашње приправе ка подкуполном и предолтарском простору. Сахрањивање под приправама – црквеним предворјима, било је очито израз личних хтења племића кроз које се показује висок степен самосвести и разумевања сопствене позиције у овоземаљском животу, на основу којег се преко лоцирања гробног места пројектује жељена представа о положају у загробној небеској хијерархији. Гробнице које су себи устројили Вук Исаковић, Андреја Андрејевић и Димитрије Михајловић израз су жеље за подизањем световне меморије. Тако је Исаковићева изградња гробног места последњи сегмент изградње идентитета настављача светог Стефана Штиљановића коју спроводи у заједници са митрополитом Павлом Ненадовићем.⁴³⁵

У манастиру Бешенову је једно од гробних места породице Рашковић. У манастирској цркви сахрањен је Алесандар Рашковић који је по свој прилици у изградњу сопствене јавне представе Бешеново укључио и раније кроз некакав облик веома издашне ктиторије. У јединици у којој је његов отац Атанасије био заповедник, Алесандар Рашковић је постао капетан. Према сачуваним подацима рођен је у Лаћарку, у Срему 1720. год. Након служења у очевој јединици премештен је 1745. год. у Темишварску добровољачку компанију да ви се 1747. год. поново вратио у Варадински пук. Његов успон у војничкој хијерархији је текао доста брзо – 1753. год. постао је мајор, затим 1758. потпуковник а 1767. год. пуковник (обрштар). У војној служби провео је више од три деценије „у свакој верности цесарског величанства, На многи баталија бил добри и бодри војник“. Био је добар, благ, тих, љубазан и гостољубив човек. Знао је сем српског и немачки језик. Умро је у Митровици 5. марта 1773. год. у 52-ој години живота после десетодневног боловања. Наводи се да је умро када му је камен затворио уринске канале. Сахрањен је веома свечано и са највећим почастима од стране цркве и народа, као и војске, 19. марта 1773. године у манастиру Бешенову у гробници свога сина Димитрија. За собом је оставио супругу која се звала Ана, сина Мојсија који је тада имао 20 година и другог сина Јевтимија од 12 година. Према Поменику у протоколу манастира Шишатовца Алесандар Рашковић је имао и једну ћерку.⁴³⁶

⁴³⁴ А. Кучековић, *Манастир Ораховица у Славонији*, Загреб : СКД Просвјета 2007, 151.

⁴³⁵ Љ. Стошић, *н.д.*, 66.

⁴³⁶ П. Штрасер, *Ктитори и приложници манастира Бешенова у XVIII веку*, Сремски Карловци : Крвови 1996, 16, 24.

Податак да је Александар Рашковић сахрањен веома свечано и са највећим почастима указује на јавни карактер смрти и погребња који је у српској култури XVIII века схватан као церемонија, свечаност која се одвијала према одређеним правилима која је имала своје место у визуелној репрезентацији племства. На основу сачуваног посмртног портрета Саве Текелије као и неколико свилених осмртница може се закључити да је племићки статус у погребним свечаностима јасно истицан. Међутим, за разлику од описа погребних церемонија високе православне јерархије, за сада изостају слични описи који би се тицали световног племства. Ипак и на основу доступних података већ је утврђено да је соба умирућег претварана у јавни простор док је самртничка постеља била средиште сцене око које су се окупљали узнемирени чланови породице, родбина, пријатељи и комшије. Према М. Тимотијевићу извесност крајњег исхода била је праћена пажњом која је посвећивана последњој исповести и причести, као и бригом да болесник не премине без запаљене свеће. Након што је умирући по последњи пут склопио очи следиле су припреме за погреб. Затварају се капци на кући, отвара се капија што је симболизовало почетак жалости, покојник је умиван, одеван у свечано одело и полагаан у сандук. Чланови породице су остајали уз њега током целе ноћи након чега су почињале припреме за сахрану које су могле трајати и неколико дана уколико се чекало да стигну чланови породице из далека или важни рођаци. Смрт и погреб се оглашавају црквеним звонима а по броју њихових удараца знало се да ли је преминуо сиромашнији или богатији члан заједнице. Смрти најугледнијих, али и најпобожнијих, оглашавана су на сва звона. На дан погребња најближи су се окупљали око покојника „на последње целивање“. Након тога сандук је ношен до цркве у свечаној поворци чији је поредак изражавао хијерархију блискости преминулом. На челу је ношен крст, затим је ишао свештеник иза кога је ношен сандук са покојником. Уз сандук је била породица упокојеног, па затим родбина а даљи след поворке изражавао је друштвени положај преминулог. Приликом погребња паљен је велики број свећа које је плаћала породица упокојеног. Ожалошћена породица је на сахрани носила црнину – „жалосне хаљине“ – што је обичај прихваћен од других етних Хабзбуршке монархије. Овој новости је у имућним породицама поклањана велика пажња, а уобичајено је било да чланови породице црнину носе до годишњег помена преминулог, мада су у неким случајевима удовице трајно носиле црнину што је била пракса коју је у Хабзбуршкој монархији промовисала сама царица Марија Терезија.⁴³⁷

У јужни зид припрате манастира Ново Хопово уграђена је, са спољашње стране, 1770. год. надгробна плоча породице Монастерлија (Сл. 72.). Правоугаоног је облика, са исклесаним племићким грбом Монастерлија у овалном медаљону, испод кога је још један мањи медаљон. На плочи се налази плитко клесани запис. У запису се наводи да ту почива Адам од Монастерли који је преминуо 1716. год. и његов син Теодор од Монастерли – преминуо 1755. год. као и да је овај камен 1770. год. поставила Ана од

⁴³⁷ М. Тимотијевић, „У освит новог доба“ у: *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*, 244–246; О погребним церемонијама хабзбуршких владара: М. Hengerer, „The Funerals of the Habsburg Emperors in the Eighteenth Century“ in: *Monarchy and Religion: The Transformation of Royal Culture in Eighteenth-Century Europe*, М. Schaich (ed.), Oxford University Press, 2007, 367–394.

Мошко, супруга Теодора Монастерлије. Сама гробница налази се јужно од зида цркве у њој су вршена археолошка и антрополошка истраживања до којих је довело случајно обрушавање. Овим истраживањима је, уз уважавање историјских извора, прецизно утврђено да се у гробници налазе скелети Адама и Теодора Монастерлије.⁴³⁸ И овде је, као и у Шишатовцу и Великој Ремети, реч о постројењу које је зидано опекама а подразумевало је и свод. Постојање надгробне плоче представља праву драгоценост с обзиром на страдање фрушкогорских манастира током Другог светског рата чега је последица да су многи племићки грбови данас необележени а надгробне плоче, уколико су постојале, потпуно су уништене. Истицање племићког грба на надгробној плочи Монастерлија указује да је у њиховом самопоимању племићки статус био изузетно важан и да су желели као племићи бити уписани у вечност и колективну меморију. На истом зиду налази се поменута надгробна камена плоча која је нешто више оштећена а која такође подразумева исклесан племићки грб. Реч је о обележју грбног места племића Дамјана Рогулића из 1827. год.⁴³⁹

⁴³⁸ В. Летић, С. Живановић, „Гробница Адама Монастерлије и његовог сина у манастиру Ново Хопово“ у: *Свеске Матице српске*, 17, 1990, 50–53.

⁴³⁹ В. Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*, Нови Сад : Платонеум 2007, 63.

ЗАКЉУЧАК

Визуелна репрезентација племства у српској култури XVIII века првенствено је одређена облицима хијерархизације који су постојали у оквиру овог друштвеног система. Хабзбуршка монархија у XVIII веку представља скуп различитих територијалних ентитета над којима апсолутистички управљају владари из куће Хабзбург. Ову епоху обележава низ реформских подухвата спровођених од стране владара са циљем што вишег степена централизације у управљању пространом Монархијом. Племство је у оквиру таквог државног система већ заузимало два од четири препозната друштвена сталежа који су имали могућност одређеног степена политичког утицаја. Као друштвени феномен који се заснива на позитивним одликама појединаца, на основу којих он поседује одређене друштвене бенефиције, племство је у својој дугој историји и само пролазило кроз трансформације које су биле наметане дубљим идеолошким променама. Једна од таквих трансформативних фаза везана је за нововековну епоху у којој је племство имало све мање додирних тачака са начелима и друштвеном логиком средњовековног племства. Са развојем апсолутистичког монархијског начина владања оно је све више губило аутономију својствену средњовековним витезовима а све више постајало зависно од воље владара. Племство Хабзбуршке монархије је до XVIII века већ било под потпуном контролом владара који су развили систем степеновања при додели племићког статуса што је изазвало висок степен хетерогености унутар овог сталежа. Резултат тога јесте била подела на високо и ситно односно ниже племство између чијих крајњих тачака је постојао спектар поткатолицијске дефинисаних на основу економске моћи, права и привилегија које су им биле на располагању.

Још један од облика хијерархизације који је важан за разматрање визуелне репрезентације племства у српској култури тичао се верског идентитета. Наиме, у Хабзбуршкој монархији православна вероисповест је током XVIII века била само толерисана од стране званичне државне конфесионалне опредељености која је била католичка. У таквом систему статус вишег племства био је намењен превасходно католичким поданицима, док су православни, по правилу, могли доћи до статуса нижег – нетитулисаног племства. Статус православних поданика је и у претходном веку био уређиван посебно издаваним документима, док је након Сеобе 1690. год. уследило издавање привилегија у више наврата са циљем прецизног дефинисања односа хабзбуршких владара и новодосељених поданика. Овим документима утврђено је да патријарси односно митрополити поред духовне патронаже имају и пресудну улогу у секуларним питањима чиме је последично одређен и међусобни однос снага у оквиру српске етнице. Привилегијом је митрополитима дозвољена духовна јурисдикција не само над поданицима српске етничке припадности, него и над свим осталим православнима, што је допринело посебно интензивном односу између Срба и Грка односно Цинцара

све до последњих деценија XVIII века када се радило на раздвајању у две православне црквене организације.

У датим околностима личности из круга под патронатом карловачких митрополита које стичу племићки статус у Хабзбуршкој монархији заузимају веома ниске позиције ако се сагледа овај целокупни сталеж. Истовремено, они заузимају елитну позицију међу хабзбуршким поданицима српске етничке и православне конфесионалне припадности. Управо су припадници ових елитних породица – Чарнојевићи, Стратимировићи, Текелије, Рашковићи, Исаковићи, Ненадовићи, Монастерлије, Андрејевићи, Бранковићи – градили и подржавали српску културу током XVIII века. Припадници овог круга су оставили за собом трагове на основу којих су истраживачи у могућности да, деконструишући устројство њихових живота, открију идеје и идеологију која се налазила у основи организације живота елите. Трагови које су за собом оставили – попут писама, књига, песама, употребних предмета, грађевина, ликовних дела, писаних докумената и сведочанстава, спадају у домен изучавања визуелне културе. Кроз њу су припадници елитног круга градили сопствени идентитет показујући истовремено где је у њиховом самосхватању позиционирана припадност племићком сталежу.

Разматрањем данас познатих примера, чинилаца визуелне културе српске етнице у Хабзбуршкој монархији XVIII века показује се да је репрезентовање племићког статуса било заступљено у свим доменима визуелног изражавања – почевши од присутности грба као основног знамена племства, који се репродукује у различитим формама. Осим тога, племство је репрезентовано и путем културних пракси разрађених у патронажно – пропагандном механизму који је у српској култури усвојен са урањањем у барокни културни модел. С тим у складу приложничке и ктиторске активности племића представљају и облик репрезентовања племићког статуса у циљу потврђивања домена ауторитета, моћи и угледа. Посебно место у том процесу припада портретима. Ови брижљиво срачунати визуелни ентитети произишли су из искуства вековима раније утврђиване европске дворске портретне праксе и сваки сегмент на њима био је подређен заступању портретисане личности као врлинама оличеног узора на који су посматрачи требали да се угледају и да према њему изразе поштовање и дивљене. То је постизано применом устаљених иконографских решења повезаних са идејом величајности. Идеја величајности се у својим примарним ренесансним теоријским одбранама превасходно односила на подизање архитектонских здања а и у том облику она је присутна у визуелној репрезентацији племства у српској култури XVIII века. У здања сакралне или профане намене које подижу, племићи инвестирају значајне количине финансијског капитала јер су та здања монументалнија и раскошнија него грађевине настале за потребе других припадника српске етнице у Хабзбуршкој монархији. На тај начин они су финансијски капитал трансформисали у културни односно духовни капитал потпуно у складу са теоријским оправдањима богатства као могућности за увежбавање других врлина.

Додела племићког статуса појединцима за заслуге или услуге учињене Двору, који је центар *репрезентативне јавности*, може бити схваћена и као облик контроле те веома селективне јавности чије је упориште стриктна друштвена хијерархизација. Независно од степена додељеног племства, нобилитациони патенти су увек били конципирани према начелу репрезентативности. То се показује у свечаној форми њихове ликовне

опреме као и у узвишеном тону исписаног текста и врло јасно говори да су ови документи један од продуката дворског церемонијала. Чин доделе односно пријема племићке повеље значио је званичну интеграцију припадника српске етнице у домен *репрезентативне јавности* Хабзбуршке монархије. Овај догађај представљао је својеврсну круну најчешће деценијама раније грађеног идентитета који се уподобљавао актуелној политичкој ситуацији како би из ње и он сам профитирао. Без изузетка, сви ови племићи су потицали из реда грађанске елите чије су главне одреднице биле лична слобода и воља. Корени оваквог схватања личности, која свесно превазилази природно дато стање и сама обликује своју индивидуалност и достојанство, почивали су у основи модерног друштва, а у ширим европским оквирима могуће их је пратити од времена ренесансе. Та схватања појављују се у српској култури управо у територијалним оквирима Хабзбуршке монархије, најраније у другој половини XVII века, у време аустријско-турских ратова, а једна од првих личности тог новог типа био је гроф Георгије Бранковић коме се придружују и патријарх Арсеније III Чарнојевић, Јован Монастерлија, Атанасије Рашковић, Јован Текелија, Станиша Марковић Млатишума, Секула Витковић, патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента и многи други током XVIII века. Њихова заједничка одлика била је амбициозност која их је покретала на деловање, уобличавала њихову индивидуалност и уздизала их изнад средине. Ови напредни и истакнути појединци су себе доживљавали као јавне личности – „публичне персоне“, како се у то време говорило на основу директног превода старог латинског појма „*persona publica*“.⁴⁴⁰ При томе, „публичне персоне“ су играле одређене улоге на политичкој позорници – реч је о народним првацима који су поседовали идеју, вољу и моћ да својим деловањем усмеравају положај православне српске етнице у оквирима католичке Хабзбуршке монархије.

Заузимајући положаје високих црквених јерарха, официра и чиновника „публичне персоне“ су кроз службу општем, односно државном, добру себе кандидовале за племићки статус. М. Тимотијевић је истиче: „могућност активне интеграције у друштвену структуру била је главна мотивација грађанства за иступање у јавну сферу. Јавним деловањем они су могли да утичу на уздизање личног достојанства као и на побољшање приватног живота, и то је био основни разлог за њихово активно укључење. Ангажовање грађанског сталежа у домену јавне сфере мотивисано је нескривеном амбицијом да побољша свој лични и приватни статус, да га издигне и учврсти у економском, верском, културном и сваком другом погледу“⁴⁴¹ што је за већину њих још увек било потврђивано преласком у виши, привилегованији племићки сталеж.

Свест о актуелном политичком тренутку као и самосвест коју су поседовали припадници грађанске елите усмеравала их је да у јавности, чији су активни чинилац били, граде сопствене јавне представе (*public image*) уподобљавајући их вековима раније формираном хабитусу племића. Јавна представа је грађена не само кроз добро васпитање, што боље образовање и мудро одабране брачне партнере, него и сваким поступком који је био видљив свим осталим актерима осамнаестовековне јавности.

⁴⁴⁰ М. Тимотијевић *Рађање модерне приватности*, 99–100.

⁴⁴¹ Исто, 104;

Припадници елитних породица окупљених око карловачких митрополита, из којих су регрутовани нови племићи Хабзбуршке монархије, редовно се јављају као црквени ктитори и приложници али са одмаком XVIII века њихова добротина превазилазе искључиво црквене оквире. У том домену се, уочљивије него када је реч о црквеном ктиторству, показује да је један од главних мотива *племенитих* поступака била изградња сопствене јавне представе у чијој основи лежи свест о савременом тренутку и самосвест о сопственом положају и могућностима за његово побољшање. Изградња јавне представе племића манифестовала су се у визуелној култури кроз финансирање подизања нових сакралних објеката, поручивање икона и графичких листова, кроз разне облике прилагања Цркви, али и кроз добротина у секуларном домену међу којима је и заступничка улога у циљу заштите општих интереса.

Прилози

ПРИЛОГ БР. 1 Молба милитара из Адашеваца упућена Атанасију Рашковићу:

АСАНУК Фонд Б К15 1751/84

Висока Племена ротному Гну. Гну. от Рашковића, Них. Цер: Крал: Величества
Становиту оберштеру, и Комендату слав: Петроварад. Пешачке регименте. Нашему
Гну. Милостивеишему Нас свиколици Милитаров и христиана места Адашеваца
понизно моление како изнутра да[]би провидили.

Високоплеменитородни

Милостивни и високочастни Гдин. оберштеру

Понизнеише молимо ваше господство, да би се удостоили милостију за нас промотрити,
и не[]примити за[]зло нашу досаду, коју учинимо, веће неколико крати, будући да[]смо
мало пре јавили В: Г: за попа Петра, који на наше моление, и кроз негова дела дигнут од[
]нас, и други нам свештеник дат: от Гна. Архиешпа; Тако есмо и намирени били, цело
лето шидски свештеник код нас био, но прие неколико дана нами у труд опет попа Петра
навергли, како смо и прегласили Вашем Господству, а от Вашег Гтса. неимајући утешения
опет молимо да бисте га учинили от нас дигнути зашто истином Ваше Господство он
попуе а ми у церкву не идемо, нити[]ћемо ићи, оному кои наше жене силовати хотио, и
хвали[]се да от них тако дело чинио, деце без знамениа има от пет година; толики
помрли без исповеда и причештения, и провода. А сад какое дошао хвали[]се да је за
новце добио, и он увек вели док е мои дуката немам при нити с[]ким хоће проговорити,

нити назвати нам помозбог, неће нити на кога гледа. А у Госпо. Митрополита и у Госпо. оберштера имамо наше летошње тужбе на њега без учинства што чинио неизказано, ког не[]можемо Н. Г. досађивати, него[]се молимо да[]бисте милост учинили и писали Гну. Митрополиту да[]би[]га дигао, и свештеника нама послао другога; Ако[]ли[]нам не[]лучини та милост, истином ми оставити не[]можемо нити овако бити, но код вишпрених Ексцеленции или кои буде цесаро-кравевски наредник хоћемо пасти на колена и његов житак досадањи сад открити, пак молити, да би провидили за нас, можемо[]ли ми с[]ним бити, може бити да неће нигди поповати, кое нисмо ради, него молимо да[]би[]се дигао от нас, истим начином, или ми ваља да[]се раселимо; зато сви'колици молимо, да[]би наше Господство и Славна регимента провидили за[]нас, зашто код духовни' наши' пастира видимо какво умиление и сатисвакциу имамо. С[]овим понизно препоручујући[]се у милости остаемо Нашега Милостивога Господства

Понизне слуге

† Никола Миленковић

† Пеица Милутиновић

† Иван Атанасић

† Стеван Букинчевић

† Божо Ваичић

† Мио Живковић

Павас Петров

Симо Владисављевић

У име сви' наши' местни' Милитара и Христиана Адашевачки'

ПРИЛОГ БР. 2: Писмо Атанасија Рашковића митрополиту Павлу Ненадовићу

АСАНУК фонд Б К15 1751/86

Преосвештнеиши и Словешнеиши Гн. Архиепископу и Метрополиту
Наи Милостивеиши Гн. Гн.

Не[]би' рада Них. преосвештву досађивати, али будући да[]се Милитари места
Адашеваца јако туже на местнога оца Петра, тако не[]могу на njihове молбе пропустити
не[]огласивши Них. преосвештству, како на ширше Нихни изволно видение и две копије,
то ест истога Мемориала мен от Адашевчана придата и от Гна. Капетана Алексе
Махошца котори притварам: Што ми тако Них. преосвештство пишу ради оне жене, да[]сам[
]се ја подписао у Мемориалу, кога[]е она Них. Ексцеленции Гну. Генералу Грофу от
Гвизрона придала, чудим[]се да се []е нека мусоведа око мене плете, ја не знам гди' би'
ја био, кад би' се ја толико спустио; остало што[]е препоручујући се от первашне лиубави
неотвајати ме, и светима молитвама незаборавити остајем

Них. Преосвештству и Словешнеишнему Гсну. Архиепску. и Метрополиту

Покорни Слуга

у Митровици 4го Новем:

1751.

Атанасије от Рашковић

ПРИЛОГ БР. 3: Писмо Јулијане Јанковић од Миријева упућено сестри:

АСАНУК фонд Б 1792 53:

Љубезна сестрице моја!

Ја сам твоје писмо с великом радошћу читала, видећи из њега да си благодарећи Богу здрава заједно с твојим љубезним супругом, но врло ми је зачудо да ти већ две године дана удата ништа ми ниси за твоје удатство писама, а имала сам за то известије од брата Томе Дамјановича. Ја вам желим обоим свакаго благополучија и благословенија Божија. Сожалевама весма оболезни љубезне тетице моје, пишите ми је ли оздравила и каква је болест била. Што ми пишете за кућу и винограде, ја сам давно послала полномошчине его превосходителству Господину Архиепископу и Митрополиту Карловачкому да он кућу и винограде прода, тако јавите се у њега, ја вам боље желим, да ви купите него који други: но како сам њему пленипотенцију дала, тако то дело ваља да иде преко њега. Супруг мој и син дражајшиј Јоан јесу хвала Богу здрави и вас љубезно поздрављају. И благодаре, што нисте њих заборавили. Син је мој у царском двору камер-пажем и ако буде жив, и добро се узвлада, надама се да ће добро за њега бити; Више дечице немам кроме њега јединога. Чула сам да је ујна дариница преставила се, пиши ми је ли њезин муж жив; од мене поздравите га. Целујуча тебе и твога љубезнаго супруга и дражајшаго мог тетка и поздрављајући сие наше пријатеље, и кумове јесам искрена сестра твоја

Јулијана Јанковичева де Миријево

ПРИЛОГ БР. 4: Писмо Марка Сервијског

АСАНУК фонд Б К10 1791, 47 П:

Сладки мој господине!

От мене нема ничто, само[]се мучим: Ноге ми отекле, једва се вучем по соби, 13. недеља како нисам из собе изишао, ни чиста ваздуха повукао, на Божић обук[]се, отидо у Цркву ноге здраво увезао, утоплио, ето озебоше, пак ноге опет затвориса у собу. Како ходим отеку, ноћу спласну. Уплашио сам[]се от водене болести, зашто тое конач овакови' болести. Не[]имам моћи.

Писаћу вам и одговорити на све друге Поште. Нагомилало[]се много. Рука ми слаба тешко ми лежећи писати. Сбунио ме Тököly врло, неће остати таким начином ... Цјелују вас, и желим вам Празнике у удоволетију дочекати и проводити: свака добра от Бога...

Пани цјелују вас, и есам

У Бечу

8аго Јануар 791

ваш покорни слуга

Марко от Сервијски

ПРИЛОГ БР. 5: Посмртни лист Андреје Андрејевића

АСАНУК фонд А, бр. 53/1778

Да благородни Господин Андреј Андрејевић Цесаро-Краљевски и негда Постфервалтер Петроварадински здје у Манастирје Нашем по гласу Протокола умирајушчих 21. јулија (1. августа) 1772. лета свјатими таинами напуствован преставилсја, и здје в паперту црковнеји от десној страни в гробницу от јего созданој 22- тогојдег Месеца и лета пристоин. погребен јест, подписом имена мојего, и обинковеноју печатију манастирскоју свидетелствују.

Дано в Манастирју Нашем Ремети 10. Марта 778.

Данил Марковић
Игумен реметски с Братиами

Списак илустрација

- Сл. 1. Непознати сликар XVIII века (Јозеф Хикел?) *Цар Франц Штефан I од Лотарингије*, уље на платну, око 1760.–65. год. © ГМС;
- Сл. 2. Христијан Вилхелм, *Марија Терезија као краљица Угарске*, бакрорез, пета деценија XVIII века, преузето из: М. Engelbrecht, *Theatre de la Milice etrangere*, репринт издање;
- Сл. 3. *Грбовница додељена породици Калиновић*, 1772. год. © МВ;
- Сл. 4. *Привилегије цара Леополда I са државним печатом од 20. августа 1691. год.*, © МСПЦБГ;
- Сл. 5. *Орден Марије Терезије*, копија из 30-их година XX века, © НГМ;
- Сл. 6. *Баронски грб породице Микашиновић*, преузето из: Војничич, I., *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg : Bauer & Raspe 1899.;
- Сл. 7. *Концепт молбе за племство Александра Јанковића и његове мајке Ане*, 1791. год., © АСАНУК;
- Сл. 8. *Грб породице Мочоњи од Фења*, репродукција из XX века, © МВ;
- Сл. 9. Јоаким Марковић, *Срби примају привилегије од цара Рудолфа II 1612. год.*, иконостас цркве у Плавшинцима, 1750. год., © МЕЗЉСПЦ;
- Сл. 10. *Срби примају привилегије од хабзбуршког императора Фердинанда II*, илустрација из *Statuta Valachorum* од 5. октобра 1630. год., © РМН;
- Сл. 11. *Срби примају потврду привилегија од хабзбуршког императора Карла VI*, илустрација из *Statuta Valachorum* од 16. априла 1717. год. © РМН;
- Сл. 12. *Грбовница додељена породици Андрејевић*, 1763. год., © НДА;
- Сл. 13. Непознати сликар XVIII века, *Јован Поповић Текелија – врховни заповедник Поморишке крајине у Араду*, уље на платну, 1716. год. © ГМС;
- Сл. 14. Непознати сликар XVIII века (Стефан Тенецки?), *Ранко Текелија – оберкапетан Поморишке милиције у Араду*, уље на платну, 1740–1750. © ГМС;

- Сл. 15. Стефан Тенецки (?), *Јован Текелија – поручник Поморишке милиције у Араду*, уље на платну, око 1770. год. © ГМС;
- Сл. 16. Јоаким Марковић, Секула Витковић – оберкапетан Петроварадинског Шанца, уље на платну, око 1734. год. © ГМС;
- Сл. 17. Непознати сликар XVIII века, *Андреја Андрејевић*, фото: А. Человски, 2014. год.
- Сл. 18. Јоаким Марковић (?), *Јован Белгради – мајор Славонског хусарског пука*, уље на платну, четврта деценија XVIII века, © ГМС;
- Сл. 19. Едуард Кајзер, *Димитрије Анастасијевић Сабов*, литографија, средина XIX века, © БМСНС;
- Сл. 20. *Повеља којом цар Јосиф II потврђује митрополита Мојсеја Путника за одликовање Орденом св. Стефана*, 10. децембар 1782. год., © АСАНУК;
- Сл. 21. Непознати сликар XVIII века (Јохан Донат?), *Митрополит Мојсеј Путник*, уље на платну, око 1782. год (?). © МСПЦБГ;
- Сл. 22. Непознати сликар XVIII века, *Барон Јефтимије Љубибратић*, уље на платну, осма деценија XVIII века (?), © МСПЦБГ;
- Сл. 23. Јован Исајловић Старији, *Никола Вировац – велепоседник из Осигека*, уље на платну, око 1790. год. © ГМС;
- Сл. 24. Стефан Гавриловић, *Јаков Чокић – спахија бечејски*, уље на платну, 1780–1790. © ГМС;
- Сл. 25. Арсеније Теодоровић, *Богих Вучковић пл. Стратимировић – спахија кулпински*, уље на платну, 1812, год. © ГМС;
- Сл. 26. Христијан Вилхелм, *Пуковник Цар. краљ. новоуређене Карловачке хусарске регименте*, бакрорез, пета деценија XVIII века, преузето из: М. Engelbrecht, *Theatre de la Milice etrangere*, репринт издање;
- Сл. 27. Непознати сликар XVIII века, *Еуфросина (Роксанда) Текелија рођ. Јовић*, уље на платну, око 1730. год. © ГМС;
- Сл. 28. Јаков Орфелин, *Марта Текелија рођ. Ненадовић*, уље на платну, пре 1791. Год. © ГМС;

- Сл. 29. Теодор Илић Чешљар, *Алојзија (Алка) Текелија*, уље на платну, 1783–1790. © ГМС;
- Сл. 30. Стефан Гавриловић, *Полексија Чокић рођ. Стојановић*, уље на платну, 1780–1790. © ГМС;
- Сл. 31. Теодор Илић Чешљар, *Сара Авакумовић рођ. Фелдвари*, уље на платну, крај XVIII века, © НМБГ;
- Сл. 32. *Грбовница додељена Максиму Мириловићу*, 1751. год., © АВ;
- Сл. 33. *Грбовница додељена Петру Косићу*, 1752. год., © МВ;
- Сл. 34. *Грбовница додељена Луки и Јовану Бибићу*, 1722. год., © АВ;
- Сл. 35. *Уводна страница грбовнице коју цар Јосиф II додељује Петру Гвозденчевићу*, око 1780. год., © МСПЦБГ;
- Сл. 36. *Курија породице Ђурковић од Сервијски*, Нови Кнежевац, 2018. год., © МОЗЗЗСКС;
- Сл. 37. *Писмо пуковника Атанасија Рашковића митрополиту Павлу Ненадовићу*, 1751. год., © АСАНУК;
- Сл. 38. *Писмо Павла Чарнојевића од Маче митрополиту Стефану Стратимировићу*, 1797. год., © АСАНУК;
- Сл. 39. Павле Јулинац, *Краткое введение в историју происхожденија славено-српског народа*, 1765. год., © БМСНС;
- Сл. 40. *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, страница са магичним квадратом, 1757. год., преузето из: *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, фототипско издање;
- Сл. 41. *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, страница иницијалом, 1757. год., детаљ, преузето из: *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, фототипско издање;
- Сл. 42. *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, страница са портретом Мојсеја Путника, 1757. год., преузето из: *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, фототипско издање.
- Сл. 43. *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, страница са портретом Мојсеја Путника, 1757. год., детаљ, преузето из: *Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, фототипско издање.

- Сл. 44. *Украсна глава архијерејског жезла епископа Јосифа Јовановића Шакабенте*, преузето из: Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690–1790)*, 54.
- Сл. 45. Непознати сликар, *Гроф Георгије Бранковић*, уље на платну, средина XVIII века, © МСПЦБГ;
- Сл. 46. *Умрлица са племићким грбом Петра Георгијевића од Ападије*, темпера на свили, 1831. год., © МВ;
- Сл. 47. Никола Алексић, *Сава Текелија на одру*, пета деценија XIX века, © МСПЕБС;
- Сл. 48. *Надгробна плоча Дамјана Рогулића*, детаљ, манастир Ново Хопово, фото: А.Человски 2016. год.
- Сл. 49. *Тужбалица за Јозефину Стратимировић*, 1815. год. © АСАНУК;
- Сл. 50. *Икона Богородица са Христом*, вез на свили, ручни рад Алке Текелије, 1791. год., © МВ;
- Сл. 51. *Писмо Јулијане Јанковић од Миријева упућено сестри*, 1792. год., © АСАНУК;
- Сл. 52. *Писмо Марка Сервијског са потписом*, 1791. год. © АСАНУК
- Сл. 53. Непознати сликар, *Илија Радић из Будима*, уље на платну, око 1795. год., © НМБГ;
- Сл. 54. Теодор Илић Чешљар, *Јован Авакумовић*, уље на платну, крај XVIII века, © НМБГ;
- Сл. 55. Непознати аустријски бакрорезац, *Петар Дука*, прве деценије XIX века, © ОеStA;
- Сл. 56. Павел Ђурковић, *Георгије Чокић као питомац кадетске школе*, уље на платну, последње деценије XVIII века, © ГМС;
- Сл. 57. Георгије Тенецки (?), *Млади Сава Текелија*, уље на платну, око 1785. год., © ГМС;
- Сл. 58. Непознати сликар XVIII века, *Алојзија (Алка) Текелија рођ. Рашковић*, уље на платну, око 1716. год., © ГМС;
- Сл. 59. Непознати сликар XVIII века, *Грофица Нако*, уље на платну, 1780.–90. год., © ГМС;

- Сл. 60. Непознати сликар XVIII века, *Гроф Нако*, уље на платну, 1780.–90. год., © ГМС;
- Сл. 61. Христофор Џефаровић, *Св. Стефан Штиљановић*, бакрорез, 1753. год., © МСПЦБГ;
- Сл. 62. Христофор Џефаровић, *Вазнесење Христово*, бакрорез, 1743. год., © ГМС;
- Сл. 63. *Кућа породице Андрејевић*, Сремски Карловци, фотографија Васе Крстића с почетка XX века, © АСАНУК;
- Сл. 64. *Кућа Димитрија Анастасијевића Сабова*, Сремски Карловци, фото: А. Человски 2012. год.
- Сл. 65. *Курија породице Стратимировић*, Кулпин, почетак XX века, © МВ;
- Сл. 66. *Курија породице Зако*, Бајша, фотографија с почетка XXI века, © МОЗЗЗСКС;
- Сл. 67. *Курија породице Михајловић*, Ораховица, фотографија с почетка XXI века, © TZGO;
- Сл. 68. *Курија породице Ђурковић од Сервијски*, Нови Кнежевац, разгледница с почетка XX века © ПЗЗЗСК;
- Сл. 69. *Црква св. Петра и Павла у Араду*, 2011. год., ©wikipedia (https://en.wikipedia.org/wiki/Serbian_Church_in_Arad – приступљено 12.09. 2018.);
- Сл. 70. *Манастир Велика Ремета*, 1955. год., © ПЗЗЗСК;
- Сл. 71. Непознати дрворезац XIX века, *Манастир Шишатовца*, 1858. год., © ГМС;
- Сл. 72. *Надгробна плоча Адама и Теодора Монастерлије*, манастир Ново Хопово, фото: А. Человски, 2016. год.

Илустрације

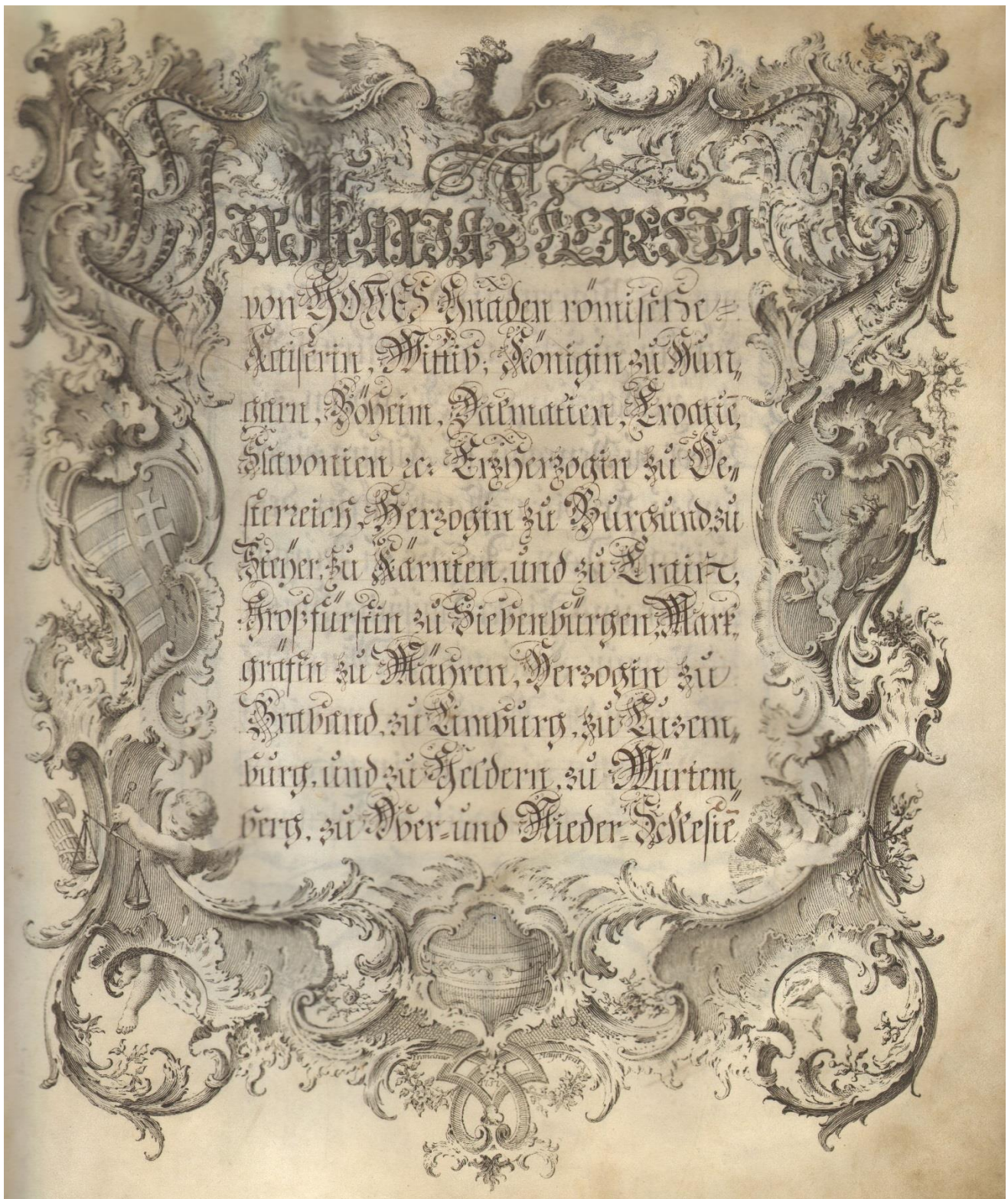

Сл. 1.

MARIA THERESA.
D. G. Regina Hungariae, Archi D. Austriae et reliqua.
Nata A° 1717. d. 13. Maj. Magni Ducis Saxoniae et Ducis
Lotharingiae Francisci I. Coniugis desponsata. A° 1736. d. 12. Febr.
Posonii coronata. A° 1741. d. 25. Junii.
C. P. S. C. Maj. Christian Wilhehn sculp. Mart. Engelbrecht excudit A. V.

Ст. 2.

MARIA THERESIA
von Gottes Gnaden römische
Kaiserin, Wittib, Königin zu Hun-
garn, Böhmen, Dalmatien, Croatie,
Slavonien etc. Erzherzogin zu De-
sterreich, Herzogin zu Burgund, zu
Flandern, zu Karnten, und zu Trient,
Großfürstin zu Siebenbürgen, Mark-
gräfin zu Mähren, Herzogin zu
Brabant, zu Limburg, zu Luxemburg,
und zu Geldern, zu Württem-
berg, zu Ober- und Nieder-Schlesien

Ст. 4.

Ст. 5.

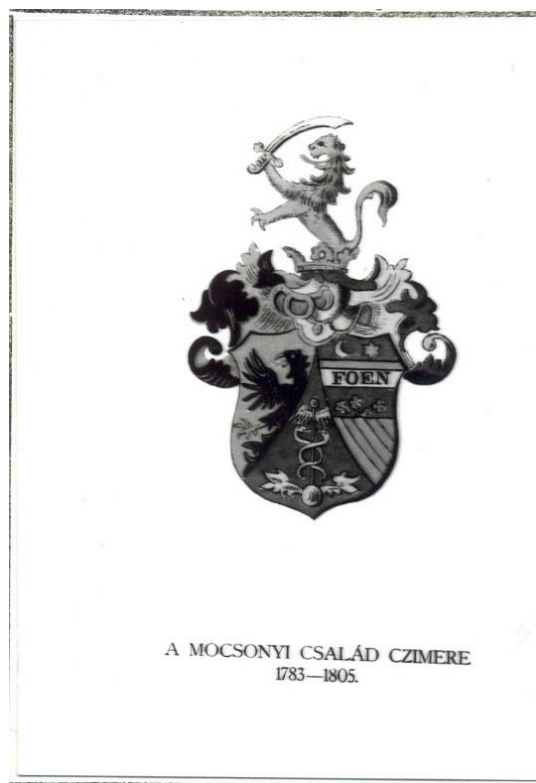
MIKASSINOVICH (MIKAŠINOVIC.)

Сл. 6.

Handwritten document in Cyrillic script, likely a historical record or official document, with a date at the top: "1783".

Сл. 7.

Сл. 8.

Сл. 9.

Сл. 10.

Сл. 11.

Сл. 12.

Сл. 13.

Сл. 14.

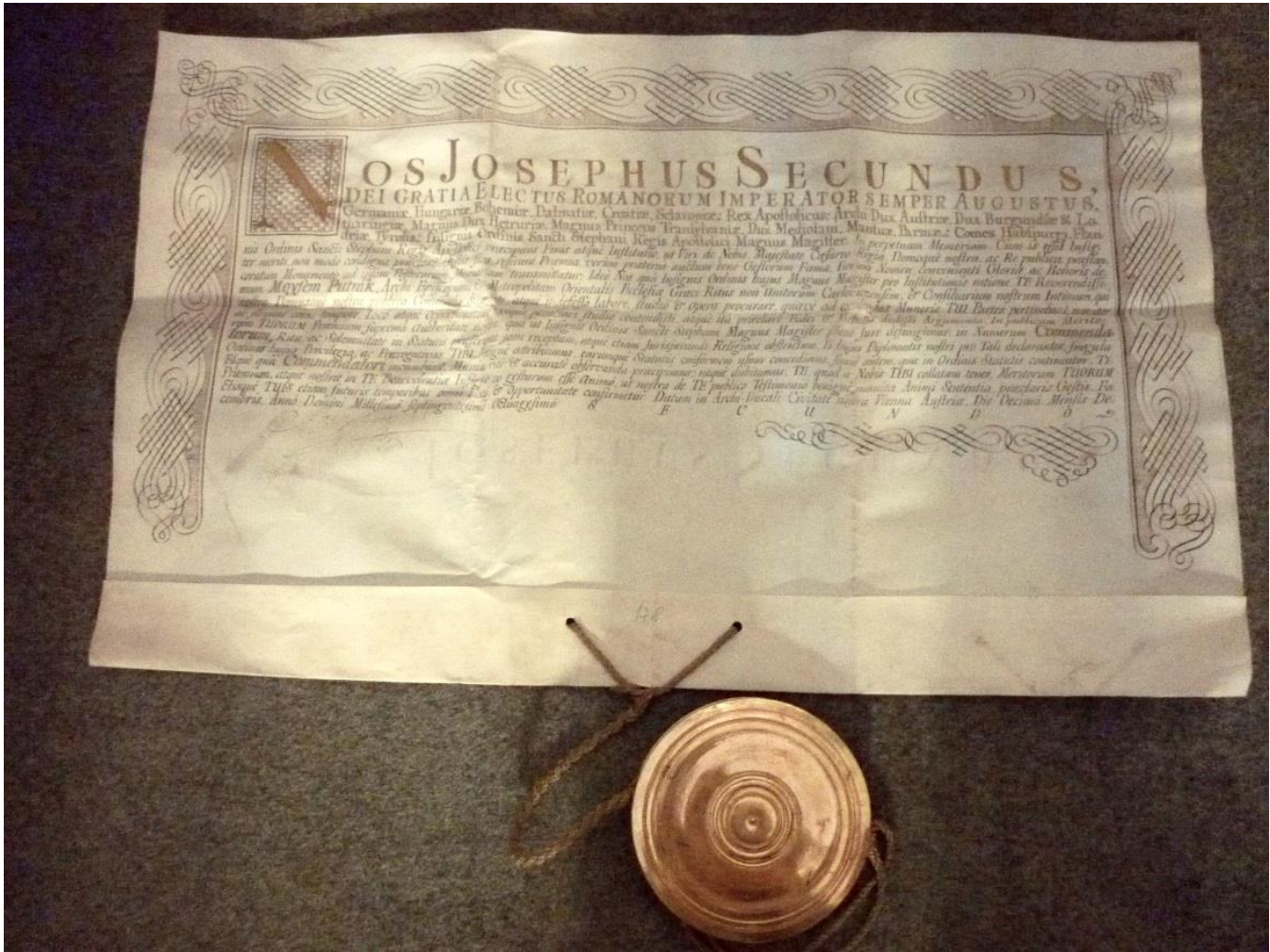
Сл. 15.

Сл. 16.

Сл. 17.

Ст. 20.

Сл. 21

Ст. 22.

Сл. 23.

Сл. 24.

Сл. 25.

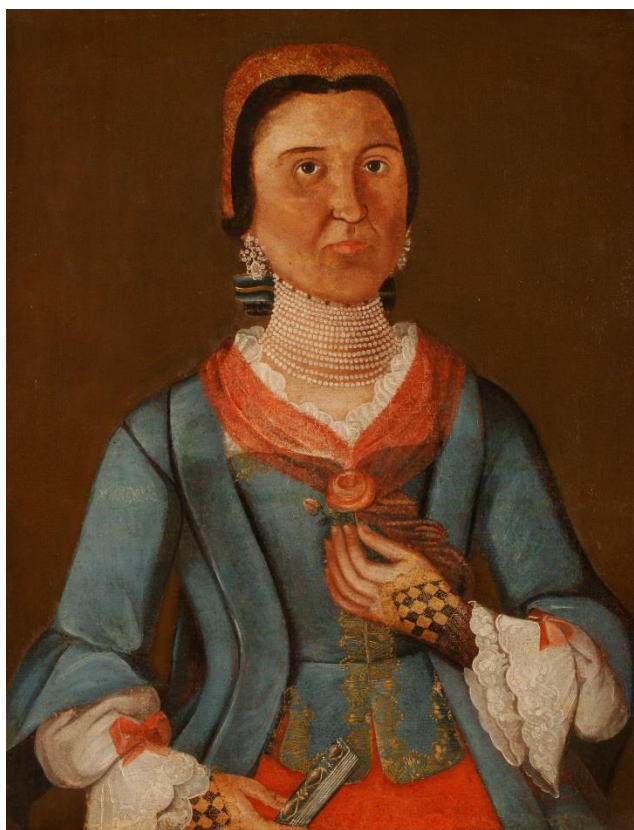

Ein Obrister von dem Kayserl Königl Neü regulirten Carlstädter
Husaren Regiment.

Wie propre und galant ist Man, Pferd und Montur,
Sein munteres Flug zeigt an, das tapfere Bravour.
Sugleich in seiner Brust und edlen Seelen sitze,
Ein solcher Officier steht billich an der Spitze.

C. P. S. C. Maj.

Mart. Engelbrecht sculp. A. D.

Сл. 27.

Сл. 28.

Ст. 29.

Ст. 30.

Ст. 31.

Ст. 32.

Ст. 33.

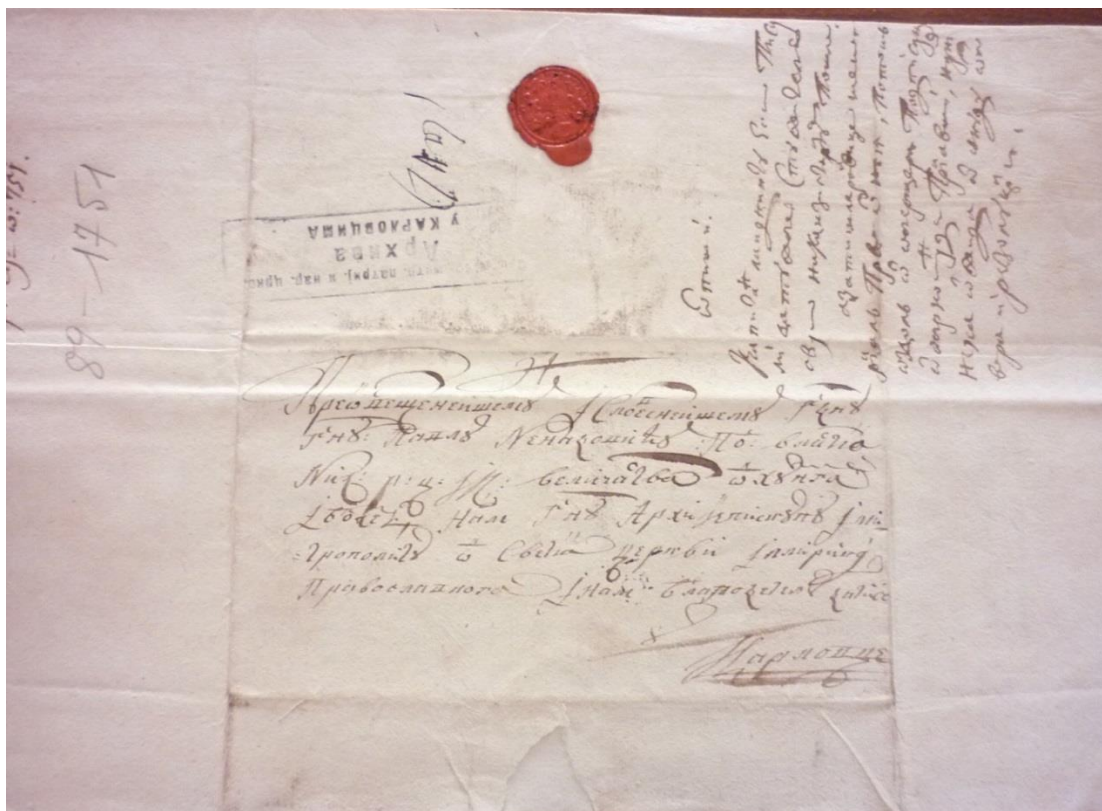
Сл. 34.

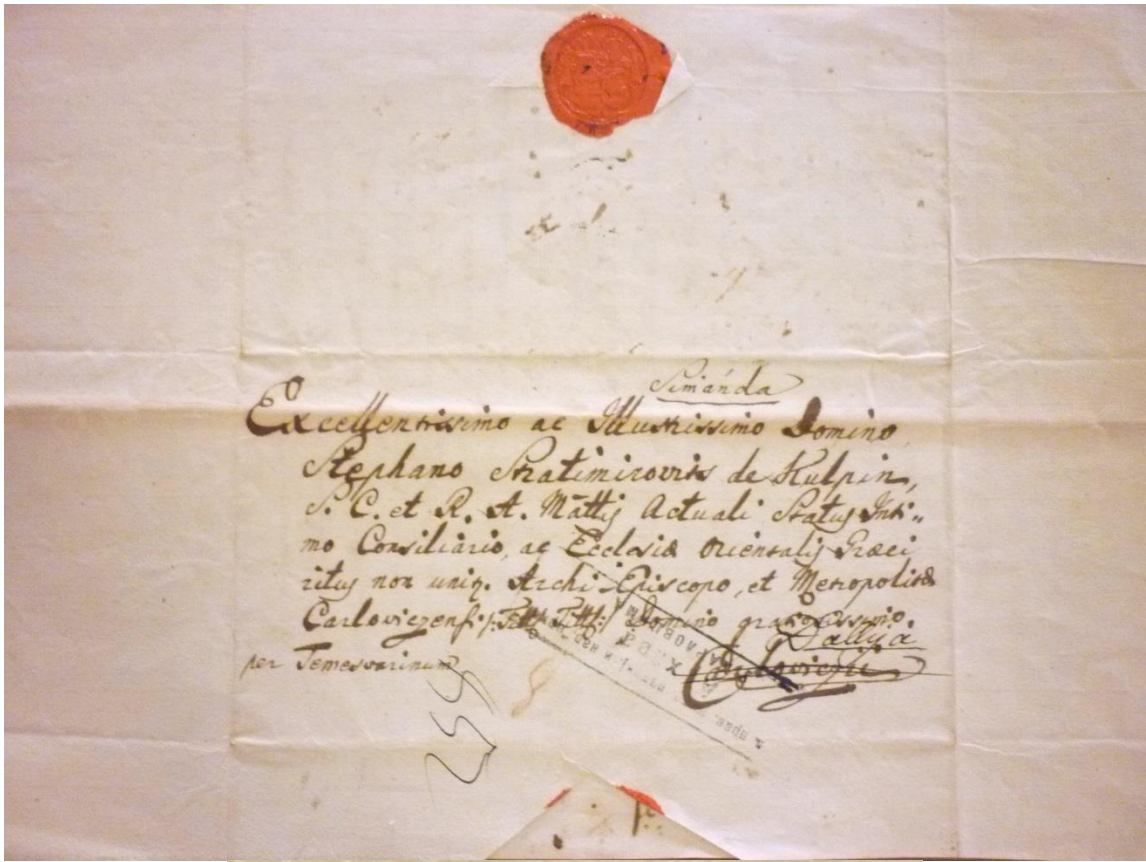
Сл. 35.

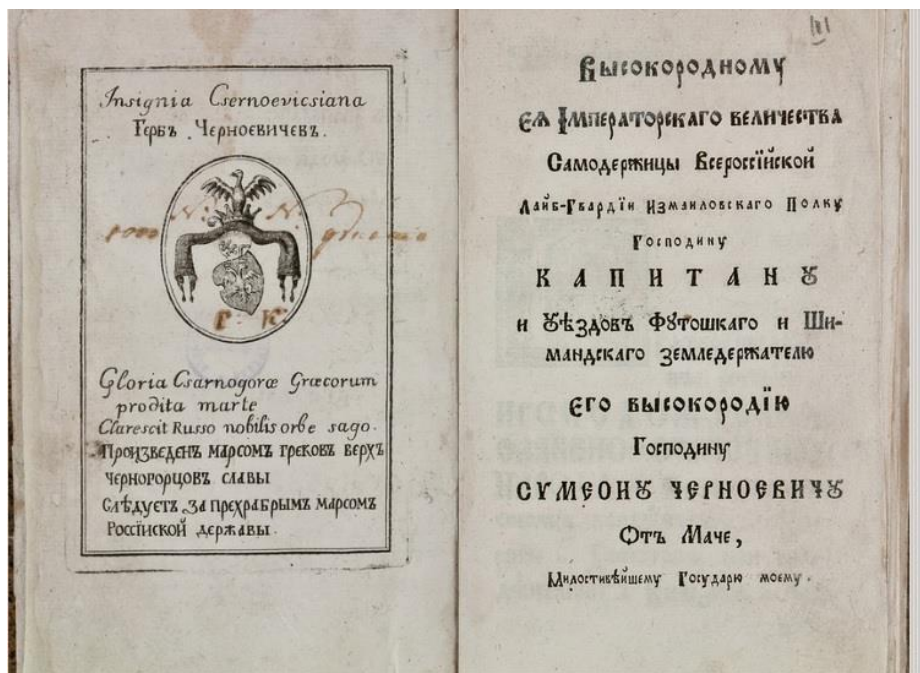
Сл. 36.

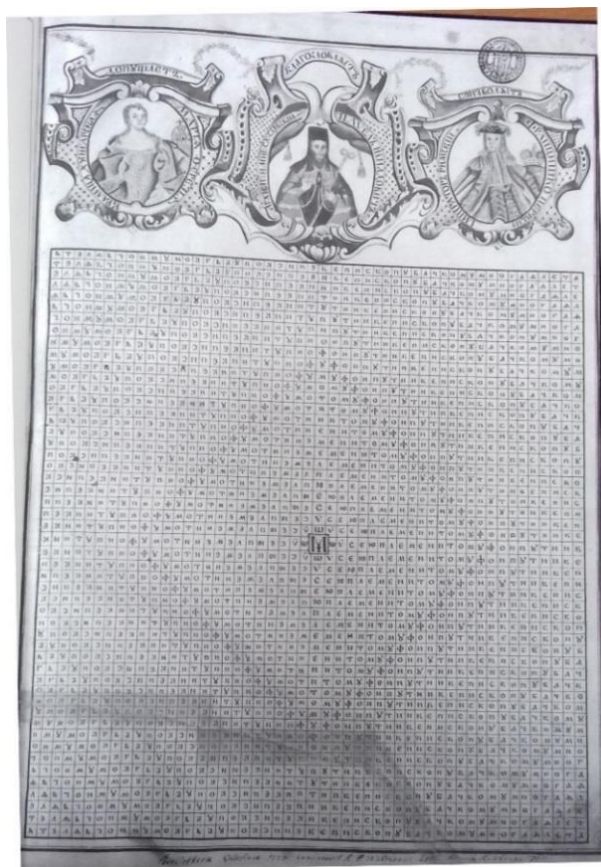
Сл. 37.

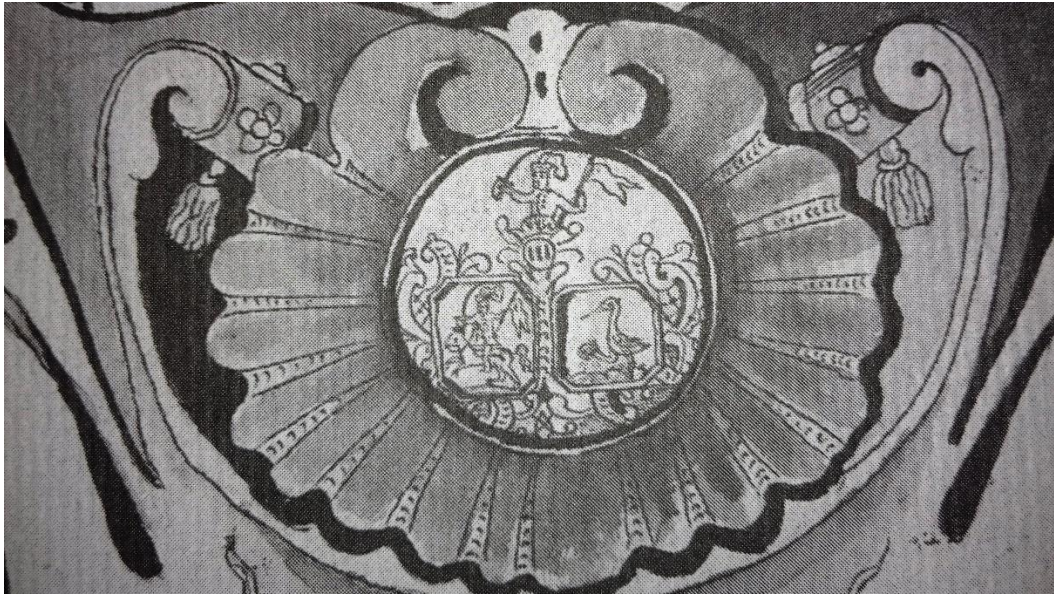

Сл. 38.

Сл. 39.

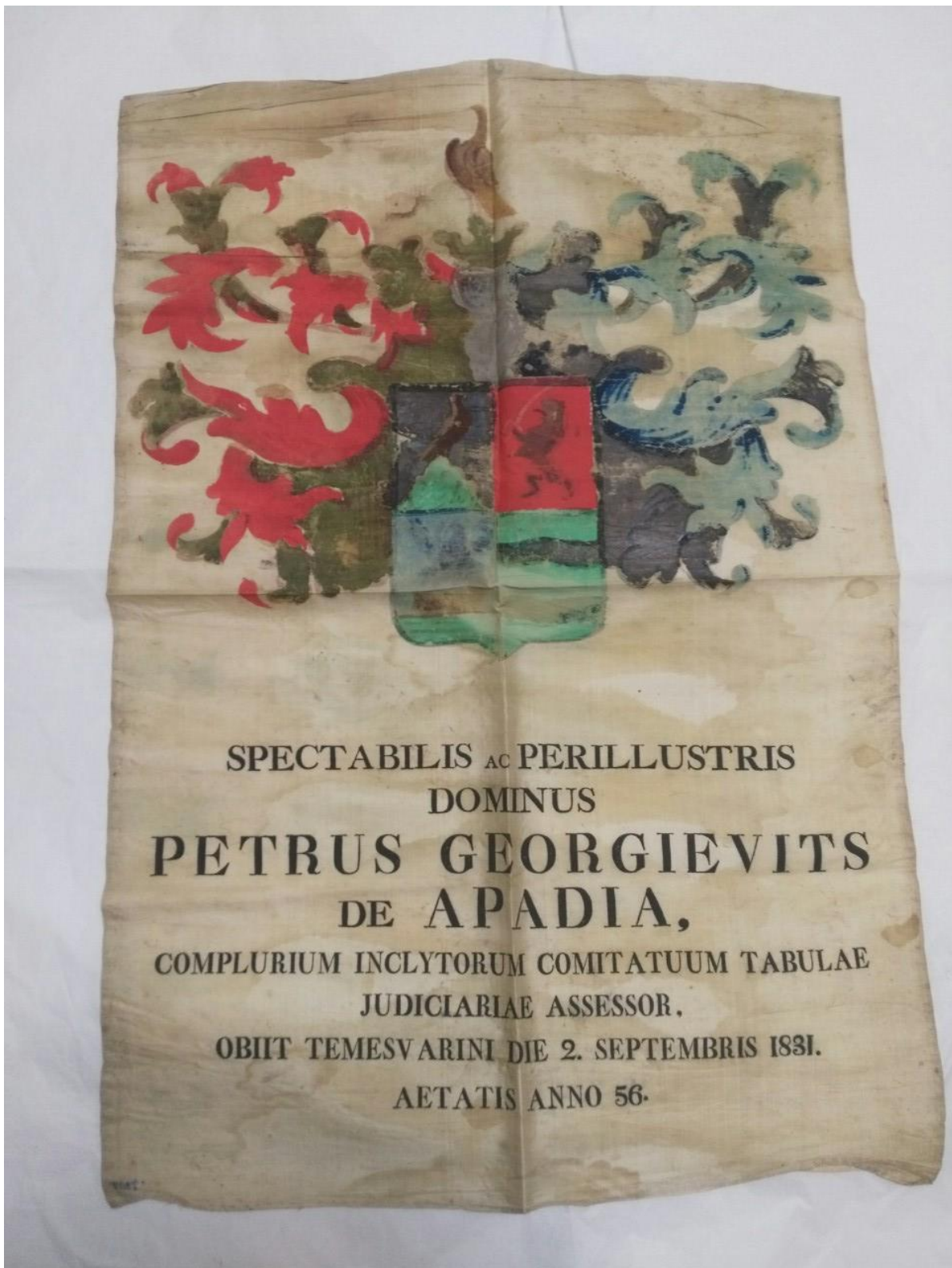
Сл. 43.

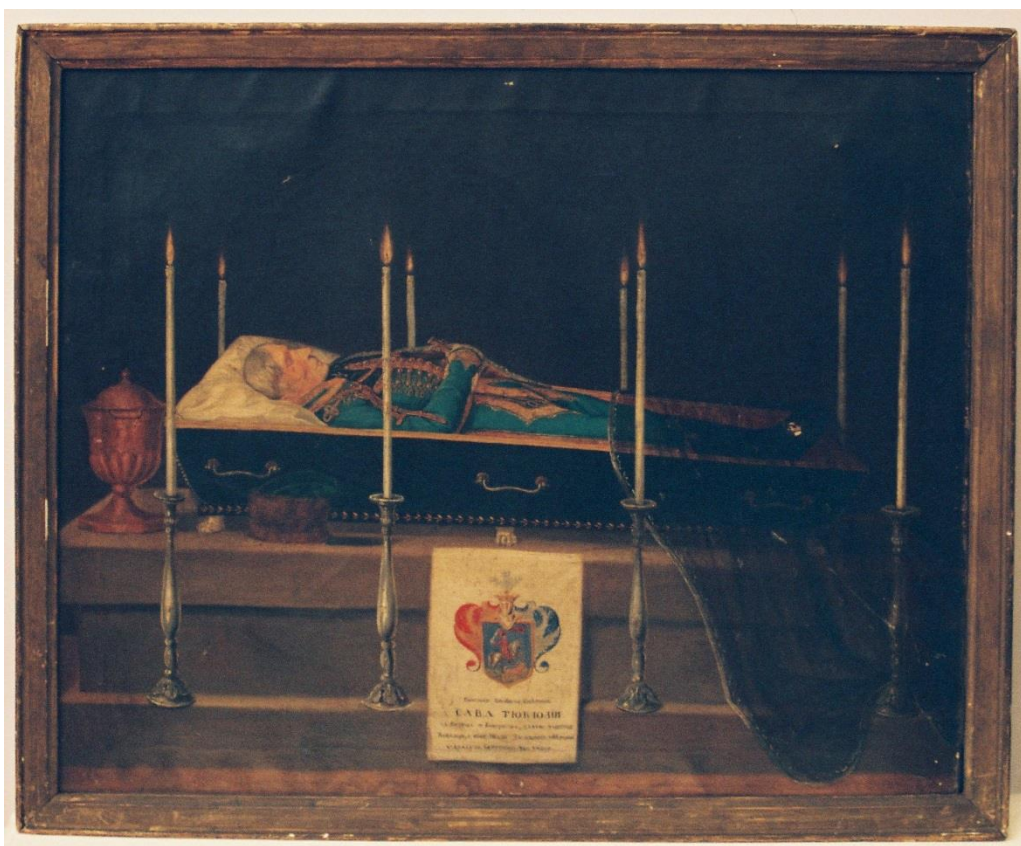
Сл. 44.

Ст. 45.

Сл. 46.

Ст. 47.

Ст. 48.

1815

Jam tenet exuvias tumulus Confortis amate,
Ut pote delicias o THEODORE THAS!
Exuvias animæ, quæ mortis nefasâ vivit,
Ter felix campiis vivis in Elysiis.
Sic Mæ Urinæ primam dilectæ doloris
ingentis Proles, Matræ imago sua;
Quæ pro te nunc cum sit, Claræque Parentibus orta,
olim Stirpis honus intemeratus erit!
Iste quidem noster dolor est justissimus, ulla
nectare ei ponet noster querere modum:
Nam semel amissâ, frustra Lamenta ciemus!
occiduum populi quis revocare jubar?
Eminus at quoties ego Kulpin. visero collem,
tot circumjectis qui dominatur agris;
Felicis quoties campos, benedictæque rura,
et pagum, missis quondam Heliconæ meis;
Dulce solum Gentis Summe natale Virorum
Illyricæ: Nomen commemorabo TVMM!
Conspituro quoties aut ad Vlt busta; rigabo
hac toties lacrymis Diva JOSEPH! meis
Debita virtuti constans reperatio rara,
promta conspiciet cum monumenta TVME,
Signa super nosse statuate marmore sculpta
hæc, veræ signis proprietatis hæbe:

NOBILE TVKÖLYDVM GERMEN DE STIRPE IOSEPHA
HIC MARCET, SEXVS GLORIA MAGNA SVL.
BIS SEPTEM DŌNI STRATIMIROVICS HÆC THEODORI
DE KVLPIŃ ANNIS CARA MARITA FVIT.
CVI SVCCISA DOLET PIETAS IN FLORE VIATOR.
FLETO, NON LACRIMIS DIGNIOR VLLA VENT.

Сл. 50.

Сл. 53.

Ст. 54.

Peter Freyherr von Dukal
H. H. General-Feldzeugmeister
Commandirender General im Bannat.

Сл. 55.

Сл. 56.

Сл. 57.

Сл. 58.

Сл. 59.

Сл. 60.

Сл. 61.

Сл. 62

Сл. 63.

Сл. 64.

Сл. 65.

Сл. 66.

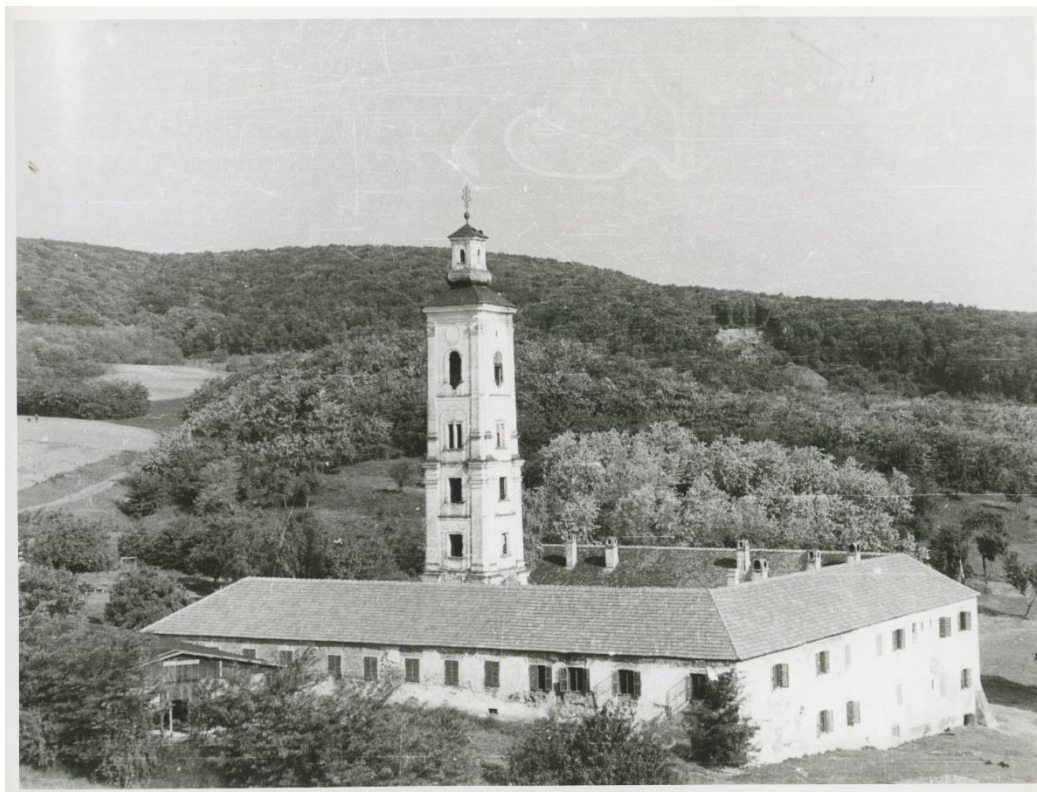
Сл. 67.

Сл. 68.

Сл. 69.

Сл. 70.

Шшаговацъ,
Манастиръ у Фрушкој-Гори. (Задужбина Србока.)

Галерија Матице српске

Сл. 71.

Сл. 72.

Извори и литература

Необјављена грађа

АСАНУК Збирка повеља: 178;⁴⁴²

АСАНУК фонд Карловачки магистрат к1 1713 88/1;

АСАНУК Б К15 1751/84

АСАНУК Б К15 175186

АСАНУК А 1778/53;

АСАНУК Б к12 1797 43;

АСАНУК Б 1792 53;

АСАНУК Б к1 1792 30, 31, 54;

АСАНУК Б к10 1791 47;

АСАНУК Б к10 1792 53/2;

АСАНУК Б к15 1751 89;

АСАНУК Б к10 1815 26;

АСАНУК Б 1791 62;

МВ збирка Дипломе Инв. бр. 3919;

АВ Ф398 - 19 - 1722;

АВ Ф398 - 22 - 1751;

МСПЦБГ ОРГ 439;

⁴⁴² Фотографија ове повеље публикована је у: К. Васић, *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690–1790)*, 181.

Литература

- АМЕЛАНГ, С. Ц., „Буржуј“ у: *Ликови барока*, Вилари, Р.(пр.), Хамовић, З. (ур.), Београд : Clío 2004, 369–390.
- АРИЈЕС, Ф., *Eseji o istoriji smrti na zapadu : od srednjeg veka do naših dana*, Београд : Rad 1989.
- АТЛАГИЋ, М., *Српско племство и грбови у Дубровнику, Далмацији, Хрватској и Славонији*, Косовска Митровица : Филозофски факултет у Приштини 2011.
- АЦОВИЋ, М., Д. *Хералдика и Срби*. Београд : Завод за уџбенике, 2008.
- АСЧ, R. G., „Ständische Stellung und Selbstverständnis Adels im 17. Und 18. Jahrhundert“ in: *Der europäaishe Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, Köln: Wien: Böhlau, 2001, 3-48.
- АСЧ, R. G., „Rearistokratisierung statt Krise der Aristokratie? Neuere Forschungen zur Geschichte des Adels im 16. und 17. Jahrhundert“ in: *Geschichte und Gesellschaft*, 30. Jahrg., H. 1, (Jan. - Mar., 2004), Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), 144-154.
- АСЧ, R. G., „Einführung: Adel in der Neuzeit (Introduction: Nobility in Modern History)“ in: *Geschichte und Gesellschaft*, 33. Jahrg., H. 3, Adel in der Neuzeit, Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), (Jul. - Sep., 2007), 317-325.
- АСЧ, R. G., *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit: Eine Einführung*, Köln: Weimar: Wien: Böhlau Verlag, 2008.
- BLANNING, T. C. W., *Joseph II.* New York : Longman Publishing 1994.
- BLANNING, T. C. W., *The Culture of Power and the Power of Culture*, Oxford University Press 2002.
- БОГДАНОВИЋ, Л. „Када су неке српске породице добиле угарско племство“ у: *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, Књ. 5, С. Станојевић (ур.), Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1932, 99-102.
- БОЈИЋ, Д., *Повеље и дипломе од 17. до 20. века*, Београд : Историјски музеј Србије 2011.
- ВОЖИНОВИЋ, N., *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Београд : Pinkpress 1996.
- ВОЈНИЧИЋ, I., *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg : Bauer & Raspe 1899.
- ВОК, G., *Žena u istoriji Evrope*, Београд : Clío 2005.

- БОРОЗАН, И., *Споменик у храму: Memoria Краља Милана Обреновића у Турлини*, Београд : Филозофски факултет Универзитета у Београду 2014.
- БОРЧИЋ, В., *Збирка слика Одјела Срба у Хрватској*, каталог, Загреб: Повјесни музеј Хрватске, 1978.
- BRŇOVJÁK, J., „Ennoblement and New Nobility in the Estate Society of the Bohemian Lands in the 18th Century“ in: *Changes of the Noble Society : Aristocracy and New Nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from 16th to the 20th Century*, Brňovják, J., Županič, J. (Ed.), Ostrava – Prague 2018, 37–68.
- БУЛАТОВИЋ Д., „Баштинство или о незаборављању“ у: *Крушевачки зборник*, бр. 11, Крушевац : Народни музеј Крушевац 2005, 7-20.
- BURKE, P., *The Fabrication of Louis XIV*. Yale University Press 1992.
- ВАСИЋ, П., „Бенаро Базиле, сликар Срба у XVIII веку“ у: *ЗЛУМС*, бр. 4, Нови Сад : Матица српска 1968, 331–343.
- ВАСИЋ, К., *Портрети српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690–1790)*, Нови Сад : Платонеум 2013.
- WELCH, E., „Public Magnificence and Private Display: Giovanni Pontano's "De splendore" (1498) and the Domestic Arts“ in: *Journal of Design History*, Vol. 15, No. 4, *Approaches to Renaissance Consumption*, Oxford University Press on behalf of Design History Society (2002), 211-221.
- ВЕСЕЛИНОВИЋ, Л. Р., „Срби у Хрватској у XVI и XVII веку“ у: *Историја српског народа*, III/1, Београд : Српска књижевна задруга 1993, 427–490.
- WEST, Sh., *Portraiture*, Oxford University Press, 2004.
- ВОВЕЛ, М., „Увод“ у: *Човек доба просвећености*, М. Вовел (пр.), Хамовић З. (ур.), Београд : Clio 2006, 5–34.
- WOODALL, J., „Introduction: facing the subject“ in: *Portraiture. Facing the subject*, (ed.) Woodall, J., Manchester University Press 1997, 1–18.
- WURST, A. K. „Fashioning a Nation: Fashion and National Costume in Bertuch's "Journal des Luxus und der Moden" (1786-1827)“ in: *German Studies Review*, Vol. 28, No. 2 (May, 2005), 367–386.

- ГАВРИЛОВИЋ, С., ЈАКШИЋ, И., „Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века“ у: *Споменик, СХХIII*, Београд : Српска академија наука и уметности 1981.
- ГАВРИЛОВИЋ, С., „Племићка повеља породице Прерадовић из 1722. године“ у: *ЗИМС*, бр. 43, Нови Сад : Матица српска 1991, 131–134.
- ГАВРИЛОВИЋ, С., „Племићка повеља од 1751. породице Косић из Ковиља у Бачкој“ у: *ЗИМС*, бр. 47-48, Нови Сад : Матица српска, 1993, 137–140.
- ГАВРИЛОВИЋ, В., „Племићка повеља породице Калиновић из 1772. године“ у: *ЗИМС*, бр. 55, Нови Сад : Матица српска 1997, 127–137.
- ГАВРИЛОВИЋ, В., „Племићка повеља породице Војновић из Фелдвара (1751)“ у: *ЗИМС*, бр. 56, Нови Сад : Матица српске 1997, 137–145.
- ГАВРИЛОВИЋ, В., „Племићке повеље код Срба у Хабзбуршкој монархији од краја XVII до средине XIX века“ у: *Истраживања*, бр. 15, Нови Сад : Филозофски факултет 2004, 171-181.
- ГАВРИЛОВИЋ, В., *Темишварски сабор и Илирска дворска канцеларија (1790–1792)*, Нови Сад : Платонеум 2005.
- ГАВРИЛОВИЋ, В., „Српско племство у Хабзбуршкој монархији од XVI до прве декаде XVII века“ у: *Истраживања*, бр. 17, Нови Сад: Филозофски факултет 2006, 35-53.
- ГАВРИЛОВИЋ, В., „Делатност Саве Текелије на Темишварском сабору“ у: *Државотворна идеја тројице српских великана: грофа Ђорђа Бранковића, Доситеја Обрадовића и Саве Текелије*, Зборник радова са међународнога научног скупа – Темишвар, 11–12. новембра 2011, С. Бугарски, Љ. Степанов (пр.), Темишвар 2012, [посебан отисак], 1–12;
- ГАВРИЛОВИЋ, В., НИНКОВИЋ, Н., „Срби у Хабзбуршкој монархији током XVIII века – између бечког Двора и угарских власти“ у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XXXIX–1, Нови Сад 2014, 69–82.
- GÖBL, M., *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Schleinbach : Winkler-Hermaden 2013.
- GERRIT, W., „Adel und Antike. Zur politischen Bedeutung gelehrter Kultur für die Führungselite der Frühen Neuzeit“ in: *Historische Zeitschrift*, 226 (1998), 359–385.
- ГОДИНО, Д., „Жена“ у: *Човек доба просвећености*, Вовел М. (пр.), Хамовић З. (ур.), Београд : Слио 2006, 398–431.

- GODSEY, W. D. Jr., *Nobles and Nation in Central Europe. Free Imperial Knights in the Age of Revolution, 1750-1850*, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 2004.
- GREEN, L., Fiamma G., „Galvano Fiamma, Azzone Visconti and the Revival of the Classical Theory of Magnificence“ in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 53, The Warburg Institute (1990), 98-113.
- ДАБИЋ, С. В., „Михаило Микашиновић“ у: *Српски биографски речник*, књ. 6, Нови Сад, 2014, 417-418;
- ДАВИДОВ, Д., *Српска графика XVIII века*, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства 2006.
- ДАВИДОВ, Д., *Српске привилегије царског дома хабзбуршког*, Београд: Балканолошки институт САНУ : Нови Сад: Галерија Матице српске 1994.
- DEAN, T., „ The Courts“ in: *The Journal of Modern History*, Vol. 67, Supplement: *The Origins of the State in Italy, 1300-1600*, The University of Chicago Press, (Dec., 1995), 136-151.
- DEMEL, W., „Der Europäische Adel vor der Revolution: Sieben Thesen“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, Köln: Wien: Böhlau, 2001, 409-434.
- DEMMERLE, E., *Das Haus Habsburg*, Potsdam : h. f. Ullmann publishing GmbH 2016.
- ДЕНИЋ, Ч., *Српске библиотеке у Хабзбуршкој монархији током 18. века*, Књ. 1, Београд : Српска академија наука и уметности 2010.
- DE VAJAY, S., „Die Rolle der Magnaten in Ungarn“ in: *Die Fürsten Esterházy: Magnaten, Diplomaten und Mäzene*, (Hg.) Hofrat, W., Seedorf; J., Eisenstadt 1995, 15–18.
- DILWORTH, J., „Varieties of Visual Representation“ in: *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 32. No. 2, 2002, 183-206;
- DILWORTH, J., „Medium, Subject Matter And Representation“ in: *Southern Journal of Philosophy*, Vol. 41, No. 1, 2003, 45–62;
- DOBRICA, L., *Plemići I velikaši Srijemske županije*, katalog izložbe, Vukovar : Državni arhiv u Vukovaru 2013.

- DUINDAM, J., „The Bourbon and Austrian Habsburg Courts. Numbers, Ordinances, Ceremony – and Nobles“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, Köln: Wien: Böhlau 2001, 181–206.
- ДУИШИН, В. А., ПОПОВИЋ, Ј. Д., „Племићке породице I“ у: *Војводина*, II, Нови Сад: Историјско друштво, 1939, 138-154.
- EVANS, R. J. W., „Der Adel Ungarns in der habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert“ in: *Der europäische Adel im Ancien Régime: von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600. – 1789.)*, Köln: Wien: Böhlau 2001, 345-362.
- EGGER, H., „Joseph II. in Porträts seiner Zeit“ in: *Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II.*, K. Gutkas (Hrg.), Stift Melk 1980, 274–278.
- ЕЛСНЕР, Ј., „Стил“, у: *Критички термини историје уметности*, (пр.) Нелсон, С. Р., Шиф, Р., Нови Сад: Светови 2004, 133-147.
- ENGELBRECHT, M., *Theatre de la Milice etrangere*, репринт издање, Љ. Дабић, М. Пековић (пр.), Београд : Медија центар „Одбрана“ 2014.
- ERDELJAN, J., *Mediterran I drugi svetovi : pitanja vizuelne kulture : XI-XIII vek*, Novi Sad : Mediterran Publishing 2015.
- ETÉNYI, G. N., „Ferenc Nádasdy (1623–1671) und die Familie Nádasdy in der Zeitgenössischen Öffentlichkeit“ in: *Die Familie Nádasdy: Vom 16. bis ins 20. Jahrhundert*, (Hg.) Kropf, R., Eisenstadt 2015, 265–290.
- JOUANNA, A., „Die Legitimierung des Adels und die Erhebung in den Adelsstand in Frankreich (16.–18. Jahrhundert)“ in: *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*, W: Schulze (Hg.), München 1988, 165–177.
- ЗАРИЋ, Р., „Лик Стефана Штиљановића у српској уметности XVII – XIX века“ у: *Саопштења*, XVII, Београд : Републички завод за заштиту споменика културе Београд, 69–83.
- ZMORA, H., *Monarchy, Aristocracy, and the State in Europe, 1300 – 1800*, Routledge, 2001.
- ИБУ, Е., „Schönbrunn als Residenzschloss Maria Theresias. Zum Raumdisposition der kaiserlichen Appartements und der Repräsentationsräume“ in: *Friedrich300 - Colloquien*, Vol. 6 (*Wie friderizianisch war das Friderizianische? Zeremoniell, Raumdisposition und*

Möblierung ausgewählter europäischer Schlösser am Ende des Ancien Régime. Beiträge einer internationalen Konferenz vom 2. Juni 2012.), Graf, H., Geißler, N. (Hg.), Potsdam : Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg 2012, 1–37.

ЈОВАНОВИЋ, М., „Прилог проучавању руске графике на српску уметност средине 18. века“ у: *Рад војвођанских музеја*, 8, Нови Сад 1959, 171–177.

ЈУЛИНАЦ, П., *Краткое Введение в историју происхожденија славно-српског народа*, Венеција 1765.

КНАВАНОВА, О., „Der ungarische Adel am Wiener Theresianum im 18. Jahrhundert: die sozialen und kulturellen Grenzen einer politischen Nation“ in: *Österreichisch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens*, Z. Lengyel (Hg.), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Könyvtár Székesfehérvár : Kodolányi János Főiskola 2010, 107–122.

КАДАК, И., „Српска грађанска ношња XVIII века у Војводини“ у: *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 24, Нови Сад : Матица српска 1959, 73–92.

САНПБЕЛЛ, М., „Medici Patronage and the Baroque: A Reappraisal“ in: *The Art Bulletin*, Vol. 48, No. 2, College Art Association, (Jun., 1966), 133–146.

КАСТИЉОНЕ, В., *Књига о дворанину*, А. В. Стефановић (пр.), Београд : Albatros Plus 2012.

КЕТТЕРИНГ, Ш., „Patronage in Early Modern France“ in: *French Historical Studies*, Vol. 17, No. 4, Duke University Press, (Autumn, 1992), 839–862.

КИРИЛОВИЋ, Д., „Покушај оснивања високе школе у Новом Саду 1774. године“ у: *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, Књ. 1, (ур.) Поповић, Д, Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1928, 52–56.

КӨКӨНYESI, Z., „Die bedeutendsten politischen Stützen des Hauses Habsburg. Die Großkreuzler des Königlich-Ungarischen Sankt Stephans-Ordens zwischen 1764 und 1780“ in: *Die Habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus. Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II., 1765–1780*, A. Forgó, K. Kulcsár (Hg.), Wien 2018, 95–117.

КОСТИЋ, Т. К., „Прва варошка кућа у Сомбору“ у: *ГИДНС*, књ. I, св. 1, Нови Сад 1928, 124–125;

- КОСТИЋ, Т. К., „Два знаменита а заборављена гроба у Сомбору, капетан сомборски гроф Јован „кнез-Јанко“ Бранковић“ у: *Прилози за проучавање нашег народног живота у Сомбору*, књ. I, 1931, 12-13;
- КОСТИЋ, С., *Грбови епископа и грађана темишварских у православном српском Саборном храму темишварском 1757-1838.*, Темишвар 1938.
- КОСТИЋ, М., „Портрети грофа Георгија Бранковића“ у: *ЗНМ*, XXI-2, Београд 2014, 137-162.
- КОСТИЋ, М., „Конструкција барокног историјског колективног идентитета: верско-политички програм Карловачке митрополије и Хронике грофа Георгија Бранковића“ у *Зборник радова са научног скупа „Три века Карловачке митрополије 1713-2013“*, Сремски Карловци 2014, 465-484;
- КОСТИЋ, М., *Деспот Георгије II Бранковић (1645. – 1711.). Уобличавање култа првог модерног патриотског хероја код Срба*, Београд : Филозофски факултет, 2014.
- KRUEGER, R., *Czech, German, and Noble: Status and National Identity in Habsburg Bohemia*, New York: OXFORD UNIVERSITY PRESS 2009.
- KRUMMHOLZ, M., „Schloss und Palaisbau des Adels im 17. und 18. Jahrhundert“ in: *Adel im 18. Jahrhundert : Umrisse einer sozialen Gruppe in der Krise*, (Hg.) Ammerer, G., Lobenwein, E., Scheutz, M., Wien: Studienverlag 2015, 283-317.
- КУЛИЋ, Б., *Новосадске дрворезбарске радионице у 18. веку*, Нови Сад : Галерија Матице српске 2007.
- КУЛИЋ, Б., *Дворци и летњиковци Војводине Нови Сад* : Платонеум, 2015. [друго издање]
- КУЛИЋ, Б. *Уметност XVIII века у колекцији Галерије Матице српске*, каталог изложбе, Београд: САНУ; Нови Сад: Галерија Матице српске, 2013.
- КУСОВАЦ, Н., *Српско сликарство XVIII и XIX века*, каталог збирке Народног музеја, Београд 1987.
- КУЧЕКОВИЋ, А., *Манастир Ораховица у Славонији*, Загреб : СКД Просвјета 2007.
- КУЧЕКОВИЋ, А., „Ерхијерејски трон епископа пакрачко-славонског Кирила Живковића из 1787. године – реконструкција сликаног програма“ у: *Саопштења*, бр. XLVIII-2016, Београд : Републички завод за заштиту споменика културе Београд 2016, 153-171.

- LEDONNE, J. P., *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order 1700-1825*, New York : OXFORD UNIVERSITY PRESS 1991.
- ЛЕТИЋ, В., ЖИВАНОВИЋ, С., „Гробница Адама Монастерлије и његовог сина у манастиру Ново Хопово“ у: *Свеске Матице српске*, 17, 1990, 50–53.
- LOOSER, D., „The blues gone grey: portraits of bluestocking women in old age“ in: *Bluestocking Displayed. Portraiture, Performance and Patronage, 1730-1830*, EGER, E. (ed.), Cambridge University Press 2013, 100–120.
- LUKOWSKI, J., *The European Nobility in the Eighteenth Century*, PALGRAVE MACMILLAN 2003.
- MARGREITER, K., „Briefe an den Kaiser. Anträge auf Nobilitierung als Quelle für die mitteleuropäische Sozialgeschichte des 17. Und 18. Jahrhunderts“ in: *European University Institute Working Paper*, R. Schulte, X. Von Tippelskirch (ed.), No. 2004/2, Florence 2004, 123–134.
- MARGREITER, K., *Konzept und Bedeutung des Adels im Absolutismus*, European University Institute: Department of History and Civilisation [rukopis doktorske teze], Florence, December 2005.
- MARGREITER, K., „Nobilitierungen und Neuer Adel im 18. Jahrhundert“ in: *Adel im 18. Jahrhundert : Umrisse einer sozialen Gruppe in der Krise*, (Hg.) Ammerer, G., Lobenwein, E., Scheutz, M., Wien: Studienverlag 2015, 41–54.
- МАТИЋ, В., „Звоник манастира Велике Ремете и његови ктитори“ у: *Зборник за ликовне уметности*, 14, Нови Сад: Матица српска, 1978, 299-325.
- МАТИЋ, В., *Манастир Старо и Ново Хопово*, Нови Сад : Платонеум 2007.
- МАТИЋ, V., *The Monastery of Sremska Ravanica: Vrdnik*, Novi Sad : Platoneum 2009.
- MEYER, A., “Re-dressing Classical Statuary: The Eighteenth Century ‘Hand-in-Waistcoat’ Portrait” in: *The Art Bulletin*, 77 (1995), 45–63.
- МЕДАКОВИЋ, Д., „Две историјске композиције сликара Јоакима Марковића из 1750“ у: *Зборник Музеја примењене уметности*, бр. 5, Београд 1961, 113–121;
- МЕДАКОВИЋ, Д., *Срби у Бечу*, Београд : Завод за израду новчаница : Нови Сад : Прометеј 1998.

- MACHARDY, K. J., „Cultural Capital, Family Strategies and Noble Identity in Early Modern Habsburg Austria 1579-1620“ in: *Past & Present*, No. 163, Oxford University Press, (May, 1999), 36–75.
- МИКИЋ, О., ДАВИДОВ, Д., *Портрети Срба XVIII века*, каталог изложбе, Нови Сад : Галерија Матице српске 1965.
- МИКИЋ, О., ШЕЛМИЋ, Л., *Мајстори прелазног периода српског сликарства XVIII века*, Нови Сад : Галерија Матице српске, 1981.
- МИКИЋ, О., „Графички портрети Срба XVIII века као предлошци за уљане портрете“ у: *Српска графика XVIII века*, зборник радова, Д. Давидов (ур.), Београд 1986, 49–54.
- МИКИЋ, О., „Портрети из манастира Шишатовца“ у: *Манастир Шишатовца : зборник радова*, (ур.) Давидов, Д., Београд : Српска академија наука и уметности : Друштво историчара уметности Србије ; [Нови Сад] : Матица српска 1989, 332–340.
- МИКИЋ, О., *Портрети Срба XVIII века*, Нови Сад : Матица српска 2003.
- МИЛАНОВИЋ, М., „О портрету једног војника и о портретима наших ратника уопште“ у: *ЗЛУМС*, бр. 4, Нови Сад : Матица српска 1968, 247–354;
- МИЛОШЕВИЋ, А., *Визуелна култура Србије под аустријском влашћу (1718-1739)*, [рукопис докторске дисертације одбрањене 2016. год. при Филозофском факултету Универзитета у Београду].
- МИХАИЛОВИЋ, Р., „О Цефаровићевом бакрорезу Св. Стефан Штиљановић“ у: *Манастир Шишатовца : зборник радова*, (ур.) Давидов, Д., Београд : Српска академија наука и уметности : Друштво историчара уметности Србије ; [Нови Сад] : Матица српска 1989, 259-272.
- MITCHELL, W. J. T., *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*, The University of Chicago Press. 1994.
- НИНКОВИЋ, Н., *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад : Филозофски факултет; Сремска Митровица : Историјски архив "Срем" 2017.
- ОБРАДОВИЋ, Д., *Домаћа писма Доситеја Обрадовића*, Београд : Загреб : Српска Књижевна Задруга 1899.
- ОБРАДОВИЋ, Доситеј. *Сабрана дела*, II. Београд: Просвета. 1961.

- ОГЊАНОВИЋ, Ј, „Гроф Нако. Грофица Нако“ у: *Сто дела Галерије Матице српске*, Мишић, С. (ур.), Нови Сад : Галерија Матице српске 2017, 64.
- Описаније Јерусалима*, Изрезао у бакру Христофор Жефаровић 1748, фототипско издање, Д. Давидов (пр.), Нови Сад : Галерија Матице српске 1973.
- Опис српских фрушкогорских манастира 1753. године*, (пр.) РУВАРАЦ, Д., Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1903.
- ОРФЕЛИН, З., *Славено-сербскиј магазин*. Венеција. 1768. [фототипско издање] Нови Сад : Матица српска 1960.
- РАLETSCHEK, S., „Adelige und bürgerliche Frauen (1770-1870)“. in: *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770-1848*, München : Oldenbourg. 1994, 159-185.
- ПЕТРОВИЋ, К., „Стари Карловчани: Андрејевићи“ у: *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, књ. XIII, св. 3-4, Нови Сад : Штампарија Дунавске бановине 1939, 364-377.
- ПЕТРОВИЋ, К., „Порекло, економско стање и занимање карловачког становништва у XVIII веку“ у: *Рад војвођанских музеја*, 4, Нови Сад: Војвођански музеј, 1955, 168-181.
- ПЕТРОВИЋ, К., „Карловци и карловачко становништво у првој половини 18 века“ у: *Историјски часопис*, књ. 5 - 27, Београд: Историјски институт, 1955, 295-309.
- ПЕТРОВИЋ, Д., „Музика у Орфелиновом делу 'Поздрав Мојсеју Путнику'“ у: *Српска графика XVIII века*, зборник радова, Д. Давидов (ур.), Београд 1986, 175-192.
- РЕЋАР, А., „Von politischen Nutzen des Schlossbaus in Brandenburg-Preußen: Raumstruktur, politische Funktion und Semantik“ in: *Friedrich300 - Colloquien*, Vol. 6 (*Wie friderizianisch war das Friderizianische? Zeremoniell, Raumdisposition und Möblierung ausgewählter europäischer Schlösser am Ende des Ancien Régime. Beiträge einer internationalen Konferenz vom 2. Juni 2012.*), Graf, H., Geißler, N. (Hg.), Potsdam : Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg 2012, 1-29.
- ПИШЧЕВИЋ, С. *Мемоари*, Београд: Српска Књижевна Задруга, 1963.
- POLLEROS, F., „From the exemplum virtutis to the Apotheosis: Hercules as an Identification Figure in Portraiture: An Example of the Adoption of Classical Forms of Representation“ in: *Iconography, propaganda and legitimation*, (ed.) Ellenius, A., Oxford 1998, 37-62.

- POLLEROSS, F., „Portraits and Politics. The imperial Ambassador Leopold Joseph Graf von Lamberg in Rome (1700 - 1705)“ in: *Polska i Europa w dobie nowożytnej prace naukowe dedykowane profesorowi Juliuszowi A. Chrościckiemu*, Varšava, 2009, 141-145.
- POLLEROSS, F., „'Freundschaftszimmer'. Die Familiengalerie der Grafen Lamberg auf Schloss Ottenstein im 17. Jahrhundert“ in: *Die Noblesse im Bild. Die adeligen Porträtgalerien in der Frühen Neuzeit in den Ländern der ehemaligen Habsburgermonarchie (= Spectrum Slovakia Series 13)*, (Hg.) Halászová, I., Bratislava, Frankfurt am Main, 2016, 74-85, 225-239.
- POLLEROSS, F., „'Conterfet Kupfferstich': Neue Erkenntnisse zu den 'Porträtbüchern' des 17. Jahrhunderts“ in: *Frühneuzeit-Info* 27, (2016), 170-191.
- POLLEROSS, F., „'CAESARI PATRIAE AMICIS' Adelsporträts der Frühen Neuzeit“ in: *Das Waldviertel*, 66. Jahrgang, Wien, 1/ 2017. 98-133.
- POLLEROSS, F., „'Alles zur größeren Ehre Gottes und Euer Hochfürstlichen Gnaden Lob'. Adelige Repräsentation im barocken Sakralraum“ in: *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*, (Hg.) Keller, K., Mať, P., Scheutz, M., Wien: Böhlau Verlag, 2017, 239-272.
- ПОПОВИЋ, В. „Привилегија Марије Терезије темишварској Рацко-грчкој трговачкој компанији из 1773“ у: *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, Књ. 4, С. Станојевић (ур.), Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1931, 116-124.
- ПОПОВИЋ, Ј. Д., *Београд пре 200 година*, Београд, 1935.
- ПОПОВИЋ, Ј. Д., „Племство“ у: *Војводина*, II, Нови Сад: Историјско друштво 1939, 111-137.
- ПОПОВИЋ, Ј., Д., *Срби у Војводини*, књ. 1 (Од најстаријих времена до Карловачког мира 1699.), Нови Сад : Матица српска 1990.
- ПОПОВИЋ, Ј. Д., *Срби у Војводини*, књ. 2 (Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790), Нови Сад : Матица српска 1990.
- ПОПОВИЋ, Ј. Д., *Срби у Војводини*, књ. 3 (Од Темишварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861), Нови Сад : Матица српска 1990.
- ПОПОВИЋ, Ј. Д., *О Цинцарима – прилог питању постанка нашег грађанског друштва*, [треће издање], Београд : Прометеј, 2008.

- POSNER, D. M., *The Performance of Nobility in Early Modern European Literature*, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2004.
- ПРОДАНОВИЋ, С., „Опис Ц. К. Обрстера Србаља од 1744-1810“ у: *Јавор*, Нови Сад 1888, 154;
- РАДОНИЋ, Ј., КОСТИЋ, М., *Српске привилегије од 1690. до 1792.*, Београд 1954.
- РАДОНИЋ, Ј., *Ђурађ II Бранковић „деспот Илирика“*, Цетиње 1955.
- РАШАЈСКИ, Р., „Галерија слика у банатској епархији у Вршцу и манастиру Месићу“ у: *Рад војвођанских музеја*, 2, Нови Сад 1953, 277–282.
- РОКАИ, П., ЂЕРЕ, З., *Историја Мађара*, Београд : Сlio 2002.
- ROLAND, E. P., GULYÁS, B., „Visual imagery and visual representation“ in: *TINS*, Vol. 17, No. 7, © Elsevier Science Ltd 1994, 281–287.
- РУВАРАЦ, Д., *Српска митрополија Карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1902.
- RUSO, Ž. Ž., *Emil. Sofija ili žena*. Beograd: Valjevo : Estetika 1990.
- САМЕРС, Д., „Репрезентација“ у: *Критички термини историје уметности*, Нелсон, С. Р., Шиф, Р. (пр.), Нови Сад: Светови 2004, 23-41.
- САНДИЋ, А., „Диплома властелинска и родослов породице Стратимировића-Кулпинских“, у: *Летопис Матице српске*, књ. 142, Нови Сад 1885, 112-119.
- САНДИЋ, А., „Диплома властелинска и родослов породице Стратимировића-Кулпинских“, у: *Летопис Матице српске*, књ. 143, свеска трећа, Нови Сад 1885, 100-113.
- Свечани поздрав Мојсеју Путнику*, фототипско издање, ТОДОРОВИЋ, Ј. (пр.), Нови Сад : Платонеум : Матица српска : Беседа, 2014.
- СЕРНА, П., „Племић“ у: *Човек доба просвећености*, М. Вовел (пр.), Хамовић З. (ур.), Београд : Сlio 2006, 37–91.
- СИМИЋ, В., „Сава Текелија – Патриота, просветитељ и добротвор на размеђи XVIII и XIX века“ у: *Сава Текелија. Велики српски добротвор*, Нови Сад : Галерија Матице српске 2010, 15–105.
- СИМИЋ, В., *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад : Галерија Матице српске 2012.

- СИМИЋ, В., „Име и знак: О псеудониму Захарије Орфелина“ у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. LXXXII, Београд : Филолошки факултет 2016, 75–87.
- SCOTT, H. M., STORRS, Ch., „The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600 – 1800.“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Volume 1: Western and Southern Europe*, (ed.) Scott, H. M., London : New York: Palgrave Macmillan, 2007, 1-60.
- SCOTT, H. M., „Introduction: The Evolution of Service Nobilities“ in: *The European nobilities in the seventeenth and eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, H. M. Scott (ed.), London : New York : Palgrave Macmillan, 2007, 1-12.
- SOLOMON, M., „Beethoven: The Nobility Pretense“ in: *The Musical Quarterly*, Vol. 61, No. 2 (Apr., 1975), 272–294.
- Српска црквена уметност у Румунији. Истраживања и конзервација*, КОРОЛИЈА ЦРКВЕЊАКОВ, Д. (ур.), Нови Сад : Галерија Матице српске 2017.
- СТАЈИЋ, В., *Новосадске биографије*. књ. II, св. 1., Нови Сад 1936.
- СТАЈИЋ, В., *Новосадске биографије*. књ. II, св. 3., Нови Сад 1938.
- СТАЈИЋ, В., *Новосадске биографије*, књ. III, св. 5, Нови Сад 1940.
- СТАЈИЋ, В., *Грађа за историју Новог Сада*. књ. IV, св. 1., Нови Сад 1947.
- СТАЈИЋ, В., *Грађа за културну историју Новог Сада*. књ. IV, св. 2., Нови Сад : Матица српска 1951.
- СТЕПАНОВ, Љ., „Повеља о додели племства поморишкој породици Јована Поповића Текелије“ у: *Арад кроз време. Aradul de-a lungul timpului. Сава Текелија и Арађани [Зборник радова са тематског научног скупа Арад, 23-24. септембра 2011]*, Темишвар : Савез Срба у Румунији 2012, 181–206.
- СТЕРАНОВИЋ, М., *Plemićke porodice u Somboru do kraja XVIII veka*, Sombor 2018.
- СТОЈАНОВИЋ, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. 2., Београд: Народна библиотека Србије 1983.
- СТОЈАНОВИЋ, Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. 3., Београд: Народна библиотека Србије 1984.
- СТОШИЋ, Љ., *Српска уметност : 1690-1740*, Београд : Балканолошки институт САНУ 2006.

- СТРАТИМИРОВИЋ, Ђ., „Богић Стратимировић, пуномоћник народа херцеговачког при царском двору у Бечу године 1737-1739“ у: *Летопис Матице српске*, А. Хацић (ур.), књига 184, свеска 4, Нови Сад 1895, 112–165.
- СТРАТИМИРОВИЋ, Ђ., „Слика Богића Стратимировића и његова брата Ивана“ у: *ГИДНС*, књ. IX, св. 4, Нови Сад 1936, 429–432.
- SUNARA, S. M., „Rekonstrukcija postava prve restauratorske izložbe u Hrvatskoj“ у: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, No. 36, Zagreb 2012, 35–46.
- ТАУБЕ, В. Ф. фон, *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, Нови Сад : Матица српска 1998.
- ТЕКЕЛИЈА, С., *Описаније живота*, Београд : Издавачко предузеће Просвета 1966.
- ТЕРЗИЋ, В., „Један портре у манастиру Великој Ремети“ у: *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, књ. VIII, св. 3, Нови Сад : Српска манастирска штампарија 1935. 451-452.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, М., „Христифор Џефаровић – коњанички портрети браће Стратимировић – као Militis Christiani“ у: *Зборник Народног музеја*, XIII-2, Београд : Народни музеј 1987, 71-81.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, М., *Теодор Илић Чешљар*, Нови Сад : Галерија Матице српске 1989.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, М., „Визитација манастира Шишатовца у XVIII веку: прилог истраживању ефемерног спектакла“ у: *Манастир Шишатовац: зборник радова*, Давидов, Д. (ур.), Београд : Српска академија наука и уметности : Друштво историчара уметности Србије, [Нови Сад] : Матица српска 1989, 341-366.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, М., „Портрети архијереја у новијој српској уметности“ у: *Западноевропски барок и византијски свет*, (ур.) Медаковић, Д., Београд: Српска академија наука и уметности, 1991, 147-174.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, М., *Српско барокно сликарство*, Нови Сад: Матица српска 1996.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, М., *Раћање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд : Слио 2006.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, М., „У освит новог доба“ у: *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*, (ур.) Хамовић, З., Београд: Слио 2011, 173-388.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, М., *Теодор Крачун*, Нови Сад : Галерија Матице српске 2019.

- ТОДОРОВИЋ, Ј., „Заставе Илирско-расцијанске регименте у контексту ефемерног спектакла“ у: *Наслеђе*, бр. IV, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда 2002, 79–87.
- ТОДОРОВИЋ, Ј., *Ентитет у сенци : мапирање моћи и државни спектакл у Карловачкој митрополији*, Нови Сад : Платонеум, 2010.
- ТОДОРОВИЋ, Ј., *O ogledalima, ružama i ništavilu : koncept vremena i prolaznosti u kulturi baroknog doba*, Београд : Слио 2012.
- ТОДОРОВИЋ, Ј., *Свечани поздрав Мојсеју Путнику Захарије Орфелина [Zaharija Orfelin's Festive Greeting to Mojsej Putnik]*, Нови Сад : Платонеум : Матица српска : Беседа, 2014.
- ТОДОРОВИЋ, Ј., ВАСИЋ, К., „Огледало барокног принципа цркве – политика представљања патријарха Јосифа Рајачића кроз репрезентативне портрете“ у: *Патријарх Јосиф Рајачић и његово доба (1785-1861)*, Зборник радова са научне конференције, Београд : Архив Српске православне цркве : Сремски Карловци : Епархија сремска 2017, 223–234.
- TREVOR-ROPER, H., *Princes and Artists: Patronage and Ideology at Four Habsburg Courts 1517-1633*, New York : Harper & Row 1976.
- Три века Текелијине цркве*, БУГАРСКИ, С., (ур.), Темишвар : Савез Срба у Румунији 2002.
- ЋЕРИМОВИЋ, В., *Сремски Карловци и Даљ, престолни центри Карловачке митрополије : нови погледи*, Београд : Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке : Удружење Срба из Хрватске, Одељење за културно наслеђе Срба, Книн ; Београд : Српско културно друштво "Зора" 2007.
- ФОРИШКОВИЋ, А., „Племство код Срба у Угарској у XVIII веку“ у: *Зборник за историју*, 24, Нови Сад : Матица српска 1981, 37–49.
- ФОРИШКОВИЋ, А., *Текелије. Војничко племство XVIII века*, Нови Сад : Матица српска 1985.
- ФОРИШКОВИЋ, А., „Грађански сталеж код Срба у Угарској“ у: *Историја српског народа*, IV/1, Гавриловић, С. (ур.), Београд : Српска књижевна задруга 1986, 294-305.
- FORSTER, R., *The nobility of Toulouse in the Eighteenth century: a social and economical study*, Baltimore : The John Hopkins University Press 1960.

- FRANK, K. F. von, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum „Alt-Österreichischen Adels-Lexikon“ 1823-1918.*, Bd. 1-5, Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1967-1974.
- FÜSSEL, M., „Theatrum Belli; Der Krieg als Inszenierung und Wissensschauplatz im 17. und 18. Jahrhundert“ u: *Online Zeitschrift Metaphorik.de*, 14, 2008, 205-230. pristupljeno 8.6.2015. http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/14_2008_fuessel.pdf
- НАВЕРМАС, Ј. *Јавно мнjenje. Истраживање у области једне категорије грађанског друштва*, Нови Сад : Mediterran Publishing 2012.
- ХЕГЕДИШ, А., „Нови властелини и њихови кметови у Банату 1782. године“ у: *Годишњак Друштва историчара Војводине*, Нови Сад 1978, 55-75;
- HENGERER, M., „Court and Communication: Integrating the Nobility at the Imperial Court (1620-65)“ in: *The Court Historian*, Vol. 5, No. 3, Taylor & Francis 2000, 223-229.
- HENGERER, M., „The Funerals of the Habsburg Emperors in the Eighteenth Century“ in: *Monarchy and Religion: The Transformation of Royal Culture in Eighteenth-Century Europe*, M. Schaich (ed.), Oxford University Press, 2007, 367-394.
- ХЛАПЕЦ-ЂОРЂЕВИЋ, Ј., „Подвојвода Јован Монастерлија“ у: *Летопис Матице српске*, књ. 247, св. I, Нови Сад : Матица српска 1908, 1-24;
- ХЛАПЕЦ-ЂОРЂЕВИЋ, ј., „Подвојвода Јован Монастерлија (Свршетак)“ у: *Летопис Матице српске*, књ. 248, св. 2, Нови Сад: Матица српска 1908, 25-48;
- HOLZSCHUH-HOFER, R., „Kirchenbau und Grabdenkmäler“ in: *Adel im Wandel : Politik * Kultur * Konfession*, Schriftleitung: Knittler, H., Stangler, G., Zedinger, R., Wien: Rodenburg 1990, 91-111.
- HOLLINGSWORTH, M., *Patronage in Renaissance Italy: From 1400 to the Early 16th century*, London : John Murray Publishers 1994.
- HOWARD, P., „Preaching Magnificence in Renaissance Florence“ in: *Renaissance Quarterly*, Vol. 61, No. 2, The University of Chicago Press on behalf of the Renaissance Society of America, (Summer 2008), 325-369.

- ХОФМАН, Л. „Из прошлости 'рацкогрчке' трговачке компаније“ у: *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, Књ. 4, С. Станојевић (ур.), Сремски Карловци : Српска манастирска штампарија 1931, 114–116.
- Zuhanden Ihrer Majestät: Medaillen Maria Theresias*, (Hg.) Haag, S., Wien : Kunsthistorisches Museum Wien 2017.
- ЧЕЛОВСКИ, А., „Политика репрезентативности и портрет Андреје Андрејевића из Велике Ремете“ у: *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, Нови Сад: Матица српска, 2016, 115–129.
- ЧУЉАК, М., „Српски грофови Бранковићи“ у: *Зборник за историју Матице српске*, бр. 57, Нови Сад : Матица српска 1998, 7–46.
- ШВИКЕР, Х. Ј., *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад, Београд 1998.
- SCHIMERT, P., „The Early Modern Hungarian Nobility“ in: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth centuries, Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*, H. M. Scott (ed.), London : New York : Palgrave Macmillan, 2007, 210-248.
- SCHEUTZ, M., „Die Elite der Hochadeligen Elite. Sozialgeschichtliche Rahmenbedingungen der obersten Hofämter am Wiener Keiserhof im 18. Jahrhundert“ in: *Adel im 18. Jahrhundert. Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*, Ammerer, G., Lobenwein, E., Scheutz, M. (Hg.), Wien : Studienverlag 2015, 141–194.
- SCHMALE, W., *Das 18. Jahrhundert*, Wien: Köln: Weimar: Böhlau Verlag, 2012.
- SCHNEIDER, N., *The Art of The Portrait – Masterpieces of European Portrait Painting, 1420-1670*, © TASCHEN 2002.
- STAUBER, R., „Der Europäische Adel am Übergang von der ständischen zur bürgerlichen Gesellschaft“ in: *Adel im 18. Jahrhundert : Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*, (Hg.) Ammerer, G., Lobenwein, E., Scheutz, M., Wien: Studienverlag 2015, 20–40.
- ШТРАСЕР, П., *Ктитори и приложници манастира Шишатовца у XVIII веку*, Сремски Карловци, 1994.
- ШТРАСЕР, П., „Исаковићи као ктитори манастира Шишатовца“ у: *Сунчани сат : часопис за науку, уметност и културу*, Год. 4, бр. 5, 1995, 183-188.

ШТРАСЕР, П., *Ктитори и приложници манастира Бешенова у XVIII веку*, Сремски Карловци : Кророви 1996.

ШТРАСЕР, П., *Ктитори и приложници манастира Раковца у XVIII веку*, Сремски Карловци : Кророви 1998.

ШТРАСЕР, П., *Ктитори и приложници манастира Велика Ремета*, Сремски Карловци, 2004.

ŠĆITAROCI, M., Šćitaroci, B., *Slawoniens Schlösser von Zagreb bis Vukovar*, Graz: Stuttgart: Leopold Stocker Verlag 2000.

Биографија аутора

Александра Человски је рођена 1991. год. у Сремској Митровици. Дипломирала је 2014. год. при Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду одбранивши завршни рад који је потом приређен и објављен под насловом *Политика репрезентативности и портрет Андреје Андрејевића из Велике Ремете* у Зборнику Марице српске за ликовне уметности бр. 44. На истом Одељењу завршила је и мастер студије са просечном оценом 10,00 одбранивши завршни рад под насловом *Концепт репрезентативности: женски портрет у српској уметности око 1800. године* код ментора др. Симић Владимира. Током основних и мастер студија била је активна као волонтер и сарадник Народног музеја у Београду и Галерије Матице српске у Новом Саду. Током 2015. и 2016. год. била је сарадник Музеја Српске Православне Цркве у Београду на пројекту теренског истраживања, пописивања и креирања електронске базе покретних културних добара у власништву Српске Православне Цркве. Звање кустоса стакла је 2016. године. Током летњег семестра академске 2017./18. год. била је гостујући истраживач у Бечу при Институту за модерну и савремену историју (Institut für Neuzeit-und Zeitgeschichtsforschung) Аустријске академије наука (ÖAW), као стипендиста Аустријске агенције за интернационалну мобилност и кооперацију у образовању, науци и истраживањима (OeAD). У мају 2018. год. учествовала је на V интернационалном форуму студената докторских студија историје уметности Источне Европе при Хумболт Универзитету у Берлину. Том приликом представила је тему свог доктората у излагању под наслом *„Politics of Visual Representation and Habsburg noblemen of Serbian ethnic origin in the 18th Century“*.

образац изјаве о ауторству

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Александра С. Человски

Број индекса 6i15/4

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ВИЗУЕЛНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА ПЛЕМСТВА У СРПСКОЈ КУЛТУРИ XVIII ВЕКА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, 25.05.2020.

Потпис аутора

образац изјаве о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора Александра С. Человски Број индекса 6115/4
ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ Ментор: др Владимир Симић,

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 27.05.2020.

Потпис аутора

образац изјаве о коришћењу

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

**ВИЗУЕЛНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА ПЛЕМСТВА У СРПСКОЈ КУЛТУРИ
XVIII ВЕКА
У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ**

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

- Ауторство (CC BY)
- Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
- Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
- Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
- Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, 27.05.2020

Потпис аутора

- **Ауторство.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
- **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
- **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
- **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
- **Ауторство – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
- **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.